

NECMEETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ
SELÇUKLU KÜLTÜR
VE MEDENİYETİ UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

SELÇUKLU MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Seljuk Civilisational Studies

Yıl : 2021
Sayı : 6
ISSN : 2651-2602
e-ISSN : 2548-0367

**SELÇUKLU MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(SEMA)**

**JOURNAL OF SELJUK CIVILISATIONAL STUDIES
(JSCS)**

YIL: 2021 SAYI: 6
ISSN: 2651-2602
e-ISSN: 2548-0367

Konya, 2021

 Clarivate
Analytics

SCHOLARONE™

 ULAKBİM

 TRIZIN

ASOS
indeks

Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)
Journal of Seljuk Civilisational Studies (JSCS)

Yıl:6 Sayı:6 2021

Sahibi / Owner of Journal

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Uygulama ve Araştırma Merkezi Adına
Prof. Dr. Cem ZORLU

Editor / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI
Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU
Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL
Doç. Dr. Murat AK
Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ
Dr. Fatma Şeyma BOYDAK

Ön İnceleme / Preliminary Review

Öğr. Gör. Merve GÖNLÜHOŞ ELMAS

Yazışma Adresi / Communication Adress

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR
Sahibata Mahallesi Abdülmümin Sokak No:16
42040 Meram/KONYA/TÜRKİYE
0332-321 20 15
www.erbakan.edu.tr/selcuklukultur
https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema
sekmam@erbakan.edu.tr / sema@erbakan.edu.tr
ISSN: 2651-2602 e-ISSN: 2548-0367

Dizgi & İç Dizayn / Inner Design

Dr. Fatma Şeyma BOYDAK

Kapak Dizayn / Cover Design

Mustafa ALTINTEPE

Kapak Deseni / Cover Design

Sahib Ata Türbesi Kemer Karnındaki Çini Tezyinat
Çizim: Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR

Baskı / Printing

Yaka Mah. Yeni Meram Cad. Kasım Halife Sok. No:11/1
A Blok Zemin Kat 42090 Meram/KONYA/TÜRKİYE
0332-221 05 75

www.neuyayin.com - bilgi@neuyayin.com

Bu eser **Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı** ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License**.

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah ATİYYE (Mansura Üniversitesi / Mısır)
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK (TOBB Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Alfina SUBGATULLINA (Rusya Bilimler Akademisi / Rusya)
Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ (Çukurova Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER (Marmara Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. M.Hanefi PALABIYIK (Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Muharrem KESİK (İstanbul Üniversitesi / Türkiye)
Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Doç. Dr. Bekir BİÇER (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Doç. Dr. Murat AK (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi İlker Mete MİMİROĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Dr. Fatma Şeyma BOYDAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Öğr. Gör. Dr. Ahmet YAVUZYILMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Arş. Gör. Cahit KARAKÖK (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)

Danışma ve Hakem Kurulu/Advisory Board and Referees

Prof. Dr. Abdullah ATİYYE (Mansura Üniversitesi / Mısır)
Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR (Bilecik Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN (İstanbul Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Abdullahil AHSAN (International Islamic University / Malezya)
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK (TOBB Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Alfina SUBGATULLINA (Rusya Bilimler Akademisi / Rusya)
Prof. Dr. Ali TEMİZEL (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Caner ARABACI (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR (TC Washington Büyükelçiliği / ABD)
Prof. Dr. Cüneyt KANAT (Ege Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Dmitriy VASİLYEV (Rusya Bilimler Akademisi / Rusya)
Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ (Çukurova Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Gülay Öğün BEZER (Marmara Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. M.Hanefi PALABIYIK (Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (Karatay Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU (Medeniyet Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. İsmail YİĞİT (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. M.Ali KAPAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi (Emekli Öğr. Üyesi) / Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER (Uşak Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Mikail BAYRAM (Selçuk Üniversitesi (Emekli Öğr. Üyesi) / Türkiye)
Prof. Dr. Muharrem KESİK (İstanbul Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa DAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Osman BAKAR (University Brunei / Brunei)
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN (Trakya Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Ömür BAKIRER (ODTÜ (Emekli Öğr. Üyesi) / Türkiye)
Prof. Dr. Refik TURAN (Gazi Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Remzi DURAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Scott REDFORD (University of London / İngiltere)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (Marmara Üniversitesi (Emekli Öğr. Üyesi) / Türkiye)
Prof. Dr. Stephen P. BLAKE (St. Olaf College, Northfield, Minnesota / ABD)
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA (Uşak Üniversitesi (Emekli Öğr. Üyesi) / Türkiye)
Doç. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN (Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye)
Doç. Dr. İbrahim KUNT (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
Doç. Dr. Shahriar HASSANZADEH (Islamic Azad University / İran)
Dr. Öğr. Üyesi Turgay YAZAR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye)
Dr. Roman SHLIAKHTIN (Johannes Gutenberg University / Almanya)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ÖNSÖZ	VII
ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES	
<u>II. Haç Seferinin Gerçekleştiği Dönemde Denizli ve Çevresinin Siyasi Yapısı</u> Political Structure of Denizli and Its Vicinity During the Period of the Second Crusade İbrahim BALIK	1
<u>Câmiu't-Tevârîh Yazmalarındaki Hz. Muhammed Konulu Minyatürlerin Bizans Resim Sanatındaki Kökenleri</u> The Origins of the Miniatures on the Theme of the Prophet Muhammad in the Jami' al-Tawarikh Manuscripts in Byzantine Painting Mustafa ÇETİNASLAN – Ali Can ÖZÇELİK	21
<u>The Political and Religious Status in Seljukian Anatolia in 1200s</u> 1200'ler Selçuklu Anadolu'sunda Siyasi ve Dini Durum Tunay KARAKÖK	44
<u>I. Haç Seferinde Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Uyguladığı Savaş Taktikleri ve Türk Ordusunun Savaşçılık Özellikleri Hakkında Bir Değerlendirme</u> An Review on the Warfare Tactics of Qılıj Arslan I, the Sultan of the Seljuqs of Rûm and the Military Characteristics of the Turkish Army in the First Crusade Kerim Köksal KAYA – Sinan TARİFCİ	55
<u>XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu İslam'ına Dair Gözlemler: İbn Battûta Örneği</u> Observations on Islam of Anatolian in the First Half of the 14th Century: The Case of Ibn Battuta Murat KEÇİŞ – Canan ÖZTÜRK	71
<u>Sems-i Tebrîzî'nin Makâlat'ında Hadis Kullanımı</u> Usage of Hadith in Shams al-Tabrîzî's Makâlât Ömer Faruk AKPINAR	83
<u>Orta Çağ İslam Dünyasında Buz Ticareti</u> Ice Trade in the Medieval Islamic World Ahmed ALDAHROUJ – Halil İbrahim GÖKBÖRÜ	111
<u>Selçuklularda Kullanılan Batılı Bir Unvan: Kondistabl</u> Western Title Used in the Seljuqs: Kondistabl Mustafa DAŞ	126

BİLİMSEL RAPOR / SCIENTIFIC REPORT	
Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Konya Eski Eserleri ve Konya'da Müze Kurulması Çalışmaları Sadi BAYRAM	133
ETKİNLİKLER-KONFERANSLAR / ACTIVITIES-CONFERENCES	
25. Uluslararası Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14-16 Ekim 2021 / Konya) Hasan Hüseyin ÖZDENİZ	165
VEFEYÂT/OBITORY	
Prof. Dr. Doğan Kuban (8 Nisan 1926 Paris - 22 Eylül 2021) Selçuk MÜLAYİM	173
Prof. Dr. Bekir Deniz (1953-2021) Hafize Melek HİDAYETOĞLU	175

ÖNSÖZ

Selçuklular Oğuzların Kınık boyuna mensup bir Türk topluluğudur. Kuruluşundan kısa bir süre sonra başlayan fetih hareketleriyle Irak, İran, Suriye ve Anadolu Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. Süleyman Şah tarafından kurulan Anadolu Selçukluları, Selçuklu devletinin en uzun ömürlü olanı olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

Selçukluların siyasî tarihi, teşkilat yapısı, ekonomik ve toplumsal yaşamı ve kültürel durumu hakkında dönemin kaynaklarından, kroniklerden, coğrafi ve edebî eserlerden, seyahatnamelerden, sikke ve kitabe gibi belgelerden bilgi edinilmektedir. Türk-İslam Tarihi'nin bu müstesna döneminin bu tür kaynakların detaylı bir şekilde, tabir caizse kuyumcu titizliğiyle tahlil ve mukâyese edilerek tarafsız bir şekilde bilimsel yayınlarla ortaya konulması gerekmektedir. Selçuklu tarihi, kültürü ve sanatı üzerine yapılan araştırmaların gün geçtikçe nicelik ve nitelik açısından arttığı görülmektedir. Bu tür çalışmaları neşredip bilim dünyasına ve literatüre kazandırma misyonuyla yayın hayatına devam eden dergimizin 6. sayısını yayınlamanın bahtiyârlığını yaşamaktayız.

Bu sayımızda sekiz araştırma makalesi, bir bilimsel rapor, bir sempozyum tanıtım yazısı ve iki de vefeyât yazısı yer almaktadır.

Bu sayımızda sekiz araştırma makalesi yer almaktadır. II. Haçlı seferlerinin liderliğini üstlenen Almanların Eskişehir'de bozguna uğramaları sonrası bu seferlerin diğer liderlerinden olan Fransızların Denizli Honaz'da Türkmenler tarafından darbe indirilmesi sürecinde Denizli ve çevresinin siyasî yapısını konu alan araştırma, bu sayıda yer almaktadır. İlhanlılar döneminde, İlhanlı veziri Reşidüddîn Fazlullah Hemedânî'nin başkanlığında yazılan Câmîu't-Tevârih yazmalarında yer alan Hz. Peygamber'in tasvir edildiği minyatürler ile Bizans resim sanatındaki benzer sahnelerin karşılaştırıldığı makale de bu sayıda bulunmaktadır. 13. yüzyılda Selçukluların hâkim olduğu Anadolu'nun siyâsî ve dînî durumunun ortaya konulduğu diğer bir çalışma dergiye dâhil edilmiştir. I. Kılıç Arslan'ın I. Haçlı Seferinde Haçlı ordularına karşı ortaya koyduğu savaş taktikleri ile Selçuklu ordusunun imkân ve kâbiliyetlerini anlatan araştırma bu sayıda yer alan diğer bir makaledir. Ünlü seyyâh İbn-i Batûta'nın 14. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun Hristiyan bir ülkeden İslâmîliğe geçiş süreci ile bölgede yaşayan halkların dînî yaşantısını inceleyen makale de bu sayıda okunabilir. Ünlü mutasavvıf Şemsi Tebrîzî'nin öğrencileri tarafından derlenen Makâlât isimli eserinde yer alan hadîslerin, Hadîs ilmi zaviyesinden kaynak ve sıhhatine yönelik çalışma da dergide yer almaktadır. Buzdolabı gibi yazın soğutma imkânlarının bulunmadığı Ortaçağ İslâm dünyasında buz ticâretini konu alan ilginç bir makaleye de yer verilmiştir. Selçuklu Türklerinin batılılarla sadece askerî ilişkileri olmayıp, onlarla ekonomik, sosyal, diplomatik ve dînî ilişkileri neticesinde kültürel etkileşim bağlamında batılı askerî bir unvan olan "kondistabl" terimini kullandıkları kaynaklarda zikredilmektedir. İşte bu unvanın kullanımını irdeleyen makaleye de bu sayıda yer verilmiştir.

Osmanlı devletinin sonlarında Konya'da yapılan tarihi eser kaçakçılığı ve bunun önlenmesi ile mevcut eserlerin korunması için müze kurulmasına yönelik yapılan çalışmalar ile ilgili bilimsel rapora bu sayıda yer verilmiştir.

N.E.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından düzenlenen ve Merkezimizin de desteklediği, 25. Uluslararası Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi

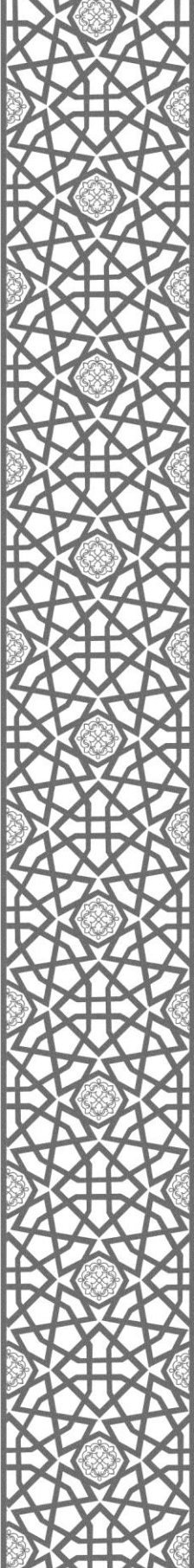
Araştırmaları Sempozyumu (14-16 Ekim 2021/Konya)' nun tanıtıldığı yazı etkinlikler bölümüne eklenmiştir.

Türk Kùltürüne, mimarisine ve sanatına önemli hizmetler yapıp dâr-ı bekâya irtihal eden Prof. Dr. Doğan Kuban ve Prof. Dr. Bekir Deniz hocalarımızın biyografileri de vefeyât bölümüne dâhil edilmiştir.

Dergimizin 6. sayısına makaleleri ile katkıda bulunan değerli bilim adamlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ederim. Dergimizin yayınlanması hususunda gerekli gayreti ve hassasiyeti gösteren başta Prof. Dr. Ahmet Çaycı ve Dr. F. şeyma Boydak olmak üzere diğer yayın kurulu üyelerine müteşekkiri olduğumu ifade etmek isterim. Selçuklu Kùltür ve Medeniyeti Uygulama ve Araştırma Merkezimizin faaliyetlerini ve dergimizin yayınlanmasını destekleyen Üniversitemiz rektörü Prof. Dr. Cem Zorlu'ya teşekkürümü bir borç bilirim. Yine dergimizin yayınlanmasının tüm aşamalarında bizlere destek veren Üniversitemiz Bilimsel Yayınlar Koordinatörü Dr. Öğr. Üyesi Fatih Kaleci'ye de teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya şİMŞİR

Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi
Editörü

**ARAŞTIRMA
MAKALELERİ /
RESEARCH
ARTICLES**

II. Haçlı Seferinin Gerçekleştiği Dönemde Denizli ve Çevresinin Siyasi Yapısı

İbrahim BALIK

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Denizli, Türkiye, ibalik@pau.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 02.11.2020

Kabul: 23.04.2021

Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler:

II. Haçlı Seferi,
Laodikeia,
Kazıkbeli,
Honaz Dağı,
VII. Louis.

Almanlar ve Fransızlar, ikinci Haçlı Seferinin liderliğini üstlendiler. 1147 yılının son yarısında yola çıkan ikinci haçlı ordusu İstanbul'dan, Anadolu'ya geçirildi. Almanlar, Eskişehir yakınlarında ağır bir yenilgi aldılar ve İznik'e geri döndüler. Bu yüzden arkadan gelen Fransız kuvvetleri Anadolu'yu geçmek için farklı bir güzergâh belirlediler. Ancak Denizli'ye doğru ilerlemeye başladıkları andan itibaren yoğun Türkmen saldırılarına maruz kaldılar. Yiyecek ihtiyaçlarını giderebilmek için Denizli yakınlarındaki Laodikeia şehrini hedeflediler. Ne var ki bu şehre gelince büyük bir sürprizle karşılaştılar. Çünkü şehrin Rum ahalisi haçlı korkusundan şehri boşalmıştı. Laodikeia'da umduğunu bulamayan Fransa Kralı VII. Louis, bir an önce Honaz Dağını aşıp, daha güvenli bölgelere ulaşmak niyetinde idi. Bunun için 7 Ocak 1148 tarihinde Ege Bölgesinin bu en yüksek dağına aşmaya karar verdi. Ancak bölgeyi çok iyi bilen Türkmenler hazırladıkları pusu ile Haçlı ordularına büyük bir darbe vurdular. Bu yenilginin en önemli sebeplerinden birisi Denizli ve çevresindeki Türkmen yoğunluğunun Haçlılar tarafından fark edilememiş olmasıdır. II. Haçlı seferine katılan kuvvetler bu yolu güvenli olduğunu düşünmüşlerdi. Her ne kadar bölge Bizans kontrolünde görünüyorsa de aslında Denizli ve çevresinde hâkimiyet büyük ölçüde Türkmenlerin eline geçmişti. Bizans'ın egemenliği göstermeliydi. Bunu fark edemeyen Haçlılar, Denizli'de ağır bir yenilgi aldılar.

Political Structure of Denizli and Its Vicinity During the Period of the Second Crusade

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 02.11.2020

Accepted: 23.04.2021

Published: 31.12.2021

Keywords:

II. Crusade,
Laodikeia,
Kazıkbeli,
Honaz Mountain,
VII. Louis.

The Germans and French the lead of second Crusade. The Germans are near Eskişehir suffered a heavy defeat and returned to Iznik. French forces started to advance towards Denizli, they were exposed intensive Turkmen attacks. To meet their food needs, they aimed to visit the city of Laodikeia near Denizli. However, the Greek people of this city had left Louis could not find what he had hoped in Laodikeia and intended to cross Honaz Mountain as soon as possible and reach safer regions. On January 7, 1148, he decided to cross this highest mountain in the region of Aegean. However, the Turkmens who know the region well they dealt a great blow to the Crusaders with the ambush they prepared. One of the biggest reason for this defeat is Turkmen density in Denizli and around was not noticed by the Crusaders. As this way is safe was considered. Although the region seems under Byzantine control, Turkmens had full control over Denizli and its surroundings. The sovereignty of Byzantium was for show. Crusaders who could not realize this, took a heavy defeat in Denizli.

Atf/Citation: Balık, İbrahim. "II. Haçlı Seferinin Gerçekleştiği Dönemde Denizli ve Çevresinin Siyasi Yapısı". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 6 (Aralık 2021), 1-20. <https://doi.org/10.47702/sema.2021.12>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Denizli tarih boyunca önemli medeniyetleri bünyesinde barındırmış, mümbit arazisi, ılıman iklimi ve stratejik konumu ile her zaman dikkatleri üzerine çekmiş kadim şehirlerden birisidir. Pamukkale dâhil, sahip olduğu eşsiz coğrafyası sebebiyle en eski dönemlerden beri insanların önemli yaşam merkezleri arasında yerini almıştır. Nitekim Beyce Sultan Höyüğü ve Ekşi Höyükteki buluntular, insanlık tarihinin en eski izlerini taşımaktadır.¹ Yine Colosseia, Tripolis, Hiereapolis ve Laodikeia gibi bünyesinde çok önemli medeniyet merkezlerini barındırıyor olması² Bizans döneminde de aynı güçlü stratejik yapıya sahip olduğunun kanıtıdır.

Denizli ve çevresi, bahsettiğimiz özellikleri ile Türklerin de hemen dikkatini çekmiştir. Nitekim 11. yüzyılda bölgenin en önemli iki merkezi olan Colossiea ve Laodikeia, Türkmenler tarafından çok erken dönemlerden itibaren yağmalanmaya başlanmıştır. Afşin Bey'in, Colosseia'yı (Honaz) ilk yağmalaması 1069 yılındadır ki³ daha Malazgirt savaşından iki yıl önce Türk akıncılarının bölgeye gelmesi bu bölgenin aslında o dönemde de bir çekim merkezi olduğunu ortaya koymaktadır.

Bizans İmparatorluğu da bu bölgenin avantajlarının farkındadır. O da böylesine önemli bir coğrafyayı elinde tutabilmek ve buraları Türklere terk etmemek için oldukça fazla mücadele etmiştir. Nitekim Denizli ve çevresi uzun süre Bizans'ın, Türkmen akınlarına karşı bir nevi son savunma hattını oluşturmuştur. Selçuklular da Denizli ve çevresine hâkim olabilmek ve buralarda kesin egemenliklerini tesis edebilmek için hayli emek harcamıştır.

1. Haçlı Seferlerine Kadar Denizli ve Çevresinin Siyasi Yapısı

Bilindiği gibi Selçuklular, Dandanakan savaşının kazanılmasından sonra yoğun bir Türkmen muhaceretine maruz kalmıştı.⁴ Genç Selçuklu Devleti, İslam dinini yeni kabul eden ve yeni bir din kabul etmenin motivasyonuna sahip bu kitleleri kendi topraklarında tutmak yerine; İran üzerinden Anadolu'ya kanalize etmişti. İran coğrafyasında önemli bir yoğunluğa ulaşan Türkmenler, yavaş yavaş Anadolu'ya girmeye başladılar. Şartların da müsait olmasına bağlı olarak⁵ Türkmen kitlelerinin Anadolu'daki yağma hareketleri kısa sürede oldukça büyük boyutlara ulaştı. Belki de Türkmenlerin bile öngöremediği bir hızda gelişen bu ilk akınlarla Anadolu, doğudan batıya Selçuklu akıncıları tarafından yağmalanmaya başlandı. Malazgirt savaşının hemen sonrasında Batı Anadolu'daki

¹ Beyce Sultan ile ilgili olarak bk. Eşref Abay – Fulya Dedeoğlu, “Beyce Sultan 2007 – 2008 Yılları Kazı Çalışmaları Ön Raporu”, *Arkeoloji Dergisi* 13 (2009 /1), 53–79. Ekşi Höyük ile ilgili olarak bk. Fulya Dedeoğlu vd., “Ekşi Höyük 2015 Kazı Çalışmaları”, 38. *Kazı Çalışmaları Toplantısı (23 – 27 Mayıs 2016 Edirne) II* (Ankara: 2017), 389–402.

² Bu merkezlerle ilgili olarak bk. Kemal Şakir, *Tarihi, Coğrafi, İctimai, Sıhhi, İktisadi Nokta-i Nazardan Denizli*, nşr. İbrahim Balık (Denizli: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Denizli 2010), 10 vd.

³ Osman Turan, Afşin Beyin Honaz'ı yağmalamasını 1069 yılı olarak kabul etmektedir. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi* (İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1984), 20. Tuncer Baykara ise bu olayın tarihini 1070 olarak belirtir. Tuncer Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli 1070 – 1520* (İstanbul: IQ Yayınlar, 2007), 35.

⁴ Bu yoğun Türkmen göçü ilk anda Selçukluların lehine olmuş ve Gaznelilere karşı giriştiği bağımsızlık mücadelesinde insan unsuru sıkıntısı yaşamamıştır. Ancak, özellikle Dandanakan savaşının kazanılması ile bir anda bölgede en büyük güç haline gelen Selçuklu ülkesine yönelik çok fazla Türkmen göçü yaşanmaya başlandı. Gelen Türkmen kitlelerinin oluşturmaya başladığı sıkıntının farkına varan Tuğrul Bey, güzel bir çözüm ile bu kitleleri Selçuklu topraklarında tutmak yerine, İran üzerinden Anadolu'ya göndermeye başladı. Hem kendisi için önemli bir problem haline gelmeye başlayan bu yoğun Türkmen göçünden kaynaklanan sıkıntıları çözmüş oldu hem de ileride hâkimiyet kurmak istediği Anadolu'nun fethi için zemin oluşturmaya başladı.

⁵ Bizans'ın içinde bulunduğu siyasi bunalımlar ve özellikle Balkanlar'daki Peçenek ve diğer unsurlarla yapılan yoğun mücadeleler Bizans'ın dikkatini ister istemez Anadolu'dan Balkanlara çevirmişti. Bu konuda bk. E. Gregory Timothy, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermen (İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2019), 90.

Türkmen akınları Ege kıyılarına kadar ilerledi. Nitekim 1073 yılında Milet (Miletos) önlerinde Türkmenler görülmeye başlandı.⁶ Bölgenin ılıman iklimi Türkmen kitlelerinin sürüleri için, İç Anadolu'nun çalılık arazilerine oranla çok daha zengin otlaklar sunmakta idi.⁷ Bu durum Türkmen kitlelerini uç bölgelere yönelten etkenlerden birisi olmuştur.

Türkmen kitleleri ve Selçuklu yöneticileri Anadolu'yu, sadece yağma yapıp ganimet devşirilen münbit bir coğrafya olarak görmedi. Onların devlet adamlığı konusunda doğuştan gelen yetenekleri Anadolu'ya başka gözle bakmalarını sağladı. Bu toprakların efendileri olmayı hayati bir gaye haline getirdiler. Buna bağlı olarak Anadolu'ya artan sayıda gelen askeri unsurlarla güçlerini kısa sürede artırdılar ve bu toprakların efendileri haline gelmeye başladılar.⁸

Süleyman Şah, kısmen Ebul Kasım⁹ ve I. Kılıç Arslan dönemlerinde siyasi istikrarın tam olarak tesis edilememesi, Türkmen kitlelerinin Denizli ve çevresine tam olarak hâkim olmalarını sekteye uğrattı. I. Kılıç Arslan'ın Batı Anadolu'da Selçuklu otoritesini yeniden tesis etmeye çalıştığı sırada ise I. Haçlı Seferi gerçekleşti. Bu sefer, Denizli ve çevresinin Selçuklu hâkimiyeti altına girme sürecini epeyce ötelemiş oldu. Nitekim Claude Cahen bu konuda şu ilginç değerlendirmeyi yapmıştır: “Eğer Haçlı Seferleri olmasaydı Türkler belki de 14. Yüzyılda kıyılarda gördüğümüz beyliklerin topraklarına o zaman (1073 – 1075) yerleşeceklerdi.”¹⁰

2. I. Haçlı Seferinin Denizli ve Çevresinin Siyasi Yapısına Etkisi

Tarihin kaydettiği en büyük din savaşlarından birisi olan Haçlı Seferleri, siyasi, kültürel, ekonomik ve dini pek çok sebebin bir araya gelmesi ile gerçekleşmiştir.¹¹ Temel hareket noktası, Hıristiyan dünyasının en önemli kutsallarından birisi olan Kudüs'ü ve diğer dini mekânları (Antakya, İznik vs) Müslümanların elinden kurtarmak olan Haçlı Seferleri, ilk anda Anadolu'da önemli siyasi değişimler meydana getirmiştir.¹² Özellikle I. Haçlı Seferi, Bizans için çok önemli kazanımlar sağlarken, Anadolu'da siyasi hâkimiyetini tesis etme aşamasındaki Selçuklular için ise önemli kayıplara sebep olmuştur. Her ne kadar Bizans'ın Haçlıları Anadolu'ya davet edip etmediği konusu tartışılan bir konu ise de¹³ bu seferlerden ilk anda en kazançlı çıkan devlet Bizans gibi görünmektedir.

Haçlı orduları İstanbul önlerine geldiğinde İmparator Alexis, onlarla bir anlaşma yapmayı başarmıştı. Buna göre Haçlılar Anadolu'da aldıkları yerleri Bizans'a bırakacak, buna karşılık Bizans ta Haçlılara bilmedikleri Anadolu topraklarında kılavuzluk yapacak ve lojistik destek verecekti. İlk Haçlı Seferi, Bizans'a beklediğinden daha fazlasını verdi. Nitekim Haçlılar, I. Kılıç Arslan'ı önce Eskişehir

⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bk., Muharrem Kesik, *1071 Malazgirt* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014); Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000); Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Selim Sezer (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2018) 134; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020) 84.

⁷ John Julius Norwich, *Bizans-3 Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082 – 1453)* çev. Selen Hırçın Riegel (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2013), 83.

⁸ Tamara Tilbot Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Kaan Taştan (Ankara: Nobel Yayınevi, 2015), 56.

⁹ Süleyman Şah'ın Suriye seferine çıkarken yerine İznik'te bıraktığı komutandır. Ebu'l-Kasım, Süleyman Şah'ın Suriye seferinde hayatını kaybetmesinden sonra İznik'i yönetmeye başlamıştır.

¹⁰ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 12.

¹¹ Haçlı seferlerinin düzenlenme sebepleri ve Hristiyan toplumunun Müslümanlara ve Türklere bakış açısı ile ilgili güzel bir değerlendirme için bk. Işın Demirkent, “Haçlı Seferi Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *İUEFTD* 35 (1994) 65-78. Ayrıca, Şaban Ali Düzgün, “İki Dünyanın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 14/3-4 (2001) 349-360

¹² Haçlı Seferlerinin sebepleri ile ilgili olarak bk. Salim Koca, “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir”, *Akademik Bakış*, 10/20, (2017) 16-35; Ayrıca Haçlı Seferleri ile ilgili güzel bir değerlendirme için bk., *Anonim Haçlı Tarihi*, yay. Ergin Ayan (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 25 vd.

¹³ Bu konuda farklı bir yaklaşım için bk, Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, 335.

Dorylion'da, sonra da Konya Ereğli'de yenip Selçuklu ülkesini terk ederken; Selçuklular da başkentleri İznik dâhil, Marmara ve Ege topraklarının büyük bir kısmını bırakıp daha iç bölgelere çekilmek zorunda kaldı. Bunun sonunda Selçuklular genel anlamda Eskişehir, Bolvadin, Akşehir, Denizli ve Antalya hattının doğusuna çekilmiş oldu.¹⁴

Ancak özellikle Ege'deki çekilmenin şeklen bir çekilme olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü zaman zaman Selçuklu Devletinin de üzerlerinde tam hâkimiyet sağlayamadığı Türkmen unsurlar, bu bölgeleri tam olarak boşaltmadı. Haçlıların gelişi ile Türkmen kitlelerinin sağa sola dağılmaları onların buralarda yok edildiği anlamına gelmiyordu. Haçlıların arkasından gelen Bizanslılar, ancak Batı Anadolu'nun bazı önemli vadilerini ele geçirebilmişlerdi. Hatta I. Kılıç Arslan, Efes'teki son Türk kalesini ancak 1107'de, (Danişmendlilerle düştüğü bir anlaşmazlığa bağlı olarak) Bizans İmparatoru Alexis ile yakın ilişkiler kurması üzerine yıkmıştı.¹⁵

Diğer taraftan, Bizans'ın da Haçlı Seferleri ile ilgili memnuniyeti uzun süreli olmadı. Haçlıların özellikle Anadolu'nun güneyi ve Suriye'nin kuzeyinde kurdukları hâkimiyet, Bizans için de kendi egemenlik sahasına tecavüz anlamına geliyordu. Hatta Bizans, bu çerçevede bölgedeki Müslüman unsurlarla ve Selçuklularla işbirliği arayışından da çekinmedi. Nitekim Haçlı komutanı Tancred'in, Antakya şehrinin kontrolünü ele geçirmesi, Bizans'ın bölgedeki hâkimiyetini zedeleyen önemli bir gelişme idi. Bunun üzerine Bizans imparatoru Alexis, Selçuklularla bir askeri ittifak arayışına girişti.¹⁶

Haçlılarla, Bizans arasında I. Haçlı Seferinden hemen sonra başlayan karşılıklı güvensizlik diğer seferler de daha da artarak devam etti. Özellikle II. Haçlı Seferi sırasında bu durum daha belirgin hale geldi.¹⁷

3. II. Haçlı Seferine Kadar Selçukluların Denizli ve Çevresinde Yeniden Hâkimiyet Kurma Çalışmaları

Yukarıda da anlatmaya çalıştığımız gibi Bizans, I. Haçlı Seferi sonunda kısmen de olsa Ege kıyılarından başlayıp; Türkmenlerin daha güçlü olduğu iç bölgelere doğru etkisini yitiren bir hâkimiyet tesis etmişti. Ancak Selçuklular, I. Haçlı Seferinin tesirinden kurtulmaya başladıktan hemen sonra, Batı Anadolu'daki egemenlik sahasını genişleterek tekrar bölge üzerinde söz sahibi olmayı istediler. Bunun için aslında şartlar belki de ilk fetih döneminden daha müsait durumda idi. Çünkü Ege Bölgesinde, kıyıda içerilere doğru uzanan ovalar ile bunların kuzey ve güneyindeki bol otlaklı dağlar, Türkmenler tarafından tamamen boşaltılmamıştı.¹⁸ Yani bu bölgede zaten bir Türkmen varlığı mevcuttu. Dolayısıyla Selçuklular ilk fetih döneminden daha avantajlı bir durumda, tekrar Batı Anadolu hâkimiyetini güçlendirmeye başlamış oldu. Ancak Selçukluların bir anlamda Batı Anadolu uç politikasının en önemli bölümünü teşkil eden Denizli ve çevresinde tam hâkimiyet kurabilmeleri neredeyse I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine kadar sürecek uzun soluklu bir mücadeleyi gerektirmiştir.

Selçukluların Batı Anadolu'da hâkimiyetlerini yeniden tesis etme çalışmaları, daha Şahin Şah'ın sultanlığı döneminde başlamıştı. 1110 yılında üçüncü Selçuklu sultanı olarak tahta çıkan Şahin Şah, aynı yıl Kıyı Ege ile İç ege arasındaki iletişimde çok stratejik bir noktada bulunan ve o yıllarda bölgenin önemli yerleşim merkezlerinden birisi olan Alaşehir (Philledlephia) üzerine ordu gönderdi.

¹⁴ Ebru Altan, "Haçlı Seferleri ve Anadolu (1097 – 1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri ve Önemi", *USAD* 12 (Bahar 2020), 40.

¹⁵ Chaen, *Osmanlıdan Önce Anadolu*, 15.

¹⁶ Timothy, *Bizans Tarihi*, 297

¹⁷ Salim Koca, *Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları*, 24.

¹⁸ Chaen, *Osmanlıdan Önce Anadolu*, 15; Altan, *Haçlı Seferleri ve Anadolu*, 43.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu ilk harekette istediği başarıyı elde edemeyen Şahin Şah, Bizans ile bir anlaşma imzalamak durumunda kaldı. Buna rağmen bu hareket Türkmenlerin Bizans aleyhine daha güvenle harekete geçmesine sebep oldu. Nitekim 1113 yılında Bizans sınırlarını aşan Türkler, İznik ve Edremit'e kadar akınlarını ilerlettiler.¹⁹

Şahin Şah döneminde başlayan bu mücadele 1116 yılına kadar devam etti. Bu yıl Bizans İmparatoru Alexis Komnenos, Afyonkarahisar yakınlarına kadar ilerleyebilmişti. Ancak burada yaptığı mücadeleyi kaybeden imparator, oldukça zor bir durum düştü. Tam bu sırada beklenmedik bir şekilde Şahin Şah, Bizans imparatoruna anlaşma teklif etti. Bunu memnuniyetle kabul eden imparator anlaşmayı imzalayıp geri döndü.²⁰ Şahin Şah'ı avantajlı bir durumda iken İmparator Alexis ile anlaşma yapmaya zorlayan faktör ise kardeşi Mesut'un, kendini tahttan indirmek için harekete geçmesi idi. Nitekim kardeşi Mesut ile giriştiği bu mücadele, Şahin Şah'ın önce gözlerini sonra da hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.

Selçuklu Devletinde yaşanan bu taht değişikliğinden çok kısa bir süre sonra 1118 yılında Bizans'ta da bir hükümdar değişikliği yaşanmıştır. Alexis Komnenos ölmüş ve yerine Anadolu'da Bizans hâkimiyetini yeniden tesis etmek ve Malazgirt öncesi sınırlara yeniden egemen olabilmek gibi; çok iddialı bir söylemi kendine hedef haline getiren Ioannes Komnenos tahta geçmiştir.

Ioannes, batıdaki durgunluk ve Bizans aleyhine her hangi bir harekette bulunulmamasından faydalanarak dikkatini Anadolu'ya çevirme fırsatı bulmuştur. Anadolu'da Sultan Mesut ve Danişmendli Emir Gazi iki büyük güç idi ve Türkmenler çoğunlukla bu ikisinin emri altında idi. Bu Türkmen kitlelerinin batıdaki uç bölgelerine yönlendirilenleri, yukarıda da bahsettiğimiz gibi daha Alexios'un hâkimiyetinin ikinci yarısında, Ege Bölgesinin iç kesimlerindeki verimli ovalara sızmaya başlamışlardı. Onların bu faaliyetleri Bizans'ın Antalya limanı ile kara bağlantısını kesmişti. Bizans Devleti, bu önemli liman şehri ile sadece deniz yolu ile iletişim kurabiliyordu.²¹ Bu durum Bizans için büyük bir handikap idi. Bunun için Ioannes'in halletmesi gereken önemli meselelerden birisi, kendisi için Antalya yolunu güvenli hale getirmek, Denizli ve Isparta bölgelerinde tekrar hakimiyetini tesis etmek olmuştur.

Bizans'taki bu taht değişikliğinden istifade eden Türkler, I. Haçlı Seferinden sonra Bizanslılar tarafından ele geçirilen yerleri istirdada başladılar. Bu çerçevede bölgenin en önemli merkezlerinden birisi olan ve bu günkü Denizli şehrinden 6 km uzakta bulunan Laodikeia'yı da ele geçirdiler. Son derece esnek bir sınırda yer alan bu önemli yerleşim merkezi bölgedeki çoğu köy ve kasaba gibi tekrar Türklerin kontrolüne geçmiş oldu.²² Bu gelişme üzerine yeni imparator Ioannes, hemen harekete geçti.²³ 1119 yılında Bizans'ın o dönemdeki şöhretli komutanlarından birisi olan Türk asıllı Akkuş²⁴ komutasındaki kuvvetleri Alaşehir üzerinden Laodikeia'ya gönderdi. Bu bölgenin Selçuklu valisi olan,

¹⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 154.

²⁰ Yusuf Ayönü, "Selçuklu – Bizans Münasebetleri (1116- 1308)" (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 25. Claude Chaen bu anlaşma sırasında Şahin Şah'ın, Bizans İmparatorluğunun sınırlarını Romanos Diogones'in zamanındaki durumuna getirmeye söz verdiğini ve Türkleri bu sınırların ötesine çekmeyi vadettiğini söyler. Chaen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 21.

²¹ Norwich, *Bizans-3*, 83.

²² M. V. Levchenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, çev. Maide Selen (İstanbul: Özne Yayınları, 2007), 198; Norwich, *Bizans-3*, 83–84.

²³ Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesut Dönemi (116-1155)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 51.

²⁴ Akkuş (Aksukhos), Ioannes Komnenos'un en güvendiği kişilerden birisidir. Türk asıllı olan Akkuş, I. Haçlı Seferi sırasında esir alınıp dönemin Bizans İmparatoru Alexios Komnenos'a hediye edilmiştir. Sarayda eğitilen Akkuş, prensliği döneminde Ioannes'in en yakın arkadaşlarından birisi olmuştur. Ioannes imparator olunca çok güvendiği bu dostunu hızla yükseltmiş ve orduların başkomutanı yapmıştır. Norwich, *Bizans-3*, 82.

birçok savaşta ün kazanmış ve en az 800 önemli kişi ile şehri savunan²⁵ Emir Başara'yı²⁶ mağlup etti. Böylece Laodikeia'yı ele geçiren Bizanslılar; tekrar Türklerin eline geçmemesi için şehri yeni bir sur ile çevirip gerekli erzak ve malzeme ile teçhiz ettiler.²⁷

Bu arada Selçuklularda uzun süreden beri devam eden taht mücadelesi sona ermiş ve Sultan Mesut tahta geçmişti. Sonraki yıllarda, Sultan Mesut'un otoritesini artıracak önemli bir gelişme daha meydana geldi. Bu gelişme, o dönemde Anadolu'nun en büyük siyasi otoritelerinden birisi olan Danişmendlilerin güç kaybetmesi ve Sultan Mesut'un bu durumu kendi avantajına çevirebilmiş olmasıdır. Nitekim Danişmendlilerin efsanevi lideri Emir Gazi'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammet ile ittifak yapan I. Mesut,²⁸ Bizans'a karşı tekrar üstünlük kurdu ve İstanbul – Antalya yolu üzerindeki Uluborlu'yu (Sozopolis) yeniden Selçuklu sınırlarına kattı.²⁹

Uluborlu'nun Selçukluların eline geçmesi Bizans için büyük bir sıkıntı oluşturdu. Zira bu şehir İstanbul–Antalya yolu açısından büyük bir ehemmiyet arz ediyordu. Ayrıca iç bölgelerden, Anadolu'nun batısına geçişte oldukça kilit bir noktada idi. Buranın Selçukluların eline geçmesi, Bizans'ın Batı Anadolu hâkimiyetini ciddi şekilde tehdit etmekte idi. Ioannes, Uluborlu'yu ve müstahkem mevkiyi ele geçirmek için bölgeye bir sefer düzenledi. Uluborlu ele geçirilmesi zor bir kale idi ve Ioannes'te bunun farkında idi. Birliklerinin çoğunu gizleyen Ioannes, az bir kuvvetle kaleye saldırdı ve müdafilerin bu az sayıdaki Bizans ordusunun saldırısını püskürtmek için kaleden çıkmasını sağladı. Daha sonra pusuda bekleyen asıl kuvvetleri ile Uluborlu'yu savunan Türk birliklerini kolayca imha etti³⁰ ve bu stratejik noktaya tekrar hâkim oldu.³¹ İmparator buradan yoluna devam ederek birçok müstahkem kaleyi ele geçirip Antalya'ya ulaştı.³²

Bizans İmparatorluğunun en ihtiraslı ve idealist hükümdarlarından birisi olan Ioannes Komnenos,³³ Çukurova'daki bir av sırasında vefat etti.³⁴ Yanında bulunan oğlu Manuel, babasının cesedini deniz yolu ile İstanbul'a gönderdikten sonra kendisi de ordusunun başına geçip izin istemeksizin Türk topraklarının ortasından geçip İstanbul'a vardı.³⁵ Bu yolculukla ilgili ayrıntılı bilgi veren Niketas, Manuel'in Honaz (Khonai) şehrinden geçtiğini ve buradaki Mikhail Kilisesini ziyaret ettiğini yazmaktadır. Hatta Honaz'ın başpiskoposu O'nu takdis etmiş ve İstanbul'a ulaşıp Bizans tahtına geçeceğini müjdelemiştir.³⁶ Işın Demirkent, çevirisini yaptığı Kinnamos'un *Historia* (1118 –

²⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia (1118 – 1176)*, yay. Işın Demirkent (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001), 6.

²⁶ Tuncer Baykara Bizans kaynaklarında (Picharas) şeklinde yazılan bu ismi Alp Kara olarak telaffuz etmektedir. Tuncer Baykara, *Denizliye Dair Yazılarım* (Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2019), 102. Kinnamos'un Türkçe tercümesinde de Alp Kara olarak geçmektedir. Kinnamos, *Historia*, 6; Norwich ise Laodekeia'nın bu ilk Türk komutanının adını Ebu Şara olarak kaydetmiştir. Norwich, *Bizans-3*, 83.

²⁷ Kinnamos, *Historia*, 6; Niketas Khoniates, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 8; Norwich, *Bizans-3*, 83; Chaen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 21.

²⁸ Bu ittifak ile ilgili olarak bk. Kesik, *I. Mesut Dönemi*, 77.

²⁹ Chaen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 27.

³⁰ Ioannes'in Uluborlu'yu ele geçirirken uyguladığı taktikle ilgili bk. Kesik, *I. Mesut Dönemi*, 52; Ayönü, *Selçuklu-Bizans Münasebetleri*, 31.

³¹ Niketas, *Historia*, 9.

³² Kinnamos, *Historia*, 7.

³³ Bilindiği gibi Ioannes Toroslar bölgesinde seferde iken, önce oğlu Alexios vefat etmiştir. Onun cenazesini İstanbul'a gönderen Ioannes, cenaze alayı İstanbul'a ulaşmadan diğer oğlu Andronikos'un da öldüğünün haberini almıştır. Bu iki büyük acıya rağmen güneydeki seferinden vaz geçmeyen Ioannes te aynı yıl Çukurova'da bir av partisinde kendini zehirli okla kazara yaralamış ve bu yaradan kurtulamayıp vefat etmiştir.

³⁴ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 351.

³⁵ Kinnamos, *Historia*, 29.

³⁶ Niketas, *Historia*, 152.

1176) isimli esrinde Manuel'in İstanbul'a dönüş yolculuğu ile ilgili kısımdaki dip notta, bölgedeki Türk hakimiyeti konusunda şu bilgileri vermektedir. “ *Kinnamos, bu yolun 'Manuel'in İstanbul'a dönerken kullandığı yol' Türk topraklarının ortasından geçtiğini söylemekle bu bölgede artık, Bizans hâkimiyetinin bulunmadığını açıkça ifade etmektedir. Halbuki imparator Ioannes ölümünden bir yıl önce 1142'de Antakya'ya giderken Frig bölgesinin doğusundan, Beyşehir Gölü yoluyla ilerlemiş ve o bölgedeki Selçuklu üstünlüğünü kırmak istemişti. Ama Kinnamos'un kaydından çıkan sonuca göre bu çaba boşuna olmuş ve sadece Beyşehir Gölü civarı değil, Frigya bölgesine bile Türkler hakim olmuşlardı. İmparatorluk bu bölgelerde ancak kuvvetli tahkimata sahip bazı kale ve şehirleri elinde tutabilmekteydi. O halde bu dönemde Selçukluların bu bölgelere yaptıkları akınların sadece henüz ele geçmemiş şehir ve kaleler üzerine düzenledikleri taarruzlar olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.*”³⁷ Bu değerlendirmeden de anlaşıldığı üzere, bu dönemde Selçuklularla – Bizans arasında sabit bir sınırdan bahsetmek asla mümkün değildir. Her iki devlette kendilerine göre bir hâkimiyet alanı belirlemeye çalışsa bile özellikle uç bölgeler olarak tabir edilen Denizli ve çevresinde Türkmenlerin akın ve yağmaları bu sınır kavramını tamamen geçersiz kılmaktadır. Nitekim bir yıl içinde bile Bizans'ın kendine ait zannettiği topraklar, Türk egemenlik sahasının ortası haline gelebiliyordu. Dolayısıyla, II. Haçlı seferi sırasında, aşağıda değineceğimiz şekilde, Fransız birliklerinin Efes'ten ayrıldıktan kısa süre sonra Türk taarruzuna maruz kalmasını ve Denizli'ye yaklaştıkça bu taarruzların yoğunluğunu artırmasını yadırgamamak gerekir.

İmparator Ioannes Komnenos'un, Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyetini kırmak hevesi, yerine geçen oğlu Manuel Komnenos'ta da devam etmiştir. Ioannes dönemindeki baskı ve seferlere rağmen, Türk akınlarının kuzeyde İznik – Eskişehir arasındaki Malangeia bölgesine, güneyde ise Menderes Ovasına ve Ege kıyılarına kadar uzanması engellenemedi. Bu yüzden Manuel, tahta çıktıktan sonra Türk akınlarını durdurmak, sınır bölgelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla bu bölgede yeni kaleler ve müstahkem mevkiiler inşa etmiştir.³⁸

Bizans'ın yeni imparatoru, Anadolu'da Bizans hâkimiyetini tesis etme konusunda babasından aşağı kalmadığını ortaya koymak istiyordu. Bunun için babasının askeri planlarını devam ettirmeye çalıştı. Nitekim 1146'da Menderes vadisi yolu ile Konya'ya doğru yeni bir sefere çıktı.³⁹ Aslında kendisi açısından bakıldığında bu sefere çıkmasını haklı kılacak gerekçelere sahipti. Çünkü Sultan I. Mesut, hemen hemen deniz kıyısına ulaşacak kadar Menderes vadisine girmiş bulunuyordu.⁴⁰ Bu sefer sırasında Denizli'nin hemen kuzeyinde, Çivril yakınlarında bazı mücadeleler oldu. Konya'ya kadar ilerleyen Manuel ciddi bir başarı elde edemedi geri döndü ve geri dönerken menderes vadilerinde tekrar Türkmen saldırılarına uğradı.⁴¹

Manuel Komnenos'un, 1146 yılında çıktığı ve Konya'ya kadar ilerlediği bu seferinde Eskişehir, Afyon, Akşehir üzerinden Konya'ya ulaştığı bilinmektedir. Ancak kaynaklardaki ifadelerden net bir şekilde anlaşılmaktadır ki; O'nun Konya'ya kadar ulaşmış olması daha güneyde bulunan Denizli havalisindeki Türkmen hareketliliği ve gücü üzerinde hiçbir olumsuz tesir icra etmemiştir. Nitekim Manuel'in Konya seferinden dönüş yolunda yaşadığı ve Kinnamos'un eserinde detaylı bir şekilde anlattığı, şu olay, durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. “ *İmparator Mainandros'un (Büyük Menderes) kaynaklarından birine varınca Apaemia (Dinar) ile Khoma (Homa) arasında artık düşman topraklarının dışına çıktığını zannetti. Burasının suyu bol ve insanın gözüne çok hoş görünen bir yer olduğunu fark ederek savaşın verdiği sıkıntıyı avlanmanın eğlencesi ile*

³⁷ Kinnamos, *Historia*, 29 (5 numaralı dipnot.)

³⁸ Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi (1147 – 1148)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 41

³⁹ Bu sefer sırasında yaşananlarla ilgili olarak bk. Ayönü, *Selçuklu-Bizans Münasebetleri*, 52 vd.

⁴⁰ Steven Ruciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 2/220

⁴¹ Timothy, *Bizans Tarihi*, 303; Chaen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 30.

üzerinden atıp gevşemek istedi. Fakat uzaktaki bitki örtüsü içinde bir hareket gördü. Ancak mesafenin uzaklığından dolayı gördüğünün ne olduğunu tespit edemediğinden adamlarından birkaç kişiyi araştırmaya yolladı ve orada bir çadır kurulmuş olduğunu öğrendi. Çalılıklar arasındaki hareket çadırlar içinde bulunanların atlarına aitti. Gemsiz ağızlarıyla otluyorlardı. Derhal bu Türkmenlerin kimler olduğunu anladı, onları kabilelerine göre adlandırdı. Bunlar adetleri üzere komşu Romalıları yağmalamaya gelmişlerdi ve şimdi bol bol ganimetlerle yükliydiiler... ”⁴²

Görülen o ki; Ioannes Kommenos zamanında Bizans sınırı Uluborlu’ya kadar ilerletilmiş ve bu önemli garnizon Bizans egemenliğine alınmışsa da bu sembolik bir hâkimiyet olarak kalmıştır. Kinnamos’un yukarıda bir bölümünü verdiğimiz anlatımlarından ve Manuel’in 1146 seferi dönüşünde menderes vadisinde yaşadığı diğer sıkıntılardan anlaşıldığı gibi özellikle Afyon’un güneyinde kalan bölgede, Bizans hakimiyeti nerede ise yok gibiydi. Bizans İmparatoru, Selçukluların Başkenti Konya’ya kadar uzanan bir sefer düzenlemiş olmasına rağmen; Bizans ordusunun dönüş yolunda uğradığı güneydeki bölgelerde Türkmenler varlıklarını sürdürmekte idi. Hatta Bizans imparatorunun Denizli havalisinden geçiyor olması bile buradaki Türkmenleri hiç endişelendirmemiş ve yukarıdaki anlatımda da gördüğümüz gibi pervasızca davranabilmişlerdir.

Bütün istek ve gayretine rağmen hem Ioannes ve hem de oğlu Manuel, iç bölgeler şöyle dursun; Anadolu’nun batısında bile istedikleri başarıyı elde edemediler. Sadece sahil bölgeleri Türk akınlarından masun kalabildi. Onun dışındaki Batı Anadolu toprakları, sürekli Türkmen akınlarına maruz kalmıştır. Sınır boylarındaki Bizans ahali ya köylerini terk etmiş ve bölgedeki büyük şehirlere göç etmiş ya da kıyılara kaçmıştı.⁴³ Konumuzu teşkil eden Denizli yakınlarında bulunan ve aynı şekilde bakımsız bırakılan Laodikeia’da ki Rum ahali de kısmen şehri terk etmeye başlamıştı.⁴⁴

4. II. Haçlı Seferi Sırasında Denizli Havalisinde Yaşananlar ve Bölgedeki Türk Hâkimiyeti

I. Haçlı Seferi sonunda, Güneydoğu Anadolu ve Suriye’de kurulan kontluklar nerdeyse kurulduğu dönemden beri sürekli bölgedeki diğer unsurlar tarafından baskı altına alınmaya çalışılmıştır.⁴⁵ Musul Atabeyi Nureddin Zengi de, bölgede Haçlılara karşı mücadele eden önemli unsurlardan birisi idi. 1144 yılında Ura Haçlı Kontluğu üzerine büyük bir sefer düzenledi. Üç haftadan fazla süren kuşatmanın sonunda Nureddin 24 Aralık 1144’te Urfa’yı ele geçirdi. Yaklaşık elli yıllık aradan sonra Urfa’nın tekrar Türklerin eline geçmesi ve kurulan ilk Haçlı Kontluğunun yıkılmış olması, Avrupa’da kısmen sönmüş olan Haçlı seferi heyecanını yeniden uyandırdı.⁴⁶

Bu heyecan fırtınası karşılığını hemen buldu ve Alman Kralı III. Konrad ile Fransa Kralı VII. Louis yeni bir haçlı seferinin düzenleyici amili haline geldiler. Haçlı ordularının kumandanlığını üstlenen bu iki kral, kutsal haç kabul ettikten sonra hızla gerekli hazırlıkları yapmaya başladılar. Nihayet 1147 Mayıs ayında Alman Kralı Konrad yola çıktı⁴⁷. Fransa Kralı Louis ise Haziran

⁴² Kinnamos, *Historia*, 50.

⁴³ David Nicola, *Askeri Tarih Dizisi II. Haçlı Seferi 1148*, çev. L. Ece Sakor (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014), 42; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 219.

⁴⁴ Ümit Kozcaz, “*Denizli, Antalya ve Isparta Havalisindeki Haçlı Faaliyetleri*”, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 16.

⁴⁵ Bölgedeki Türk - Haçlı mücadelesi için bk. Michael Syrians, *The Chronicle*, ed. Robert Bedrosian (Long Branch 2013), 186 vd.; Smbat Sparapet, *The Chronicle*, ed. Robert Bedrosian (New Jersey: 2005), 48 vd.

⁴⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri*, 195; Altan, *II. Haçlı Seferi*, 8. II. Haçlı Seferinin sebepleri ile ilgili güzel bir değerlendirme için ayrıca bk. Nicole, *II. Haçlı Seferi 1148*, 5 – 12.

⁴⁷ Jason T Roche, “*Conrad III and The Second Crusade in The Byzantine Empire and Anatolia, 1147*”, (Fife: Universty of St. Andrews. Doktora Tezi, 2007) s.47

sonlarında hareket etti.⁴⁸

Haçlı ordularının Anadolu'ya kadarki seferleri bu makalenin konusu dışında olduğu için, II. Haçlı Seferinin bu kısmın değinmeyeceğiz. İstanbul'dan sonraki faaliyetlerini ise konumuz çerçevesinde ele alacağız. Alman İmparatoru Konrad'ın, Anadolu'ya geçtikten sonra Selçuklu başkenti Konya'ya, Eskişehir, Afyon Akşehir üzerinden ulaşmayı hedeflediğini görüyoruz. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un, neredeyse tamamen Türklerin hâkimiyetinde olan bu araziden gitmesi durumunda ciddi zorluklar yaşayabileceği konusundaki uyarılarına rağmen Alman imparatoru, daha kısa olduğu için bu yolu tercihte ısrarlı görünmekte idi.⁴⁹ Manuel aslında Selçukluların hangi bölgelerde, ne kadar güçlü olduğunu biliyordu. Hatta 1144 seferinden dönerken Konya'ya gittiği bu yol yerine, muhtemelen daha güvenli olduğunu düşündüğü Isparta, Denizli güzergâhını kullanmayı tercih etmişti. Dolayısıyla Manuel, Eskişehir – Afyon güzergâhının kullanılması durumunda Haçlı birliklerinin ani bir Selçuklu hücumu karşısında hiçbir şanslarının olmadığını az çok tahmin ediyordu.⁵⁰

İzmit'e ulaşan Konrad, burada ordusunu ikiye ayırdı. Ordunun savaşı olmayan unsurunu⁵¹ birçok asille beraber Otto von Freising idaresinde, Laodikeia (Denizli) üzerinden Antalya limanına gönderdi.⁵² Görülen o ki; Konrad takip etmek istediği yolun zorluğu ve güvensizliği noktasında kısmen de olsa ikna olmuş ve savunma imkânları daha zayıf olan unsurları, daha güvenli olduğu söylenen Denizli – Antalya yolundan göndermiştir.⁵³ Aslında II. Haçlı seferine katılan unsurların hatta Bizans imparatorunun en büyük yanılışı bu idi. Hala Bizans hâkimiyetinde olan ve güvenli gördükleri bu yolun özellikle Denizli bölgesi Türkmenler tarafından çoktan kontrol altına alınmıştı.

Daha önce izah ettiğimiz gibi Ioannes döneminden beri bölgedeki Selçuklu–Bizans sınırı sürekli değişkenlik göstermekte idi. Manuel'in ilk başlardaki başarılarına rağmen sonu neredeyse hüsrarla sonuçlanan 1144 seferinden sonra, Denizli ve çevresi çok hızlı bir şekilde Türkmenler tarafından ele geçirilmiş durumda idi. Her ne kadar bölgenin ovadaki iki büyük şehri Laodikeia ve Colosseia Bizans'ın elinde görünse de onların etrafını çeviren Çökelez ve Honaz dağları ile bu dağların arkaları tamamen Türkmenlerin hâkimiyetinde idi. Bizans ve Haçlılar bu durumu gözden kaçırdılar ve hala bölgenin Bizans'ın kontrolünde olduğu yanılışına düştüler. Nitekim Otto von Freising yönetiminde, Denizli – Antalya güzergâhını tercih eden bu kol Denizli yakınlarında tamamen imha edilmiştir.

Konrad kendi emrindeki birliklerle (bunlar Alman ordusunun savaşı vurucu gücü idi) önce İznik'e oradan da Eskişehir'e (Dorylaion) doğru yoluna devam etti⁵⁴. Ancak yerli halkın Haçlı ordusundan nefreti sebebiyle gereken gıda desteğini vermemesi; hatta onları sattıkları gıda maddeleri ile zehirlemeye varacak kadar hasmane tutumu, Almanları çok zorlamaya başladı. Ayrıca Bizanslı rehberlerin de Haçlılara karşı bu olumsuz tavrı sürdürmesi ve onları zaman zaman yanlış yollara sürüklemeleri veya kritik yerlerde ordugâhtan ayrılmaları yüzünden bölge coğrafyasına tamamen

⁴⁸ Altan, *II. Haçlı Seferi*, 29–35.

⁴⁹ Altan, *II. Haçlı Seferi*, 60.

⁵⁰ Norwich, *Bians-3*, 105.

⁵¹ I. Haçlı seferinin hedefine ulaşması ve Kudüs'ün Haçlıların hâkimiyetine geçmesi sebebiyle, II. Haçlı seferinde Hac yapmak için Kudüs'e gitmek arzusuyla yola çıkan ve yüksek dini duygularla hareket eden sivil unsurlar da mevcuttu.

⁵² Kesik, *I. Mesut Dönemi*, 82; Runcıman, *Haçlı Seferleri*, 224; Nicole, *II. Haçlı Seferi 1148*, 43.

⁵³ Altan bu kuvvetlerin 7 – 8 Ocak 1148'de Kazıkbelinde ağır darbe yiyen Fransız kuvvetlerinden daha kalabalık olduğunu ifade etmektedir. Altan, *II. Haçlı Seferi*, 88.

⁵⁴ Alman imparatoru III. Konrad'ın Doryleon'da pusuya düşürülmesi ve ordunun büyük ölçüde imha edilmesi ile ilgili olarak teferruatlı bilgi için bk. Roche, *Conrad III and Second Crusade*, s.223.

yabancı olan Almanlar, İznik'ten sonra gerçekten çok zor anlar yaşamaya başladılar.⁵⁵ Nihayet 26 Ekim 1147 yılında Eskişehir yakınlarında bir akarsu kenarına yorgun, aç ve susuz olarak ulaşan Haçlılar, burada askeri disiplinden uzak bir tarzda dinlenmeye ve kamp kurmaya başladılar. Onları uzaktan takip eden Türkmenler için bu, bekledikleri fırsattı. Almanların üzerine ani ve şiddetli bir baskın düzenlediler ve ordunun büyük bölümünü burada imha ettiler. Ağırlıklarının ve ordusunun büyük bir kısmını kaybeden Konrad güç bela İznik kalesine ulaşip oraya sığınarak hayatını kurtardı.⁵⁶ Bu ağır yenilgiden sonra Konrad, seferin bundan sonraki kısmında son derece isteksiz davranmıştır. Fransa Kralı Louis'in etkisi ile bir şekilde Efes'e kadar gidebilen Alman İmparatoru, hastalığının kendisini zorlamaya başlaması ve Bizans imparatorunun da ısrarlı davetleri sebebiyle İstanbul'a geri dönmüştür.⁵⁷

Almanlardan yaklaşık bir ay sonra yola çıkan Fransızların da İstanbul önlerinde çok fazla oyalanmasına izin verilmeden Bizans'ın yardımıyla Anadolu'ya geçirildi.⁵⁸ Fransızların İstanbul önlerinde çok uzun süre kalmasını istemeyen Bizanslılar, Sultan Mesut'un, Anadolu'da büyük bir ordu hazırlığında olduğunu ve bu büyük ordunun hazırlanmasına fırsat verilmeden bir an önce Anadolu'ya geçilmesi gerektiği konusunda tavsiyelerde bulundular. Ayrıca Konrad'ın, Anadolu'da parlak bir zafer kazandığı ve Fransızları büyük bir heyecanla beklediği söylentisini de yaymaya başladılar.⁵⁹

Fransızlar İznik'e geldiklerinde, Konrad'ın başına gelenleri öğrendiler ve kesinlikle Akşehir – Konya güzergâhını kullanma imkânlarının olmadığını anladılar. Bunun üzerine Louis, Efes - Laodikeia - Antalya yolunu kullanmaya karar verdi. Antalya'dan da deniz yolu ile Kudüs'e gitmeyi planladı. 26 Ekim'deki ağır yenilginin etkisi ile Almanlar da yolculuğun bundan sonraki kısmında, Fransızlarla birlikte hareket etmek durumunda kaldılar.

Balıkesir yakınlarındaki Esserona geldiklerinde, iki kral arasında fikir ayrılığı baş gösterdi. Louis'in niyeti Balıkesir - Alaşehir (Phledelphiea) yolu ile Denizli'ye ulaşmaktı. Bu yol daha kısa olmakla beraber, Selçuklu sınırına çok yakındı ve bu yüzden endişe verici idi. Konrad ise sahil yolundan uzaklaşmadan gidilmesi ve Efes üzerinden Denizli'ye ulaşılması gerektiğini bu yolun daha uzun olmakla beraber daha güvenli olduğunu ifade etti. Belli ki Eskişehir'de uğradığı ağır yenilgi Konrad'ı oldukça tedbirli davranmaya itmişti. Louis de bu konuda ikna oldu ve Fransız – Alman birleşik ordusu Efes'e doğru yöneldi.⁶⁰ Bu arada Efes'e uğramadan, daha içeriden Alaşehir üzerinden Laodikeia'ya gitme düşüncesi de tamamen iptal edilmemiş; az bir kuvvet bu yoldan giderek asıl ordudan önce Laodikeia'ya ulaşmıştır.⁶¹ Ancak birleşik haçlı ordusu çok güvenli olduğunu düşündüğü bu yolun daha Efes'e kadar olan kısmında bile çok ciddi sıkıntılar çekmeye başladı.⁶² Yukarıda belirttiğimiz gibi yerli halkın olumsuz tavrı ve coğrafyaya yabancı olmaktan kaynaklanan sıkıntılara ilaveten; 1147 – 1148 kışının çok sert geçmesi de Haçlı ordularının sıkıntısını daha da arttırmakta idi.⁶³ Nitekim daha ordu Efes'te iken, yoğun yağışlardan kaynaklanan seller ve diğer mevsimler problemlerle mücadele etmeye başladılar.

⁵⁵ Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği III (1143 – 1184)*, Tercüme ve Notlar Ergin Ayan, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 44; Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 2/384; Nicola, *II. Haçlı Seferi 1148*, 42.

⁵⁶ Altan, *II. Haçlı Seferi*, 64.

⁵⁷ Kesik, *I. Mesut Dönemi*, 89.

⁵⁸ Fransızlar İstanbul önlerine geldiklerinde, Bizans için ciddi sıkıntılara sebep olmuşlardır. Zaman zaman iki hükümdarın arası açılmış; hatta Fransız ordusundan zaman zaman İstanbul'un işgali sesleri yükselmiştir.

⁵⁹ Norwich, *Bizans-3*, 104.

⁶⁰ Kozcaz, *Haçlı Faaliyetleri*, 12.

⁶¹ Nicole, *II. Haçlı Seferi 1148*, 47.

⁶² Odo de Deuil, *Odo of Deuil De Projectione Ludovici VII In Orientem: The Journey of Louis VII the East*, (New York: E-Book W.W. Norton, 1948), 105.

⁶³ Nicola, *II. Haçlı Seferi 1148*, 47.

Resim 1. Kaynaklarda bahsi geçen, Türkmenlerin Fransızlara saldırmadan önce toplandıkları Antiocheia yakınlarındaki tepeler.

1147 Noel arifesini Efes yakınlarındaki Deversion Vadisinde⁶⁴ geçiren Fransızlar,⁶⁵ buradan itibaren Türkmenlerin tacizlerine de maruz kalmaya başladılar.⁶⁶ Bu şartlarda Efes'ten yürüyüşüne devam eden Louis, Denizli'ye yaklaşık 65 kilometre mesafedeki Antiocheia'da⁶⁷ ilk ciddi sınavını verdi. Burada, Büyük Menderes nehrini geçmek zorunda olan Haçlı birliklerine karşı, onları Efes'ten beri takip eden Türkmenler, büyük bir saldırı gerçekleştirdi. Aslında Manuel'in, VII. Louis'e Efes'te bulunduğu sırada gönderdiği ve Türkler hakkında çok dikkatli olması; hatta kendine ait kalelere sığınabileceği tavsiyesinde bulunduğu mektubunda⁶⁸ ne kadar haklı olduğu da anlaşılabilir oldu. Her ne kadar Fransızlar, 1 Ocak 1148'deki bu ilk ciddi saldırıyı zorda olsa püskürttü ise de⁶⁹ bu saldırı bundan sonraki yaşayacakları sıkıntıların ilk habercisi gibiydi.⁷⁰ Büyük ihtimalle burada savaşan unsurlar, daha geride Haçlıları bekleyen yoğun Türkmen birikiminin bölgedeki uç unsurları idi.⁷¹

⁶⁴ Muharrem Kesik, bu vadinin yerini tam tespit edemediğini ifade etmektedir. Kesik, *I. Mesut Dönemi*, 91. Efes–Antiocheia arasında bir birine benzeyen birçok vadinin bulunması Decervion vadisinin yerinin tespitini zorlaştıran en önemli faktörlerden birisidir.

⁶⁵ Odo de Deuil, *Odo of Deuil*, 109.

⁶⁶ Altan, *II. Haçlı Seferi*, 83; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 225.

⁶⁷ Burası ile ilgili olarak Willermus ayrıntılı tasvirler yapmaktadır. O eserinde bu bölgeyi kuğuların bol olduğu yeşil otlaklarla dolu bir yer olarak anlatır. Bu güzel coğrafya O'na; “Menderes kıyısında dalgalanan / Otların içindeki beyaz kuğu / Ölüm şarkısını söylerdi” mısralarını söyletecek kadar etkiler. Tyrensis, *Haçlı Kroniği III*, 49.

⁶⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri*, 225; Altan, *Haçlı seferleri ve Anadolu*, 44.

⁶⁹ Odo de Deuil, *Odo of Deuil*, 111.

⁷⁰ Gerek bazı haçlı kroniklerinde (bk. Tyrensis, *Haçlı Kroniği III*, 49.) gerekse çağdaş Bizans kaynaklarında (Khoniates, *Historia*, 45 vd.), Fransızların bu galibiyeti çok abartılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu dönem kaynaklarında Türklerle karşı alınan küçük galibiyetlerin bile aşırı abartılı anlatılma geleneği burada da karşımıza çıkmaktadır. Bu ifadelerin değerlendirilmesi ile ilgili olarak bk, Kesik, *I. Mesut Dönemi*, 92.

⁷¹ Baykara *Denizliye Dair Yazıları*m, 47.

Resim 2. II. Haçlı Kuvvetlerinin Efes'ten Sonra Uğradıkları Antiocheia Şehrinin Kalıntılarının Günümüzdeki Durumu

Antiocheia'da yaşadıkları ilk ciddi sıkıntıyı bir şekilde atlatan Haçlı kuvvetleri, Laodikeia'ya doğru yoluna devam etti. Artık, Bizans hâkimiyetinin nerdeyse tamamen lafta kaldığı topraklara girmişlerdi.⁷² Aslında Laodikeia, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ioannes Komnenos tarafından, Türklerin elinden alınıp tekrar Bizans topraklarına katılmıştı. Ancak, biraz sonra anlatacağımızdan da anlaşılacağı gibi burada Bizans'ın siyasi bir varlığından söz etmek nerede ise imkânsızdır. Bölge tamamen Türkmenlerin kontrolü altında idi. Bundan sonra Haçlılar, Türklerin saldırılarına karşı koyabildikleri ölçüde yol emniyetini temin edebileceklerdi.

1 Ocak'ta Antiocheia'dan hareket eden Fransız kuvvetleri, yaklaşık 65 kilometrelik yolu 3 günde kat edip⁷³ 4 Ocak'ta Laodikeia'ya ulaştılar.⁷⁴ Ne var ki, Louis büyük umutlarla geldiği Laodikeia'da, tam bir hayal kırıklığına uğradı. Haçlılarla ilgili Anadolu'daki olumsuz algı, Laodikeia halkını da etkilemiş ve halk şehri boşaltarak çevredeki dağlara çekilmiştir.

Resim 3. Haçlıların büyük bir umutla geldiği ancak halkın şehri boşaltması sebebiyle büyük hayal kırıklığına uğradıkları Laodikeia antik şehrinin günümüzdeki kalıntıları

⁷² Nicole, *II. Haçlı Seferi 1148*, 50.

⁷³ Odo de Deuil, *Odo of Deuil*, 113.

⁷⁴ Bazı kaynaklarda Haçlıların Laodikeia'ya gelişi 4 Ocak 1148 olarak gösterilmektedir. Kesik, *I. Mesut Dönemi*, s.93; Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli*, 39; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 225. Bunun yanında bu tarihi 3 Ocak olarak belirten kaynaklar da vardır. Tyrensis, *Haçlı Kroniği III*, 49; Nicolle, *II. Haçlı Seferi 1148*, 50.

Bu dağlar çok büyük ihtimalle şehrin kuzey ve kuzeydoğusunda uzanan Çökelez Dağıdır. Çünkü Karcı Dağı, Laodikeia halkı için o dönemin şartlarında oldukça uzak kalmaktadır. Doğu ve güneydoğuda bulunan Honaz dağının ise Türkmenler tarafından tutulmuş olması ve Haçlıların mecburi yol güzergâhında bulunması sebebiyle Laodikeia halkının bu iki dağa sığınma ihtimali çok düşüktür. Her ne kadar Tuncer Baykara, Laodikeia'ya halkının güneydeki dağlara sığındığını ifade ediyorsa da⁷⁵ biz, yukarıda açıkladığımız gerekçelere bağlı olarak bu dağın Laodikeia'ya daha yakın olan Çökelez Dağı olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla şehirlerini boşaltan Laodikeia halkın sığındığı dağ, güney yamaçlarında Pamukkale'yi de barındıran Çökelez dağdır. Ayrıca burada bulunan ve bu yıllarda harbeye dönüşmüş olan Hiereapolis şehrinin kalıntıları da halkın barınma ve gizlenmesinde bir tercih sebebi olabilmıştır.

Resim 4. Haçlı Kuvvetleri Laodikeia'ya geldiğinde halkın şehri terk ederek gizlendiği Çökelez Dağının Laodikeia'dan görünüşü

Kral Louis, din adamlarını ve asillerini toplayarak bu duruma bir çare bulmak istedi. Çünkü Laodikeia halkından temin edeceği lojistik malzemeye çok fazla ihtiyacı vardı. Yapılan toplantıda din adamlarının patika yollardan gidip dağda saklanan halkı bulmaları ve kendilerine zarar verilmeyeceğine dair teminatlar verilip şehre geri dönmelerinin sağlanması kararı alındı.⁷⁶ Ancak bu tedbir etkili olmadı ve halk şehre dönmedi.⁷⁷ Hatta bazı Haçlı kronikleri Leodikeia'nın boşaltılması ve Kral Louis'in askerlerinin gerekli lojistik desteği alamamaları olayını Bizans halkının Haçlılara bir ihaneti olarak algılamışlardır.⁷⁸ Bu arada, II. Haçlı Seferi ile ilgili bilgi veren önemli kaynaklardan birisi olan Willermus, Leodikeia'nın boşaltılmasından hiç bahsetmediği gibi, Haçlıların bu şehirden birkaç günlük yiyecek alıp yola devam ettiklerinden bahseder.⁷⁹ Buna karşın, yerli ahalinin şehirdeki mevcut erzakları da yanlarında götürdükleri hatta götüremediklerini yaktıklarını ifade eden kaynaklar

⁷⁵ Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli*, 39.

⁷⁶ Bu veri de Laodikeia halkının sığındığı dağın Çökelez Dağı olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çünkü din adamlarının yaya olarak patikalardan halkın saklandığı mağaralara ulaşabilmeleri bizim bu konudaki görüşümüzü destekler mahiyettedir.

⁷⁷ Odo de Deuil, *Odo of Deuil*, 115.

⁷⁸ Nicole, *II. Haçlı Seferi 1148*, 50; Altan, *II. Haçlı Seferi*, 85.

⁷⁹ Tyrensis, *Haçlı Kroniği III*, 49.

da vardır.⁸⁰

Böylesine hayalete dönmüş bir Laodikeia ile karşılaşmaları Fransızların ve kralları Louis'in moralini çok bozdu. Halkın bu tavrında, Haçlılarla işbirliği yapıp; Türklere karşı hasmane bir tutum sergiliyor olmak istememe düşüncesi etkili olmuştur. Zira Haçlılar bu bölgeden çekip gittikten sonra burada ki halk, tekrar Türkmen unsurlarla yüz yüze kalacaktır. Bu bölgede Türk hâkimiyeti, Bizans hâkimiyetinin çok önündedir. Özellikle Efes'ten ayrıldıktan sonra bu durumu hissetmeye başlayan Haçlılar, kıyı Ege'den iç bölgelere doğru ilerledikçe azalan Bizans hâkimiyetini bizzat müşahede etmişlerdir.

Mevcut şartlar altında Louis'in, Laodikeia'da daha fazla kalmasının bir anlamı kalmamıştır. Çünkü bu bölgeden lojistik bir destek temin etme ihtimalinin olmadığı anlaşılmıştır. Artık Louis'in önünde tek bir seçenek olduğu görüldü. O da, bir an önce önündeki en büyük engellerden birisi olan Honaz dağı aşılıp, dağın arkasındaki yeni kaynaklara ulaşmak ve ihtiyaçlarını orada gidermenin yollarını araştırmaktır.

Resim 5. Haçlı birliklerinin Laodikeia'dan sonra Antalya'ya gidebilmek için geçmek zorunda olduğu ve pusuya düşerek çok büyük kayıplar verdiği Honaz Dağının Laodikeia'dan görünüşü

Louis, 3 günlük bir oyalanmadan sonra Laodikeia'dan ayrılıp, Honaz dağı aşarak daha güvenli olduğunu düşündüğü topraklara ulaşabilmek için yola çıktı. Laodikeia'dan umduğu lojistik desteği sağlayamayan ve Türk tacizleri sebebiyle zaten disiplinsiz ilerleyen Haçlılar, Honaz Dağındaki Kazıkbeli geçidini aşmak zorunda idiler. Geçit çok dar olduğu ve Türkler tarafından tamamen tutulduğu için, bu geçit boyunca her hangi bir konaklama imkânları da yoktu. Onun için Louis, bir gün boyunca ilerleyip geçide yakın bir yerde geceyi geçirmek; ertesi günde bu geçidi aşılıp, dağın arkasındaki düzlüklerin birine ulaşmak düşüncesinde idi.⁸¹ Bu düşüncelerle Haçlı ordusu 7 Ocak 1148 günü Laodikeia'dan hareket etti.⁸²

⁸⁰ Fahri Akçakoca Akça, *Laodiceia (Yunanlılardan – Selçukluların İnkırazına Kadar)*, (Denizli 1937), 31.

⁸¹ Altan, *II. Haçlı Seferi*, 86.

⁸² Haçlı ordusunun Honaz Dağını aşmak için kullanmayı düşündüğü güzergâh günümüzde de kullanılan batı yamacı geçidi değil, yeni yol yapılıncaya kadar bölge halkı tarafından ulaşımda kullanılmaya devam eden doğu yamacındaki geçittir. Baykara, *Denizliye Dair Yazılarım*, 49.

Zorluklar yola çıktıktan kısa süre sonra ortaya çıkmaya başladı. Haçlı askerleri mevsime bağlı olarak başlayan kötü hava koşulları ve Laodikeia’da umduğu kaynaklara ulaşamadıkları için, açlıkla mücadele etmek zorunda kalıyorlardı. Bu arada kısa bir süre önce Konrad tarafından bölgeye gönderilen ve aynı yerlerden geçmeye çalışırken Türkmenler tarafından bütünüyle imha edilen Almanların cesetlerini gören askerlerin⁸³ çöken maneviyatları de bir başka zorluk idi.⁸⁴ Bu zorluklarla mücadele eden Haçlılar yavaş yavaş Honaz dağında ilerlemeye başladılar ve dağın en riskli noktalarından birisi olan Kazıkbeli geçidinin önlerine geldiler.

Louis, bu zorlu geçidi en emniyetli şekilde aşabilmek için planlarını yaptı ve kendine göre tedbirlerini aldı. Ordusunu üç gruba ayıran Fransa Kralı, öncü birliklerin başına dayısı Amadeus de Savoyen ile Geoffroi de Rancon adında bir asili komutan olarak tayin etti.⁸⁵ Bu birliğin içinde Kraliçe Elanor da bulunmakta idi. Birkaç asilini ise ordunun orta kısmında bulunan hacılar ve yayaları korumakla görevlendirmişti. Kendisi ise ordudaki asillerin çoğu ile beraber artçı kola komuta edip muhtemelen ordunun arkasını toplamayı planlamıştı.⁸⁶

Bu düzenle 7 Ocak günü,⁸⁷ Haçlı öncü birlikleri Kazıkbeli geçidini aşmak için yola koyuldu. Kraliçe Elenor’un da içinde olduğu ve kalabalık savaşçı unsurlardan oluşan bu kol, kralın sancağı ile beraber ordunun önünden yürümeye başladı. Tahmin edilenden çok daha kısa sürede, öğleye doğru geçidin ağzına ulaştı. Muhtemelen ordunun genel durumunu buldukları hâkim bölgelerden gözleyen Türkmenler, kalabalık savaşçı unsurlardan oluşan bu kola fazla müdahale etmedi. Böylece bu unsurlar hızlı bir ilerleyişle geçide geldiler. Louis’in planına göre bu birlikler burada kamp kuracak ve ordunun tamamı burada toplandıktan sonra ertesi gün önlerindeki zorlu geçit aşılacaktı. Ancak öncü birliğin komutanları az bir mesafe kat ettiklerini düşünüp boşuna burada oyalanıp zaman kaybetmektense günün kalan kısmında da yürüyüşe devam edip, geçidin ilerisinde uygun bir kamp yeri bulmanın daha doğru olacağını düşündüler. Bu arada Kraliçe Elanor’un da bu konuda ısrar ettiği ve bir an önce daha emniyetli olduğunu düşündüğü geçidin ilerisindeki düzlüğe ulaşmak için öncü birliklerin ilerlemesini teşvik ettiği ifade edilmektedir.⁸⁸ Böylece Louis’in harekât planının dışına çıkan öncü birlikler, kendileri kadar hızlı hareket etme imkânı olmayan ordunun geriden gelen unsurlarını beklemeden geçidi geçmeye karar verdiler. Geçidi bir an önce aşmak isteyen öncü birlikler muhtemelen daha hızlı hareket etmeye başladılar. Bu birlikler her geçen saat, arkadan gelen ve daha yavaş hareket kabiliyetine sahip unsurlarla aralarındaki mesafeyi açmaya başladılar. Türkmenler de büyük ihtimalle tasarladıkları savaş planı çerçevesinde öncü birliklere müdahale etmedi ve bir an önce onların tepeyi aşmasını istedi.

Gerçekten de Türkmenlerin istediği gerçekleşti ve öncü birlikler arkadan gelen, çoğu yaya olan ve Kudüs’e hacı olmak için giden sivillerden oluşan ortadaki birliklerle mesafeyi iyice açtı. Bu arada ortadaki birlikler de öncü birliklerin geçidi geçip tepeyi aştığını görünce yola devam etmeye karar verdi ve Louis’in planı tamamen yok oldu. Ancak bu vahim hata Haçlılar için çok pahalıya mal oldu. Geçitte ilerledikçe yaya ve arabalardan oluşan bu birlik için yol iyice zorlaşmaya başladı. Yük arabaları uçurumlardan yuvarlanıyor, yerinden kopan kayalar insanların ve hayvanların üstüne düşüyordu. Bu kayalar, yuvarlanan bir araba veya hayvanın kopardığı kayalardı ve daha aşağıda yukarı tırmanmaya çalışan kendi arkadaşlarını öldürüyordu. Ayrıca pusuya yatmış Türkmenler

⁸³ *Odo de Deuil, Odo of Deuil*, 115.

⁸⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri*, 226; Nicola, *II. Haçlı Seferi 1148*, 50; Altan, *II. Haçlı Seferi*, 86.

⁸⁵ *Odo de Deuil, Odo of Deuil*, 115.

⁸⁶ Nicola, *II. Haçlı Seferi 1148*, 50.

⁸⁷ David Nicola bu tarihi 8 Ocak 1148 olarak vermektedir. Bk. Nicola, *II. Haçlı Seferi 1148*, 50.

⁸⁸ Kraliçe Elanor’un, bu zor şartlardaki durumu şu şekilde tasvir edilmiştir. “Kraliçe ve nedimleri mahfilleri içinde soğuktan titreyerek, bir daha böyle güç bir seyahate çıkmamaya yeminler ediyorlardı.” Runciman, *Haçlı Seferleri*, 226.

tarafından bu askerlerin üzerine yoğun şekilde ok, taş ve kaya atılmaya başlandı Artık ortadaki birlik için bu yolculuk tam bir kâbusa dönüşmüştü. Ölen askerler ve hayvanların cesetleri, ya da atacağı yanlış bir adımla uçuruma yuvarlanma endişesi yahut bir Türkmen okuna hedef olma korkusu ile yerinde yığılıp kalan insan kalabalıkları sebebiyle bu birlik hiç hareket edemez hale geldi. Türkmenlerin muhtemelen en başından beri beklediği fırsat bu idi. Bunun için öncü birliklere müdahale etmemiş onların hızlı ilerleyişlerini sürdürerek ortadaki birliklerle arasını açmaya müsaade etmişlerdi. Tepeyi aşan öncü birlikler olup bitenden habersizdi ve ortadaki birlikle bıraktıkları geniş boşluk Türkmenler tarafından doldurulmuştu.

Haçlılar için bu vahim tablonun oluşmasında, Türkmenlerin akıllıca planladıkları ve başarı ile uyguladıkları pusu planı kadar, coğrafi faktörlerde etkili olmuş olmalıdır. Zira bölgenin kendine özgü ilginç bir mikro iklimik özelliği vardır. Günümüzde bile kış aylarında Denizli merkezde kısmen ılık ve güneşli bir gün varken, Honaz dağına doğru 15 – 20 kilometre tırmandıktan sonra aniden bastıran bir sis veya tipi ile karşılaşılabilir. Dolayısıyla Haçlıların böylesine olumsuz bir iklimsel durumla karşılaşmış olma ihtimali de yüksektir. Aslında Haçlılar, bölgeye yabancı olmanın ve iklimsel özelliklerin sıkıntılarını Efes'ten ayırdıkları andan beri yaşıyorlardı.⁸⁹

Türkmenler artık dar bir alanda sıkıştırdıkları Haçlı ordusunun yayalar ve ağırlıklardan oluşan ve yaklaşık 10 kilometre uzunluğu bulunan bu kısmını hızla imha etmeye başladılar. Pusuya düşürdükleri bu birliklere var güçleri ile saldırıyor, kayaların ve ağaçların üzerinden onları ok yağmuruna tutuyorlardı. Arkadan gelen Kral Louis, geçide yaklaştıkça ordusunun başına gelenleri anlamaya başladı. Geçide girdiği andan itibaren ordusunun pusuya düştüğünü gördü ve kendisini tam bir ölüm kalım mücadelesinin içinde buldu. Louis, bu savaş sırasında 40 civarındaki özel maiyetinin tamamını kaybetti. Kendisi ise ağaç köklerine tutunup, bir kayalığa tırmanarak canını zor kurtarabildi. Türkmenler kısa süre önce daha güçlü bir orduyu imha etmiş olmanın (Konrad'ın bölgeye gönderdiği Otto von Freising idaresindeki Alman birlikleri) öz güveni ile saldırı ve baskılarını iyice artırdı.⁹⁰ Ancak karanlığın çökmeye başlaması üzerine sürpriz bir saldırıya uğramamak istemeyen Türkmenler savaş alanından yavaş yavaş ayrılmaya başladılar.⁹¹

Resim 6. *Freshing komutasında Denizli'ye gelen ve Honaz Dağında imha edilen Alman kuvvetlerinin cesetleri arasında ilerleyen Fransız birlikleri*

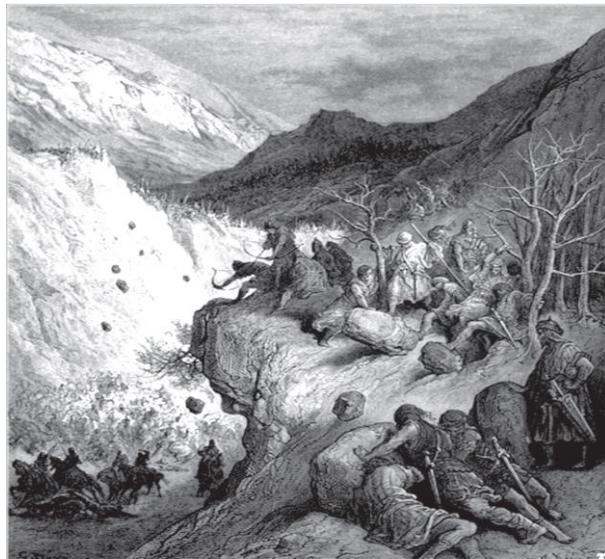
⁸⁹ Nicola, *II. Haçlı Seferi 1148*, 47.

⁹⁰ Tyrensis, *Haçlı Kroniği III*, 50.

⁹¹ Odo de Deuil, *Odo of Deuil*, 117.

Bu pusudan kurtulabilenler, karanlığın çökmesinden istifade ederek bölgeden uzaklaşabilenler oldu. Kral Louis de akşam karanlığından faydalanarak güç bela tepeye ulaşabildi. Burada temin ettiği bir at ile önden giden ve kamp yerlerinde arkadan gelenleri bekleyen, öncü birliklerin yanına ulaşmayı başardı. Hatta yolda kralın pusuya düştüğünü bir şekilde öğrenen ve kamptan ayrılıp kendisinin yardımına gelen şövalyelere rastladı. Nihayet Louis, bitkin ve perişan bir vaziyette gece yarısı öncü birliklerin oluşturdukları kamp yerine ulaşabildi.

Dönemin çağdaşı ve en önemli kaynaklarından birisi olan Willermus Tyrensis, dindar bir Hristiyan olarak, yazdığı eserinde Haçlıların uğradığı bu ağır yenilgiyi şöyle tasvir etmektedir: “ ... Uzun bir süre savaştıktan sonra Türkler sonunda bizim yarı günahlılara karşı üstünlüğü ele geçirdi. Haçlıların bir kısmı savaşta ölürlen çoğu da tutsak oldu ve bütün ordudan küçük bir miktar kaldı. O gün askeri başarılarıyla ünlü soylu yüce birçok adam öldü. Ordunun büyük kahramanlarından Barannes Kontu Galcherus ve Montiyay Evrardus von Bretol, Iterus von Magnac ve adları semaya yazılması bizim bilmediğimiz daha niceleri bunların arasındaydı. Bize bela getiren o gün, inançsızların önünde titrediği Frankların şan ve şerefleri yok oldu. Ayrıca Franklar, Tanrı tanımaz ulusların alay konusu haline geldiler. Neden ey İsa !... Sana sadakatle bağlı, senin ayak izlerini öpen ve kutsadığın topraklarda ibadet etmek isteyen insanların, sana düşman olanların elleriyle imha edilmesine izin verdin?... ”⁹² Oddo de Deuil’de bu yenilgiden duyduğu derin üzüntüyü “Fransa’nın fidanları Dımışk’ta (Şam) meyve veremedi soldular” cümlesi ile dile getirmiştir.⁹³

Resim 7. Haçlıların Kazıkbeli ’nde pusuya düşmeleri

Bu ağır yenilgiden sonra Louis gibi, geçitteki pusudan kurtulabilenler gecenin karanlığından istifade ile birer ikişer kamp yerine ulaşmaya başladılar. Hemen herkes bu felaketin öncü birliklerin komutanı Geoffroi’nin kralın palanına uymayıp kendi başına verdiği karar sebebiyle yaşandığının farkında idi. Bu yüzden O’na olan kızgınlık hat safhada idi. Hatta Geoffroi’nin idam edilmesini isteyenler bile vardı. Ancak bir başka gerçek te, Geoffroi ile beraber aynı sorumluluğa sahip ve suça ortak Amadeus’un Kralın dayısı olmasıdır. Eğer bir idam gerçekleşecekse her ikisinin de idam edilmesi gerekirdi. Louis dayısını idam etmeyip bağışlamak zorunda olduğu için Geoffriyi de

⁹² Tyrensis, *Haçlı Kroniği III*, 51.

⁹³ Odo de Deuil, *Odo of Deuil*, 119.

bağışlamak durumunda kaldı. Sadece ceza olarak O'nu ülkesine geri gönderdi.⁹⁴

8 Ocak 1148 günü uğradıkları büyük baskının yaralarını kısmen saran Haçlılar tekrar yola koyuldular. Zira Antalya'ya bir an önce ulaşmak ve kendileri için her bölgesi felaket tehlikeleri ile dolu Türk hâkimiyetindeki bu topraklardan en kısa sürede kurtulmak zorunda idiler. Ancak yolun bundan sonraki kısmı da oldukça zorlu ve çetin geçti. Türkmen saldırıları Honaz'daki kadar yoğun olmasa da Antalya'ya kadar hiç bitmedi. Bu arada Bizanslı yerli halk ta Türkmenlerle iş birliği yaparak Haçlıların geçeceği yollardaki yiyecek kaynaklarını ve otlakları imha ederek durumu Fransızlar için iyice berbat hale getirdiler.⁹⁵ Nihayet çok büyük zorluklar çeken ve ciddi kayıplar veren Haçlılar, perişan bir şekilde 20 Ocak 1148'de Antalya'ya ulaştılar.⁹⁶

SONUÇ

Denizli ve çevresi, tarihin en eski dönemlerinden beri bir ilgi odağı ve çekim merkezi olmuştur. Nitekim bölgede birçok önemli antik dönem şehirleri ve höyüklerin mevcudiyeti bunun en güzel göstergesidir.

Denizli bu özellikleri ile Türklerin, Anadolu'ya gelmeye başladıkları ilk dönemlerden itibaren Türkmen unsurların da ilgisini çekmiştir. Bunun için kaynaklarda daha 1100'lerin başlarından itibaren bölgedeki Türk varlığından bahsedilmektedir. Bölge hızlı bir şekilde Selçuklu egemenliğine katılmaya çalışılmış bu konuda oldukça önemli mücadele verilmiştir. Aynı şekilde Bizans ta kendisi için stratejik bir öneme sahip olan bu bölgeyi elinde tutabilmek için yoğun bir çaba harcamıştır. Özellikle 11. yüzyılda bölgenin en önemli merkezi konumunda olan Laodikeia, bu mücadelenin en ağırlıklı kısmını teşkil etmiştir. Laodikeia'nın Selçuklu hâkimiyetine geçiş sürecinin tespiti, bu bölgedeki Türk hâkimiyetinin kesinlik kazanması ile ilgili çalışmalara önemli bir ışık tutacaktır.

Bizans, Denizli ve çevresindeki Türkmen varlığının hâkimiyetini kırma noktasında çok ta başarılı olamamıştır. Zaman zaman siyasi olarak bölgede hâkimiyet sahasını genişletmeye çalıştı ise de; özellikle Türkmenler üzerinde bu gayretlerin fazlaca bir etkisi olmamıştır. Nitekim Manuel Komnenos, 1146 yılında Konya'ya kadar uzanan seferinden dönerken Denizli'nin hemen kuzeyindeki Türkmen varlığını bizzat kendisi müşahede etmiştir.

Bu yıllarda Denizli ve çevresinde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi de II. Haçlı seferidir. Seferin ilk grubunu teşkil eden Almanların Eskişehir, Afyon, Akşehir, Konya üzerinden Çukurova ve Kudüs'e ulaşma fikri daha yolun başında Eskişehir'de aldıkları ağır yenilgi ile akamete uğramıştır. Bu gelişme üzerine Almanların hemen arkasından Anadolu'ya gelen Fransız kuvvetleri mecburen güzergâhlarını değiştirmek zorunda kalmışlardır. Fransızlar, daha güvenli olduğunu düşündüğü Balıkesir, Efes, Denizli, Antalya yolundan Anadolu'yu aşmayı tasarlamışlardır. Antalya'ya ulaştıktan sonrada buradan deniz yolu ile Kudüs'e gitmeyi arzulamışlardır. Ortaçağ Denizli Tarihinin tam anlaşılabilmesi için, Haçlı seferlerinin ve bilhassa II. Haçlı Seferinin bölgenin siyasi ve kültürel tarihinde oynadığı rolün tespiti çok önem arz etmektedir. Biz bu makalemizde siyasi yapıyı kısmen ortaya koymaya çalıştık. Ancak, seferler sonrasında bölgedeki siyasi değişim ayrıca bir inceleme konusudur. Yine II. Haçlı seferinin bölgenin sosyal ve kültürel dokusunda bir iz bırakıp bırakmadığı meselesi de üzerinde durulması gereken bir konudur.

Ancak VII. Louis idaresindeki Fransız Haçlı kuvvetleri Efes'ten sonraki yolculuklarında bölgedeki güçlü Türkmen varlığını hissetmeye başlamışlardır. Haçlılar bir taraftan Türkmen saldırıları ile uğraşırken diğer taraftan lojistik destek yetersizliği sebebiyle ciddi bir açlık problemi ile karşı

⁹⁴ Altan, *II. Haçlı Seferi*, 90.

⁹⁵ Nicole, *II. Haçlı Seferi 1148*, 50.

⁹⁶ Altan, *II. Haçlı Seferi*, 93.

karşıya kalmışlardır. Büyük bir umutla Laodikeia'ya ulaşmayı arzulayan Haçlılar burada tam bir hayal kırıklığı yaşamışlardır. Çünkü şehrin Bizanslı halkı Laodikeia'yı boşaltmış ve Çökelez Dağına sığınmıştır. Bu konuda bundan sonra yapılacak çalışmalarda daha netlik kazanacaktır kanaatindeyim.

Burada gereken lojistik desteği sağlayamayan Louis, bir an önce Honaz Dağını aşip, daha güvenli olduğunu düşündüğü Korkuteli üzerinden Antalya'ya ulaşmak için yola çıkmıştır. Efes'ten beri Haçlıları takip eden Türkmenler, Haçlılara Honaz Dağında nihai darbeyi vurmak için hazırlık yapmışlardı. 7 Ocak 1148 günü Honaz Dağında pusuya düşen Fransız birlikleri çok ağır kayıplar verdiler. Kralları Louis bile hayatını güçlükle kurtarabildi. Olayın görgü şahidi Odo de Deuil'in dediği gibi "Fransa'nın fidanları Dımişk'ta çiçek açmadan Anadolu'da solmuştu".

Kral Louis ve yanındaki kurmaylarının çoğu da Efes – Antalya arasında yaşadıkları büyük sıkıntılardan oldukça etkilendiler. Honaz dağında kuvvetlerinin büyük bir kısmını kaybeden Louis, Antalya üzerinden Kudüs'e ulaşmayı başardı. Ancak Kudüs'te kayda değer hiçbir faaliyette bulunamadan ülkesine dönmek durumunda kaldı. Urfa'nın Nureddin Zengi tarafından ele geçirilmesi üzerine büyük bir heyecan ile başlayan II. Haçlı seferinin, Almanların öncülüğündeki ilk grubu Eskişehir'de, Fransızların öncülüğündeki ikinci grubu ise Honaz Dağında nihayet bulmuş oldu.

Tabii ki bu seferin Denizli'de aldığı ağır darbeden sonra etkinliğini kaybetmesi ve Kudüs'e çok az sayıda kişinin ulaşabilmesi, Ortadoğu ve Kudüs tarihi açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Bir anlamda buraların yeni bir Haçlı istilasına uğramasının önü Honaz Dağındaki baskınla kesilmiş oldu.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Abay, E – Dedeoğlu, F. "Beyce Sultan 2007 – 2008 Yılları Kazı Çalışmaları Ön Raporu". *Arkeoloji Dergisi*. XIII/1. 2009. 53-79.
- Abu'l-Farac, Gregory. (Bar Hebraeus). *Abu'l-Farac Tarihi II*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu 1999.
- Akça Akçakoca, Fahri. *Laodikeia (Yunanlılardan – Selçukluların İnkırazına Kadar)*. Denizli 1937.
- Altan, Ebru. *II. Haçlı Seferi (1147 – 1148)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu 2003.
- Altan, Ebru. "Haçlı Seferleri ve Anadolu (1097 – 1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri ve Önemi". *USAD*. Bahar 2020/12. (2020). 35-50.
- Anonim Haçlı Tarihi*. yay. haz. Ergin Ayan. İstanbul: Selenge Yayınları 2013.
- Ayönü, Yusuf. *Selçuklu – Bizans Münasebetleri (1116- 1308)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2007.
- Baykara, Tuncer. *Denizli'ye Dair Yazılarım*. Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2019.
- Baykara, Tuncer. *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli 1070 – 1520*. İstanbul: IQ Yayınları 2007.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. çev. Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2000.
- Dedeoğlu, Fulya vd. "Ekşi Höyük 2015 Kazı Çalışmaları". 38. *Kazı Çalışmaları Toplantısı (23 – 27 Mayıs 2016 Edirne) II*. Edirne 2017. 273-286.
- Demirkent Işın. "Haçlı Seferi Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri". *İÜEFTD*. 35. (1994). 65-78.
- Deuil, Odo de. *Odo of Deuil De Profectione Ludovici VII In Orientem: The Journey of Louis VII the East*. New York E-Book W.W. Norton 1948.
- Diehl, Charles. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Selim Sezer. İstanbul: İnkılap Yayınevi 2018.
- Düzgün, Şaban Ali. "İki Dünyanın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler". *İslami Araştırmalar Dergisi*. 14/3-4. (2001). 349-360.
- Kesik, Muharrem. *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesut Devri (1116-1155)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu 2003.
- Kesik, Muharrem. *1071 Malazgirt*. İstanbul: Timaş Yayınları 2014. Khoniates, Niketas. *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu 1995.

- Kinnamos, Ioannes. *Historia (1118 – 1176)*. yay. haz. Işın Demirkent. Ankara: Türk Tarih Kurumu 2001.
- Koca, Salim. “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir”. *Akademik Bakış*. 10/20. (2017). 16 – 35.
- Kozcaz, Ümit. “Denizli, Antalya ve Isparta Havalisindeki Haçlı Faaliyetleri”. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. 2014.
- Levtchenko, M, V. *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*. çev. Maide Selen. İstanbul: Özne Yayınları 2007
- Nicola, David. *Askeri Tarih Dizisi II. Haçlı Seferi 1148*. çev. L. Ece Sakor. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları 2014.
- Norwich, John Julius. *Bizans-3 Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082 – 1453)*. çev. Selen Hırçın Riegel. İstanbul: Kabalıcı Yayınları 2013.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu 2019.
- Rice, Tamara Tilbot. *Anadolu Selçuklu Tarihi*. çev. Tuna Kaan Taştan. Ankara: Nobel Yayınevi 2015.
- Roche, Jason T. “Conrad III and The Second Crusade in The Byzantine Empire and Anatolia, 1147”. Fife: Universty of St. Andrews Doktora Tezi. 2007.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi/II*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2008.
- Sevim Ali. *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2020.
- Smbat, Sparapet. *The Chronicle*, ed. Robert Bedrosian. New Jersey 2005.
- Syrians, Michael. *The Chronicle*, ed. Robert Bedrosian. Long Branch 2013.
- Şakir, Kemal. *Tarihi, Coğrafi, İctimai, Sıhhi, İktisadi Nokta-i Nazardan Denizli*. yay. haz. İbrahim Balık, Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2010.
- Texier, Charles. *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi/II*. çev. Ali Suat, Ankara 2002.
- Timothy, Gregory E. *Bizans Tarihi*. çev. Esra Ermen. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2019.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi. 1984.
- Tyrensis, Willermus. *Haçlı Kroniği III (1143 – 1184)*. ter. ve notlar Ergin Ayan. İstanbul: Kronik Yayınları 2019.

Câmiu't-Tevârîh Yazmalarındaki Hz. Muhammed Konulu Minyatürlerin Bizans Resim Sanatındaki Kökenleri

Mustafa ÇETİNASLAN

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi, Konya, Türkiye
mcetinaslan@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Ali Can ÖZÇELİK

Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi, Konya, Türkiye
ali.ozcelik@selcuk.edu.tr

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 17.06.2021

Kabul: 07.12.2021

Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Câmiu't-Tevârîh,
İslam Sanatı,
Hz. Muhammed,
Minyatür,
İkonografî.

İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın emriyle, vezir Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin gözetiminde hazırlanan Câmiu't-Tevârîh, bilinen en eski ve görece en tarafsız dünya tarihidir. Günümüze ikisi Arapça, ikisi de Farsça olmak üzere dört nüshası ulaşan eser, 14. yüzyılın ilk yıllarında hazırlanmış ve resimlenmiştir. Çalışmaya konu olan Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi (Or. Ms. 20) ve Khalili Koleksiyonunda (MSS 727) yer alan Arapça nüshalarda, Hz. Muhammed'in hayatını konu alan çeşitli minyatürler de yer almaktadır. Çalışmanın amacı bu yazmalardaki "Hz. Muhammed'in Doğumu", "Peygamberliğin Tebliğ Edilmesi/İlk Vahiy" ve "Beni Nadir Kabilesi Kuşatması" konulu minyatürlerin tarihi ve sanat özelliklerinin ortaya konulması ile bu minyatürlerin Hristiyan/Bizans sanatındaki kökenlerinin tespit edilmesidir. Öncelikle söz konusu sahneler tanımlanacak ardından tefsir, hadis ve tarihsel kaynaklar ışığında ikonografik ve ikonolojik çözümleme yöntemine göre sahnelerin oluşmasını sağlayan arka planın tespit edilmesine çalışılacaktır. Son olarak da Hristiyan/Bizans sanatındaki benzer örnekleriyle (Meryem ve İsa'nın doğumu, Meryem'e müjde ve İsa Peygamberin Kudüs'e girişi sahneleri) ikonografik ve üslup karşılaştırmaları yapılacaktır. Kanonik ve Apokrif İnciller'den beslenen Hristiyan/Bizans sanatının derin ikonografik altyapısına dayanan zengin birikimi ile İslam tasvir sanatlarını kompozisyon ve figür alanlarında etkilediği açıktır. İslam sanatçısı henüz yeni olduğu ikonografik resim alanındaki eksiklerini bu alandaki birikimi bulunan din ve kültürlerden almış ve kendi üslubuna uygun olarak yorumlamıştır. Çalışmamız üç örnek resim üzerinden söz konusu etkileşiminin derinlik ve boyutlarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

The Origins of the Miniatures on the Theme of the Prophet Muhammad in the Jami' al-Tawarikh Manuscripts in Byzantine Painting

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 17.06.2021

Accepted: 07.12.2021

Published: 31.12.2021

Keywords:

Jami' al-Tawarikh,
Islamic Art,
Muhammad,
Miniature,
Iconography.

Câmiu't-Tevârîh, which was prepared under the supervision of the vizier Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, by the order of the Ilkhanid Ruler Gazan Khan, is the oldest known, relatively reliable and impartial work in the history of the world. The manuscript, of which four copies exist today, two in Arabic and two in Persian, was prepared and illustrated in the first years of the 14th century. In the Arabic copies of the Edinburgh University Library (Or. Ms. 20) and the Khalili Collection (MSS 727), which are the subject of the study, there are various miniatures on the life of the Prophet Muhammad. The aim of the study is to reveal the historical and artistic features of the miniatures on the subject of "The Birth of the Prophet Muhammad", "Declaration of Prophethood/The First Revelation", "The Siege of Beni Nadir Tribe" and to determine the origins of these miniatures in Christian/Byzantine art. First of all, the scenes in question will be defined, and then, in the light of tafsir, hadith and historical sources, it will be tried to determine the background that allows the formation of the scenes according to the iconographic and iconological analysis method. Finally, iconographic and stylistic comparisons will be made with similar examples in Christian/Byzantine art (The birth of Virgin Mary and Christ, The Annunciation, Entry to Jerusalem). It is clear that the rich accumulation of Christian/Byzantine art, based on the deep iconographic infrastructure of the Canonical and Apocrypha Gospels, influenced the Islamic depiction arts in the fields of composition and figure. The Islamic artist has taken his deficiencies in the field of iconographic painting, which he is still new to, from the religions and cultures that have knowledge in this field and has interpreted it in accordance with his own style. Our study aims to reveal the depth and dimensions of the interaction in question through three sample pictures.

Atf/Citation: Çetinaslan, Mustafa – Özçelik, Ali Can. "Câmiu't-Tevârîh Yazmalarındaki Hz. Muhammed Konulu Minyatürlerin Bizans Resim Sanatındaki Kökenleri". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 6 (Aralık 2021), 21-43. <https://doi.org/10.47702/sema.2021.13>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

14. yüzyılın başlarında İlhanlı (654-736/1256-1335) hükümdarı Gazan Han'ın (Hkm. 694-703/1295-1304) emriyle vezir Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî (645-718/1247-1318) tarafından kurulan Rab-ı Reşîdi adlı mahallede üretilen en önemli eser, Câmiu't-Tevârih adlı resimli el yazmasıdır. İlk versiyonu üç, ikincisi dört ciltten oluşan ve bilinen ilk dünya tarihi olarak kabul edilen eserin ikinci cildi Peygamberler tarihi şeklinde düzenlenmiştir.

Tarihsel ve dini anlatımların minyatürlerle desteklendiği el yazmasında Hz. Muhammed (Sav)'in hayatından bölümler içeren dokuz kompozisyon yer almaktadır. Bu kompozisyonlar tasvirin hoş görülmediği İslam dininde Hz. Muhammed'in yüzünün de resmedilmesi sebebiyle hem üretildiği dönem hem de günümüz için önemli örneklerdendir.¹ Dokuz kompozisyon arasında makalede ele alınan “Hz. Muhammed'in Doğumu”, “Hz. Muhammed'e Peygamberliğin Tebliğ Edilmesi/İlk Vahiy” ve “Beni Nadir Kabilesi Kuşatması”nı konu alan sahneler, Bizans resim sanatı geleneğindeki bazı sahneler ile yakın benzerlik içerisindedir.²

Câmiu't-Tevârih yazması edebi, tarihi ve sanat özelliklerinin ortaya konulmasına yönelik çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Bununla birlikte bu yayında ele alındığı şekliyle Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili sahnelerin İslamî kaynaklar ışığında değerlendirildiği ve söz konusu sahnelerin Bizans tasvir sanatındaki kökenlerinin tespit edilmesini amaçlayan bir araştırma bulunmamaktadır.

Çalışmada ikonografik inceleme yöntemi³ kullanılarak minyatürlerin doğal anlamına, ardından tefsir, hadis ve İslam tarihi ile ilgili kaynaklar ışığında da uzlaşmalı ve içsel anlamına değinilerek tasvirlerin İslamî alt yapısı ortaya konulmuştur. Bu yöntemle elde edilen bilgiler sayesinde de minyatürlerde yer alan sahneler, Hristiyan/Bizans sanatı içerisindeki benzer biçim özelliklerine sahip çeşitli örneklerle kıyaslanmış, böylece henüz gelişmekte olan İslam resim sanatı ve bu dönemde gelişmiş bir anlatım diline sahip Hristiyan resim sanatı arasındaki etkileşim ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî ve Câmiu't-Tevârih

645/1247 yılında Hamadan'da bir Yahudi ailesinin ferdi olarak doğan Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî, 1265-1282 yılları arasında İlhanlı Sultanı Abaga'nın şahsi doktorluğunu yapmış ve bu görevini Sultan Argun (Hkm. 983-690/1284-1291) ve Gazan Han döneminde de devam ettirmiştir.

¹ Hz. Muhammed'in en erken tarihli iki tasviri 13. yüzyılın ortalarında Konya'da nakkaş Muhammed İbni Abdülmü'min El-Hoyî tarafından resimlenen *Varka ve Gülşah Mesnevisi*'nde yer almaktadır (TSMK, Hazine 841). Bir diğer tasvir ise Birûni'nin 1307-08 yıllarında resimlenen *El-Âsâr'il-Bâkiye an'il-Kurûni'l-Hâliye* isimli eserinde yer almaktadır (Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi, Or. Ms. 161, 20a).

² Çalışmada Hz. Muhammed (Sav)'in hayatını konu alan sahnelerden sadece Hristiyan/Bizans resim sanatında biçimsel benzerlikler bulunanlar ele alınmıştır. Benzerlik kurulamayan altı sahne ise çalışma dışında tutulmuştur. Bu sahneler Hz. Muhammed (Sav)'in Rahip Bahira ile karşılaşması (Or.Ms.20 f.43v), Hacer'ül Esved'in Kabe'deki yerine yerleştirilmesi (Or. Ms.20. f.45r), Miraç (Or.Ms.20 f.55r), Hz. Muhammed (Sav) ve Hz. Ebubekir'in Medine'ye hicreti (Or. Ms.20 f.57r), Hz. Muhammed (Sav)'in Bedir Savaşından önce ailesi ile görüşmesi (MSS 727 f.66a) ve Hz. Muhammed (Sav)'in Kaynuka kabilesine karşı Hz. Hamza ve Müslümanlara önderlik etmesi (MSS 727 f.67a) konularındadır.

³ Erwin Panofsky'nin geliştirdiği İkonografik ve İkonolojik çözümlene yöntemi “Birincil veya doğal anlam”, “İkincil veya Uzlaşımsal Anlam” ve “İçsel Anlam” olmak üzere üç aşamadan oluşur. *Doğal anlam* olgusal ve ifadeyi olmak üzere ikiye ayrılır. İncelenen eserde görülen biçimlerin ya da sanatsal motiflerin yalın hallerinin diğer nesnelere arasındaki ilişki olgusal, bu biçimlerin altındaki anlam ise ifadeyi anlamı oluşturur. Görünenin en yalın şekliyle aktarılması eserin ön-ikonolojisini meydana getirir. *İkincil veya uzlaşımsal anlam* ise doğal anlamda tespit edilen biçimlerin, eserde işlenen tema ile bağlantı kurulmasıyla oluşur. Doğal anlamda biçimin sadece görünen hali bilinirken, burada biçim öykü ve alegorilerle bir anlam kazanarak imgeye dönüşür. Son olarak yapıtın içeriğinin dönemin koşulları ve sanatçının kişiliği gibi etkenlerle yorumlanmasıyla çıkan ikonografik sentezden de *içsel anlam* ortaya çıkar (Panofsky, 2012, 28-30)

Başarılarından dolayı Gazan Han döneminde 697/1298 yılında vezirliğe yükseltilerek bu görevini 718/1318 yılındaki ölümüne kadar sürdürmüştür (Jahn, 1964, 228; Jahn, 1966, 227-236).

697/1298 yılında Reşidüddîn Fazlullah-ı Hemedânî'nin vezirliğe yükseltilmesinden sonra Gazan Han, Tebriz yakınlarında Rab-ı Reşidi adlı bir mahalle kurdurulmasını emretmiştir. Kayıtlara göre mahallede yirmi dört kervansaray, bin beş yüz dükkân ve otuz bin konutun yanında hamam, darphane, boya ve kâğıt atölyeleri gibi bilim ve sanat faaliyetleri için gerekli ihtiyaçları karşılayacak birimlerin de yapıldığı bilinmektedir (Özgüdenli, 2002, 109). Mahalleye Hindistan, Çin, Mısır ve Şam'dan elli doktor getirilmiş ve bir şifahane kurulmuştur. Bu doktorlar şifacıların sokağı denilen bir bölgeye yerleştirilmiş ve diğer ülkelerden gelen sanayiciler ve zanaatkârlar için de ayrı bir sokak kurulmuştur. Bilimin ön plana çıkarılmasını savunan Gazan Han dünyanın çeşitli yerlerindeki bilim adamlarını Rab-ı Reşidi'ye davet ederek, üretimi teşvik için burs ve çeşitli olanaklar sağlamıştır. Ayrıca, İslam ülkelerinden getirilen 1000 kadar öğrenci de devlet himayesi altında şehre yerleştirilmiştir (Wilber - Minovi, 1938, 247-249).

Mahalle kurulduktan sonra Gazan Han'ın emri ile hazırlanan Câmiu't-Tevârih adlı eser, tarafsız ve modern anlamda ilk dünya tarihi olarak kabul edilmektedir (Şeşen, 1993, 132). Câmiu't-Tevârih, Gazan Han tarafından sadece Moğol tarihi olarak düşünülmüştür. Ancak sonradan esere dünya tarihi ve bir coğrafya kitabı da eklenmiştir. Gazan Han döneminde bir kısmı bitirilen eser, Sultan Olcaytu (Hkm. 703-717/1304-1317) döneminde de yazılmaya devam edilmiştir. Bir Moğol, iki Çinli, birkaç İranlı, bir Budist rahip ve bir Hristiyan papazdan oluşan komite tarafından hazırlanan eserde, her milletin tarihi kendi bakış açısına göre tarafsız bir şekilde yazılmıştır (İnal, 1976, 55). Bunların dışında eserde Moğolların ve Türklerin ortaya çıkışı hakkındaki efsanelerden de söz edilmektedir (Çelik, 2016, 32).

Orijinalinin bazı bölümleri Farsça ve Moğolca olarak yazılan ve daha sonra kısmen Arapçaya çevrilen iki versiyonu olan eserin 704-706/1306-1307 yıllarında tamamlanan ilk versiyonu üç cilt, 709/1310'da tamamlanan ikinci versiyonu ise dört ciltten oluşur. Târih-i Gâzani olarak adlandırılan ve Gazan Han'a ithaf edilen birinci cildin (Şeşen, 1993, 132) ilk bölümü Moğol ve Türk hükümdarları, ikinci bölümü ise Cengiz Han'dan Sultan Olcaytu'nun tahta geçmesine kadar olan dönemi ele alır (Çelik, 2016, 33).

İki bölümden meydana gelen ikinci cildin ilk bölümünde, Sultan Olcaytu döneminin devamı anlatılır. Kendi içinde iki kısma ayrılan ikinci bölümde önce peygamberlerin ve halifelerin kısa bir tarihiyle birlikte, dünyadaki milletlerin ayrıntılı tarihçesi, ardından Olcaytu'nun hayatının devamı ele alınır. Üçüncü ciltte ise coğrafi tanımlamalar ve çeşitli yol güzergâhlarına yer verilmiştir (Çelik, 2016, 33).

Gazan Han ve Olcaytu dönemleri bizzat Vezir Reşidüddin tarafından yazılmış, diğer bölümlerse onun planına uygun şekilde yazdırılmıştır. Moğol tarihini, Moğolların İlhanlı Sarayındaki temsilcisi Chig-sang, Çin tarihini Li Tachi Maksun, Avrupa tarihini de Tebriz'de bulunan Hristiyan rahipler yazmıştır (Şeşen, 1993, 133). Eser muhtemelen Abdullah b. Ali el-Kâşânî ve Pulad Çing-Sang'ın da (Bolad Ch'eng-Hsiang) bulunduğu pek çok kimsenin yardımıyla oluşturulmuştur. Gerektiği zaman resmi belgeler de kullanılmış ve bunların bazıları eserde olduğu gibi belirtilmiştir (Özgüdenli, 2011, 56).

Günümüze ulaşan dört Camiu't-Tevârih yazmasından Topkapı Sarayı'nda olan ikisi (Hazine 1653-1654) (Aga-Oglu, 1934, 183-199; İnal, 1963, 163-175; İnal, 1975, 108-143; Ghiasian, 2018, 399-425) Farsça, Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi ve Khalili Koleksiyonundaki iki nüsha ise Arapça olarak yazılmıştır (İnal, 1976, 56). 714/1314-1315 yıllarında Arapça yazılan iki nüsha

Câmiu't-Tevârih'in günümüze ulaşan⁴ en eski tarihli kopyalarıdır (Blair, 2017, 2). Yazma İran'daki Moğol döneminin çağdaş resim üslubunu ortaya koymasının yanı sıra Uzak Doğu-Çin etkileri de taşımaktadır (Gray, 1954, 65).

Edinburgh Üniversitesi'ndeki nesih hatla yazılmış, 45,09x33,56 cm ölçülerinde ve yetmiş minyatür içeren nüsha, Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî gözetiminde Tebriz'de hazırlanmıştır. Sonrasında Babürlülerin eline geçmesiyle birlikte Hindistan'a taşınan yazma/yazmaların, 1700'lü yılların ortalarında ikiye bölündüğü ve iki kısmın da İngilizler tarafından satın alındığı düşünülmektedir. Edinburgh'daki nüsha Doğu Hindistan Şirketinden Albay John Baillie tarafından satın alınarak 1876 yılında Edinburgh Üniversitesine bağışlanmıştır. Royal Asiatic Society'e (Kraliyet Asya Cemiyeti) verilen nüsha ise daha sonra Khalili Koleksiyonuna geçmiştir.⁵

Khalili Koleksiyonundaki nüsha 43,5x30,0 cm ölçülerinde olup, altmış yaprakтан oluşmaktadır. Nesih hatla yazılan yazmanın 11a no'lu sayfasında Timurlu Hükümdarı Şah Ruh'un mührü olması sebebiyle ona ait olduğu ileri sürülmektedir.⁶ Kompozisyon düzeni, surat tipleri, Uzakdoğu kökenli manzaralar ve motifler ve çizgi üslubuyla yapılmış minyatürler her iki nüshada da aynı karakteri gösterir (İnal, 1976, 60). İki Arapça nüshanın aynı olup olmadığına dair farklı görüşler mevcuttur. Blair boyut, format, sayfa düzeni, kenar boşlukları ve başlıklar arasındaki benzerliklere dayanarak iki nüshanın aynı kişinin gözetiminde kopyalandığını söyler (Blair, 2017, 2). Güner İnal da iki farklı koleksiyonda yer alan nüshaların ikisinde de “*Yunus Peygamberin balığın karnından çıkmasının*” tasvir edilmesi sebebiyle aynı yazma olmadığını savunmaktadır (İnal, 1976, 58).

2. Câmiu't-Tevârih'te Hz. Muhammed ile İlgili Sahneler

2.1. “Hz. Muhammed'in Doğumu” Sahnesi (Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi (Or. Ms. 20), f.42r)

Sayfanın alt kısmında yatay dikdörtgen bir çerçeve içerisinde ele alınan minyatür 27,5x11,0 cm ölçülerindedir (**Resim 1**). Sahnenin hemen üzerindeki kırmızı mürekkeple verilen “*Nebi Aleyhissâlatü Vesselâm'ın doğumu*” başlıklı bölümde, Hz. Muhammed (Sav)'in Fil Olayının yaşandığı yılda 12 Rebîülevvel pazartesi günü doğduğu belirtilmektedir. Hz. Muhammed (Sav)'in anne-babası ve dedesi ile ilgili bilgilerin verildiği metinde doğum olayının nerede ve nasıl gerçekleştiği ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Minyatürde konunun ön plana çıkarılması amacıyla arka planda az sayıda dekoratif unsura yer verilmiştir. Sahnenin ortasında sonradan yazıldığı anlaşılan Farsça notta “*Velâdet-i hümâyûn pad-şâh-ı kâinat Aleyhisselam*” yazmaktadır.

⁴ Vezir Reşîdüddîn'in Sultan Olcaytu'yu zehirlediği iddiası ile Han Abû Said tarafından idam ettirilmesinden sonra Rab-ı Reşîdi ve burada üretilen eserler tahrip edilmiştir. Birçok nüsha halinde üretilen Câmiu't-Tevârih yazmasının günümüzde tam bir nüshasının olmamasının en önemli sebebi bu tahrip süreci olmuştur (Özgüdenli, 2008, 20).

⁵ Edinburgh Üniversitesi, “Jâmi' al-tawârih (Compendium of Chronicles by Rashid al-Din), 714 A.H. (1314 C.E.)” (Erişim 7 Haziran 2021).

⁶ Khalili Collection, “Jâmi' al-tawârih MSS 727”, (Erişim 7 Haziran 2021).

Resim 1. Hz. Muhammed'in Doğumu (Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi – Or.Ms.20, f.42r)

Düz bir zemin üzerinde çizgisel üslupta tasvir edilen doğum sahnesi, iki sütunla üç bölüme ayrılmış bir mekânda tasvir edilmiştir. Kaide, başlık ve köşelikleri üzerinde palmet ve kıvrımdalların işlendiği sütunların gövdelerinde benekli süslemelere yer verilmiştir. Sütunlar ve minyatürün sağında bulunan perdeyle örtülmüş giriş açıklığı olayın geçtiği yerin kapalı bir mekân olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca sütunlar kapalı bir mekân algısı oluşturmanın yanı sıra kompozisyonun merkezinde gerçekleşen doğuma odaklanılmasını sağlamaktadır.

Üç bölüme ayrılan sahnenin merkezinde doğum olayı aktarılmaktadır. Bu bölümde başında beyaz tülbent bulunan ve henüz doğum yaptığı anlaşılan bir kadın başını yastığa dayamış vaziyette uzanmaktadır. Kadının yaslandığı yastık ve üzerindeki örtü aynı kumaştan yapılmış olup, örtü üzerinde yastıkta olmayan rumî ve kıvrım dallı şeritlere yer verilmiştir. Kadının ayakucunda arka arkaya duran iki melek ve mavi elbiseli bir kadın figürü görülmektedir. Meleklerden öndeki bağdaş kurarak turuncu bir kumaşa sarılı bebeği kucaklarken; arkadaki melek ise başı eğik bir şekilde bebeğe bakmakta ve bir koluyla da doğum yapan kadına doğru uzattığı buhurdanlığı tutmaktadır. Meleklerin önünde duran mavi elbiseli kadın bir kâse tutmakta ve meleğin kucağında tuttuğu bebekle ilgilenmektedir. Doğum yapan kadının başucunda ise dört kadın figürü yer alır. Bu kadınlardan ilki elinde bir kâse ve kaşıkla kadına doğru eğilmiş ve kadına bir şeyler yedirmeye çalışmaktadır. Diğer üç figür ise yan yana dizilmiş şekilde ayakta durmakta ve bebeğe doğru bakmaktadır. Bu kadınlardan ilkinin elinde bir tepsi içerisinde yine bir kâse yer almaktadır.

Merkezin solundaki bölümdeyse ayakta duran uzun boylu, başları örtülü üç kadın yer almaktadır. Hemen önlerindeyse yaşlı ve hafifçe kambur bir kadın bastonuna dayanmış şekilde durmaktadır.

Sahnenin sağ tarafında düğümlenmiş bir örtüyle kapatılabilen giriş açıklığı önünde başında beyaz sarığı ve uzun elbisesiyle, siyah renkli esasına dayanarak kırmızı bir taburenin üzerinde oturan yaşlı bir erkek figürü yer almaktadır.

Kuran-ı Kerim'de Hz. Muhammed'in doğum anından bahseden bir ayet bulunmamaktadır. Ancak Hz. Muhammed'in doğumuyla gerçekleşen mucizeler hakkında yazılmış pek çok kaynak vardır. İncelediğimiz minyatürde doğumun gerçekleştiği anın hemen sonrası ele alınmıştır. Bu konuyu ele alan en önemli kaynaklar Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât* (811/1409) ve İmam Kastalâni'nin *El-Mevahibü'l Ledüniyye* (899/1494) isimli eserleridir.

Doğum anından ayrıntılı olarak bahseden Vesiletü'n-Necat'ta⁷ evinde yalnız olan Hz. Âmine'ye Hz. Muhammed'in doğacağı müjdesini veren üç huri görünmüştür⁸. Doğumdan önceyse susayan Hz. Âmine'nin vücudu verilen şerbeti içmesiyle nurla kaplanmış ve sonrasında gelen beyaz bir kuşun sırtını sıvazlaması sonrasında da Hz. Muhammed doğmuştur.⁹ Doğumdan sonra kendine gelen Hz. Âmine bebeğini ak yünlü bir kumaşa sarılı vaziyette görmüştür. Hz. Peygamberin doğumuyla onun yüzünü görmek için yedi kat gök ehlinden melekler ve ellerinde nurdan tabaklarla cennetten gönderilen huriler gelmişlerdir (Süleyman Çelebi, 1992, 85-86).

El-Mevahibü'l Ledüniyye'de anlatılana göre Hz. Muhammed'in doğumundan önce dedesi Abdülmuttalib'in Kâbe'yi tavaf etmeye gitmesiyle Hz. Âmine evde yalnız kalmıştır. Şiddetli bir ses yüzünden korkmuş olan Hz. Âmine'nin yanına beyaz bir kuş gelerek kanadıyla sırtını sıvazlamış ve Hz. Âmine sakinleşmiştir. Yanına baktığı zaman ak kâse içerisinde sunulan şerbeti görüp içen Hz. Âmine'yi bir nurun sarmasıyla Hz. Muhammed dünyaya gelmiştir. Doğumun ardından ise etrafında her birinin boyu hurma ağacı gibi olan Abdümenâf¹⁰ kızlarına benzeyen kadınlar çevresini sarmıştır (İmam-ı Kastalâni, 1996, 37-38).

Yukarıda tanımlamasını yaptığımız kompozisyonun merkezindeki doğum yapan kadın Hz. Âmine, meleğin kucağında tuttuğu bebek ise Hz. Muhammed'dir. Hz. Âmine'nin yanındaki iki kadın figüründen birisi sol taraftaki meleğin kucağında tuttuğu Hz. Muhammed ile ilgilenirken, diğer figür ise bir kâse içerisinde elindeki kaşıkla Hz. Âmine'ye şerbet içirmektedir.

Vesiletü'n-Necat'ta geçen ifadeye göre doğumdan sonra kendine gelen Hz. Âmine, çocuğu Hz. Muhammed'i ak yünlü bir kumaşa sarılı vaziyette görür. Ancak burada nakkaş beyaz yerine turuncu renkli bir örtü resmetmiştir. Vesiletü'n Necat'ta geçen bir diğer ifade de ise Hz. Peygamberi cennetten görmeye gelen, ellerinde nurdan tabaklar taşıyan hurilerden bahsedilir. Tasvirde sadece en öndeki kadının elinde tabak görülse de buradaki kadınlar bir figür grubu olarak değerlendirildiğinde cennetten gelen hurileri temsil ettikleri anlaşılır. Ayrıca yukarıdaki paragrafta bahsedilen iki önemli figür grubundaki herkesin Hz. Muhammed'e bakmalarının sebebi metinde de aktarıldığı üzere meleklerin ve cennetten gelen hurilerin hepsinin Hz. Muhammed'in yüzünü görmesinden kaynaklanmaktadır. Buradaki uzun boylu kadınlar İmam Kastalâni'nin de belirttiği gibi Hz. Âmine'nin doğumdan sonra boylarını hurma ağacına benzettiği Abd-i Menaf kızlarıdır.

2.2. "Hz. Muhammed'e Peygamberliğin Tebliğ Edilmesi/İlk Vahiy" Sahnesi (Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi (Or. Ms. 20), f.45r)

Sayfanın alt kısmında, dört bir taraftan yazı ile kuşatılmış yatay dikkörtgen bir çerçeve içerisinde ele alınan minyatür 17,0x12,6 cm ölçülerindedir (**Resim 2**). Kırmızı mürekkeple yazılan

⁷ 1997 yılında Prof. Dr. Necla Pekolcay tarafından çevrilen Vesiletü'n-Necat adlı eserde Hz. Muhammed'in doğum anından 202-217 no'lu beyitler arasında bahsedilmektedir. 203 no'lu beyitte ise gerçekleşen olayların Hz. Âmine tarafından direkt olarak aktarıldığından söz edilmektedir (Süleyman Çelebi, 1992).

⁸ Mevlid'in farklı yazmalardan derlenmiş bir nüshasında 68-70 numaralı beyitlerde Hz. Amine'ye görünen üç hurinin Asiye, Meryem ve güzel bir huri olduğu belirtilmektedir (Süleyman Çelebi, 1980, 97).

⁹ Muhammad Hamidullah'da doğum sırasında Hz. Âmine'nin acı çekmediğinden söz etmektedir (Hamidullah, 2003, 40).

¹⁰ Hz. Muhammed'in baba tarafından üçüncü dedesi asıl adı Mugire olan Abdümenâf b. Kusay'dır. Annesi Hubba'nın onu Mekke'deki büyük putlardan Menâf'a adadığı için Abdümenâf adını almıştır (Fayda, 1988, 287). Abdümenâf b. Kusay'ın oğlu, Hz. Muhammed'in büyük dedesi olan Hâşim b. Abdümenâf, Beni Hâşim koluna adını veren kişidir. Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalip ile birlikte dört oğlu ve beş kızı vardır (Sarıçam, 1997, 406). Hz. Muhammed'in anne tarafından dedesi ise Vehb b. Abdümenâf'tır (Topaloğlu, 1991, 63). Abdümenâf soyundan gelen Abdülmuttalib'in altı kızı olduğu bilinmektedir (Adıgüzel, 2018, 83). Bu sebeple metinde geçen Abdümenâf kızları ifadesi kesin olmamakla birlikte Hz. Muhammed'in halalarını vurgulamak için kullanılmış olmalıdır.

“Mustafa Aleyhisselâm’a vahyin başlaması ve onun davete (tebliğ) başlaması” başlıklı bölümde, Hz. Peygamberin 40 yaşında iken Ramazan ayının bir pazartesi günü Hira Dağı’nda Cebrail (As) ile karşılaşması anlatılmaktadır. Hz. Muhammed (Sav) ve Cebrail (As) arasında geçen bu karşılaşmadan sonra Hz. Peygamberin önce eşi Hz. Hatice’ye ve onun tavsiyesi üzerine Varaka bin Nevfel’e danıştığı da metinde aktarılmaktadır. Ayrıca Alak Suresi’nin ilk beş ayeti ile olayın Ramazan ayında gerçekleşmesinin delili olarak Bakara ve Kadir surelerinden ayetlere verilmiştir. Resim-metin ilişkisi bağlamında sadece olayın geçtiği Hira Dağı belirtilmektedir.

Sahne kayalık bir alanda yer alan iki figürden ibarettir. Kontur çizgilerinden içe doğru açılan renk tonlamalarıyla kayaların plastik etkisi güçlendirilmiştir. Buradaki dağlık manzara aynı yazmanın f.22r numaralı sayfasında bulunan Meryem’e müjde sahnesi ile benzerlik göstermektedir. İki sahnede de figürler, Uzak Doğu üslubunda tasvir edilen dağlık bir manzaranın önündedir (İnal, 1976, 57). Gray, Câmiu't-Tevarih’in yazımında yer alan kurulda Çinlilerin olması sebebiyle ağaç ve dağ tasvirlerinin Çin resimlerindeki manzara geleneğini önemli ölçüde yansıttığını ileri sürmektedir (Gray, 1977, 25).

Resim 2. Hz. Muhammed’e Peygamberliğin Tebliğ Edilişi (Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi – Or.Ms.20, f.45r)

Kompozisyonun sağ tarafında bir kayanın üzerinde 3/4 cepheden verilmiş, iki eli dizinde birleşmiş şekilde oturan sakallı bir erkek figürü görülmektedir. Üzerinde dışı beyaz içi kırmızı renkli bir cüppe ve başında beyaz bir sarık vardır. Selçuklu tipinde tasvir edilen bu figürün saçları örgülüdür ve yüzünün iki yanından sarkmaktadır. Sol taraftaysa düz bir zemin üzerinde duran, siyah renkli askıların taşıdığı turuncu bir elbise ve ayaklarında terlikle tasvir edilen, kanatları kollarının arkasından uzayan bir melek figürü vardır. Meleğin başında sarı renkli, palmet ve rumî motifleriyle süslenmiş üç dilimli bir taç vardır.

Sahne dört büyük melekten biri olan Cebrail, Hz. Muhammed’e doğru eğilmiş ve sol eli ile onu işaret eder vaziyette resmedilmiştir. Yukarıda ele alınan kompozisyonda Kuran’ı Kerim’in Alak Suresinin 1-5 numaralı ayetlerinde (el-Alak 96/1-5) bahsedilen Hz. Muhammed’e ilk vahiy ile peygamberliğin tebliğ edilmesi olayı tasvir edilmiştir. Ancak bu ayetler olayın nerede ve nasıl geçtiği hakkında bilgi vermek yerine “Oku!” emri ve sonrasında gelen vahiylerden söz etmektedir. Olayın nerede ve nasıl geçtiği hakkındaki bilgiyi sahih kabul edilen hadisler vasıtası ile öğrenebilmekteyiz.

Hz. Ayşe'nin aktardığı hadis-i şerifte “...*Hira mağarasına çekilip orada, ailesine dönmeksizin birkaç gece tek başına kalıp, tahannüs'de bulunuyordu. Bu maksatla yanına azık alıyor, azığı tükenince Hz. Hatice radiyallahu anha'ya dönüyor, yine aynı şekilde azık alıp tekrar gidiyordu. Bu hal, kendisine Hira mağarasında Hak gelinceye kadar devam etti. Bir gün ona melek gelip: "Oku!" dedi*”.¹¹ ifadeleri geçmektedir. Bu hadise göre Hz. Muhammed'e Cebrail tarafından getirilen ilk vahiy olan “Oku!” emri ve peygamberliğin bildirilmesi Hira mağarasında gerçekleşmiştir. Hira Mağarası, Mekke'nin kuzeydoğusunda yer alan Cebelunur adıyla da bilinen Hira Dağı'nda bulunmaktadır (Günel, 1998, 121). Bu bilgiler doğrultusunda arka plandaki dağlık manzara Hira Dağı, soldaki melek figürü Cebrail ve sağdaki erkek figürü de kendisine ilk kez vahiy gelen Hz. Muhammed'dir.

2.3. “Beni Nadir Kabilesi Kuşatması” Sahnesi (Khalili Koleksiyonu (MSS. 727), f.8a)

Sayfanın üst kısmında yatay dikdörtgen bir çerçeve içerisinde ele alınan minyatür 25,5x12,0 cm ölçülerindedir (Resim 3). Metinde 15 gün süren bir kuşatmanın ardından Beni Nadir kabilesinin teslim alınışı anlatılmaktadır. Peygamberin ağzından anlatılan olayda kabile mensuplarının Müslümanlarla yapılan anlaşmayı bozmaları ve sözlerini tutmamaları sebebiyle kuşatmanın yapıldığı belirtilmektedir. Teslim olanların evlerini, silahlarını ve mallarını bırakmak koşuluyla şehri terk etmelerine izin verildiği ve ganimetlerin Müslümanlar tarafından paylaşıldığının anlatıldığı metinde, resimdeki kompozisyonla ilgili herhangi bir ifade söz konusu değildir.

Dikdörtgen çerçeve içerisinde çizgisel üslupta işlenen sahnenin sol tarafında bir kale/kent ve tepede güneş yer almaktadır. Sahnenin bütününde herhangi bir doğa unsuruna yer verilmemiştir. Kompozisyonun solunda yokuşla çıkılan, yarım daire kemerli ve çift kanatlı ahşap kapı ile belirtilen bir giriş görülmektedir. Gerek üç dilimli tepelikle sonlanan giriş açıklığının üzerinde gerekse sur üzerinde rumî ve kıvrım dallardan oluşan bir çerçeveye yer verilmiştir. Rampa şeklindeki çıkış ve yüksek bir burcun işlenmesi yapının bir kale olduğunu ortaya koymaktadır.

Resim 3: Hz. Muhammed'in Beni Nadir Kabilesini Kuşatması
(Khalili Collections – MSS 727, f.8a)

Kalenin hemen önünde yan yana tasvir edilmiş iki figür yer almaktadır. Bu figürlerden elleri önünde bağlı, turuncu bir elbise giyen ve iki kolunda tıraz/pazubent bulunan figür silahsız olup, sahnenin ortasında at üzerindeki figürü karşılar şekilde tasvir edilmiştir. Bu figürün hemen yanındaki mavi elbiseli figür ise sol elinde kalkan, sağ elinde yukarı doğru kaldırdığı bir kılıçla karşılama

¹¹ Buhari, Bed'ü'l-Vahy, Enbiya 21, Tefsir, Alâk Ta'bir 1; Müslim, İman 252, (160); Tirmizi, Menakıb 13, (3636).

pozisyonundadır. Kalenin seğirdim yolundaysa dört insan figürü bulunmaktadır. Bu figürlerden sağdaki ilk ikisi merkezdeki figürü ve askerleri karşılar şekilde elleri açık biçimde verilmiştir.

At üzerinde erkek figürü sahnenin merkezinde yer almaktadır. Sağ ayağı kalkık ve iki arka ayağının gözükmemesiyle hareket ediyormuş gibi görünen at aslında ideal duruş pozisyonunda sahibine itaat eder vaziyette durmaktadır. Ön ayağının kalkık olması atın harekete geçmek için sabırsızlandığı göstermektedir. Atın üzerindeki figür ise başı 3/4 cepheden Selçuklu figür tipinde tasvir edilmiştir. Figürün üzerine oturduğu eyerse bir soylu eyeri olup savaşmaya yönelik değil yolculuğa yöneliktir. Kaftan ve sol kolunda tirazla tasvir edilen figür, sol eliyle atın yularını, sağ eliyle de sancak ya da mızrak tutmaktadır. Atın üstünde ayakları bulut şeklinde biçimlendirilmiş insan gövdeli ve kanatlı bir melek figürü yer almaktadır. Melek üstteki eliyle bir şişe, alttaki eliyle de bir kâse tutmaktadır.

Kompozisyonun sağında ise ellerindeki silahlardan asker olduğu anlaşılan altı erkek figürü yerleştirilmiştir. Bu figürlerden ikisi atın arkasında olup merkezdeki figüre yaverlik ederken, sağ köşedeki ayakta duran askerler ise mavi, sarı ve kırmızı olmak üzere farklı renkte elbiseler giymiş olarak yan yana yerleştirilmişlerdir. Turuncu bir kıyafetle tasvir edilen yaverlerden öndeki, sol elinde kalkan ve sağ elinde kılıç tutmaktadır. Yanındaki yaverin vücudu öndeki tarafından kapatıldığı için sadece yüzü ve elinde tuttuğu kılıç belli olmaktadır. Sahnenin ön kısmında yer alan yaver ve arkasındaki dörtlü gruptaki ilk askerin sol kollarında tiraz bulunması, perdelenen diğer figürlerde de tiraz bulunduğunu düşündürmektedir.

Beni Nadir Kabilesi, MÖ 587'de Buhtunnasr¹² ya da MS 70 yılında Roma İmparatoru Titus'un Kudüs'ü işgal etmesiyle Beni Kurayza ve Beni Kaynuka ile Medine civarına yerleşen üç Yahudi kabilesinden biridir (Özkuyumcu, 2006, 275). Beni Nadir ve Beni Kurayza tarım ve hayvancılık yaparken, Beni Kaynuka kabilesi ekonomik olarak daha avantajlı olan silah imalatı ve kuyumculukla uğraşıyordu. Beni Kaynuka kabilesi sayesinde üstün konuma gelen Yahudiler, Medine'de Arap kabileleri karşısında daha fazla çoğalmış ve utum/taş duvarlı yapı adı verilen kaleye benzeyen konaklar inşa etmişlerdir.¹³ 621-22 yıllarına gelindiğinde gerçekleşen Akabe Biatları¹⁴ sonucunda ortam hicret için uygun hale gelmiş ve 622 yılında Mekkeli Müslümanlar Medine'ye Hicret etmişlerdir. Hicret sonrasında farklı dinlere mensup insanların bir arada yaşadığı şehirde düzenin sağlanması amacıyla Medine Vesikası¹⁵ adı verilen bir antlaşma imzalanmıştır (Bozkurt - Küçükaşçı, 2003, 306).

Vesika'nın imzalanmasından ve Bedir Savaşının gerçekleşmesinden sonra hem Beni Kaynuka kabilesinin sürgüne gönderilmesi hem de şair Kâ'b b. Eşref'in kışkırtıcı davranışlarından dolayı Hz. Peygamber'in tarafından ölüm emri verilmesi Yahudileri endişelendirmiştir. Bu sebeple Yahudilerle bir antlaşma yapılmış (Özkuyumcu, 2006, 275) ancak bu antlaşma bir süre sonra Beni Nadir kabilesi tarafından bozulmuştur.¹⁶

¹² Keldani hanedanının ilk kralı olan Nabopolassar'ın ilk oğlu ve Yeni Babil Krallığının kurucusudur. Yahuda kralı Yehoyakim'in Babil krallığına vergi ödemeyi reddetmesi üzerine Buhtunnasr MÖ 597 yılının Mart ayında Kudüs şehrini almıştır. Kudüs halkının MÖ 586 yılında tekrar isyan etmesi sonucunda ise şehri yakmış ve Süleyman Mabedini ise yıktırıştır (Harman, 1992, 380).

¹³ Beni Nadir Kabilesi ile ilgili olaylar için bk. Mustafa Asım Köksal, "İslâm Tarihi Hz. Muhammed (As.) ve İslamiyet", (İstanbul: Şamil Yayinevi, 1981), 73-101

¹⁴ Hz. Peygamber tarafından, Medineli Evs ve Hazrec kabilelerine Akabe'de İslam'ın tebliğ edilmesi ve kabilelerin iman etmesi olayı (Önkal, 1989, 211).

¹⁵ İslam tarihindeki ilk anayasa olarak kabul edilen Medine Vesikası hakkında daha fazla bilgi için bk. Mustafa Özkan, "Medine Vesikası", *TDV İslam Ansiklopedisi* (31.01.2020).

¹⁶ Söz konusu antlaşmanın bozulması ile ilgili iki rivayet aktarılır: Bunlardan birisi Hz. Peygamber'in Amiroğullarından öldürülen iki kişinin diyeti için Beni Nadir ile antlaşma sağladıktan sonra Hz. Peygamber'e düzenlenen suikast girişimidir (Ebul Hasen Ali en-Nedvi, 1992, 95). Bir diğer rivayet ise Müslümanların Uhud

Suikast girişiminin Cebrail tarafından Hz. Peygamber'e bildirilmesiyle Hz. Peygamber, Müslümanların Beni Nadir Kabilesi ile yapılacak olan savaşa hazırlanmalarını emretmiştir (Ebul Hasen Ali en-Nedvi, 1992, 95). Hz. Peygamber tarafından Beni Nadir kabilesine şehri on gün içinde terk etmeleri için uyarı yapılmasına rağmen Hazrec kabilesinin reisi olan Abdullah b. Übey b. Selûl, Beni Nadir kabilesine uyarıyı dikkate almamalarını ve Müslümanlarla savaşmalarını söylemiş ve Hz. Peygamber tarafından yapılan teklif reddedilmiştir (Koçyiğit, 1988, 140). 625 yılının Ağustos ayında Müslümanlar tarafından on beş gün kuşatılan şehir herhangi bir destek gelmeyince teslim olmuştur (el-Haşr 59/1-24). Teslim şartları gereğince Beni Nadir Kabilesi mensupları silah dışındaki eşyalarını yanlarına alarak altı yüz deve yüküyle kuzey yönüne doğru yola koyularak şehirden ayrılmışlardır (Özkuyumcu, 2006, 275).

Yukarıdaki bilgilere göre kompozisyon değerlendirildiğinde merkezde yer alan at üzerindeki figür Hz. Muhammed'dir. Kuşatmadan önce bu olaya sebep olan suikast girişiminin Hz. Muhammed'e Cebrail tarafından bildirildiğini göz önüne aldığımız zaman melek figürünün Cebrail olduğu anlaşılmaktadır. Sol tarafta savunma amaçlı yapılmış kaleye benzeyen mimari yapıda yukarıda sözü edilen kabileye ait altı utumdan biridir.

Kompozisyonun geneline bakıldığında iki ayrı kuvvetin savaş için konumlandığı izlenimi uyanmakla birlikte on beş günlük kuşatma sırasında herhangi bir mücadelenin geçtiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Hem çekilme şartları hem de kale önündeki figürlerin duruş pozisyonu dikkate alındığında bu figürlerin Beni Nadir Kabilesinden olmaları mümkün görünmemektedir. Seğirdim yolu üzerindeki figürlerin jestleri de dikkate alındığında sahnenin şehrin Müslümanlar tarafından teslim alındığı ve Hz. Muhammed'in şehre giriş anını gösterdiği anlaşılmaktadır.

3. Değerlendirme ve Karşılaştırma

Câmiu't-Tevârîh yazmalarında Hz. Muhammed'in hayatından olayların konu edinildiği minyatürlerin yukarıda İslamî ikonografisi açıklanmış ve tanımı yapılmıştır. Bu bölümde ise elde ettiğimiz bilgiler ışığında minyatürlerin Hristiyan ikonografisindeki kökenleri ve Bizans sanatı ile benzerlikleri ortaya konulacaktır.

İlk olarak ele aldığımız "*Hz. Muhammed'in Doğumu*" sahnesinin Bizans sanatındaki konu ve biçim açısından en yakın benzerleri *Meryem ve İsa'nın Doğumu* sahneleridir. Meryem'in doğumu ile ilgili bilgiler Kanonik İnciller'de değil; Apokrif kabul edilen Meryem'in Doğumu İncili, Sahte Matta İncili ve Apokrif Yakup İncili'nde¹⁷ anlatılmaktadır (Yörük, 2016, 228).

Meryem'in Doğumu İncili'nde Ioakhim ve Anna'nın kızı olan Meryem'in Davut'un soyundan geldiği ve Kudüs'te yetiştirildiği yazmaktadır (Meryem'in Doğum İncili, 1).¹⁸ Ioakhim'in çöle çekilip yanında olmamasına üzülen Anna (Sahte Matta İncili 2: 3), Tanrı'ya bir evlat vermesi için dua eder (Yakup İncili 2: 1-3). Anna'ya bir melek tarafından "*Anna, Anna, Rab senin duanı işitti. Hamile kalacaksın ve doğuracaksın, senin soyun bütün dünyada anılacak*" (Yakup İncili 4: 1, Sahte Matta

Savaşını (23 Mart 625) kaybetmesinden dolayı Yahudilerin fikir değiştirip antlaşmayı bozması ve Kâ'b b. Eşref'in de Ebû Süfyan ile gizlice kurduğu ittifakın ortaya çıkmasıdır (el-Haşr 59/1-24).

¹⁷ Hristiyanlığın ilk zamanlarında yazılan İncilin pek çok tercümesi ve nüshası mevcuttur. Ama bunların en eskisi Bodmer 5 Papirüsü olarak bilinen ve 3-4. yüzyıla tarihlenen yazmadır. Burada kullanılan isim Meryem'in Doğumu, Yakub'un Vahyi'dir. Daha sonraki yazılan Yunanca el yazmalarında ise "Hikâye, Tarih, Haber" kelimeleriyle birlikte Yakub'un ismi de yazılmıştır. Yazmanın proto-incil (ilk incil) olarak isimlendirilmesi diğer incillerden önce yazıldığı sonucunu vermektedir. Ayrıca incilin Hz. İsa'nın çocukluğu ve gençliğini anlatması sebebiyle de diğer incillerden önce yazılmış olduğunu ileri sürenler mevcuttur. (Sarıkoğlu, 2009, 123; Michaelis, 1958, 63).

¹⁸ Work of God, "The Gospel Of The Nativity Of Mary", (Erişim 21 Şubat 2020).

İncili 2: 5) diye duasının kabul edildiği bildirildikten sonra Meryem'in de Kutsal Ruh'la dolacağı aktarılarak İsa'nın geleceği müjdelenmiştir (Meryem'in Doğumu İncili 3: 5).

Meryem'in doğum sahneleri Ioakhim'in zenginliğini gösteren bir yatak odasında gerçekleşir. Bu sahnelerde Anna yatağa uzanmış bir şekilde arka plandayken, Meryem'e ilk banyosunu yaptıran ebeler ön plandadır (Tükel - Yüzcüller Arsal, 2014, 91). Tasvirlerde yaşlı olarak tasvir edilen Anna ve Ioakhim'in yanı sıra, Anna'ya hizmet eden kadınlar da betimlenmiştir (Pekak - Durmuş, 2015, 177; Sach vd., 1988, 143).

İsa'nın doğumu sahneleri Bizans'ın erken dönemlerinden (4-7. yüzyıl) itibaren sıklıkla tasvir edilen sahnelerdendir (Coşkuner, 2010, 104). İsa'nın doğumu Kanonik İnciller'den sadece Luka'da ele alınmaktadır. Roma yönetimince gerçekleştirilen nüfus sayımı sebebiyle herkesin kendi atalarının şehrine gitmesi gerektiği için Yusuf da nişanlısı Meryem'le Beytlehem'e doğru yola çıkar. Yolculuk esnasında Meryem, İsa'yı doğurur ve handa yer olmadığı için onu kundağa sararak yemliğe yatırır (Luka 2: 6-7). Luka İncilinde İsa'nın doğumu handa gerçekleşirken, apokrif olan Yakup İncili ve Sahte Matta İncili'nde ise mağarada gerçekleşir (Yakup İncili; Tischendorf Metni: 1, (Sarıkçıoğlu, 2009, 134) Sahte Matta İncili 13: 2).

İsa'nın doğumu sahneleri bazen Luka'nın anlatımına göre bir handa, bazen de apokrif metinlere bağlı olarak mağarada tasvir edilir. Apokrif metinlerdeki anlatım Bizans ve Doğu ikonografisi örneklerini oluşturmaktadır. Ayrıca doğum sahnelerinin en önemli öğelerinden birini Apokrif Matta İncili'nde bahsedilen nefesleriyle yemliği ısıtan öküz ve eşek figürleri oluşturmaktadır (Tükel - Yüzcüller Arsal, 2014, 99-100). 431 yılındaki Efes konsilinde Meryem'in *Theotokos* (Tanrı Anası) kabul edilmesiyle Meryem ve Yusuf, 6. yüzyıldan sonra da İsa'nın ilk banyosuyla ebe Mea ve Salome sahneye eklenmiştir (Coşkuner, 2010, 106-110). Bunların yanı sıra çobanlar, çobanlara müjde veren melekler ve yıldızdan çocuk İsa'ya doğru inen bir ışık huzmesi de görülmektedir (Maguire, 2011, 40).

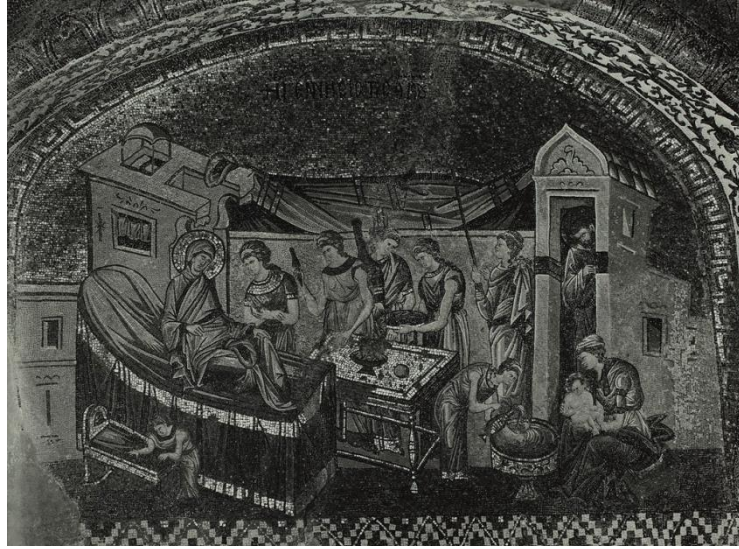
İsa'nın doğumu sahnelerinde genellikle kompozisyonun merkezinde İsa'yla birlikte yer alan Meryem, yemlik içerisinde bulunan çocuk İsa'yla yan yana uzanır bir şekilde tasvir edilir. Ayrıca Daphne Manastırı Kilisesi'ndeki¹⁹ mozaikte ve II. Basil'in Menologion'undaki (Vatican Library, Vat.Gr.1613, f.271) minyatürde olduğu gibi yemliğin yanında oturarak tasvir edildiği örnekler de vardır. Yusuf figürü ise genellikle bir kayanın üzerine bastonuna yaslanarak oturur şekilde tasvir edilir. Apokrif metinlerde geçtiği şekilde kompozisyonlarda yer edinen ebe figürleri bazı örneklerde İsa'yı yıkarken, bazen de onunla ilgilenirken gösterilirler.

Meryem ve İsa'nın doğumu hakkındaki ikonografik altyapı ve doğumun Bizans sanatında nasıl işlendiğine dair bilgilere değindikten sonra değerlendirmeye ilk olarak olayın geçtiği mekânlardan başlanacaktır. Yazılı kaynaklara göre Hz. Muhammed'in doğumu ev ortamında gerçekleşmiştir. Meryem'in doğumunun da evde ya da mimari bir mekân önünde geçmesi sebebiyle mekân açısından bir benzerlik söz konusudur. Ancak burada mekânların benzerliğinin sebebi aşağıda ayrıntılı olarak bahsedileceği üzere figürlerin kompozisyonlar arası etkileşiminden ziyade yazılı kaynaklarda konu hakkında verilen bilgilerdir. İsa'nın doğumu sahneleri ise Kanonik ve Apokrif metinlerde bir birlik olmamasından dolayı han ve mağara olmak üzere iki ayrı yerde tasvir edilir.

Kompozisyonun ana öğesini oluşturan Hz. Âmine, Anna ve Meryem figürlerinin konularına baktığımızda Anna, Hz. Âmine gibi merkezde yer almaz. İncelediğimiz tüm örneklerde Meryem

¹⁹ Yunanistan'da bulunan Atina ve Eleusis arasında kalan manastırın katolikonudur. İlk olarak 7. yüzyılda bazilikal planlı bir kilise olarak tasarlanan yapı tahrip olmuş, yerine 11. yüzyılda yapılan ve günümüze kadar ulaşan kilise yapılmıştır (Pantazis - Papathanassiou, 2005, 64).

merkezde konumlandırılırken, Daphne Manastırı'ndaki örnek dışında Anna kompozisyonun sağ tarafında yer almaktadır. Hosios Loukas Manastırı Kilisesi²⁰ ve II. Basil'in Menologion'unda bulunan iki örnekte yemliğin başında oturarak resmedilen Meryem dışındaki anne figürleri, genellikle uzanır vaziyettedir. Ancak hiçbiri Hz. Âmine gibi tam olarak sırt üstü uzanmaz. Anna'nın belden yukarısı diğer figürlere göre biraz daha yukarıdadır. Ayrıca Anna, Santa Maria in Trastevere,²¹ Kariye Kilisesi,²² (Resim 4) II. Basil'in Menologion'u (Vat.Gr.1613, f.22) örneklerinde kolundan destek alarak uzanmaktadır.

Resim 4. *Meryem'in doğumu, Kariye Müzesi, 1315-1321 (Dumbarton Oaks)*

Hz. Âmine'nin sağ arkasında, ellerinde nurdan yapılmış tabaklar olan cennetten gelen hurileri sembolize eden üç kadın figürü vardır. Bu figür grubunun benzerleri Meryem'in doğum sahnelerindeki ellerinde tabaklar tutan hizmetçiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Muhammed'in doğum sahnesindeki kadınlar kutsallığı²³, Meryem'in doğumu sırasındaki hizmetçiler ise Ioakhim'in zenginliğini göstermektedir. Bu huri/kadın grubunun varlığı yazılı kaynaklarda geçmekle birlikte, tasvire aktarılmaları ile açık bir etkileşimi de ortaya koymaktadırlar. İsa'nın doğumu sahnelerinde ise böyle bir huri/kadın grubu söz konusu değildir.

Hz. Âmine'nin solunda yer alan, onunla ilgilenen iki kadın²⁴ ve birinin Hz. Muhammed'i tuttuğu iki melek figürü ile meleklerin arkasında yer alan yaşlı kadın Meryem'in ve İsa'nın ilk banyosunu yaptıran ebelerle/kadınlarla ilişkilidir. Yakup İncili'nde Meryem'e doğum yaptıran ebenin mağaradan çıktıktan sonra Salome'ye bir bakirenin doğum yaptığından söz ettiği anlatılmaktadır. Buna inanmayan Salome, Meryem'in bekâretini kontrol etmek isteyince eli yanarak vücudundan düştü. Bunun üzerine dua etmeye başlayan Salome'ye Tanrı "Elini çocuğa uzat ve onu okşa (kucağına al)" dedi ve Salome bunun üzerine İsa'yı kucağına aldı ve eli iyileşti (Yakup İncili; Tischendorf Metni

²⁰ Yunanistan sınırları içerisinde yer alan 10. yüzyılda yapılmış manastır, St Lukas Stiriotes adındaki bir keşişin adanmıştır (Arletti vd., 2010, 798-799).

²¹ Roma'nın en eski kiliselerinden biri olan yapı 3. yüzyılda inşa edilmiştir. Ancak günümüze ulaşan yapı, Papa II. Innocent tarafından 12. yüzyılda yaptırılan kilisedir (Dixon, 1981, 30).

²² İstanbul'un Edirnekapı semtinde yer alan Kariye Manastırının, İsa'ya adanmış kilisesidir. Pek çok değişim ve onarım geçirdiği bilinen yapı günümüzdeki halini Theodoros Metokhites'in yaptırdığı onarımlar sonucunda almıştır (Eyice, 2001, 24/495-496).

²³ Söz konusu figürlerin Asiyeye, Meryem ve huri olduğuna dair ifadeler kutsallık düşüncesini güçlendirmektedir (Süleyman Çelebi, 1980, 97).

²⁴ Pseudo-Matta İncili'nin on üçüncü bölümünde Salome'nin Zelome ile birlikte Yusuf'un bulunduğu iki ebeden birisi olduğu belirtilmektedir (Pekak - Durmuş, 2015, 183).

1-3). Sahnenin solunda yer alan Abd-i Menaf kızları ile Hz. Muhammed'i tutan melek arasında bastonuna dayanmış vaziyette bekleyen yaşlı kadının kimliği de bu bilgiler ışığında ortaya çıkmaktadır. İslam anlatımında herhangi bir yeri bulunmayan bu kadın tamamen Hristiyan anlatımından sahneye dâhil olmuş olan Ebe Salome olmalıdır.

Bizans sanatı içerisinde değerlendirmeye aldığımız doğum sahnelerinde İsa yemlik içerisinde olduğundan dolayı Meryem, İsa'yı kucağında tutmamaktadır. Ancak Niğde Andaval Eski Gümüşler Manastırı²⁵, Tokalı Kilise (**Resim 5**), Karanlık Kilise, (**Resim 6**) Sarnıç Kilise, Çarıklı Kilise²⁶ ve Mavrucan Haç Kilisesi²⁷ gibi Kapadokya bölgesinde yer alan örneklerde ilk banyo temasının yoğun olarak tercih edildiği de görülmektedir. Meryem'in doğum sahnelerinde ise doğum ve ilk banyo sahneleri birlikte tasvir edilmiştir. Her iki durumda da yeni doğmuş bebekle, anne yerine başkaları ilgilenmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi yeni doğmuş Hz. Muhammed de annesinin kucağında değil, kendisi ile ilgilenen iki melekten birinin kucağındadır.

Resim 5. İsa'nın Doğumu – Tokalı Kilise (Antoine Tavenaux)

Resim 6. İsa'nın Doğumu - Karanlık Kilise (Jose Huwaidi)

İncelediğimiz doğum sahneleri içerisinde figürler arasındaki en yakın benzerlik Abdülmuttalib ve Yusuf karakterlerinde görülmektedir. Fieschi Morgan Stavroteki (Met Museum, Accession Number: 17.190.715a, b) (**Resim 7**), Kariye ve Tokalı Kilise örneklerinde Yusuf, Abdülmuttalib gibi sahenin sağ tarafında yer alsada Karanlık, Çarıklı ve Elmalı Kilise gibi örneklerde de sol tarafta yer almaktadır. İkisinin konumları bazı örneklerde farklı olsa da figürlerin duruşu ve fiziksel özelliklerinin fazlaca benzemesinden dolayı bu büyük bir zıtlık oluşturmamaktadır. Hz. Muhammed'in doğumu sahnesinde bir tabure üzerinde oturan Abdülmuttalib, bastonuna yaslanmış şekilde hafifçe kambur bir biçimde tasvir edilmiştir. İsa'nın doğumunda ise Yusuf bir kaya üzerine oturmuş ve kafasını ellerine dayayarak yine hafif kambur şekilde yer almaktadır.

²⁵ İlgili görsel için bk. Coşkun, Buket, "İsa'nın Doğumu'nun Yazılı ve Görsel Kaynakları: Kapadokya Örnekleri" *Arkeoloji ve Sanat* 133 (2010), 102.

²⁶ Sarnıç ve Çarıklı Kilisesindeki görseller için bk. Buket Coşkun, *11. Yüzyılda Kapadokya Bölgesinde İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilme Sahneleri* (Ankara Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 204, 235.

²⁷ İlgili görsel için bk. Ayşegül Canverdi, *Kapadokya Bölgesi Gözelöz (Mavrucan) ve Ortaköy Mevkiindeki Kiliselerin Duvar Resimlerindeki Sahnelerin İkonografisi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 251.

Abd-i Menaf kadınları olarak tanımladığımız uzun boylu figürler, İsa'nın doğumu sahnesindeki meleklerle ilişkilendirilebilir. Meleklerin Abd-i Menaf kadınlarıyla ilişkilendirilebileceği en iyi örnekler çocuk İsa'nın yattığı yemliğin arkasında yan yana duran üç meleğin olduğu Sarnıç, Saklı Kilise ve Niğde Andaval Eski Gümüş Manastırı ve Yeni Tokalı Kilisesinde yer almaktadır. Daphne Manastırı²⁸, Santa Maria in Trastevere Kilisesi²⁹ ve Palatine Şapelindeki³⁰ mozaiklerde, Sarnıç ve Saklı Kiliselerindeki duvar resimlerinde ve The Walters Art Museum'da bulunan fildişi levhada (The Walters Museum 71.375) iki veya daha fazla gruptan oluşan melek figürleri Meryem'in solunda yer almaktadır. Bunun dışında Louvre Müzesindeki bir triptikon (Louvre Museum, Département des Objets d'art du Moyen Age, OA 5004) (**Resim 8**), Kariye Kilisesi ve Yeni Tokalı Kilisesi'ndeki kompozisyonda melekler ve havari gruplarının birlikte yer aldığı görülebilmektedir. Theodore Psalter (British Library – Add MS 19352 –f.2r) resimli el yazmasındaki örnekte ise yemliğin sağ ve soluna yerleştirilen iki melek çocuk İsa'ya doğru yönelmişlerdir (**Resim 9**). Kariye Kilisesi'ndeki örnekte havarilerin arkasında bir meleğin kanadı ve gövdesi kısmen seçilebilmektedir. Melekler ve havariler, Abd-i Menaf kızları gibi doğum sonrası ziyareti temsil ettiğinden dolayı ikonografik açıdan benzer özellikler taşımaktadırlar.

Resim 7. İsa'nın doğumu, (Met Museum, 17.190.715a,b).

Resim 8. İsa'nın Doğumu, Louvre Museum (Louvre Museum, OA 5004).

Resim 9. İsa'nın Doğumu (British Library – Add MS 19352 –f.2r).

²⁸ İlgili görsel için bk. Brubaker, Leslie. "The Virgin at Daphni", *The Reception of the Virgin in Byzantium, Marian Narratives in Text and Images* (New York, Cambridge University Press, 2019), 129.

²⁹ İlgili görsel için bk. Hetherington, Paul. "The Mosaics of Pietro Cavallini in Santa Maria in Trastevere", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 33 (1970), 23.

³⁰ Yapı içerisindeki mozaikler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Kitzinger, Ernst, "The Mosaics of the Capella Palatine in Palermo: An Essay on the Choice and Arrangement of Subjects", *The Art Bulletin* 31/4 (1949), 269-292.

Doğum sahneleri bütüncül olarak değerlendirildiğinde Hz. Muhammed'in doğum sahnesinin İslamî dönem yazılı kaynaklarına dayandığı, ancak tasvire dönüşüm sürecinde Hristiyan sanatında daha önce tasvir edilmiş olan Meryem ve İsa'nın doğumu sahnelerindeki mekân, figür özellikleri ve figürlerin dağılımı gibi çeşitli açılardan etkilendiği anlaşılmaktadır.³¹

İkinci örneğimiz "*Hz. Muhammed'e Peygamberliğin tebliğ edildiği*" sahnedir. Buradaki kompozisyon Bizans sanatı içerisinde çeşitli örnekleri bulunan *Meryem'e Müjde* sahnesi ile benzerlik göstermektedir.

Meryem'e İsa'nın Müjdelenmesi Kanonik İncillerden sadece Luka'da anlatılmakla birlikte, Apokrif İncillerde çok daha fazla bilgiye rastlanmaktadır. Luka'da aktarılanlara göre Tanrı, Meryem'e Cebrail'i göndermiş ve ona adını İsa koyacağı bir çocuk doğuracağı mesajını ileterek İsa'yı müjdelemiştir (Luka 1: 26-29). Apokrif Yakup İncili'nde ise kuyudan su doldurmak için testiyle dışarı çıkan Meryem'e bir ses İsa'yı müjdelere ve bundan korkan Meryem evine giderek ip eğirir (Apokrif Yakup İncili 11: 1-2).

Bizans ve İslamî dönem sahneleri arasında kıyaslama yapmadan önce incelediğimiz Câmiu't-Tevârih yazması (Or. Ms. 20) içerisindeki Meryem'e müjde (f.22r) ve Hz. Muhammed'e tebliğ sahnelerine değinmekte fayda vardır. Her iki sahnede de dağlık bir arka plan önünde iki figür görülmektedir. İki sahnede de kutsal kişiler sağda, melek figürleri ise solda yer almaktadır. Hz. Muhammed'e tebliğ sahnesinin kompozisyonları Bizans resim sanatı kaynaklı olmakla birlikte bu yazma içerisindeki Meryem'e Müjde sahnesinin arka planı İslamî kaynaklıdır. Hristiyan sanatında görülen Meryem'e müjde sahnelerinde mekân olarak bir konutu temsil eden mimari öge ya da bahçe içerisindeki kuyu başı tercih edilmiştir. Ancak burada Apokrif kaynaklı bilgilerin tasvir edilmesinde farklı bir mekân seçilmiş ve Meryem dağlık bir alanda, bir su kuyusu başında elinde su testisi ve üzerinde mavi/erguvan bir örtü ile ayakta tasvir edilmiştir.³² Ayrıca karşısındaki melek, İslamî anlatıma uygun olarak insan şeklinde gösterilmiştir.³³ Câmiu't-Tevârih içerisindeki Meryem'e müjde (f.22r) sahnesinin benzer örnekleri Meryem'in elinde su testisi taşıması bakımından San Marko Kilisesindeki mozaik ve British Museum'daki bir madalyonda (1973,0501.1) görülmektedir. Ayrıca San Marko Kilisesindeki örnekte Meryem kuyu başında tasvir edilmiştir.

İncelediğimiz Hz. Muhammed'e Peygamberliğin tebliğ edildiği sahne ile Bizans sanatındaki Meryem'e müjde sahneleri arasındaki temel farklılık kompozisyonların arka planları yani olayın gerçekleştiği mekânda ortaya çıkmaktadır. Hz. Muhammed dağlık bir alandayken, Meryem ya bir mekân önünde otururken ya da bahçede kuyunun yanında tasvir edilir. Mekân anlamında ne kadar

³¹ 1594-95 yıllarına tarihlenen Siyer-i Nebi yazmasında Hz. Muhammed'in doğumu bir iç mekânda geçer ve Câmiu't-Tevârih'teki pek çok ayrıntıdan da arınmış bir haldedir. Daha çok sembolik bir anlatım dili içerisinde ele alınan sahnede dua eder vaziyette Hz. Âmine ve ellerinde ibrik, kâse, peştamal tutan üç meleğin önünde henüz yeni doğmuş ve kundaklanmış şekilde Hz. Muhammed tasvir edilmiştir (TMSK, Hazine 1221, 223b). Bu minyatürde sahnenin İslamî dönem kaynaklarında geçen anlatıma göre biçimlendirildiği görülmektedir.

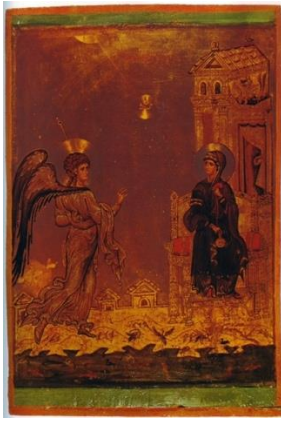
³² Hazine 1654 no'lu Farsça Câmiu't-Tevârih yazmasında ise aynı sahnede (f.31v) Meryem ile Cebrail'in arasında bir dere akmaktadır (İnal, 1963, 168-169). İnal, bu sahneyi Edinburgh nüshasındaki sahnenin (Or. Ms. 20, f.22r) cılız bir taklidi olarak nitelemektedir (İnal, 1976, 76). Benzer bir kompozisyon Timurlu dönemine tarihlenen yaklaşık 1425 tarihli Mecmâ el-Tevârih nüshasında da Herat üslubu içerisinde ele alınarak tekrarlanmıştır (Metropolitan Museum, Accession Number: 57.51.37.3).

³³ El-Âsar'il-Bâkiye an'il-Kurûni'l-Hâliye isimli yazmanın 16. yüzyıla tarihlenen bir nüshasında Meryem sahnenin solunda kemerli bir mekân içerisinde ip bükürken verilmiştir. Bağdaş kurmuş vaziyette oturan Meryem Orta Asya figür tipine uygun olarak resmedilmiş, ancak kıyafetleri Hristiyan tipindedir (İnal, 1976, 64). Meryem'in karşısındaki melek figürü ise Câmiu't-Tevârih'teki örnekten farklı olarak kanatlı ve haleli olarak işlenmiştir (Paris Biblioth  que Nationale, Arabe 1489, 162v).

farklılık söz konusu ise figürlerin konumlanışları ve duruşları arasında da bir o kadar benzerlik görülmektedir. Çavuşin, Tağar³⁴, Mavrucan Haç³⁵, Tokalı (**Resim 10**), Tavşanlı ve Pancarlık Kiliselerindeki duvar resimlerinde³⁶, Dumbarton Oaks koleksiyonunda yer alan iki sikkenin (BZS.1958.106.1846 – BZS.1958.106.1334) arka yüzlerinde, St. Catherine Manastırındaki³⁷ bir ikonada (**Resim 11**) ve Bristol Psalter (**Resim 12**) ve Dumbarton Oaks'taki bir minyatürde (Dumbarton Oaks, BZ.1962.35, f.80v) Meryem ve melek figürlerinin karşılıklı olarak konumlandığı ve olayın geçtiği yerin belli olması amacıyla Meryem'in arkasına veya yakınına mimari öğeler yerleştirildiği görülmektedir.

Resim 10. Meryem'e Müjde – Tokalı Kilise (Antoine Taveneaux).

Resim 11. Meryem'e Müjde (St. Catherine Manastırı).

Resim 12. Meryem'e Müjde (British Library – Add MS 40731 – f.74v).

³⁴ İlgili görsel için bk. Fazilet Koçyiğit, “Tağar (St. Theodore) Kilisesi Duvar Resimleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/26 (2019), 161.

³⁵ İlgili görsel için bk. Ayşegül Canverdi, *Kapadokya Bölgesi Güzelöz (Mavrucan) ve Ortaköy Mevkiindeki Kiliselerin Duvar Resimlerindeki Sahnelerin İkonografisi*, 250.

³⁶ İlgili görseller için bk. Robert G. Ousterhout, *Visualizing Community, Art, Material Culture and Settlement in Byzantine Cappadocia* (Washington: Sheridan Books, 2017), 181-187.

³⁷ Sina Dağı keşişlerinin, bedevi kabileleri tarafından rahatsız edilmesi üzerine I. Justinianus tarafından 545 yılında yaptırılan, günümüzde Mısır sınırları içerisinde bulunan manastır (Atiya, 1952, 578).

İncelenen minyatürde Hz. Muhammed oturur şekilde gösterilmiş, ona karşılık gelen Meryem figürü ise Dumbarton Oaks'taki minyatür (Dumbarton Oaks, BZ.1962.35, f.80v), Mavrucan, Haç, Tokalı ve Pancarlık Kiliselerindeki duvar resimleri ve British Museum'daki madalyon (1973,0501.1) örnekleri dışındaki tüm örneklerde otururken tasvir edilmiştir. Melek tasvirleri tüm örneklerde Cebrail'in Hz. Muhammed'i işaret ettiği gibi Meryem'i işaret eder şekilde verilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde müjde ve tebliğ sahnelerinde mekânsal benzerlikten ziyade figürlerin konum ve birbiriyle ilişkileri bağlamında bir benzerlik bulunduğu görülmektedir.

Üçüncü ve son örneğimiz olan “*Beni Nadir Kabilesi kuşatması*” sahnesi Bizans ve Hristiyan sanatında sıkça gördüğümüz *İsa'nın Kudüs'e girişi* sahnesiyle benzerlikler içermektedir.

İsa'nın Kudüs'e girişi İncil'in Matta 21: 1-11, Luka 19: 28-40, Yuhanna 12: 12-19 ve Markos 11: 1-11 ayetlerinde bahsedilmektedir. Kanonik İnciller arasında bu olay üzerinde birbirinden farklı anlatımlar görülmez. Ancak Matta İncili daha ayrıntılı bilgiler verdiği için incelemede Matta İncili esas alınmıştır.

Matta İncili'nde anlatılana göre İsa ve Havarileri Kudüs'e yaklaşırken Beyfacı Köyüne varırlar ve İsa iki öğrencisinden köyde bağlı olan dişi bir eşek ve sıpayı kendisine getirmesini ister. Sonrasında İsa sıpanın üzerine binip Kudüs'e doğru hareket eder. İsa'yı gören halk ise onu ağaçlardan koparttığı dalları ve üzerlerinden çıkardıkları kıyafetlerini yola sererek coşkuyla karşılar (Matta 21: 1-11).

Her iki kompozisyonun da merkezinde peygamber figürleri yer almaktadır. İsa'nın İncil'de aktarıldığı üzere sıpa üzerinde Kudüs'e yöneldiği, Hz. Muhammed'in ise at üzerinde Beni Nadir Kabilesinin muhkem yapılarından birisine yaklaştığı görülmektedir. İsa'nın bindiği sıpa tüm örneklerde hareket halindeyken, Hz. Muhammed'in atı durağan vaziyettedir.

Resim 13. İsa'nın Kudüs'e Girişi (Gregory-Aland no.042, f.1v).

Ele alınan minyatüre en fazla benzeyen kompozisyonlar, Rossano İncili'ndeki,³⁸ minyatürde (Gregory-Aland no.042, f.1v) (**Resim 13**), Berlin Müzesindeki fildişi bir levhada (Staatliche Museen zu Berlin, Ident Nr. 1590), Palatine Şapeli (**Resim 14**) ve San Marko Kilisesi'ndeki³⁹ mozaiklerde görülmektedir. Bu örneklerde İsa'nın yüzü, Hz. Muhammed'in yüzü gibi 3/4 oranında şehre doğru

³⁸ Rossano İncilinin, Viyana Genesis yazması ile olan benzerliğinden dolayı 6. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğuna dair bir fikir birliği mevcuttur. Ancak kesin olarak nerede, ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir (Serdar Dinçer, 2019, 408).

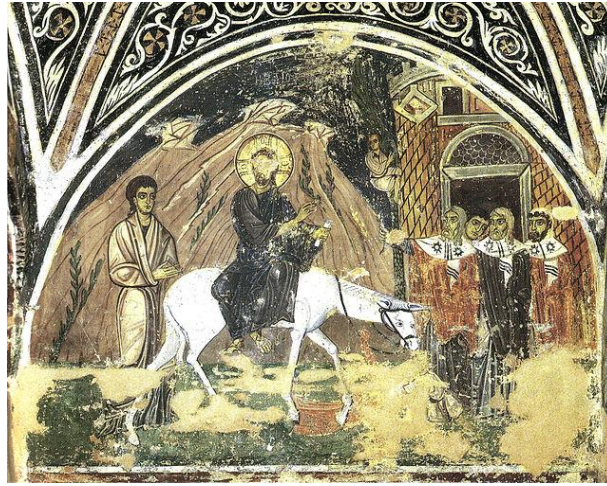
³⁹ İtalya'nın Venedik şehrinde bulunan San Marco Bazilikası 829 yılında İskenderiye'den getirilen Aziz Markos'un kalıntılarını muhafaza etmek için Doge Sarayının yanına inşa edilmiş ve saray şapeli olarak hizmet vermiştir (Britannica, “San Marco Basilica”, Erişim 1 Şubat 2020).

bakar vaziyette tasvir edilirken; Vatopedi⁴⁰ ve St. Catherine manastırı ikonalarında, St. Stephan Kilisesindeki⁴¹ ve Hosios Loukas Manastırının kripta katındaki duvar resimlerinde (**Resim 15**) ise İsa'nın yüzü izleyiciye bakar vaziyettedir. Buradaki en büyük fark peygamber figürlerinin duruş pozisyonlarındadır⁴².

İsa'nın sığa üzerindeki duruş pozisyonları Batı ve Doğu sanatında farklılıklar gösterir. Batıda görülen kompozisyonların erken örnekleri Helenistik kökenli olması sebebiyle İsa sığa üzerinde ata biner gibi tam bir oturuş sergilemektedir. Buna karşılık özellikle Suriye ve Mısır bölgesinde ortaya çıkan örneklerde ise yan bir oturuş görülmektedir. Doğuda görülen bu oturuş şekli Bizans eserlerinde de tekrarlanmıştır (Smith, 1918, 121-128). Ancak ele alınan Beni Nadir Kabilesi kuşatması minyatüründe Hz. Muhammed at üzerinde ideal bir oturuş düzeninde verilmiştir.

Resim 15. İsa'nın Kudüs'e Gelişi - Palatine Şapeli.

Resim 16. İsa'nın Kudüs'e Girişi - Hosios Loukas Manastırı

⁴⁰ Yunanistan'ın Athos Dağı eteklerinde bulunan bu manastırın yapımına ilişkin iki rivayet vardır. Bunlardan birincisi I. Theodosius (M.S. 347-395) döneminde inşa edildiğidir. İkincisi ise Athanasios, Nicholas ve Antony isimli üç arkhon'un Edirne'den Athos'a gelerek harap bir manastırı restore ederek Vatopedi Manastırının kurulmasıdır. Bu konu üzerindeki ilk belgesel kanıt 985 yılına ait bir yazmada manastır yöneticisi olan Nicholas'ın imzasının bulunmasıdır (Kazdhan, 1991, 2155).

⁴¹ Yunanistan'ın, Kalambaka şehrinde yer alan kilise 14. yüzyılda Aziz Stephan adına inşa ettirilmiştir (Daniilia vd., 2008, 2474).

⁴² Vatopedi Manastırı, St. Nicholas ve San Marco Kilisesindeki örnekler için bk. <https://pravoslavie.ru/>

Peygamberlere eşlik eden figürlere bakıldığında Hz. Muhammed'in arkasında ikili ve onların arkasında dörtlü olmak üzere toplamda iki grup halinde altı asker görülmektedir. Vatopedi Manastırındaki ikonada ve Rossano İncilindeki (Gregory-Aland no.042, f.1v) minyatürde İsa'nın arkasında sadece iki havari, diğer tüm örneklerde ise arka arkaya dizilmiş kalabalık havari grupları tasvir edilmiştir. Bu anlamda en farklı örneği İsa'nın ardından gelen hiçbir figürün olmamasıyla Bristol Psalter⁴³ (British Library - Add MS 40731, f.15v) yazmasındaki minyatür göstermektedir. Örneklerden görüldüğü üzere Kudüs'e giriş sahnelerindeki figürlerde tek tip kompozisyon karşımıza çıkmaz. Hz. Muhammed'in hemen arkasındaki asker grubunun iki figürden oluşması bakımından Vatopedi Manastırındaki ve Rossano İncili'ndeki örnekler Beni Nadir kabilesi minyatürüyle daha fazla benzerlik göstermektedir.

Tasvirlerde Hz. Muhammed'in ve İsa Peygamberin yöneldiği bir şehir yapısı mevcuttur. Bu şehir yapıları Beni Nadir minyatüründe kale olarak, Kudüs'e giriş sahnelerindeyse surlarla çevrili bir bölge/Kudüs şehri olarak tasvir edilmiştir. San Marko Kilisesi'ndeki mozaik dışındaki örneklerin hepsinde surlar içerisinde yapılar da işlenmiştir. Bu bağlamda en ayrıntılı şehir tasviri St. Nicholas Kilisesi'nde⁴⁴ yer alan duvar resminde görülmektedir.

Şehir önünde gelenleri karşılayan figürler Beni Nadir Kabilesinde şehir kapısının önünde ve yapı içerisinde olmak üzere iki figür grubundan oluşmaktadır. Bu hususta Kudüs'e giriş sahnelerinde kalıplaşmış, tek tip bir kompozisyon görülmez. Örnek olarak Rossano İncili ve Bristol Psalter'daki minyatürlerde hem şehir önünde hem de şehir içinde figür grupları gelenleri karşılar; diğer örneklerde sadece şehir önünde figürler görülmektedir.

9. yüzyılda üretilen Paris Gregory⁴⁵ yazmasıyla (Bnf Gr.510 -f.196v) birlikte İsa'nın Kudüs'e girişi sahnelerinde bir gelişim görülmektedir. Bu yazmadaki örnekte İsa'yı takip eden havarilerin sayısının on iki olması ve şehir önünde bekleyen figürlerin artmasıyla daha güçlü bir etki meydana getirilmiştir. Böylelikle Codex Egberti (997-993)⁴⁶ yazmasındaki minyatür ve Sant'Angelo in Formis Bazilikası'ndaki⁴⁷ duvar resmi gibi örnekler bakıldığında İsa'nın sığa üzerinde otururken Helenistik dönem etkileri görülürken, figürlerin yoğun olarak kullanılması Bizans kaynaklı bir yaklaşımdır. Batı kaynaklı örnekler baktığımızda Bizans etkisinin 9. yüzyıldan sonra buraya da yayıldığı ve ikonografik kompozisyonları değiştirdiği görülmektedir (Smith, 1918, 121-128).

Beni Nadir kuşatması minyatürü ve Kudüs'e giriş sahneleri arasında biçimsel bir etkileşimin olmasının yanında bazı farklar da görülmektedir. İki kompozisyon arasındaki temel fark sahnenin merkezindeki Hz. Muhammed ve İsa Peygamberin binek hayvanları ve duruş pozisyonlarıdır. İncil'de belirtildiği üzere İsa'nın sığa üzerinde olması yazılı bir kaynağa dayanmaktadır. Ayrıca İsa sığa üzerinde yan vaziyette otururken, Hz. Muhammed ise at üzerinde ideal bir oturuşta resmedilmiştir. Ancak Hz. Muhammed'in at üzerinde olduğuna dair herhangi bir yazılı kaynak yoktur. Bildiğimiz tek husus askerleriyle Beni Nadir kabilesini on beş gün kuşatma altında tuttuğudur. Diğer figürlere

⁴³ British Library'de Add MS 40731 raf numaralı, resimli Bizans el yazmasıdır. 11. yüzyılda İstanbul'da üretildiği düşünülen Psalter, Mezmurlar olarak da bilinen bir dua kitabıdır (British Library, "Bristol Psalter", (Erişim 1 Şubat 2020)).

⁴⁴ Yunanistan'ın, Kalambaka şehrinde yer alan kilise 14. yüzyılda Aziz Stephan adına inşa ettirilmiştir (Daniilia vd., 2008, 2474).

⁴⁵ 879-883 yılları arasında tarihlenen, İstanbul'da üretilmiş olan Paris Gregory yazması, İkonoklast dönemden sonra üretilmiş en yoğun minyatür içeren Bizans yazmalarından birisidir. Günümüzde Paris Ulusal Kütüphanesi'nde Gr.510 raf numarası ile muhafaza edilmektedir (Brubaker, 1985, 1).

⁴⁶ Wissenschaftliche Bibliothek der Stadt Trier, "Der-Egbert-Codex", (Erişim 23 Mart 2020).

⁴⁷ Sant'Angelo in Formis Bazilikası, 11. yüzyılda başrahip Abbot Desidero tarafından MÖ 5. yüzyıla tarihlenen Roma tapınağı üzerine kurulmuştur. Güney İtalya'da bulunan bu kilise, Eski ve Yeni Ahitten alınan sahnelerin yapıldığı duvar resimleriyle bilinir (Cammarota vd., 2013, 225).

bakıldığında İsa'yı havarileri takip ederken ve Kudüs'te halk karşılarken, Hz. Muhammed'i karşılayanlar da takip edenler de askerlerdir.

Beni Nadir Kabilesi kuşatması minyatürü ve Kudüs'e giriş sahneleri arasında mekân ve figür dağılımı gibi pek çok konuda yakın benzerlikler söz konusudur. Özellikle San Marco Kilisesi mozaiği⁴⁸ ve Rossano İncilindeki minyatürde figürlerin konumları ve birbirlerine olan mesafeleri dikkate alındığında bu benzerlik çok daha somut bir halde görülebilmektedir.

İslam sanatında hiçbir öncü örneği bulunmayan bu tasviri yapan nakkaşın etkileneceği ve örnek alabileceği kompozisyon Hristiyan sanatında bulunmuş olmalıdır. Câmi'ut-Tevârih'i yazan kurul arasında Hristiyan rahiplerinin de olduğu göz önüne alındığında Beni Nadir Kabilesi kuşatması minyatürünün, İsa'nın Kudüs'e giriş sahnesinden biçimsel anlamda esinlenerek yapıldığı, Hz. Muhammed'in olduğu diğer tasvirlerdeki gibi açıkça ortadadır.

Bütün bu veriler ışığında Câmi'ut-Tevârih'in erken tarihli iki nüshasında figürlerin biçimlendirilmesinde Selçuklu resim okulunun etkisinin ağır bastığı, buna karşın manzaralarda ise Uzak Doğu etkisinin ön planda olduğu görülmektedir (İnal, 1976, 72). Buna göre sanatçıların önyargılardan uzak bir şekilde farklı kaynak ve kökenlerden beslenmesi zengin bir tasvir anlayışının oluşumuna imkân sağladığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Câmiu't-Tevârih'in tarihçesine ve yazım sürecine bakıldığında pek çok milletten yetkin insanların katkıları açıkça görülmektedir. Câmiu't-Tevârih'in tek bir kişinin elinden çıkmaması eserin içerik açısından objektifliğini ön plana çıkarmasının yanı sıra minyatürlerdeki kompozisyon düzenlerinde de yoğun bir üslup etkileşimine imkân tanımıştır.

Câmiu't-Tevârih yazmalarındaki minyatürlerin büyük bir çoğunluğu farklı kökenlerden beslense de Peygamber tasvirlerinin büyük bir çoğunluğun Bizans kaynaklı olduğu açıktır (Allen, 1985, 121). Çalışmada ele alınan "*Hz. Muhammed'in Doğumu*", "*Hz. Muhammed'e Peygamberliğin Tebliğ Edilmesi*" ve "*Beni Nadir Kabilesi Kuşatması*" minyatürlerinde de söz konusu etkileşim açıkça görülmektedir. Bu minyatürler konu bakımından İslamî kaynaklı olsa da kompozisyon düzenlemesi, figürlerin işlenişi gibi pek çok bakımdan Hristiyan/Bizans sanatında yer alan "*Meryem'in ve İsa'nın Doğumu*", "*Meryem'e Müjde*" ve "*İsa'nın Kudüs'e Girişi*" sahneleriyle oranları değişmekle birlikte yoğun bir etkileşim içerisindeyler. İncelenen üç minyatürde de ele alınan kompozisyonun metinle desteklenmediği görülmektedir. Nitekim resim-metin ilişkisinin kurulamadığı bu sahnelerde sanatçının farklı kaynaklardan beslenmesi makul bir yaklaşımdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Câmiu't-Tevârih'in hazırlanış sürecinde geniş katılımlı bir heyetin olduğunu ve bu heyetin içerisinde Hristiyan bir rahibin bulunduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda söz konusu sahnelerin bilinen kompozisyonlardan yola çıkılarak, yeniden kurgulandığı söylenebilir.

İslam Dininin madde dünyasındaki şekiller ve tasavvurlardan uzak ilah kavramı ve Hristiyanlıktaki gibi aziz/kutsal kişi anlayışının olmaması İslam sanatında ikonografik tasvirlerin nispeten az olmasının ana sebebidir. İslam dinine mensup sanatçılar, bu yüzden gördüklerini olduğu gibi tasvir etmek yerine, onları yorumlayarak üsluplaştırmayı/stilize etmeyi tercih etmişlerdir (Çam, 2012, 90-91). Kur'an-ı Kerim'de tasvire karşı kesin bir yasak olmamasına rağmen sanatçılar, Allah ve peygamber tasvirleri yapmaktan kaçınmışlardır. Bu uygulama sadece tasvir edilene tapınma gibi bir eylemden kaçınmak için değil aynı zamanda tasvir edilen kutsal figürün insan elinden kusurlu olarak meydana geleceği düşüncesiyle de gerçekleşen bilinçli bir tercihtir (Koç, 2018, 193-194).

⁴⁸ İlgili görsel için bk. Scala Archives, "Entry of Jesus into Jerusalem", (Erişim 15 Haziran 2021).

Tasvirin hoş görülmediği bir ortamda Hz. Muhammed konulu minyatürler üretmek, ikonografik gelenekten gelmeyen Müslüman sanatçılar için oldukça zor olmuş ve kompozisyonların nasıl düzenleneceği sorusu ortaya çıkmış olmalıdır. Bu nedenle temas halindeki yakın din ve kültürlerle bir etkileşim de kaçınılmaz hale gelmiştir. Nitekim incelediğimiz minyatürler konularını her ne kadar İslam tarihinden alsalar da, Bizans resim geleneği etkisinde tasvir edildikleri açıkça görülmektedir. Eseri yazan kurul içerisinde Hristiyan rahiplerin olması da bu durumu desteklemektedir.

İncelediğimiz minyatürlerde Hz. Muhammed'in tasvir edilmesi İslam sanatı açısından bir tezatlık doğurmaktan ziyade metinde aktarılan bilginin pekiştirilmesini hedefleyen tarihsel bir amaç gütmektedir. Ortodokslardaki ikona geleneğinde olduğu gibi tapınma amaçlı olmayan bu minyatürlerde Hz. Muhammed'in tasvir edilmesi eserin yapılış amacı bakımından da bir uygunsuzluk taşımamaktadır.⁴⁹

Sonuç olarak Câmiu't-Tevârih yazmaları görece geniş katılımlı bir komisyon tarafından hazırlanmış metinleri, farklı din ve kültürlerden beslenen tasvir anlayışları ile İslam tarih ve sanat anlayışının kurumsallaşmasına giden yolda önemli basamaklardan birisidir.

Author Contributions / Yazarların Katkısı: This article is a work with two-authors. The contribution of the aforementioned authors to the preparation of the article is equal. / Bu makale, iki yazarlı bir eserdir. Makalenin hazırlanmasına söz konusu yazarların katkısı eşittir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Osman. *Hz. Peygamber'in Dedesi Abdülmüttalib ve Halalarının Hayatları*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Aga-Oglu, Mehmet. "Preliminary Notes on Some Persian Illustrated MSS. in the Topkapu Sarayı Müzesi: Part I". *Ars Islamica* 1/2 (1934), 183-199.
- Allen, Terry. "Byzantine Sources for the Jāmi' al-tawārikh of Ra shīd Al-Dīn" *Ars Orientalis* 15 (1985), 121-136.
- Arletti, Rossella vd. "A study of glass tesserae from mosaics in the monasteries of Daphni and Hosios Loukas (Greece)". *Archaeometry* 52/5 (2010), 796-815.
- Atiya, Aziz S. "The Monastery of St. Catherine and the Mount Sinai Expedition". *Proceedings of the American Philosophical Society* 96/5 (1952), 578-586. <https://www.jstor.org/stable/3143659>
- Blair, Sheila. "Illustrating History: Rashid al-Din and his Compendium of Chronicles". *Iranian Studies* 50/6 (02 Kasım 2017), 819-842. <https://doi.org/10.1080/00210862.2016.1268376>
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Medine". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Brubaker, Leslie. "Politics, Patronage, and Art in Ninth-Century Byzantium: The 'Homilies' of Gregory of Nazianzus in Paris (B. N. gr. 510)". *Dumbarton Oaks Papers* 39/ (1985), 1-13. <https://doi.org/10.2307/1291513>
- Brubaker, Leslie. "The Virgin at Daphni". *The Reception of the Virgin in Byzantium: Marian Narratives in Texts and Images*. ed. Mary B. Cunningham - Thomas Arentzen. 120-148. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. <https://doi.org/10.1017/9781108696791.006>
- Cammarota, A. vd. "The Benedictine Basilica of S. Angelo in Formis (Southern Italy): A therapy without diagnosis?" *Geotechnical Engineering for the Preservation of Monuments and Historic Sites*, 225.

⁴⁹ Varka ile Gülşah Mesnevisi, El-Âsâr'il-Bâkiye an'il-Kurûni'l-Hâliye, Câmi'ut Tevârih, Miraçname (TMSK, Hazine 2154) gibi İslam tasvir sanatının erken dönem (13. yüzyılın ortaları-14. yüzyılın ortaları) örneklerinde görülen Hz. Muhammed tasvirleri 16. yüzyılda değişim geçirmiştir. Zübdetü't-Tevârih (1583) ve Siyer-i Nebi (1594-95) gibi eserlerde Hz. Muhammed'in sadece silüet halinde verilmesi, yüzünün peçe ile kapatılması, bir hale/bir ışık demeti içerisinde gösterilmesi ya da bütünüyle ışık topu şeklinde gösterilmesi yaygınlık kazanmıştır.

- Canverdi, Ayşegül. *Kapadokya Bölgesi Gözelöz (Mavrucan) ve Ortaköy Mevkiindeki Kiliselerin Duvar Resimlerindeki Sahnelerin İkonografisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Coşkun, Buket. *11. Yüzyılda Kapadokya Bölgesinde İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilme Sahneleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Coşkun, Buket. "İsa'nın Doğumu'nun Yazılı ve Görsel Kaynakları: Kapadokya Örnekleri". *Arkeoloji ve Sanat* 133 (2010), 101-114.
- Çam, Nusret. *İslamda Sanat Sanatta İslam*. Ankara, 2012.
- Çelik, Remziye. *Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedâni ve Câmi'ut-Tevârih*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Daniilia, Sister vd. "From Byzantine to post-Byzantine art: the painting technique of St Stephen's wall paintings at Meteora, Greece". *Journal of Archaeological Science* 35/9 (2008), 2474-2485.
- Dixon, Graham. "The Cappella of S. Maria in Trastevere (1605-45): An Archival Study". *Music & Letters* 62/1 (1981), 30-40.
- Ebul Hasen Ali en-Nedvi. *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*. İstanbul, 1992.
- Eyice, Semavi. "Kariye Camii". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/495-498. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Fayda, Mustafa. "Abdümenâf b. Kusay". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 287-288. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Ghiasian, Mohamad Reza. "The Topkapı Manuscript of the Jâmi' al-Tawârih (Hazine 1654) from Rashidiya to the Ottoman Court: A Preliminary Analysis". *Iranian Studies* 51/3 (2018), 399-425. <https://doi.org/10.1080/00210862.2018.1428085>
- Gray, Basil. "An Unknown Fragment of the 'Jâmi' al-tawârih" in the Asiatic Society of Bengal". *Ars Orientalis* 1 (1954), 65-75.
- Gray, Basil. *La Peinture Persane*. Cenevre: Skira Flammarion, 1977.
- Günel, Fuat. "Hira". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 121-122. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammad. *İslâm Peygamberi*, Ankara, 2003.
- Harman, Ömer Faruk. "Buhtunnasr". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 380-381. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Hetherington, Paul. "The Mosaics of Pietro Cavallini in Santa Maria in Trastevere". *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 33/ (1970), 84-106. <https://doi.org/10.2307/750892>
- İmam-ı Kastalâni. *Gönül Nimetleri El-Mevahib-ül Ledüniyye*. çev. Necip Fazıl Kısakürek, 1996.
- İnal, Güner. "Artistic Relationship Between The Far And The Near East As Reflected in The Miniatures Of The Jâmi' At-Tawârih". *Kunst des Orients* 10/1/2 (1975), 108-143. <https://www.jstor.org/stable/20752459>
- İnal, Güner. "Some Miniatures of the 'Jâmi' al-Tav Ārih' in İstanbul, Topkapı Museum, Hazine Library No. 1654". *Ars Orientalis* 5/ (1963), 163-175. <https://www.jstor.org/stable/4629187>
- İnal, Güner. *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*. Ankara, 1976.
- Jahn, Karl. "Cihan Tarihçisi Olarak Reşidüddin". *İslam Tetkikleri Dergisi* 3/ (1966), 227-236. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuislamtd/13995>
- Jahn, Karl. "The still missing works of Rashid al-Din". *Central Asiatic Journal*, 113-122.
- Kazdhan, Alexander. "Vatopedi Monastery". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 2155, Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Kitzinger, Ernst. "The Mosaics of the Cappella Palatina in Palermo: An Essay on the Choice and Arrangement of Subjects". *The Art Bulletin* 31/4 (1949), 269-292. <https://doi.org/10.2307/3047256>
- Koç, Turan. *İslâm Estetiği*. Ankara: İSAM Yayınları, 2018.
- Koçyiğit, Fazilet, "Tağar (St. Theodore) Kilisesi Duvar Resimleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/26 (2009), 35-59.
- Koçyiğit, Talat. "Abdullah b. Übey b. Selül". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 139-140. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Köksal, Mustafa Asım. *İslâm Tarihi Hz. Muhammed (As.) ve İslâmiyet*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981.
- Maguire, Henry, "Kariye Camii Sanatında Retorik ve Gerçeklik", çev. İnci Türkoğlu, *Kariye Camii Yeniden - The Kariye Camii Reconsidered*, ed. Holger A. Clein v.d. 37-69. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2011.
- Michaelis, Wilhelm. *Die Apokryphen Schriften zum Neuen Testament*. Bremen, 1958.
- Ousterhout, Robert G. *Visualizing Community, Art, Material Culture and Settlement in Byzantine Cappadocia*. Washington: Sheridan Books, 2017.
- Önkal, Ahmet. "Akabe Biatları". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 211. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Bir İlhânî Şehir Modeli: Rab-ı Reşidî'de Meslekler, Görevliler ve Ücretler". *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, 105-127.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedâni". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/19-21. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Tarih". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 54-58. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Özkuyumcu, Nadir. "Nâdir". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 275-276. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Panofsky, Erwin. *İkonoloji Araştırmalar*. çev. Orhan Düz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.
- Pantazis, GEORGE - Papanthassiou, MARIA. "On the date of the Katholikon of Daphni monastery. A new approach based on its orientation". *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 5/1 (2005), 63-72.
- Pekak, M. Sacit - Durmuş, GÜR. "İsa'nın doğumu". *Sanat Tarihi Dergisi* 24/2 (2015), 175-226.
- Raşid Al-Din Fazlallâh. *Câmi' Al-Tavârih*. (Haz. Ahmed Ateş), Ankara: TTK, 1999.
- Sach, Hannelore vd. *Christliche Ikonographie in Stichworten*. Leipzig: Koehler & Amelang, 1988.
- Sarıçioğlu, Ekrem. *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*. İstanbul: Fakülte Kitabevi, 2009.
- Serdar Dinçer, Pınar. "Erken Bizans Dönemi Resimli Dini El Yazmaları". *Art-Sanat* 19 (2019), 385-420.
- Smith, Earl Baldwin. *Early Christian Iconography and A School of Ivory Carves in Provence*. Princeton, 1918.

- Süleyman Çelebi. *Mevlid (Vesiletü'n-Necat)*. (Haz. Faruk Timurtaş), İstanbul, 1980.
- Süleyman Çelebi. *Mevlid (Vesiletü'n-Necat)*. (Çev. Necla Pekolcay), İstanbul, 1992.
- Şeşen, Ramazan. "Câmiu't-Tevârih". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 132-134. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. "Âmine". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 170-174. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Tükel, Uşun - Yüzgüller Arsal, Serap. *Sözden İmgeye Batı Sanatında İkonografi*. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2014.
- Wilber, Donald N. - Minovi, Mojtaba. "Notes On The Rab'-i-Rashidi". *Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archaeology* 5/3 (1938), 246-254.
- Yörük, Özge. *Bizans Sanatında Doğum Sahnelerinin İkonografik Çözümlemesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Britannica, "San Marco Basilica", Erişim 1 Şubat 2020. <https://www.britannica.com/place/Venice/Cultural-heritage-the-myth-of-Venice#ref388655>
- British Library, "Bristol Psalter", (Erişim 1 Şubat 2020). <https://www.bl.uk/collection-items/the-bristol-psalter>.
- Edinburgh Üniversitesi, "Jâmi' al-tawârikh (Compendium of Chronicles by Rashid al-Din), 714 A.H. (1314 C.E.)" (Erişim 7 Haziran 2021). https://archives.collections.ed.ac.uk/repositories/2/archival_objects/145535.
- Khalili Collection, "Jâmi' al-tawârikh MSS 727", (Erişim 7 Haziran 2021). <https://www.khalilicollections.org/collections/İslamic-art/khalili-collection-Islamic-art-the-jami-al-tawarikh-of-rashid-al-din-mss727-folio-11a/>
- Özkan, Mustafa. "Medine Vesikası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 31 Ocak 2020 <https://islamansiklopedisi.org.tr/medine-vesikasi>
- Scala Archives, "Entry of Jesus into Jerusalem", Erişim 15 Haziran 2021. http://www.scalararchives.com/web/dettaglio_immagine.asp?idImmagine=0009543&posizione=4&inCarrello=False&numImmagini=11&
- Wissenschaftliche Bibliothek der Stadt Trier, "Der-Egbert-Codex", Erişim 23 Mart 2020. http://www.stadtbibliothek-weberbach.de/icc/stadtarchiv/nav/5df/5df7097f-92c8-6e31-fc8e-9a153d761716&sel_uCon=a1a60db6-f644-6e31-bba5-7ac63d761716&uTem=63f7089a-29fc-6c31-e777-d8b132ead2aa.htm
- Work of God, "The Gospel Of The Nativity Of Mary", Erişim 21 Şubat 2020. <https://www.theworkofgod.org/Aparitns/PevglJms.htm#THE%20GOSPEL%20OF%20THE%20NATIVITY%20OF%20MARY>

GÖRSELLER

- Wikimedia Commons, "Mohammed receiving the submission of the Banu Nadir", Erişim 10 Kasım 2021. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f8/Mohammed_receiving_the_submission_of_the_Banu_Nadir.jpg
- Wikimedia Commons, "Kariye Camii, Birth of the Virgin Mosaic, Istanbul, Turkey", Erişim 10 Kasım 2021. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kariye_Camii,_Birth_of_the_Virgin_Mosaic,_Istanbul,_Turkey_-_Preparation_of_the_bath,_midwife_and_attendant_bathing_infant_Mary_-_MSBZ004-ICFA-KC-BIA-0270_-_Dumbarton_Oaks.jpg
- Wikimedia Commons, "Tokali Kilise", Erişim 7 Kasım 2021. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/9b/Tokali_kilise.jpg/1600px-Tokali_kilise.jpg
- Wikimedia Commons, "Karanlık Church", Erişim 8 Kasım 2021. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/44/DSCF0817-Karanlik_Church-SharpAI-stabilize.jpg/1600px-DSCF0817-Karanlik_Church-SharpAI-stabilize.jpg
- The Met Museum, "The Fieschi Morgan Stauratheke", Erişim 9 Kasım 2021. <https://collectionapi.metmuseum.org/api/collection/v1/iiif/472562/959529/main-image>
- Louvre Museum, "Triptyque: la Nativité", Erişim 9 Kasım 2021. <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010113301>
- British Library, "Theodore Psalter", Erişim 8 Kasım 2021. http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19352_f001r
- Wikimedia Commons, "Annunciation Icon Sinai 12th century", Erişim 7 Kasım 2021. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/82/Annunciation_Icon_Sinai_12th_century.jpg
- British Library, "Bristol Psalter", Erişim 8 Kasım 2021. http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_40731_fs001r
- Wikimedia Commons, "Rossano Gospels EntryJer", Erişim 9 Kasım 2021. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/73/RossanoGospelsEntryJer.jpg>
- Wikimedia Commons, "Meister der Palastkapelle in Palermo", Erişim 9 Kasım 2021. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/30/Meister_der_Palastkapelle_in_Palermo_002.jpg/1584px-Meister_der_Palastkapelle_in_Palermo_002.jpg
- Wikimedia Commons, "Hosios Loukas Crypt", Erişim 10 Kasım 2021. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/03/Hosios_Loukas_Crypt_-_Entry_into_Jerusalem_01.jpg/1509px-Hosios_Loukas_Crypt_-_Entry_into_Jerusalem_01.jpg

The Political and Religious Status in Seljukian Anatolia in 1200s

Tunay KARAKÖK

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Bartın, Türkiye, tkarakokl@bartin.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 23.06.2021

Accepted: 09.12.2021

Published: 31.12.2021

Keywords:

XIIIth Century,
Anatolia,
Religious Life,
Political Life,
Seljukians.

Anatolia is a geography that has been subjected to various invasion and conquest movements throughout history. Surrounded by the continents of Asia, Europe and Africa, Anatolia also acts as a bridge between Asia and the European continents. This bridge is surrounded by the Old East worlds such as Mesopotamia and Egypt from the southeast and the Old West worlds formed by the Mediterranean civilizations from the west. In addition to being a physical bridge to Anatolia, this feature also imposes the duty of intermediation between cultures and interaction. When the historical process is examined, it is seen that the Anatolian peninsula has been home to civilizations in every period of history. For this reason, Anatolia is called the “Cradle of Civilizations”. All of the civilizations understood to have been established in different historical periods in Anatolia are called “Anatolian Civilizations”. Known as Anatolia or Asia Minor, this region dates back to the XIIIth century. When we look from the window of the century, a different picture emerges both politically and religiously.

1200’ler Selçuklu Anadolu’sunda Siyasi ve Dini Durum

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 23.06.2021

Kabul: 09.12.2021

Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler:

XIII. Yüzyıl,
Anadolu,
Dini Hayat,
Siyasi Hayat,
Selçuklular.

Anadolu, tarih boyunca türlü istila ve fetih hareketlerine maruz kalmış bir coğrafyadır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları tarafından kuşatılan Anadolu, Asya ile Avrupa kıtaları arasında da bir köprü vazifesi görür. Bu köprü, güneydoğudan Mezopotamya ve Mısır gibi Eski Doğu, batıdan ise Akdeniz medeniyetlerinin oluşturduğu Eski Batı dünyaları tarafından çevrilmiştir. Bu özelliği Anadolu’ya fiziki açıdan köprü olmanın yanında kültürler arası geçiş ve etkileşim aracılığı vazifesi de yüklemiş olmaktadır. Tarihi süreç incelendiğinde Anadolu yarımadasının kesintisiz olarak tarihin her döneminde medeniyetlere ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Bu nedenle Anadolu “Medeniyetlerin Beşiği” olarak adlandırılmaktadır. Anadolu’da farklı tarihi süreçlerde kurulduğu anlaşılan medeniyetlerin tamamına “Anadolu Medeniyetleri” denmektedir. Anadolu ya da Küçük Asya adıyla bilinen bu bölge tarihine XIII. yüzyıl penceresinden baktığımızda ise hem siyasi hem de dini olarak farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır.

Atf/Citation: Karakök, Tunay. “The Political and Religious Status in Seljukian Anatolia in 1200s”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 6 (Aralık 2021), 44-54. <https://doi.org/10.47702/sema.2021.14>

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

INTRODUCTION

The conquest of the Anatolian geography, which has been invaded by different states many times throughout history or has been organized for conquest purposes, is an important issue. As a result; it is possible to come across with more stories or narratives in the works written by historians on this geography. From this point to the move, the XIIIth century which is the time period examined in this study, the political and religious situation of Anatolia is also important. The political structure of Anatolia in the XIIIth century was mixed. There is no solid state authority. The country was plundered, burned and destroyed by the Mongol raids. There was no security left in the city or the village. Property was seized by force, dying or living was found by chance. This unrest caused people to favor sufism, who preached to pull from the world and opened the doors of a brilliant divine realm. People whose lives were unsecured sought peace in the spiritual atmosphere of the order or under the influence of some sheikhs. As for the social and economic structure of Anatolia, a magnificent development has been made. A complete social peace order was established. Anatolia became a center where the christian world and the islamic world were intertwined. The devotion and loyalty of the christian people to the muslim Turkish rulers gradually increased. It reached its peak during this period. Complete freedom of conscience and belief throughout the country, it took place and human will was highly valued. The situation in the economy was also at a bright point in parallel. Anatolia was almost a world trade center. The country was enriched by trade and agriculture. Revenues were at their peak according to the age. Cities such as Konya, Sivas and Erzurum had overflowed the walls around them. The population of Sivas was around 120,000. However, the easy victory of the Mongolian army in Köseadağ in 1243¹ destroyed the authority of the Anatolian Seljuk State, which was the dominant power in Anatolia at the time, and Anatolia was turned into a hell of plunder, plunder and chaos. Mongolian pressure, which gradually settled in Anatolia. Turkish people away from the prosperous life they lived in. The initial brutal repression of the Mongols paralyzed the entire administrative mechanism. The Mongol invasion in Anatolia was a crisis in all its aspects, even Anatolia, it turned into a disaster in terms of his Turkishness. Cultural mines in Anatolia such as Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Erzincan and Aksaray took their share from the looting and robberies during the invasion. Although the deteriorating political authority was attempted to be reestablished either individually or through alliances by the Anatolian Principalities, which made great contributions to the Turkification and Islamization of Anatolia. Unfortunately, it could not be realized until the Ottoman Empire was established at the beginning of the XIVth century.²

¹ In 1243, the Mongolian army and the Seljuk army met in Köseadağ. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, who was at the head of the Anatolian Seljuk army, left the battlefield without fighting with the Mongols. As a result, the Mongols, who gained an easy victory, started to invade Anatolia (Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, VII: Selçuklular* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 305.

² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: 1971), 389-402; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti* (İstanbul: 1993), 361-374; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet* (İstanbul: 1980), 161-170; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (Ankara: 1969) 1-47; Kerimüddin Mahmud Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: 1943), 305-308; *Anonim Selçukname*, nşr. F. Nafiz Uzluk (Ankara: 1952), 83-84.

Photo 1. Anatolia in XIII-XIVth centuries³

The sources used in this study were subjected to descriptive analysis in order to reach the required information and the findings obtained were reflected in the study. The importance and originality of this work, which is aimed to be completed from piece to whole, is the political and religious life in Anatolia in the XIIIth century can be explained with examples and evidence. It can be expressed as contributing. First of all, a field study, literature review, determination and classification of the sources containing information about the political and religious fields of the period to be examined, finding the information in modern works found to be relevant to the subject and blending them with the previous ones were accepted as the method of the study.

1-Political Situation in Anatolia in the XIIIth Century

Without mentioning the conquest of Anatolia by the Turks, it is a difficult issue to understand the political structure of Anatolia in the XIIIth century. So much so that the Turks, who were at the top of the founding elements of the effective political structures of the period, which constituted the time period of this study, started to come to the Anatolian geography intensely and in masses with the conquest movements they started after in 1071 with the Mangizert and started to settle immediately by owning the places they came from. At this point; in the Anatolian geography, first of all, the struggles with Byzantium continued increasingly, especially the Armenian, Georgian and Greek elements, who were the dominant elements of the places they came from. The conquest understanding of the Turks after the great Miryokefalon victory in 1176 has undergone a radical change. With this victory, the Turks will want to make Anatolia a Turkish homeland for them and they have not avoided any military, political, economic and religious struggle for this cause.⁴ When looking at the political picture in Anatolia in the XIIIth century, it is necessary to know that there was a Turkish and Byzantine dominance in Anatolia in this century. Because the Byzantine Empire, which was the dominant power in this geography until the end of the 1000s, has now lost this qualification, and we encounter the existence of the Seljuk Turks and the states or principalities they established in this

³ Giresun Gazetesi, (Erişim Aralık 2020).

⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 221; Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, 259; Mükrimin Halil Yinanç, "Anadolu'nun Fethi", *Türkler*, VI (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 194; Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler*, VI (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002),177-202).

geography. Especially after the Miryokefalon victory in 1176, the Turkish presence in Anatolia gained certainty and the Turks started to dominate Anatolia.⁵

In total between the years 1096-1272 by Pope Urbanus II will be commemorated with the Crusades name consisting of eight time expeditions in Byzantine initial plan with the sequence Turkey has managed to undo the whole Western Anatolian coast with the Seljuk capital of Nicaea, and even Crusaders located in Anatolia in Antakya, a county, together with a county each in Urfa and Tripoli, they succeeded in establishing a kingdom in Jerusalem, which was the main target.⁶ All these things show that with the beginning of the XIIth century, the Anatolian geography was subjected to Crusader attacks and as a result of this situation, Anatolia was occupied, burned down and destroyed, turning into a geography where both population and economic decline was experienced. As a result of these campaigns that started in 1096 and lasted until the 1270s, the Anatolian political arena with the Urfa and Antakya Crusader Counties and the Anatolian political arena faced new figures, while the Byzantine Empire, whose authority was reduced and limited only to the Marmara beaches, returned to its glorious days. It has succeeded in fueling their hopes of return. Last century in Anatolia, the Byzantine Empire period began to regain its former power, especially the Turkish-Islamic forces across Seljuk State and Danişmends ment from early principalities, Artuk and knock the principality for the the period they begin to end the political varyiet has been experienced.⁷

As the end of the XIIth century approaches, the Anatolian Seljuk State in Anatolia, Kılıç Arslan II (1155–1192) divided the state among his sons before his long reign ended. Therefore, although there was a disintegration that did not last long after him, his son II. Süleymanşah (1196–1204) restored the union. After Keyhüsrev I (1205-1211) and İzzeddin Keykavus (1211-1220) 's ruling in Anatolia, Seljuks experienced a more stable period, and the state has soared from every angle. During the time of Alaeddin Keykubad I (1220-1237), this rise continued and a period of full maturity was experienced in every aspect. However, during the reign of Sultan Keykubad, he will have to face the second great disaster after the Anatolian; tha was Mongolian invasion. Because the Mongol Khan Genghis Khan and his armies were flocking to the west from Central Asia like a flood. The Sultan, on the other hand, was calculating not to fall into the strategy mistakes his ancestors had fallen into during the Crusades, and to protect the Anatolian Turkish political unity, which was recently established to a great extent. For this reason, he established a political alliance with the Eyyubis, another Muslim state of the period and who was influential in Egypt - Damascus geographies, through kinship, and managed to dominate the sides of Diyarbakır and Erzurum. In this way, the Mengüceks principality, which was the effective element of these regions, ended and finally succeeded in establishing the Anatolian Turkish unity, which was completed before it.⁸

⁵ Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, Ed. Kenan Seyithanoğlu (İstanbul: 1989), 209-406; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi* (Ankara: 1993), 18-32.

⁶⁶ Zoé Oldenbourg, *The Crusades* (New York: 1966), 53-77; Louis Bréhier, *The Life And Death Of Byzantium*, Çev. Margaret Vaughan (Amsterdam: 1977), 206; Peter Charanis, *The Byzantine Empire In The Eleventh Century, A History Of The Crusades, I* (Madison: 1969), 177-219; Anna Komnena, *Alexiad*, Çev. Bilge Umar (İstanbul: 1996), 157-160; Jonathan Harris, *Byzantium And Crusades* (New York: 2003), 53-54; Steve Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi I*, (Ankara: 1986), 56-58.

⁷⁷ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: 1997), 56-57; Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Çev. Ali Berttay (İstanbul: 2012), 121-126; Steve Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi I*, 87-88; Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, 42.

⁸ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür* (Ankara: 2014), 435-441, 459, 467; Rıza Nur, *Türk Tarihi, III* (İstanbul: 1979), 76-78; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi* (İstanbul: 1992), 40, 59, 61, 63.

Ascended to the throne after Keykubad II, Keyhüsrev witnessed the great migration waves caused by the Mongols during this period. As a result of this immigration wave that started in the 1220s, a large part of the Turks from Transoxiana, Iran and Azerbaijan, a part dominated by nomadic elements, had to migrate to Anatolia. In the end of the day these migrations in Anatolia as a result of economic, social, cultural and religious life will undergo major changes, but this process is more Turkey works for the Seljuk State has taken a case. The newcomer population has a high military qualification, making the state strong in terms of the number of soldiers. Thanks to this situation, even the Mongol army, which invaded Georgia in 1240 and reached the Seljuk border, would not dare to cross the Seljuk border. However, at this time, an anti-government rebellion with a religious character, called the “*Babai revolt*”, which would be most beneficial for the Mongols and weaken the Seljuks against the Mongols, would emerge⁹ In 1240, Turkmens first revolted in Adıyaman - Kefersud and seized this place, and with the participation of some non-Muslim groups in the uprising in a short time, the revolt spread to central Anatolia in a short time. However, before a long time passed, Baba Ilyas, who was seen as the leader of the rebellion due to the measures taken by the Seljuk administration, was captured and executed by the Seljuk forces in Amasya. This event worsened the situation and Baba Ishak, who wanted to avenge him, came to Amasya with a large force and marched on Konya. However, he was defeated and killed by the Seljuk army near Kırşehir. Most of the Turkmens were slaughtered; the rest were captured; Those who survived the caliphs managed to escape left and right and lose their tracks. This rebellion, which is frequently mentioned in the sources that it was caused by social and economic problems rather than religious issues, which reveal the weakness of the Seljuk State, could hardly be suppressed after heavy losses were inflicted by the Seljuk troops. As a result of this incident, which reveals the inability of the state, a significant part of the Seljuk armies, which had been prepared for the Mongols who had previously reached the borders, will be assigned to suppress the rebellion and most of it will be lost.¹⁰ In the Köseadağ War (1243) with the Mongols, the state, which was weak and had insufficient number of soldiers, would not be able to avoid being defeated, and the state, representing nearly two and a half centuries of Anatolian Turkish unity, Turkish power and Turkish civilization, lost its influence from Anatolian politics and became a state subject to the Mongols. This situation caused the political unity in the country to break down, the rulers who ascended to the Seljuk throne to be crushed under the Mongol domination, and Anatolia to a complete chaos.¹¹

As a manifestation of this fragmentation, Ottomans (1299--1922), Hamidids (1301--1423), Karesioğulları (1304--1360), Candarids (1292--1461), Menteşeoğulları (1261-- 1424), Aydınöğulları (1261--1424), 1308-1426), Karamanids (1250-1487), Dulkadiroğulları (1337-1515), Germiyanöğulları (1299-1429), Ramazanoğulları (1353-1608) and Saruhanoğulları (1313-1410), more than twenty Turkmen principalities were established and each was created by the Mongols to fill the authority gap

⁹ Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, 297-298; Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: 1977), 250; Ali Sevim - Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetihden Osmanlıya Kadar, I* (Ankara, 1995), 228-230; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü* (Ankara: 2016), 21-23; Ahmet Yaşar Ocak, *Babâiler İsyânı ve Bektâşilik* (İstanbul: 2014), 49.

¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakibnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri* (İstanbul: 1983), 1, 17, 70, 114, 147-148; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, 34, 296, 300, 353; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans* (Ankara: 2014), 174.

¹¹ Kemal Taşcı, *Köseadağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri* (Sivas: 2018), 165-171; Fatma Çapan, *Köseadağ Savaşına Giden Yolda Türkiye Selçuklu Devletinde İç Siyasi Durum* (Sivas: 2018), 202-204; Erkan Göksu, *Köseadağ Savaşı ve Türkiye Selçuklu Ordusu* (Sivas: 2018), 258-259; Ahmet Küçük, *Köseadağ Savaşının Kaybedilmesinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kişiliği ve Uygulamalarının Rolü* (Sivas: 2018), 297-302.

with each other, which is sometimes weak and sometimes in Anatolia in the position of vassal states (Turkey) they have even had to contend with in alliance with the Seljuk Sultan of Mongols.¹² Looking at the recent history books; The period in which these principalities took place is called the second principality period, and there is not much information about Anatolia in this period due to lack of resources. So much so that the written sources of this period contain information about the principalities established in Western Anatolia.¹³ It is known that this information is about general geographical depictions, country and city depictions. According to the sources obtained this period; starting from the 1240s, when the Mongols ended the Seljuk reign and the disbanded princes took shelter in these principalities, it continued until Sultan Yavuz Sultan Selim invaded the Ramazanoğulları principality in 1517 for the Ottoman Empire.¹⁴

These principalities, which came out of the Seljuk debris, are named by some historians as *Tavaif-i Mülük* or nation rulers. These principalities, which generally adopted the high Seljuk culture, lived and lived this culture in depth that they spoke Turkish in Anatolian lands, made Turkish the official language in Anatolia for the first time, and by translating important books written in Arabic and Persian into Turkish, their Turkish identity was at the forefront at every opportunity. They tried to take it out. These principalities, which have very strong presence, are often independent states, recognizing the Seljuk authority, accepting the Mongol supremacy. Although Karamanids came to the fore among the principalities in terms of ensuring the political unity of Anatolia after the Seljuks, towards the end of the century, the Ottomans were much closer to this goal. The Ottomans were in the Anatolian identity during this period and joined the Ottoman rule, which would later manage to gather themselves under a single roof, almost without any change.¹⁵ In 1255 his elder brother Meng by Khan in the Middle East Mongols conquered yet is appointed to complete the conquest of the incomplete land Hulagu Khan, established the Ilkhanid to the center of Tabriz in 1256 and thus in 1243 with Köseadağ war Anatolia taken under clout after the war (Turkey) Seljuk State and Mongol pressure on its territory has become more systematic. After a short while, during the Battle of Aynicâut War in 1260, the Muslim Turkish state, the Mamluks, who ruled in Egypt, Syria and the Hijaz in 1250-1517, defeated the Ilkhanids of Hülâgû Khan under the leadership of their ruler Sultan Baybars (1260-1277), and after a while they started to expand their domains of sovereignty towards Anatolia by taking over. So much so that the first work done in accordance with this purpose was the abolition of the Crusader County of Antakya by Baybars and thus, heavy blows were inflicted on the Armenian rule in Çukurova.¹⁶ Although Karamanids came to the fore among the principalities in terms of ensuring the political unity of Anatolia after the Seljuks, towards the end of the XIVth century, the Ottomans were much closer to this goal. Because the Ottomans captured the lands of most of the Anatolian principalities in this period. In addition, the Ottomans with their transition to Rumelia in the middle of the century, Byzantium, which is still their biggest rival in Anatolia, has become a city-state almost

¹² M. Fuad Köprülü, “Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar”, *Tarih Mecmuası*, II (İstanbul: 1928), 22-32; M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Bellekten*, VII/27 (1943), 379-522384; M. Fuad Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet* (Ankara: 2005), 29.

¹³ M. Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (İstanbul: 2001), 86-88; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu* (Ankara: 1984), 35.

¹⁴ Faruk Sümer, “Ramazanoğulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/442-447; Yılmaz Kurt, “Ramazanoğulları Beyliği”, *Türkler*, VI (Ankara: 2002), 816-823; Ahmet Avanas, “Osmanlı Hâkimiyetinde Ramazanoğulları Beyliği”, *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (Konya: 1990), 84-85.

¹⁵ Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, 86-88; Baron Joseph Van Purgstall Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I (İstanbul: 1989), 58-59; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu* (Ankara: 1984), 35.

¹⁶ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: 1985), 297-298, Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 250; Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetihden Osmanlıya Kadar*, 228-230.

limited to Istanbul and its surroundings. Already in the last quarter of the XIIIth century, the establishment of direct Mongol administration in Anatolia (1277) in response to Turkey and thoroughly weakened as a result of the Seljuk State authorities, Turkmen lords one began to declare their independence, the cause of the wave of immigration occurred in this century The population density he was in paved the way for new conquests and Byzantium, which was affected most by this situation, was forced to withdraw from the Western Anatolian coasts in a short time.¹⁷

2-Religious Situation in Anatolia in the XIIIth Century

Among the nomadic Turks, the most supporters will be the sufism movement *Yasawiyya* or *Yeseviye* and a member of the heart named Hodja Ahmet Yesevi, the founder of this movement. A student of Yusuf al-Hemedani, a Sunni Dynasty scholar and mutasavvf, this zat is a person who has studied a strong madrasa education and learned the vision with religious knowledge. Yesevi, who had the ability to express his faith to those around him in a language they could understand and synthesize and make sense of sharia and sufism, soon became a reputation among Turks and managed to affect the cult, which is the systemic form of his views and thoughts, which he called *Yasawiyya* or *Yeseviye* spread rapidly among Turks and settled and other cults that emerged afterwards. He is a simple member of the principles of the Islamic religion, sharia and the principles of the *Yasawiyya* or *Yeseviye* order he founded.¹⁸ These sufistic personalities, known by names such as “Horasan Dervishes” and “Colonizer Turkish Dervishes”, are especially the potentials we call “extremes” in order to both develop and consolidate the religious consciousness of newly converted Turks and to keep the spirit of ghaza-jihad alive. They concentrated on the fields of jihad. Because these areas were both the settlement areas of Turkmens who recently arrived in Anatolia and the regions close to the Byzantine borders, they were potential jihad or ghaza areas. Dervishes were at the forefront of the nameless heroes who were the spiritual power source of the army by being at the forefront of wars or campaigns that took place in such regions.¹⁹

These spiritual leaders, who were the architects of both the Islamization and the Turkification process of Anatolia, made new conquests together with the armies, at the same time settled in empty or existing settlements in the new conquest stages and called the villages or places of worship to the places they deemed appropriate. By creating their lodges or mosques, they did not hesitate to deal with whatever the necessities of daily life (agriculture, animal husbandry, trade, politics, military service, etc.) in these places they settled. In other words, while the state both achieved new stages of conquest, it enabled the Turkification, Islamization and the process of participating in the political, economic, socio-cultural and religious life of the state as much as possible. They established their lodges on empty lands in order to gradually organize their places as a village, a center of culture and sect.²⁰ Looking at the religious environment that these sufistic personalities who came to Anatolia and clearly expressed in the sources that they played an important and undeniable role in both the conquest and Islamization of Anatolia, when they came to Anatolia; it is seen that the environment is gradually

¹⁷ M. Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)* (Ankara: 2009), 24-29.

¹⁸ Necdet Tosun, “Yeseviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/488-489; Mertol Tulum, “Hikmetlere Göre Yesevîlik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *İlmî Araştırmalar*, 7 (Ankara: 1999), 208; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul: 1976), 38.

¹⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 49-50; Ömer Lütfi Barkan, “İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Vakıflar Dergisi*, II (Ankara: 1974), 295; Ahmet Yaşar Ocak, “Selçuklu ve Beylikler Devrinde Düşünce”, *Türkler*, VII (Ankara: 2002), 425-426.

²⁰ Barkan, “İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri”, 295-296; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 54; Mehmet Demirci, “Müslüman Türklerde Tasavvuf”, *Türkler*, V (Ankara: 2002), 489-497.

beginning to coexist with Islam and this situation is now largely completed with the rise of the Ottoman Empire.²¹

The sultans of the Anatolian Seljuk State, the political power that dominated Anatolia in the XIIIth century, gave a great respect and affection to these coming sheikhs and dervishes, and they built dervish lodges in the newly conquered regions and allocated rich foundations to them, just like the sultans of the Turkish-Islamic states before them. If we look at some of these people who were influential especially in the ancient cities of the Anatolian geography and their surroundings; the great Sufi Muḥyiddin ibn Arabi, who made the understanding of “Vahdeti Vûcut” which means “... *that everything in the universe is a manifestation of God, the only creator, and that all beings are in reality nothing*”. Such as Ibn al-‘Arabî, Awḥad-al-dîn Kermânî in Konya, Fahreddîn-i Irâk in Tokat, Akhî Ewrân and Mawlânâ Djalâl al-Din al-Rumî are first sufistic personalities whose names are to be counted. When we look at the people who are active outside the cities, especially in the provinces where nomadic communities live; Baba Ilyas, Haji Bektash Wali, Sarı Saltuk, Barak Baba, Yunus Emre, Kumral Abdal, Abdal Musa, Geyikli Baba names are mentioned.²²

In addition to the activities of Sufi masters, there is such a social organization that left its mark on the religious status of Anatolian geography in the said centuries and whose efforts in spreading Islam among the Turks cannot be denied that in fact, it was established as a continuation of the “Futuwwa” organization and was a typical artisan organization. On the other hand, it is the “Ahi Organization”, which has been transformed into a religious organization with the lodges and dervish lodges that it founded or supported. Ahi Organization, which was the most widespread and effective Sufi organization among Turks, especially in the XIIIth century; During the period of Kaykhusraw I (1205 - 1211), the son-in-law of Awḥad-al-dîn Kermânî, who was known to come from Konya, and Sheikh Nasîreddîn Mahmud b. Ahmed el-Hoyi (d. 1261), the organization served as a bridge between the city dwellers and the nomads, and by combining the religious lives of these two groups, which are an important part of the socio-cultural life, on a common ground, organizations.²³

²¹ Ahmet Yaşar Ocak, “Barak Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/56-57; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler* (Ankara: 1992), 71; Resul Ay, *Anadolu’da Derviş ve Toplum (13-15. Yüzyıllar)* (İstanbul: 2008), 12-13.

²² Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 42/431; Ekrem Demirli, *İslam Metafizikinde Tanrı ve İnsan: İbnü’l-Arabî ve Vahdet-i Vücûd Geleneği* (İstanbul: 2009), 62; Nihat Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1995), 11/518; Orhan Bilgin, “Fahreddîn-i Irâkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yay., 1995), 12/84-86; Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler*, 61, 82-85; İlhan Şahin, “Ahi Evran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1988), 1/529; Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2004), 29/441; Ocak, *Selçuklu ve Beylikler Devrinde Düşünce*, 431-432; Ocak, “Baba İlyas”, 368; Ahmet Yaşar Ocak, “Geyikli Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1996), 24/45; Machiel Kheil, “Sarı Saltuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2009), 36/147-150; Ocak, *Babailer İsyanı*, 27; Mustafa Tatcı, “Yunus Emre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2013), 43/600; Orhan F. Köprülü, “Abdal Kumral”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1988), 1/63; Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal* (Ankara: 1981), 29; Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1996), 14/455-456; Resul Ay, *Anadolu’da Derviş ve Toplum (13-15. Yüzyıllar)*, 16-17.

²³ M. Saffet Sarıkaya, “Türklerin İslamlaşma Süresince Mezheplerin ve Tarikatların Yeri”, *Türkler*, V (Ankara: 2002), 505; Murat Bardakçı, “Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatların Yeri”, *Türkler*, VII (Ankara: 2002), 452; Hasan Basri Öcalan, “Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvufi Düşünce”, *Türkler*, VII (Ankara: 2002), 466-467; Abdülbaki Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı* (İstanbul: 2011), 48-51; Franz Taeschner, “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, çev. Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mecmuası (İFM)*, XV (İstanbul, 1953), 6.

In the XIIIth century, Anatolian Seljuks continued the tradition of valuing these personalities like the Great Seljuks. In fact, the sultans of the Anatolian Seljuks opened the doors of their palaces, especially to the sheikhs within this group, and adopted it as a principle to show respect to them in every field and in every sense. Thanks to their positive and even protective attitudes, these personalities have enabled them to put forward their own Sufi knowledge in the Anatolian area. Thus, they placed the Sufism movement and the concept of Sufism in Anatolia. Ibn al-‘Arabī, Awḥad-al-dīn Kermānī, Akhī Ewrān, Mawlānā Djalāl al-Din al-Rumī, Haji Bektash Wali, Fahreddīn-i Irāk, Yunus Emre and Baha al-din Mohammad Walad who brought important names led to the formation of religious orders in Anatolia. In this context, the first striking sect was the Yeseviye. However, it would be wrong to attribute the entire formation of Sufism and culture existing in Anatolia to this sect. So much so that in this period in Anatolia; sect formations such as *Rifa’iyya*, *Kubrawiyya*, *Qadiriyya*, *Qalandariyyah Naqshbandiyah*, *Bektashiyah* and *Mawlawiyya* sects are observed. As a result of this situation, there was a great mystical movement in Anatolia in the XIIIth century.²⁴ These personalities, who are extremely influential among the people, at the same time; sometimes they did not hesitate to broadcast their founders or their sects, teach in madrasahs, give sermons in mosques and create conversation rings, and create new settlements with their supporters. In addition to all these, social communities with a mystical aspect were also established in this process. In the *Âşıkpaşazâde*, the four groups given as "*Ahiyân-ı Rûm*", "*Gâziyân-ı Rûm*", "*Abdalân-ı Rûm*" and "*Bacıyân-ı Rum*". They have been very influential in the religious and social life of Anatolia in this century. Sheikhs were appointed by the state for the dervish lodges and lodges, which belonged to these groups and served as means of settlement and colonization, and as a result, the institution of dervish lodges and zawiya emerged in Anatolia. Now, the duty of sheikhdom in state administration has become a civil service. Having a non-Muslim population structure with Muslims and Christians, especially Orthodox Christians, Anatolia had a completely tolerant climate in this period. In this climate, he found the opportunity to live in religious elements that perpetuate the Jewish, Zoroastrian and even Central Asian belief system.²⁵

CONCLUSION

As a result; XIII. until the end of the century; XI. At the beginning of the century until the Köseadağ War that took place in 1243, Anatolia (Turkey) Seljuk Empire and the money that I Principalities period, wherever it occurs in a process called Anatolia; While trying to build a new home for the Turks with the Great Seljuk State centered raids, XII. century in Anatolia (Turkey), the Seljuk State sovereignty in its contribution to the principality established in Central and Eastern Anatolia, the Crusades scene was Catholic Christian struggle against the world with the papacy and the Byzantine Empire under the name. In this geography, where the process of becoming a Turkish homeland accelerated with two important Turkish victories in 1071 and 1176, XIII. With the Mongol invasion in the second quarter of the century, II. The Period of Principalities has started. The period in question will end with the termination of the political existence of the political organization established in Southeastern Anatolia under the name of the Ramazanoğulları Principality during the Egyptian Expedition made by this state in 1517, after the Osmanoğulları Principality, which was established in this period, became the Ottoman State. In other words, XIII. Anatolia, whose political

²⁴Resul Ay, *Anadolu’da Derviş ve Toplum (13-15. Yüzyıllar)* (İstanbul: 2008), 19-21; Sarıkaya, “*Türklerin İslamlaşma Süresince Mezheplerin ve Tarikatların Yeri*”, 506-508; Öcalan, “*Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvufî Düşünce*”, 467-469.

²⁵Bardakçı, “*Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlerin Yeri*”, 457-459; Öcalan, “*Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvufî Düşünce*”, 473; Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderiler*, 59-62; Ay, *Anadolu’da Derviş ve Toplum (13-15. Yüzyıllar)*, 26-29; Aşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi: Tevârih-i Âli Osman*, nşr. Âli Beğ, çev. Necdet Öztürk (İstanbul: 2017), 205.

appearance was colorful in the century; In this century, a geography that witnessed the Turkish-Islamic conquests and settlements and largely the military, political, economic, religious and socio-cultural activities of the Turks presents an image.

It is a fact that one of the most important events of both Turkish and Islamic history is undoubtedly the Islamization of Anatolia. Turkmens who came to Anatolia are not only nomads or city dwellers, but also sufi, dervish, saint, chaelebi, sheikh, murid etc. There were also personalities mentioned by names. However, the migration of the members of this group to Anatolia occurred mostly during the Mongol invasion years. Because in this period, Turkistan, Transoxiana and Khorasan regions were at the top of the regions invaded by the Mongols, and these regions were the center of mystical life in this period. The invasion of these places, which contain a dense Sufi mass, caused these personalities to flock from here to Anatolia.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

REFERENCES

- Aksarayı, Kerimüddin Mahmud. *Müsameretü'l-Ahbar*. çev. Mürsel Öztürk, Ankara: 1943.
- Alptekin, Coşkun. "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, Ed. Kenan Seyithanoğlu, VIII, 209-406, İstanbul: 1989.
- Anonim. *Selçukname*, nşr. F. Nafiz Uzluk, Ankara: 1952.
- Anonim. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, 305-306, İstanbul: 1989.
- Aşıkpaşazâde. *Aşıkpaşazâde Tarihi: Tevârih-i Âli Osman*. nşr. Âli Beğ, Trc. Necdet Öztürk, İstanbul, 2017.
- Avanas, Ahmet. "Osmanlı Hâkimiyetinde Ramazanoğulları Beyliği". *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 81-88.
- Ay, Resul. *Anadolu'da Derviş ve Toplum (13-15. Yüzyıllar)*. İstanbul: 2008.
- Ayönü, Yusuf. *Selçuklular ve Bizans*, Ankara: 2014.
- Azamat, Nihat. "Evhadüddin-İ Kirmânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/518-520. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bardağcı, Murat. "Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlerin Yeri". *Türkler*. VII/450-461. Ankara: 2002.
- Barkan, Ömer Lütfi. "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri". *Vakıflar Dergisi*. II/179-304. Ankara: 1974.
- Baskıcı, M. Murat. *Bizans Döneminde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*. Ankara: 2009.
- Bilgin, Orhan. "Fahreddin-İ Irâkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/84-86. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bréhier, Louis. *The Life And Death Of Byzantium*. çev. Margaret Vaughan. Amsterdam: 1977.
- Charanis, Peter. *The Byzantine Empire In The Eleventh Century, A History Of The Crusades*. I. Madison: 1969.
- Çapan, Fatma. *Kösedağ Savaşına Giden Yolda Türkiye Selçuklu Devletinde İç Siyasi Durum*. Sivas: 2018.
- Demirci, Mehmet. "Müslüman Türklerde Tasavvuf". *Türkler*. V/489-497. Ankara: 2002.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: 1997.
- Demirli, Ekrem. *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan: İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücûd Geleneği*. İstanbul: 2009.
- Demirli, Ekrem. "Vahdet-i Vücûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/431-435. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Emecen, M. Feridun. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: 2001.
- Göksu, Erkan. *Kösedağ Savaşı ve Türkiye Selçuklu Ordusu*. Sivas: 2018.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: 2011.
- Güzel, Abdurrahman. *Kaygusuz Abdal*. Ankara: 1981.
- Hammer, Baron Joseph Van Purgstall. *Büyük Osmanlı Tarihi. I*. İstanbul: 1989.
- Harris, Jonathan. *Byzantium And Crusades*. New York: 2003.
- Kafalı, Mustafa. "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi". *Türkler*. VI/177-193. Ankara: 2002.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: 1992.
- Kheil, Machiel. "Sarı Saltuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/147-150. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Komnena, Anna. *Alexiad*. çev. Bilge Umar. İstanbul: 1996.
- Köprülü, M. Fuad. "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları". *Belleten*. VII (27)/379-522. Ankara: 1943.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: 1976.
- Köprülü, M. Fuad. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: 1984.

- Köprülü, M. Fuad. *Anadolu'da İslamiyet*. Ankara: 2005.
- Köprülü, Orhan F. "Abdal Kumral", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. I/63. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Körülü, M. Fuad. "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar". *Tarih Mecmuası*. II/1-32. İstanbul: 1928.
- Kurt, Yılmaz. "Ramazanoğulları Beyliği". *Türkler*. VI/816-823. Ankara: 2002.
- Kütük, Ahmet. *Kösedağ Savaşının Kaybedilmesinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kişiliği ve Uygulamalarının Rolü*. Sivas: 2018.
- Maalouf, Amin. *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*. çev. Ali Berktaç. İstanbul: 2012.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: 1985.
- Nur, Rıza. *Türk Tarihi*. III. İstanbul: 1979.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Baba İlyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/368. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Babailer İsyanı*. İstanbul: 1980.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Bektaşî Menakibnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: 1983.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Barak Baba". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderiler*. Ankara: 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Geyikli Baba". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/45-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektaş-I Veli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/455-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Selçuklu ve Beylikler Devrinde Düşünce". *Türkler*. VII/431-432. Ankara : 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı ve Bektaşîlik*. İstanbul: 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. Ankara : 2016.
- Oldenbourg, Zoé. *The Crusades*. New York: 1966.
- Öcalan, Hasan Basri. "Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvufi Düşünce". *Türkler*. VII/462-470. Ankara: 2002.
- Öngören, Reşat. "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/441-448. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Runciman, Steve. *Haçlı Seferleri Tarihi I*. Ankara: 1986.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Türklerin İslamlaşma Süresince Mezheplerin ve Tarikatların Yeri", *Türkler*. V/498-508. Ankara: 2002.
- Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*. Ankara: 1993.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: 2014.
- Sevim, Ali - Yücel, Yaşar. *Türkiye Tarihi: Fetihten Osmanlıya Kadar I*. Ankara: 1995.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1969) /1-47.
- Sümer, Faruk. "Ramazanoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/442-447. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Şahin, İlhan. "Ahî Evran". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. I/529-230. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Taeschner, Franz. "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)". çev. Fikret Işıltan. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mecmuası (İFM)*. XV/1-35. İstanbul: 1953.
- Taşçı, Kemal. *Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*. 161-198. Sivas: 2018.
- Tatçı, Mustafa. "Yunus Emre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/600-606. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tosun, Necdet. "Yeseviye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/487-490. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tulum, Mertol. "Hikmetlere Göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi". *İlmî Araştırmalar*. 7/207-221. İstanbul: 1999.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: 1971.
- Turan, Osman. *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: 1980.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*. İstanbul: 1993.
- Uluçay, Çağatay. *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: 1977.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, VII: Selçuklular*. İstanbul: Çağ Yayınları: 1989.
- Yinanç, Mükrimin Halil. "Anadolu'nun Fethi". *Türkler*. VI/194-202. Ankara: 2002.

I. Haçlı Seferinde Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Uyguladığı Savaş Taktikleri ve Türk Ordusunun Savaşçılık Özellikleri Hakkında Bir Değerlendirme

Kerim Köksal KAYA

Doktora öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Orta Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye, kerimkoksalkaya@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Sinan TARİFCİ

Arş. Gör. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Giresun, Türkiye, sinantar@hotmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 07.11.2021

Kabul: 15.12.2021

Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Türkler,
Türkiye Selçukluları,
I. Kılıç Arslan,
I. Haçlı Seferi,
Haçlılar.

XI. yüzyıl sonlarında Batı Avrupa Hristiyan dünyası, Kudüs'ü kurtarmak sloganıyla Türkleri Anadolu'dan atmak ve Orta Doğu'ya hâkim olan İslâm dünyasına kastetmek maksadıyla harekete geçmişti. Önce disiplinsiz ve düzensiz Haçlı öncüleri, ardından da profesyonel asıl Haçlı orduları, arkalarındaki kalabalık halk küteleriyle birlikte İstanbul üzerinden Anadolu'ya girmişlerdir. Selçuklu Türkleri de kısa bir süre önce gelip yerleştikleri Anadolu'da Haçlı istilasına karşı bir vatan savunmasına girişmek durumunda kalmışlardır. Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan başkomutanlığındaki Türk orduları Haçlılara karşı Anadolu'da başlıca meydan, kuşatma, savunma ve gerillâ savaşları vermiştir. Türkler, her biri farklı nitelikleri haiz olan bu savaş türlerinin gerektirdiği bütün faaliyet ve unsurlardan olabildiğince yararlanmışlardır. Türkler ve Haçlılar arasındaki çetin mücadelelerde insan, teşkilat ve teçhizat olmak üzere maddî bakımdan orduyu oluşturan temel unsurların yanında, pek çok manevî unsur da karşı karşıya gelmiştir. Bu çalışmada I. Haçlı seferinde vuku bulan Kserigordon kuşatması (1096), Kırkgeçit (Drakon) baskını (1096), İznik savunması (1097) ve Eskişehir (Dorylaion) meydan savaşı (1097) çerçevesinde Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'ın uyguladığı savaş taktikleri ve Türk ordusunun savaşçılık özellikleri hakkında birtakım değerlendirmeler yapılacaktır.

An Review on the Warfare Tactics of Qilij Arslan I, the Sultan of the Seljuqs of Rûm and the Military Characteristics of the Turkish Army in the First Crusade

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 07.11.2021

Accepted: 15.12.2021

Published: 31.12.2021

Keywords:

the Turks,
the Seljuqs of Rûm,
Qilij Arslan I,
the First Crusade,
the Crusaders.

At the end of the 11th century, the Christian world of Western Europe took action with the slogan of liberating Jerusalem, to expel the Turks from Anatolia and to damage the Islamic world dominating the Middle East. First the disorderly vanguards of the Crusaders, and then the professional armies entered Anatolia. The Seljuqs had to engage in a homeland defense against the Crusaders in Anatolia, where they settled a short time ago. Turkish armies under the command of Qilij Arslan I, the Sultan of the Seljuqs of Rûm, made pitched, siege, defensive and guerrilla warfare against the Crusaders. The Turks benefited from all the activities and factors required by these war types, each of which has different characteristics. In the uphill struggles between the Turks and the Crusaders, besides the main factors that constitute the army in material terms, including people, organization and equipment, many spiritual elements faced also each other. In this study, as part of the siege of Xerigordos, the raid of Drakon, the defense of Nicaea and the Battle of Dorylaion in the First Crusade, some evaluations will be made about the warfare tactics of Qilij Arslan I and the military characteristics of the Turkish army.

Atıf/Citation: Kaya, Kerim Köksal – Tarıfci, Sinan. "I. Haçlı Seferinde Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Uyguladığı Savaş Taktikleri ve Türk Ordusunun Savaşçılık Özellikleri Hakkında Bir Değerlendirme". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 6 (Aralık 2021), 55-70. <https://doi.org/10.47702/sema.2021.15>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Amacı galip gelmek olup tarafların askerî kuvvetlerinin giriştikleri silahlı mücadele demek olan savaşlar türüne, özelliğine, kullanılan silahlara, savaşçıların sayısı ve niteliğine, uygulanan taktik ve stratejilere göre belli başlı türlere bölünmektedir. I. Haçlı seferinde¹ Haçlı ordularına karşı Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan başkomutanlığındaki Türk ordularının başlıca savaş türlerinden meydan, kuşatma, savunma ve gerillâ savaşlarına giriştiği görülmektedir. Meydan savaşı, adından da anlaşılacağı üzere, iki rakip ordunun geniş bir alanda yaptığı savaştır. Bu tür savaşın en temel özelliği, kati sonuçlu olmasıdır. Meydan savaşları genellikle birkaç saatte sonuçlanır, bazen de birkaç gün sürebilirdi. Yine bu savaşlar genelde uzaktan ok atışlarıyla başlar, yakın dövüş silahlarıyla göğüs göğüse çarpışmaya kadar varırdı. Türkler meydan savaşlarında birtakım taktik ve stratejiler uygulardı. Bunlar başlıca stratejik mevkiileri ve hâkim tepeleri tutma, sürpriz baskın ve hücum düzenleme, uzaktan savaşma, sahte ricatla düşmanı pusuya düşürme gibi faaliyetlerdi. Türkler İznik önlerinde ve Eskişehir'de Haçlılara karşı meydan savaşına girişmişlerdir. Kuşatma savaşı, hedef kale veya şehrin ele geçirilmesi amacıyla yapılan savaştır. Sur, hendek gibi savunma yapılarının yanı sıra deniz, göl, ırmak, dağ gibi doğal engellerle de çevrili olan Orta Çağ kale ve şehirlerini düşürebilmek hayli güç idi. Kuşatma savaşlarında sonuç elde etmek günler, haftalar, aylar ve hatta yıllar alabilirdi. Türkler birçoğunu açık alanlarda yaptıkları savaşlarda olduğu gibi, kuşatma savaşlarında da sürpriz baskın, düşmanı abluka altına alma, kuşatılan şehir ve kaleye casus sokarak karışıklık çıkarma, gizlice kaleye sızma, düşmanı kandırma ve yanıltma vb. yıpratma ve yıldırma faaliyetleri icra ederlerdi². İlk Haçlı grubuna karşı girişilen Kserigordon kuşatması kapsamlı ve uzun zaman süren bir kuşatma olmasa da kuşatma savaşlarının temel özelliği olan düşmanı fiziksel ve psikolojik olarak yıldırma ve yıpratma faaliyetleri hususunda bir örnek teşkil etmektedir. Savunma savaşı, kuşatma savaşına karşı yapılan savaşların bütünüdür. Diğer bir ifadeyle, saldırı halinde bulunan düşmana karşı alınan muhafaza durumudur. Savunma yapılarıyla çevrelenmiş ve savunma silahlarıyla donatılmış sarp ve müstahkem kale veya şehirlerin içi, uzun süren kuşatmalara karşı dayanabilmek için silah, cephanelik, yiyecek, içecek gibi savaş ve yaşam malzemeleriyle dolu olurdu. Türkler Haçlılar karşısında İznik'te savunma savaşı vermişlerdir. Gayrinizami bir savaş olan gerillâ savaşı, yani vurkaç taktiğiyle birden saldırıp hemen kaybolmak suretiyle savaş, düzenli ordulardan ziyade profesyonel askerlerden müteşekkil hafif teçhizatlı ve küçük birliklerle yapılan savaştır. Gerillâ savaşında, sayı ve teçhizat bakımında üstün olan düşman karşısında birlikleri boşu boşuna kırdırmamak ve sürpriz baskın, pusu ve umulmadık hamlelerle düşmana önemli kayıplar verdirmek hedefi güdüldü³. Bununla birlikte Türklerin dikkate değer savaş özelliklerinden birisi, düzenli ordu savaşından gerillâ savaşına veya

¹ Haçlı seferleri ve bu arada I. Haçlı seferi hakkında başlıca mesela bk. Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2014); Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016); Malcolm Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi*, çev. Doğan Mert Demir (İstanbul: Kronik Kitap, 2021); Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015); Peter Frankopan, *The First Crusade: The Call from the East*. Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 2012; Riley-Smith, Jonathan. *The First Crusade and the Idea of Crusading*. London: Continuum, 2003).

² Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 171, 173-178. Haçlı seferlerinde Haçlılar ve Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen kuşatmalar ve kuşatma savaşları hususunda müstakil bir inceleme için ayrıca bk. Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015).

³ Türkler pek çok büyük savaşa çıkmadan evvel gerillâ savaşlarıyla düşmanı hırpalama faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu faaliyetin temeli dinamizm ve ok atma yeteneğine dayanmaktadır (Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 216-217). Örneğin, Selçukluların Gaznelilere karşı Dandanakan meydan savaşını yapmadan önceki bütün askerî faaliyetleri ve Bizans'a karşı Malazgirt meydan savaşını yapmadan önceki Anadolu'da yaptığı bütün askerî harekâtları gerillâ savaşı türündedir.

gerillâ savaşından düzenli ordu savaşına hızlı bir şekilde geçiş yapabilmesidir⁴. I. Haçlı seferinde bu savaş dinamiklerini pek çok kez görmek mümkündür. Özellikle Eskişehir meydan savaşından sonra Sultan I. Kılıç Arslan, Haçlılarla mevcut şartlar altında meydan savaşını yapmanın mümkün olmadığını anlamış ve süratle ordusunu gerillâ türü savaş için düzenlemiştir.

Batı'da Türklerin savaşçılık niteliklerine dair söylemler, henüz ilk Haçlı seferi vuku bulmadan evvel başlamıştı. Ancak bu söylemler olumsuz bir Türk imgesi etrafında şekillenmişti. Haçlı seferlerini başlatmak için öncelikle bir orduya ihtiyaç vardı. Bu orduya Avrupalı Hristiyan halkı dâhil etmek için somut argümanların yanı sıra, bazı hayalî argümanların kullanılması gerekiyordu. Haçlı seferlerinin temellerinin atıldığı Clermont Konsili'nde Papa II. Urbanus, Türkleri olumsuz imgelerle nitelerken, onların savaşçılık özelliklerine de değinmişti. Buna göre, Türkler art arda yaptığı seferlerle Marmara kıyılarına kadar ulaşmışlar ve yedi kez Hristiyanları yendikleri gibi, birçok esirler almışlar ve hatta kiliseleri yok etmişlerdi⁵. Daha bu kayıttan, sürekli gelişen seferlere bağlı olarak, Türklerin başlıca savaşçılık özelliklerinden dinamizm vurgulanmıştır. Hatta mezkûr konsilde Türkler hakkında abartılı ifadeler dile getirenler de olmuştur. Mesela St. Remi Manastırı keşişlerinden Robert, Türklerin istilacı ve yağmacı olduğunu; bununla da kalmayarak her şeyi yakıp yıkıp, yok eden ve insanlara ağır işkenceler uygulayan zalimler olduğunu ifade etmiştir⁶. Haçlıların Türklerin savaşçılıklarına dair bu yöndeki ilk duyum ve izlenimleri bir yana, daha ilk Haçlı öncülerinden itibaren Türk başkomutanlarının ve ordularının yalnız yağma ve tahribata girişmekten ibaret oldukları düşünülen faaliyetlerinden ziyade, profesyonel bir şekilde uyguladıkları askerî taktik ve stratejiler ile üstün silah kullanma yetenekleri Haçlılar tarafından idrak edilecektir.

1. Kserigordon Kuşatması (1096)

Türklerin Haçlı öncülerini kuşattığı ilk yer İznik yakınlarında bulunan Kserigordon adı verilen terk edilmiş bir kaledir. Bu kale muhkem bir konumda olmasına rağmen su kaynağı bakımından yetersiz durumdaydı. Bu nedenle mezkûr kalede savunma yapacak olanlar suyu kalenin dışından temin etmek zorundaydı⁷. *Anonim Gesta* müellifi, bu kalenin hem metruk hem de içinde bol yiyecek olduğunu ifade etmiştir. Metruk bir kalede bol miktarda yiyecek bulma ihtimalinin zayıf olduğu göz önüne alındığında Türklerin, Haçlıları tuzağa çekmek adına bir pusu kurmuş olmaları ihtimal dâhilindedir⁸. Ayrıca Albertus Aquensis, bu kalenin Türklere ait olduğunu belirtmekle bu ihtimali kuvvetlendirmektedir⁹.

İlk Haçlı grupları bu kaleyi, etrafa yapacakları akınlar için askerî üs yapmayı planladılar ve buraya yerleştiler. Bu durumu haber alan Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan, derhal ya kardeşi Melik Davud'u (Kulan Arslan) ya da İlhan unvanlı ordu komutanını kaleyi Haçlılardan tekrar alması için görevlendirdi¹⁰. Türk ordusu kale önünde görüldü. Haçlı liderlerinden Reinald, kuvvetlerini

⁴ Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, 181; Muharrem Kesik, *At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 206.

⁵ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, çev. İlcan Bihter Barlas (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009), 50-51.

⁶ Dana Carleten Munro, *Urban and Crusaders* (Philadelphia, Pa.: The Department of History of the University of Pennsylvania, 1901), 5-6.

⁷ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008), 1/101.

⁸ *Anonim Haçlı Tarihi*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 53, dipnot 101.

⁹ Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem*, İng. çev: Susan B. Edgington (Oxford: Oxford Medieval Text, 2007), 33.

¹⁰ Haçlıların ilk gruplarıyla yapılan savaşlarda Türkiye Selçuklu ordusunun başında Anna Komnena'ya göre İlhan unvanlı bir komutan, İbnü'l-Kalânisi'ye göre Sultan I. Kılıç Arslan'ın kardeşi Melik Davud bulunuyordu (Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 129).

pusuya yatırmış ve Türkleri tuzağa çekmeye çalışmışsa da bunda başarılı olamadı ve kaleye kapandı¹¹. Bu andan itibaren Türklerin yürüttüğü kuşatma faaliyeti ve taktikleri hakkında bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Haçlılar kaleye kapanınca Türk ordusunun buraya bir taarruz yapmadığı; kalenin su ihtiyacını karşılayacak olan iki kaynağı tutmakla iktifa ettiği dikkat çekmektedir. Türkler kale içine yerleştirdiği bir miktar erzakla Haçlıları kendilerini bir süre savunabileceklerine inandırmış görünmektedir. Ancak Haçlılar Kserigordon'da sadece sekiz gün direnebilmişler ve bu süre sonunda teslim olmak zorunda kalmışlardır. *Anonim Gesta*'nın kaydettiğine göre, Haçlılar burada inanılmaz bir su kıtlığı yaşamıştı. Öyle ki, Haçlıların bir kısmı at ve eşeklerinin damarlarını kesmiş ve buradan elde edilen kanı içmiş; başka bir kısmı üzerlerindeki kıyafetleri çıkarıp kalenin kanalizasyonunda ıslattıktan sonra, bundan elde ettikleri suyu; bununla da kalmayarak idrarlarını içmişlerdi¹². Bu savaş, Türklerin ilk Haçlıları psikolojik anlamda hem bir yıkıma uğrattığı ve hem de çözümlendiği bir savaş durumundadır. Bu çözümlenme neticesinde Sultan I. Kılıç Arslan, Haçlıları kendi istediği istikamete çekerek yapılacak bir sürpriz baskınla yok edebileceğini anlamış olmalı ki Kırkgeçit adı verilen yerde bu yönde hazırlıklarına başlamıştı.

2. Kırkgeçit (Drakon) Baskını (1096)

Kırkgeçit'te yapılacak sürpriz baskının ilk adımı olarak Sultan I. Kılıç Arslan, Kserigordon kuşatmasından hemen sonra Haçlıların karargâhına iki casusunu yollayarak Haçlıların İznik'i aldığı ve Türklerden büyük bir ganimet ve zafer elde ettiği gibi asılsız bir haberi Haçlılar arasında yaydı¹³. Kılıç Arslan bu şekilde davranarak Haçlıların bir yandan tamahkâr ruhlarına dokunmaya, öte yandan cesaretlenerek gururlanmalarını, rehavete kapılarak Türkleri hafife almalarını ve harekete geçmelerini sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Zira Kılıç Arslan, Anna Komnena'nın belirttiği üzere, Haçlıların ganimete düşkünlüğünü biliyordu¹⁴. Sultan Kılıç Arslan, Haçlıların bu zafiyetini kendi lehinde kullanmak gayesiyle harekete geçmişti¹⁵. Türk ordusu Haçlıların geçme ihtimali olan yolları, geçitleri tutmuş olmakla birlikte¹⁶; Kılıç Arslan, bu yollar ve geçitler üzerinde kendi belirlediği ve tuzaklar kurduğu istikametten Haçlıları savaş alanına çekmek istiyordu. Gerçekten de casusların Haçlı karargâhında yaydıkları haberin asılsız olduğu Haçlılar tarafından öğrenilene dek Haçlılar büyük bir heyecana kapılmıştı ve Civetot'taki Haçlı karargâhında elde edilecek ganimetlerden pay almak ve zengin olmak arzusuyla derhal sefere çıkmak isteyenlerin sayısı oldukça fazlaydı¹⁷. Hal böyle olunca durum tam da Sultan Kılıç Arslan'ın planladığı gibi gelişmiş ve bazı Alman Haçlılar ordugâhtan ayrılarak büyük hırslarla, güya İznik'i ele geçiren soydaşlarına katılmak için yola çıkmışlardı. Bu Haçlı grubu Kılıç Arslan'ın yollarda ve geçitlerde kurduğu pusulara düşmüşlerdi. İşin aslı Haçlılar tarafından öğrenilince de Haçlı karargâhında heyecanın yerini kargaşa, öfke, panik, korku ve nefret duyguları almıştı¹⁸. Böyle bir ortamda Haçlı liderleri karargâhta ihtilafa düşmüştü. Buna göre, Haçlı komutanlarının bir kısmı fevrî hareketlerden kaçınmak ve sabırla hareket edilmesi gerektiğini savunurken, özellikle piyade komutanı Godefroi Burel başta olmak üzere, bir kısım Haçlı lideri derhal

¹¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 101.

¹² *Anonim Haçlı Tarihi*, 53; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 101.

¹³ Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996), 307; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 101; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2013), 17.

¹⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, 307.

¹⁵ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220)*(Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 101.

¹⁶ İbn Kalânişî, *Şam Tarihine Zeyl: I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 1.

¹⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 101.

¹⁸ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği: Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 67; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 37; Kesik, *At Üstünde Selçuklular*, 114.

Türlere savaşmak gerekliliğini savunuyordu. Nihayet Haçlıların ikinci görüşü ağır bastı. Haçlı ordusu geride sadece çocuklar, kadınlar ve silah taşımaya muktedir olmayan diğer kişileri bırakarak 25 bin yaya ve 500 tam teçhizatlı süvari ile toplamda altı birliğe taksim edilmiş halde karargâhlarından harekete geçerek Drakon vadisi olarak da bilinen ve yollarına pusular kurulan Kırkgeçit mevkiine girdiler¹⁹. Kırkgeçit mevkiinin dağlık ve ormanlık bir vadi olduğu göz önüne alındığında, Türkiye Selçuklu ordusunun sürpriz baskın için uygun bir konumda pusu kurduğu açıktır. Albertus Aquensis, Emîr Süleyman olarak kaydettiği Sultan Kılıç Arslan'ın bu ani hücumdan hemen önce askerlerinin morallerini yükseltmek ve onların cesaretlerini artırmak için bir nutuk irat ettiğini ifade etmiştir²⁰. Bu nutukta o, Haçlılara karşı avantajlı durumda olduğundan, olabildiğince çabuk ve sessiz bir şekilde konuşlanıp sürpriz baskının yapılması gerektiğinden, böylece düşmanın sığınabilecek herhangi bir yer bulamayacağından bahsetmiştir²¹.

Haçlıların Kırkgeçit mevkiine nara ve gürültülerle girmesine karşılık Türk ordusu, kendi savaş taktiğine uygun olarak, olabildiğince hızlı ve sessiz bir şekilde mevzilenmişti²². Bu durum, Türklerin sürpriz baskınlarının iki temel vasfını da gözler önüne sermektedir: Sürat ve sessizlik. Türk ordusu etrafına pusular kurduğu ormanlık vadinin ortasında görününce Haçlıların, içinde 500 şövalyenin yer aldığı iki birliği saldırı için harekete geçmiştir. Bu esnada Haçlı ordularının beklemediği bir şekilde Türkler ormanlar arasından ok taarruzuyla ilk hamlesini yapmışlardır. Bu hamleyle birlikte iki Haçlı birliği ciddi kayıplar vermiş; bunun yanı sıra geride kalan dört Haçlı birliğinden tamamen kopmuştur²³. Bu sırada Haçlıların yaptıkları bir hamleyle 200 kadar Türk askerinin hayatını kaybetmesi neticesinde, aynı vasıtayla, fakat farklı bir strateji hızlıca uygulanmıştır. Bu da ok atışlarının ağır zırhlarla bürülü olan düşman askerlerinden ziyade, onların atlarına yapılmasıdır. Böylece vadi ortasında hedef alınarak yere düşürülen veya sağa sola kaçırılan atlar kontrolden çıkmışlar ve ortamdaki kargaşa son hadde ulaşmıştır. Selçuklu birlikleri için zaten topluca pusuya düşürülmüş olan, yaşanan kargaşa ortamıyla birlikte ayrıca yaya kalan ve kaçışan Haçlıları yok etmek zor olmamıştır²⁴.

3. İznik Savunması (1097)

İznik'in kaybı Türklerin Haçlılar karşısında aldığı ilk ağır darbe idi. İznik savunması birbirleriyle doğrudan ilişkili ve birbirlerinin tamamlayıcısı durumunda olan eksik istihbarat, rehavet ve yanılğı gibi birtakım stratejik hatalar sebebiyle Kılıç Arslan'ın başında bulunduğu Türkiye Selçuklularının mağlubiyetiyle neticelenmiştir. İlk olarak sultan, bu zamana kadar gösterdiği istihbarat başarısını tüm çabalarına rağmen burada sağlayamamıştır. Her ne kadar İstanbul'da asıl Haçlı kuvvetlerinin toplandığını ve takribi olarak nicelikleri hakkında haber aldıysa da gelen bu kuvvetlerin

¹⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, 306; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 101-102; Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 68; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 39.

²⁰ Nutuk irat etme, Türklerin savaştan önce gerçekleştirdikleri bir savaş geleneğidir. Bundaki amaç, askerlerin savaş azmini artırmak, onları coşturmak suretiyle ordunun manevî cephesini takviye etmektir. Türk ordusunu psikolojik manada savaşa hazırlayan nutuk atma geleneğinin pek çok örneği Türk tarihinde mevcuttur. Sultan Alp Arslan Malazgirt zaferi öncesinde, Gazi Umur Bey Mora seferinin öncesinde, hatta yüzyıllar sonra Gazi Mustafa Kemal Atatürk Başkomutanlık meydan savaşında askerlerinin halet-i ruhiyelerine uygun nutuklar irat ederek onları coşturmuşlardır.

²¹ Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 39, 41.

²² Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 39, 41.

²³ Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 41.

²⁴ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 68; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 18; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 102. Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 41. Kırkgeçit (Drakon) savaşı ile ilgili ayrıca mesela bk. Birsal Küçüksipahioğlu, "Türklerle Haçlıların İlk Karşılaşması: Drakon Savaşı", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi* 4 (Aralık 2013), 43-51; Erkan Göksu, "Haçlıların Anadolu'daki İlk Faaliyetleri ve Kırkgeçit (Drakon) Savaşı (1096)", *Ekev Akademi Dergisi* 39 (Bahar 2009), 363-370.

nitelikleri hakkında mutlak bilgiler elde edememiştir²⁵. Yeterli ve güvenilir istihbaratın elde edilememesi, Sultan I. Kılıç Arslan'ı bazı hatalara ittiği görülmektedir. Bu hatalardan birisi, sultanın disiplinsiz ve düzensiz Haçlı öncülerine²⁶ karşı Kserigordon ve Kırkgeçit'te elde edilen başarılarından dolayı rehavete kapılması ve asıl Haçlı ordusunun kuvvetini öngörememesidir. Bu durum uzun vadede Türkiye Selçuklu Devletinin ve hatta Anadolu'daki Türk varlığının geleceğini tehlikeye sokmakla birlikte, kısa vadede Haçlı ordularının küçümsenmesiyle ikinci bir stratejik hatanın yapılmasına neden olmuştur²⁷. İkinci hatalı strateji, Sultan I. Kılıç Arslan'ın Ermenilerin elinde bulunan Malatya'yı ele geçirmek için doğuya doğru sefere çıkmasıdır. Bu şekilde İznik'ten oldukça uzak kalmıştır. Ayrıca sultanın Malatya seferine çıkarken aile bireylerini ve hazinesini İznik'te bırakmış olması, Haçlıların İznik'i ele geçireceklerine dair ihtimalin pek düşünülmediğini de göstermesi bakımından önemlidir²⁸. Anna Komnena'nın "İznik'ten sultana çağrı gönderip duruyorlardı." kaydı, I. Kılıç Arslan'a birden fazla yardım çağrısı gittiğini gösterir. Anlaşılan, Sultan Kılıç Arslan kapıldığı rehabetin etkisiyle gelen bu çağrılarını ilk başlarda ciddiye almamıştı. Ancak daha sonra sultan, İznik'ten gelen yardım çağrılarının ısrarıyla öncü kuvvet olarak bir keşif birliğini göndermiş ve ardından Malatya kuşatmasını kaldırarak bizzat harekete geçmiştir. Sultanın gönderdiği keşif birliği İznik kuşatmasındaki Haçlı ordularının durumu hakkında birtakım bilgiler elde ederek sultana ulaştırmıştır²⁹. Her ne kadar güvenilir ve yeterli istihbarat elde edilemediyse de kuşatmayı anlatan kaynaklar incelendiğinde, Sultan I. Kılıç Arslan'ın sefer ve savaş öncesi istihbarata ve düşmanı değerlendirmeye son derece önem verdiği anlaşılmaktadır. Sultan özellikle İznik civarına gelip konumlandığında İznik'le sürekli bir irtibat kurmaya çalışmış, birden fazla mektuplaşma³⁰ faaliyetine girişmiştir. Sultanın iki casusuyla İznik'e gönderdiği, ancak yolda Haçlıların eline geçen mektuplardan birisi dikkat çekicidir. Willermus Tyrensis'in kaydettiği bu mektubun değerlendirmesini yapmadan evvel buraya nakli yerinde olacaktır:

"Şehrimizi kuşatıp almak isteyen bu barbarlar önünde artık korkmayın. Kuvvetli, cesur ve kalabalık orduyla yakınlarınızda bulunuyoruz ve arkamızdan kalabalık orduların yardıma gelmesi ve birleşerek onların ordugâhlarına hücum etmemiz yakındır. Bu nedenle biz dışarıdan hücum ederken, kapıları tutmaya ve bize yardım etmeye hazır olun. Onların kalabalıklığı karşısında korkmayın; onlar çok uzaklardan, güneşin battığı yerden geliyorlar. Uzun yolculuktan dolayı yorgun ve bitkin olan savaşçılar ve yüklerini taşıyan atları bizim taze kuvvetlerimizle mukayese edilemez. Sizler onlardan çok sayıdakilere karşı nasıl kolayca zafer kazandığımızı, bir günde onlardan 50 bin kişiyi imha

²⁵ İstanbul'da toplanan asıl Haçlı orduları duklerin, kontların yönetiminde, çoğunluğu şövalyelerden oluşan birliklerdi. Fransa Kralının kardeşi Hugue de Vermandie, Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon ve kardeşi Baudouin, Toulouse Kontu Raymond, Flandr Kontu Robert ve Norman reisi Bohemund ve yeğeni Tankred bunların başında gelmekteydi (Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220)*, 101; Işın Demirkent, "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)" *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler, Bildiriler, İncelemeler* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2012), 30.

²⁶ Bu Haçlı grupları düzenli ve profesyonel bir orduda bulunması gereken unsur ve vasıflara sahip değildi. Salim Koca, bu Haçlılara "çapulcu sürüsü" yakıştırması yapmıştır (Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220)*, 99).

²⁷ Tamara Talbot Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Kaan Taştan (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015), 51.

²⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 135-136; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 29, 32; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 28.

²⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, 325-326; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 103.

³⁰ Sultan Kılıç Arslan'ın Haçlı ordusuna karşı giriştiği harekâtın başarısız olması neticesinde İznik'te bulunan Türklere "başlarının çaresine bakmaları"nu ifade eden bir mektup daha göndermiş olması, arada birden fazla mektuplaşmanın gerçekleştiğini göstermektedir.

ettiğimizi bizzat hatırlarsınız. Cesaretlenin ve endişelenmeyin; çünkü sabahleyin yedinci saatten önce size yardım edilecek ve düşmandan kurtulacaksınız³¹.”

Bu mektup, İznik'e ulaşmadan Haçlıların eline geçmiş olmakla birlikte, Kılıç Arslan tarafından İznik'teki Türklere gönderilmiş ilk mektup olmalıdır. Mektup, iki temel özelliği haiz görünmektedir. İlk olarak, İznik savunucularını cesaretlendirmek ve onların özgüvenlerini arttırmak için birtakım ifadeleri barındıran bir nutuk mahiyetindedir. İkinci olarak mektup, Sultan Kılıç Arslan'ın Haçlılar hakkındaki değerlendirmesi ve onlara karşı yapılacak harekâtın bir planı mahiyetindedir. Ayrıca rehabetin yansımalarını mektupta geçen birtakım ifadelerden görmek mümkündür. Bütün bunların ötesinde, kanaatimizce kuşatmanın kırılma noktasını oluşturan vaka, bu mektubun ve Türk casuslarının Haçlıların eline geçmesidir. Zira Haçlılar yakaladıkları Türk casuslarının birini öldürmüşler; ötekini sorguya çekmişlerdi. Bu sorguda Haçlılar, Sultan Kılıç Arslan'ın dağa konumlandığını, saldırı zamanını ve planını öğrenmişler; tedbirlerini buna göre planlamışlardı. Yani sultan savaş emri verdiğinde, Haçlılar gafil durumda değildi³².

Bütün bunlara rağmen Sultan Kılıç Arslan, yanında Karaca ve Buldacı gibi Türk emîrleriyle birlikte daha önce elde ettiği istihbarata dayanarak ordusunu etraftaki dağlarda konumlandırıp İznik'e hâkim bir mevkinden Haçlı ordusuna saldırıp en az zayıyla kuşatmayı yarmayı planlamıştı³³. Nihayet sultan, Toulouse kontunun tuttuğu kapıya doğru 10 bin kişilik bir süvari kuvvetine iki koldan harekât emrini verdi³⁴. Bu harekâta rol oynayan askerlerin en dikkat çeken dört özelliği sürat; hareketlilik; saldırı veya savunma durumunda at üstünde öne, arkaya, sağa ve sola, yukarıya ve aşağıya olmak üzere çok yönlü atıcılık; keskin nişancılıktır. İlk olarak Türkler, atları üzerinde son derece süratleniyorlar ve silah ve teçhizatlarından dolayı ağır hareket eden Haçlılara kendilerine yetişme imkânı tanımıyorlardı. İkinci olarak, hamlelerini büyük bir hareketlilikle gerçekleştiriyorlardı. Üçüncü olarak, düşmanın hangi yönden geldiğinin bir önemi olmaksızın onlara her durumda zayıat vermek için yay ve oktan olabildiğince fazla istifade etmeye çalışıyorlardı. Son olarak onlar, bütün bu sürat, hareket ve at üstünde çok yönlü atıcılıkla hedefleri tam isabetle vurmaktalardı. Türklerin bu dört meziyeti bir araya getirip başarıyla uygulayabilmelerinin manevî unsurları onların yaşam tarzı ve savaş tecrübeleri ise de maddî unsurları zırhlarının ve silahlarının hafif ve atlarının çevik ve süratli olmasıdır. Bu özelliklere ve savaş anlayışına sahip Türkiye Selçuklu ordusunun savaş düzeni ise dağınık düzendi. Yani Türkiye Selçuklu askerleri bir arada durmuyorlardı³⁵. Zaten toplu düzene geçmiş bir ordunun, sürati ve hareket kabiliyeti sınırlı olacağından, yukarıda zikredilen özellikleri gösterebilmesi pek mümkün olamaz. Bu bakımdan Türklerin dağınık düzeni aslında onların savaş meydanında olabildiğince özgür bir savaş anlayışıyla savaştığını göstermektedir. Sayıca çok üstün durumda olan Haçlı kuvvetleri metal teçhizatlı, ağır silahlı bir halde ve toplu düzende kuşatmayı yürütüyordu³⁶. Bu nitelikteki Haçlıları dağıtmak da sayıca az olan Türk askerlerinin dağınık düzenle çok yönlü saldırılar gerçekleştirmesiyle mümkündür. Türkler hem süratlerini korumak hem de etkili hücumlar yapmak için coğrafi avantajlardan da istifade etmeye çalışmıştır. Buna göre, Türk ordusu

³¹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 117-118; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 103.

³² Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 118; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 105.

³³ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 116; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 103; Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen: A History of the Normans on the First Crusade*, haz. Bernard S. Bachrach-David. S. Bachrach (Burlington: Ashgate Publishing Company, 2005), 39; Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, 31.

³⁴ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 118; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te: Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*. çev. Süleyman Genç (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 59.

³⁵ Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 107; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 32.

³⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 137.

saldırı emri geldiğinde konuşlandığı yüksek tepeden aşağı doğru taarruza geçecektir³⁷. Böylece Türkler sürat ve hareketlilik konusundaki üstünlüklerini mevzi üstünlüğüyle de birleştirerek savaş meydanındaki her türlü imkânı sonuna kadar kullanmaya çalışmışlardır. Raimundus Aguilers, Kılıç Arslan'ın saldırısını başlattığında iki kol halinde Türklerin dağlardan indiğini ve bu iki koldan biri Haçlılarla savaşırken, öteki kolun güney kapısından şehre girmeyi planladığını kaydetmiştir³⁸. Tüm bunlara rağmen, Türklerin yaklaşık 4 bin kişilik bir kayba uğradığı bu saldırılar neticesinde Sultan Kılıç Arslan'ın çabaları yetersiz kalmış ve kuşatma yarılammıştır³⁹. Sürecin bundan sonraki akışında bir neticeye ulaşamayan Sultan Kılıç Arslan, ordularına geri çekilme emri vermiştir. Zira o, sayı ve teçhizat yönünden üstün olan Haçlılarla bir meydan savaşı vermenin zor ve boşuna olduğunu anlamıştı. Haçlılar karşısında meydan savaşında ısrarcı olmak daha fazla zayıat anlamına geliyordu⁴⁰. Bundan sonra o, şehirdekilere “Bundan böyle neyi uygun buluyorsanız, onu yapın!” şeklinde bir haber gönderip, onları kendi kaderleriyle baş başa bıraktı⁴¹. Bununla birlikte sultan, İznik'e göl tarafından birlikler sokmuş ve lojistik destek sağlamıştır⁴². Diğer taraftan sultan, şimdilik terk ettiği meydan savaşını ileride tekrar tatbik etmeyi deneyecektir.

İznik savunması hakkında buraya kadar yapılan değerlendirmeler, kale dışındaki Sultan Kılıç Arslan'ın ordusunun durumu, taktik ve stratejileri hakkında idi. Bunun yanı sıra, kuşatmanın ve buna mukabil savunmanın bir de İznik'i sur içinde savunanlar yönü olduğu malumdur. Şehirde bulunan Türk kumandanları Haçlıların kuşatmayı başlattığını görünce ilk olarak savaşabilecek durumda olanların hazırlanmasını sağlamışlar, şehre ulaşabildikleri her yerden yiyecek sağlamışlar ve şehrin kapılarını tahkim etmişlerdir⁴³. Bu savunma hakkında en detaylı bilgileri veren Willermus Tyrensis ve Albertus Aquensis'in kayıtlarından anlaşıldığına göre, şehri savunanların moralleri, özgüvenleri ve savaşçılık özellikleri oldukça yüksekti⁴⁴. Bu durum, İznik'in son derece muhkem olması ile alakalı olmalıdır. Zira İznik surları 11 metre yükseklikte ve 5 km uzunluğunda olmakla birlikte; bu surları takviye eden 17 metre yüksekliğinde en az 144 en fazla 300 civarı kuleye sahipti⁴⁵. Bundan başka, derin hendekler de mevcuttu⁴⁶. Diğer taraftan, sultanın gelişi, İznik savunucularına yeni bir mücadele azmi kazandırmış; onların cesaret ve ümitlerini son derece artırmıştı⁴⁷. Bu şekilde savunmanın hem maddî unsurlarına hem de insan unsuruna karşı Haçlılar kuşatmayı temelde üç faaliyet üzerinde gerçekleştirmiştir. Bunlar şehir içindeki Türklerin moral ve motivasyonlarını bozmak, ikmal yollarını olabildiğince kesmek ve surları en zayıf noktadan zayıflatarak surda gedik açmaktır. Sur içindeki Türkler aslında Haçlıların bu faaliyetlerine karşı koymada başarı elde etmişlerdi. Zira görüleceği

³⁷ Anonim Haçlı Tarihi, 68.

³⁸ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 59.

³⁹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 119.

⁴⁰ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220)*, 103; Demirkent, “İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)”, 32.

⁴¹ Anna Komnena, *Alexiad*, 326; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220)*, 103.

⁴² Anna Komnena, *Alexiad*, 328.

⁴³ Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 95.

⁴⁴ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 115.

⁴⁵ Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, 30; Demirkent, “İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)”, 21. Araştırmalarda kule sayıları birbirlerinden farklı olarak verilmiştir. Işın Demirkent, kule sayılarını 144 olarak verirken; Steven Runciman, 240 kule olduğundan bahsetmiştir (Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 136). İznik kuşatmasında bulunan Blois ve Chartres kontu Stephan ise eşine yazdığı mektupta İznik'in 300'ü aşkın kuleye sahip olduğunu belirtmiştir (Abdurrahman Onur Çalışır, *Denizasırlı Ülkeden Havadisler: Haçlıların Mektupları (1097-1252)* (İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2018), 18).

⁴⁶ Joseph François Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, haz. Güray Kırpık (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011), 160.

⁴⁷ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220)*, 103.

üzere, şehri savunanlar Haçlıların psikolojik savaşına aynı şekilde karşılık vermişler, ikmal yolunun kesilmesine son ana kadar müsaade etmemişler ve açılan gedikleri tamir ederek aynı gece içerisinde surları tekrar muhkem hale getirebilmişlerdir.

İlk olarak, Haçlılar İznik'i savunanların moral ve motivasyonlarını bozmak amacıyla kuşatmanın başından sonuna dek birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardı. Kuşatmanın başlarında bir grup Haçlı, henüz Kılıç Arslan gelmemişken ve Türk casusları yakalanmamışken, İznik surları altında hakaretler eşliğinde kontrolsüzce saldırılar gerçekleştirerek şehri savunanları galeyana getirmek ve kışkırtmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ancak bu durum karşısında Türkler sur üstünden attıkları mızraklarla bu faaliyeti gerçekleştiren Haçlı grubunu epey zarara uğratmış ve bilakis Haçlıların morallerini bozmuşlardı. Haçlıların, İznik'i savunan Türkleri yıldırım için uyguladıkları diğer bir faaliyet ise, şehir dışında Kılıç Arslan ordusunun 4 bin kayıp vererek çekilmesinden sonra, ele geçirilen Türk askerlerinin kesik başlarının bazılarını kazıklara geçirerek Türklerin görebileceği şekilde gezdirmek ve bazılarını şehir surlarından içeri atmaktı⁴⁸. Kuşatmanın daha sonraki akışında hem Sultan Kılıç Arslan'ın çekilmiş olması hem de Haçlıların böyle moral bozucu hamleleri şehri savunanlarda moral ve motivasyon kaybı oluşturmuş olmalıdır.

Şehri savunanların en temel savunma silahı ok ve yay olmakla birlikte onlar, ok ve taş mancınıklarından; muhtelif ağırlıklarda ve büyüklüklerdeki yuvarlanabilen taşlardan; zift, yağ, gres gibi muhtelif türlerdeki yanıcı ve yakıcı maddelerden istifade ediyorlardı. Bu maddeler özellikle iki amaçla kullanılıyordu. İlk olarak, ucu yünle kaplanmış olan tahta parçaları, oluşturulan yanıcı ve yakıcı maddeye batırılıp çıkarılarak ateşe verilmek suretiyle meşale elde ediliyordu. İkinci olarak, bu yanıcı ve yakıcı madde Haçlıların üzerlerine ve kuşatma araçlarına fırlatılıyor veya dökülüyordu. Ardından üzerlerine böyle maddeler bulaşmış Haçlı askerlerine ve kuşatma araçlarına daha önceden hazırlanan meşaleler fırlatılıyor ve böylece Haçlı ordularına büyük zararlar veriliyordu⁴⁹. Hatta Michaud'un kaydına göre Türkler, yanıcı ve yakıcı maddeleri ok ve taş atışlarının etkisi artırmak için de kullanıyorlardı. Nitekim yukarıda bahsedildiği şekilde üzerlerine bu maddeler isabet eden Haçlıların kalkan gibi koruyucu teçhizatları alev alınca Türkler, ok ve taş yağmurları başlatmışlardı⁵⁰. Öte yandan Türkler, savunma için taşlardan pek çok yönden istifade etmişlerdi. Buna göre, Türkler taşları Haçlıların üzerine atarak veya yuvarlayarak onları yok etmek için kullandıkları gibi, Haçlıların surlarda gedikler açmaları halinde siper olarak faydalanmak için taşları surların arkasına dizmişlerdi. Bunun yanı sıra şehir savunmasındaki belli bir grup Türk, Haçlıların açmaya çalıştıkları gedikleri yine taşları kullanarak kapatmakla meşgul oluyordu. Hatta Haçlılar Gonatas adlı burcu yıkmak için gündüz açtıkları gediklerin gece kapatıldıklarını görünce umutsuzluğa kapılmışlardı. Ok mancınıkları (balista) ise surların neredeyse her açısına hâkim konuma kurulmuştu⁵¹.

Haçlıların moralini bozan sadece açılan gediklerin kapatılması değildi. Ayrıca uzun süren kuşatmanın yıpratıcı etkisi ve boşa çıkan mancınık atışlarının üstüne, İznik'i savunan Türklerin yaptıkları savunma ile Haçlıları dikkate değer bir şekilde zarara uğratmaları moral bozukluğunun gittikçe artmasına neden oluyordu⁵². Bütün bunların yanında, Türklerin İznik'i savunmadaki ısrarı,

⁴⁸ Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 95, 109; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 60; Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, 31; Çalışır, *Denizasırlı Ülkeden Havadisler*, 21.

⁴⁹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 123-124; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 117, 119.

⁵⁰ Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, 165.

⁵¹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 120, 122; Anonim *Haçlı Tarihi*, 68. Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 115; Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi: Kudüs'e Yolculuk*, çev. Süleyman Genç (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 78; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 59-60; Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, 32.

⁵² Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 115.

hırsı ve inadı da bunda etkiliydi. Bu hususla ilgili bir kahramanlık ve cesaret örneğini Albertus Aquensis ve Willermus Tyrensis eserlerinde kaydetmişlerdir. Buna göre, kuşatma esnasında şecaati son derece yüksek bir Türk askeri yaralanmış ve buna bağlı olarak hayatından ümidini kesmişti. Elinden kalkanını fırlatıp kalabalık Haçlı grubuna taşlarla saldırarak onlara bir miktar zayıat vermişti. İşin ilginç tarafı bu Türk savaşçı bunları yaparken Albertus Aquensis'in anlattığına göre, vücuduna yirmi civarı ok saplanmış haldeydi. Aynı vakayı birtakım farklılıklarla anlatan Willermus Tyrensis ise surların üzerindeki iri cüsseli bu Türk savaşçısının ok ve yayı ile bir yandan Haçlılara büyük bir darbe vurduğundan, öte yandan Haçlıları kışkırtmak ve onları tahkir etmek için hakaretler ettiğinden ve “korkaklar!” diye bağırduğundan bahsetmektedir. Buna karşılık olarak tahammül sınırının sonuna gelmiş olan Haçlı lideri Godefroi, mezkûr Türk savaşçısıyı okla kalbinden vurarak durdurmak durumunda kalmıştı⁵³. Bu hadise, şehri savunan Türklerin İznik'i kaybetmemek için verdiği mücadeleyi göstermesi bakımından önemlidir.

İznik'in göl tarafının⁵⁴, yani Haçlılar tarafından gemileri olmadığı için kuşatılmayan bu kısmın varlığı da kuşatılanlara bir süre bir avantaj sağlamıştı. Zira Türkler İznik'in göl tarafını kullanarak şehre kayıklar vasıtasıyla istediği gibi girip çıkıyor; ihtiyacı olan malzemeleri tüccardan tedarik edebiliyor; savaş teçhizatlarını ve hatta sığır gibi büyükbaş hayvanlarını bile Haçlıların gözleri önünde buradan İznik'e sokabiliyorlar ve Sultan Kılıç Arslan'la irtibatlarını bu yolla sağlayabiliyorlardı⁵⁵. Türkler bu üstünlüklerini Bizans'ın⁵⁶ kayıklarla müdahalesiyle kaybedene dek Haçlılara karşı etkili bir şekilde kullanmışlardı.

Sultan Kılıç Arslan dışarıdan İznik gölü aracılığıyla destek sağlıyor ve şehir içindeki Türkler dışarıdan her türlü ihtiyacını, bu avantajlarını kaybedene dek, bu şekilde karşılıyor olsalar da bu iş hem riskli hem de zaman alıcı bir faaliyetti. Bu nedenle sur içindekiler için dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri eldeki malzemelerin tedarikli kullanılması ve eksilen malzemelerin yerine yenisinin eklenebilmesi idi. Kuşatmada İznik'in güney cephesinde yer alan Fulcherius Carnotensis, bununla ilgili ilginç bir olaydan bahsetmektedir. Onun bahsettiğine göre Türkler, surlar üzerinden kancalı halatları Haçlılara atarak onları surların üstüne çekip onların üzerindeki malzemeleri alıyorlardı⁵⁷. Vakıayı Willermus Tyrensis ve Albertus Aquensis de doğrulamaktadır. Ancak Fulcherius Carnotensis'ten farklı olarak onlar, bu hadisenin daha çok psikolojik boyutuna değinmişlerdir. Onların bahsettiğine göre, Kont Robert'e tâbi tam teçhizatlı cesur bir şövalye Türklerin geceleyin kapattıkları gediği tekrar açmak için surların altına gelmiş ve epey bir mücadele vermişti. Ancak surların üzerinden sürekli taşlar, mızraklar ve okların atılması ve buna karşılık arkasında hiçbir destek görmemesi, bu şövalyenin mücadelesinde pes etmesine neden olmuştu. Bununla birlikte Türklerin attığı taşlar, mızraklar ve okların yoğunluğuna karşı şövalyenin kalkanı yetersiz kalarak parçalanmıştı. Sonuçta, atılan büyük bir taşın ağırlığına dayanamayarak şövalyenin boynu kırılmış ve o, kayalar altında ezilmişti. Türkler onun cesedini görünce kancaya benzer pençeli bir aparatla surlara çekmişler;

⁵³ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 123; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 119.

⁵⁴ İznik'in göl tarafı kuşatanlar için tutulması zor; şartlar oluştuğunda savunanlar için kullanılması kolay doğal bir giriş-çıkış kapısı mahiyetinde idi. Süleyman Şah'ın naibi Ebû'l-Kâsım'ın, Selçuklu emiri Porsuk'a karşı İznik savunmasında Bizans imparatoru Aleksios Komnenos tarafından gönderilen destek kuvvetleri de bu göl tarafından girmişler ve şehrin ele geçmesini engellemişlerdi (Kesik, *At Üstünde Selçuklular*, 179-180.)

⁵⁵ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 117, 121; Anonim *Haçlı Tarihi*, 68; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 115; Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi*, 77.

⁵⁶ Bizans İmparatorluğunun I. Haçlı seferindeki tavrı ve rolü hakkında başlıca mesela bk: Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), ilgili kısımlar; Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), ilgili kısımlar.

⁵⁷ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 67.

onun zırhını ve miğferini almışlar ve onu orada asılı tutarak Haçlıları tahkir etmişlerdi. Bir süre sonra onu tekrar aşağı bırakmışlardı⁵⁸. Mezkûr üç müellifin kaydında görüldüğü üzere, savunma savaşı yapan Türklerin, Haçlılar karşısında bazı malzemeleri tedarik etme yöntemi oldukça dikkat çekicidir. Zira bu şekilde Türkler şehir savunmasında her türlü malzeme ve teçhizatın son derece önemli olduğunu iyi bildiklerini göstermişlerdir. Ayrıca Türklerin Haçlıların cesaretini kırmak ve onlara gözdağı vermek için her türlü imkânı sonuna kadar kullandıkları görülmektedir. Ancak Türklerin şehir içinden ve dışından vermiş olduğu her türlü mücadeleye rağmen, Bizans'ın İznik gölüne Gemlik körfezinde hazırlanan kayıklar indirmesi ve Haçlılara verdiği destek neticesinde maneviyatları son derece sarsılan Selçuklu savunma birlikleri Bizans'a teslim olmak zorunda kalmıştır⁵⁹. Böylece İznik'i Bizans'a kaptıran Haçlılar, Anadolu'nun içlerine doğru harekâtlarına devam etmişler ve bu süreçte Türkler daimi olarak Haçlılara tacizde bulunmuşlar ve nihayet Eskişehir'de bu sefer büyük bir meydan savaşına çıkmışlardı.

4. Eskişehir (Dorylaion) Meydan Savaşı (1097)

Eskişehir'de vuku bulan meydan savaşını iki aşamada ele almak mümkündür. Zira Haçlılar İznik'ten Anadolu içlerine doğru harekete başlamadan evvel ordularını iki gruba ayırmıştı⁶⁰. Birinci grubun kumandanı Bohemond, ikinci grubun kumandanı Raymond de Toulouse idi⁶¹. Savaşın ilk aşaması, Türklerin Haçlıların ilk grubuna karşı üstünlüğüyle; ikinci ve son aşaması iki Haçlı grubunun birleşmesine bağlı olarak Haçlıların üstünlüğüyle nihayetlenmiştir. Bu savaşta yenilmelerine rağmen Türklerin Haçlılar karşısında gösterdikleri mücadele Haçlı kaynaklarında dahi takdir edilmiştir.

Sultan I. Kılıç Arslan'ın İznik'te Haçlılar karşısındaki mağlubiyeti ve İznik'i kaybı onun mücadele azmini kırmamıştı. Sultanın İznik'ten çekildikten sonra yaptığı ilk iş, yeni bir ordu toplamaya çalışmak olmuştur. Buna göre, Anadolu'da bulunan Türk beylerine haber göndererek Haçlılara karşı destek istemiş ve Halep, Tarsus, Antakya ve diğer pek çok Anadolu şehrinde gelen askerlerle yeni bir ordu teşkil etme işine girişmişti. Bu sırada gelen istihbaratla Haçlıların iki gruba ayrılıp Eskişehir istikametine doğru hareketi bildirilmişti. Sultan Kılıç Arslan bu istihbarata dayanarak ve Haçlıların iki gruba ayrıldığını fırsat sayarak, Danişmendli Gümüş Tegin ve Kayseri hâkimi Hasan Bey'in destek kuvvetlerini de yanına almış ve Suriye civarından gelecek olan desteği beklemeden Eskişehir'de pusula kurmak için harekete geçmişti⁶².

Sultan Kılıç Arslan, tıpkı ordusunu İznik önünde yüksek mevkilere konumlandığı gibi; bu defa da Eskişehir civarındaki Sarısu ovasında bulunan tepelere konumlandırdı⁶³. Bu konumlandırma düzeni göz önüne alındığında, sultanın pusuya düşürülen Haçlı ordusunu bir sürpriz baskınla alt etmeyi planladığı açıktır. Ayrıca Sultan Kılıç Arslan'ın Haçlıları bu kez daha dikkatli takip ettiği anlaşılmaktadır. Zira sultanın henüz Haçlılar gelmeden Sarısu ovasında pusula kurması, onların nerede konaklayacaklarını ve geceyi nerede geçireceklerini bilerek ya da öngörerek hareket ettiğinin

⁵⁸ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 123; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 119, 121.

⁵⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, 327-330.

⁶⁰ Peter Tudebodus, Haçlıların sabahın erken saatlerinde henüz havanın yeterince aydınlanmamasına bağlı olarak rahat yürüyüş için ikiye ayrıldıklarını belirtir (Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi*, 79). Raimundus Aguilers ise bu nedenlerin hiçbirini vermemekle birlikte, ordunun iki gruba ayrılmasını Bohemond'un ve bazı prenslerin lüzumsuz hareketine bağlar (Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, 63). Anlaşılan Raimundus Aguilers, Haçlı ordusunun iki gruba ayrılmasını desteklememişti.

⁶¹ *Anonim Haçlı Tarihi*, 71; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 129; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 141.

⁶² Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 130; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 34; Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 131.

⁶³ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 34.

alametidir. Bu hal birkaç şekilde izah edilebilir. Buna göre, sultan daimi surette casusları vasıtasıyla Haçlıların her hareketini haber alıyordu veya Anadolu coğrafyasına, yani geçiş güzergâhlarına, konak yerlerine hâkim olduğu için Haçlıların Eskişehir'e varacakları zamanın gece olacağını ve bu nedenle orada konaklayacaklarını tahmin etmişti. Ancak savaşın seyri göz önüne alındığında, Sultan Kılıç Arslan, Haçlıların ilk grubuyla ikinci grubunun arasındaki mesafeyi ya öğrenememişti veya baskın yapılacak ilk Haçlı grubunun diğer grupla birleşmeden çabucak yok edileceğini düşünmüştü.

Haçlılar 30 Haziran gecesini Eskişehir'de geceyi geçirmek için ordugâhlarını kurmuşlardı. Haçlıların içinde bulunan Fulcherius Carnotensis, Türklerin Haçlılar için tuzaklar hazırladıklarını ve savaşmak istediklerini öğrendiklerini kaydetmekle birlikte, bu konu hakkında fazla detay vermemektedir. Ancak gece baskın olasılığına karşı nöbet tuttuklarını da belirtmiştir⁶⁴. 1 Temmuz sabahında Sultan I. Kılıç Arslan'ın emriyle Selçuklu hücumu başlamıştı. Bu baskın da daha öncekiler gibi okçu atışlarıyla başlatılmış; ardından atlı birlikler harekete geçmişti⁶⁵. Öyle şiddetli ve uzak mesafelerden bir ok atışı başlatılmıştı ki Haçlı kaynakları ok atışlarını yağmur ve doluya benzetererek durumun dehşetini ifade etmeye çalışmışlar; yaralıları kurtarmaya çalışırken kendileri yaralıların üzerine ölecek düşmüşler, uzun Kudüs yolculuğu için en önemli araçları olan atlarının çoğunu kaybetmişlerdi⁶⁶. Bu ok atışlarının düzeni ve stratejisi hakkında Willermus Tyrensis'in eserinde geçen bir kayıt fikir vermektedir. Bu kayda göre, Türklerin atışlarının ilk dalgasından ancak kurtulabilenler, ikinci dalgada mutlaka yaralanmaya maruz kalmıştı⁶⁷. Anlaşıldığına göre, Türkler atış yaparken saflar halinde diziliyor; öndeki saf yoğun bir atış gerçekleştirip sadakındaki (okluk) oklar tükenince arkada hazır olan okçular ön safa geçip atışlarını tamamlıyorlardı. Böylece ok atışları yoğun ve aşama aşama gerçekleştiriliyordu. Caen'li Ralph bu savaşta ayrıca çok fazla sayıda mızrak kullanıldığına işaret etmektedir. Hatta öyle ki savaşın ilk aşamasında mızrak saldırısından ölen Haçlıları ateşe konulacak şişlenmiş etlere benzetmişti⁶⁸. Ok ve mızrak saldırılarından sonra Sultan Kılıç Arslan, uzaktan savaşla bu ilk Haçlı grubunun yeteri kadar hırpaladığını anlamış olacak ki, kendilerine arabalarıyla bir korunak yapan Haçlılara karşı bu kez yakından savaş yapmak suretiyle son darbeyi indirmek üzere harekete geçti⁶⁹. Böylece Haçlıların birinci grubunu çember içine alan Türk ordusu zaferi elde etmeye çok yakinken, henüz saldırının başında Bohemond'un öteki Haçlı grubuna gönderdiği haberle, Eskişehir Meydan Savaşı'nın ikinci aşamasını başlatacak olan Haçlıların ikinci grubunun arkadan geldiğinden habersizdi. Bu arada Haçlıların ikinci grubu, Bohemond'dan gelen yardım çağrısının gerçek olduğuna inanamadılar. Zira İznik'te elde ettikleri büyük zaferden sonra Haçlı komutanları Türklerin bir daha göğüs göğüse kendileriyle çarpışamayacaklarını düşünüyorlardı⁷⁰.

Öğle saatlerinde Haçlıların ikinci grubu savaş meydanına intikal edince savaşın ikinci aşaması başlamış oldu. Bu ikinci grup savaş meydanındaki Türklerin nereden geldiklerini merakla büyük bir şaşkınlık yaşarken, Selçuklu ordusunda ise arkadan gelen Haçlı ordusunu görünce cesaret kırılması ve

⁶⁴ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 68.

⁶⁵ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 130.

⁶⁶ *Anonim Haçlı Tarihi*, 71; Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 131; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 69; Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi*, 80.

⁶⁷ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 131.

⁶⁸ Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen*, 46. Caen'li Ralph Türklerin mızrak kullanmadaki maharetini başka bir vesileyle de belirtmiştir. Ona göre, Haçlılar tarafından 1098 yılında kuşatılan Antakya'da vuku bulan çarpışmada Türkler, Haçlıların arkasından, bir avcının bir geyiği köşeye sıkıştırdığı gibi, mızrak atıyorlardı (Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen*, 107).

⁶⁹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 132. Caen'li Ralph bu hareketi mızraklı Türk askerlerinin, atlı Haçlı birliklerinden ziyade askeri vasıflardan yoksun sıradan halka yaptığını kaydetmiştir (bk. Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen*, 47.)

⁷⁰ Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi*, 81.

panik baş göstermişti⁷¹. Derhal savaşın dengesi değişti. Zira neredeyse tüm umutlarını yitiren ilk Haçlı grubunun moralleri yükselmiş; Haçlı ordusuna büyük kayıplar verdiren Türklerin ise zafere çok yakınken Haçlıların ikinci grubuyla karşılaşması morallerini son derece bozmuştu⁷². Sultan Kılıç Arslan yaşanan ilk şaşkınlıktan bir an evvel çıkmaya çabalamış ve yanına bir miktar asker alarak derhal hâkim bir tepeye çekilmeye ve gelen Haçlıları orada karşılamaya çalışmıştır. Bu şekilde Sultan Kılıç Arslan Haçlıları peşine takarak, ıssız ve iyi bildiği istikametlere çekip orada imha etmeyi denemiştir⁷³. Sultanın bu taktiğini Haçlı müellifleri arasında en mufassal şekilde anlatan Caen'li Ralph'tir. Buna göre, Sultan Kılıç Arslan'ın peşine ilk takılan kişi Dük Godefroi idi. Sultan Kılıç Arslan ilk başta bir tepeye çekip orada dükün ordusunu yok etmek istemişse de Dük Godefroi zor da olsa bu tepeyi ele geçirmişti. Ancak Sultan Kılıç Arslan kendi ordusunun hafif teçhizatlı ve Haçlı ordusunun ağır teçhizatlı olmasından burada da istifade ederek bu sefer daha yükseklere çekilmiş ve uzaktan yağmur gibi ok atışlarıyla; fırsatını bulunca da art arda yapılan baskınlarla Dük Godefroi'nin ordusuna epey bir zarar vermişti. Burada coğrafi olarak dağ ile ilgili meydana gelebilecek her türlü dezavantaj; süratli atlar, seri ok atışları ve mezkûr müellifin ifadesiyle "Türklerin bundan zevk alması" sayesinde avantaja çevrilmiş görünmektedir⁷⁴. Hatta Blois ve Chartres kontu Stephan, Türklerin İznik'te geri çekilmelerindeki başarısını sarp dağlara bağlar ki bu durum Sultan Kılıç Arslan'ın savaş dehası ve Türk ordusunun savaş kabiliyeti ve dinamizmi ile ilgilidir ve görüldüğü üzere bu durum Eskişehir civarındaki dağlar için de geçerliydi⁷⁵. Ancak sultanın bu çabası da sonuçsuz kalmıştı. Zira bir süre geçtikten sonra Dük Godefroi'ye, Büyük Hugue ve Kont Raymond'dan yardım gelmiş; Türkler neredeyse her taraftan kuşatılmaya başlamıştı⁷⁶. Bu nedenle avantajı ele geçirmiş olan Haçlılar karşısında meydan savaşını devam ettirmenin akıllıca bir hareket olmayacağını idrak etmiş olan Kılıç Arslan, ordusuna geri çekilme emri vermiş ve meydan savaşını gerillâ savaşı tarzıyla değiştirerek Haçlıları istikametleri boyunca yıpratmayı planlamıştı⁷⁷. Savaşın ikinci aşamasının Türkler açısından genel bir başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Türklerin bu aşamada kısmen uyguladığı birtakım savaş taktikleri dikkat çekmektedir. Caen'li Ralph'in bahsettiğine göre, Haçlıların ikinci grubunda yer alan Büyük Hugue'un birliğine yapılan saldırı her yönden yüksek bir hızla düşmanı daire içine alma ve seri ok atışlarıyla düşmanı bu daire içinde eritme üzerine kuruluydu⁷⁸. Ancak her ne kadar düşman her yönden sarılmış ve ok atışlarına maruz bırakılmışsa da Türkler genel neticede muvaffak olamamıştır.

Sultan Kılıç Arslan'ın Haçlıların hareketlerini son derece itina ile takip etmeye çalışmasına rağmen, bu savaşın kaybedilmesinin temel nedeni, İznik önlerinde oluşu gibi, Haçlıların insan ve teçhizat unsurları bakımından üstünlüğüydü. Zira bu savaşta Haçlı ordusu Sultan Kılıç Arslan'ın tahmin ettiği kadar kalabalık çıkmış; ayrıca Haçlıların ağır ve sağlam teçhizata sahip olmalarından dolayı hafif teçhizatlı Türk ordusu üstün savaş kabiliyetlerine ve tüm çabalarına rağmen zayıf ve yetersiz kalmıştı⁷⁹. Savaşın ilk aşamasında sürpriz baskınla başarı elde eden Sultan Kılıç Arslan'ın

⁷¹ Anna Komnena, *Alexiad*, 332; Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi*, 81; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 34; Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220)*, 105.

⁷² Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, 132.

⁷³ Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 135, 137.

⁷⁴ Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen*, 54.

⁷⁵ Çalışır, *Denizasırlı Ülkeden Havadisler*, 19.

⁷⁶ Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen*, 55.

⁷⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 131.

⁷⁸ Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen*, 51.

⁷⁹ Hatta Türklerin hafif teçhizatlarına atıfta bulunan Caen'li Ralph, Haçlı kılıçları karşısında Türk kalkan ve zırhlarının keten iplik gibi dayanıksız olduğunu ifadeyle, bu teçhizatın Türkleri korumaktan ziyade onlara yük olduğunu belirtmiştir (Ralph of Caen, *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen*, 52).

ordusu, ikinci aşamada Haçlıların ikinci grubunun bir nev'i sürpriz baskınıyla mağlup olmuştur denilebilir. Buna rağmen Türklerin üstün savaş yetenekleri ve zafer elde etmek üzerine gösterdikleri gayretler, Haçlı kaynaklarında bile övgüyle kaydedilmiştir. Zaten *Anonim Gesta* müellifi ve Peter Tudebodus, şayet Haçlı ordusunun ikinci grubu gelmeseydi mutlak surette Türklerin zaferi elde edeceğini kaydetmiştir. Bu kayıttan başka, dikkat çekici bir deyişi de nakleden aynı müellifler savaştaki cesaretleri, silah kullanmadaki becerileri meşhur olan Türklerin Franklarla aynı kökenden geldiğini ve yine Franklarla Türklerden başka hiçbir insanın doğuştan şövalye olamayacağını belirtmişlerdir. Mezkûr müellifler bu deyişi naklettikten sonra kendi yorumlarını belirtmekten de geri durmamış ve Türkler Hristiyan olsalardı yeryüzünde onlardan daha güçlü askerler olmayacağını ve mağlubiyete uğramayacaklarını da itiraf etmişlerdir⁸⁰. Türklerden hiç hoşlanmayan Fulcherius Carnotensis bile Türklerin savaş sanatındaki ustalığını kabul ve itiraf etmiş görünmektedir. Ona göre, Türklerin savaş tarzına ve mücadeleye azmine alışık olmadıklarından Haçlılar büyük bir şaşkınlığa uğradılar ve “Gerçek korkuyu bilmeyen Türklerin cüreti ve cesareti dikkat çekiciydi.” Hatta Fulcherius Carnotensis'in şu kaydı, *Anonim Gesta* müellifinin savaşın şiddetini tasvir eden kayıtlarını doğrular niteliktedir: “Artık günahkârların mahkemesinde sanık olduğumuzu kabul ederek Tanrı'dan merhamet diliyorduk.” Bu kayıt, Haçlıların ilk grubunun savaştan galibiyet ümidini kesmiş olduğunu ve artık sadece Tanrı'ya yapılacak dua neticesinde kurtuluşa erişebileceklerine inandıklarını göstermektedir. Ayrıca dolaylı da olsa Türklerin Haçlılar üzerine Tanrı'nın cezası olarak gönderildiğine inanılmaya başlandığını da göstermektedir⁸¹. Albertus Aquensis'in kayıtlarına göre ise Türklerin aralıksız devam eden taarruzları sonucunda Haçlı karargâhındaki kadın-erkek, yaşlı-genç herkes büyük bir dehşete kapılmış ve hatta genç kadınlar güzelliklerini kullanarak Türklerin muhtemel affına sığınmaya çalışmışlardır⁸². Bu kayıtlar tarihî kaynakların kaydedebileceği nadir kayıtlardandır. Zira tarihçilerin rakip milletleri, hem de savaş halinde oldukları rakiplerini takdir etmeleri pek alışıl gelmiş bir durum değildir. I. Haçlı seferinin ele alınan bütün bu safhaları hakkında genel bir sessizlik içinde bulunan Doğu kaynakları bile kısa da olsa savaşın şiddetini “yeryüzünün titrediği, okların yağmur olduğu, katliamın had safhaya ulaştığı” şeklinde ifadelerle aktarmıştır⁸³.

Yukarıda değerlendirilen bütün savaşların neticesinde Sultan I. Kılıç Arslan Haçlı ordularını meydan savaşıyla yok edemeyeceğini anlamış ve bu durum bir taktik değişikliği gereksinimini ortaya çıkarmıştı. Artık düzenli ordu savaşlarından gerillâ savaşlarına geçiş yapmanın zorunluluğu anlaşılmuş ve Türk ordusu geri çekilmişti⁸⁴. Ancak bu geri çekilmeyle birlikte yapılan taktik değişikliğin neticesi olarak Türkler Haçlıların güzergâhlarında bulunan her türlü ikmal ve iaşe madde ve malzemelerini kullanılamaz hâle getiriyorlar veya yok ediyorlardı. Bundan amaç Haçlı ordusunu maddeten ve manen yıldırmak, yıpratmak ve böylece takatten düşürüp, uygun bir yerde, son bir darbe vurmak suretiyle sonuca gitmekti⁸⁵. Nitekim bu faaliyetler neticesinde yolda Haçlılar açlık ve susuzluk çekmelerinin yanı sıra onların atları telef olmuş, pek çok şövalye yola yaya olarak veya öküzler üzerinde devam etmek zorunda kalmıştı⁸⁶. Böylece Kılıç Arslan'ın yıldırma ve yıpratma taktiğinin son derece başarılı

⁸⁰ *Anonim Haçlı Tarihi*, 73-74; Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi*, 82-83.

⁸¹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 69.

⁸² Albertus Aquensis, *Historia Ierosolimitana*, 131, 133.

⁸³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 190. Eskişehir (Dorylaion) meydan savaşı ile ilgili ayrıca mesela bk. Birsal Küçükspahioğlu, “Sultan I. Kılıç Arslan'ın Eskişehir Yakınında Haçlılara Karşı Büyük Mücadelesi: Dorylaion Savaşı (1 Temmuz 1097)”. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi* 4 (Aralık 2013), 135-144.

⁸⁴ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220)*, 106.

⁸⁵ Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071-1220)*, 106.

⁸⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 144-145; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 132; Peter Tudebodus, *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi*, 85.

olması sayesinde Haçlılar Konya Ereğlisi'nden itibaren bir grubu Antakya ve bir grubu Kayseri'ye kadar büyük zayıya uğradıktan sonra Kudüs istikametinde Anadolu'dan ayrılacaklardır.

SONUÇ

Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan, Haçlılara karşı ağır bir vatan savunması gerçekleştirmiştir. O, başkomutanlık özellikleri ve emrindeki Türk ordusunun silah kullanmadaki yeteneği ve üstün mücadele azmi sayesinde Haçlı istilasında büyük kuvvet kaybına uğramamasına rağmen, başşehri yaptığı İznik başta olmak üzere önemli bölgelerini Haçlılara ve Bizans İmparatorluğuna kaptırarak çekilmek durumunda kalmıştır. I. Kılıç Arslan Haçlılar karşısında kararında, tutumunda direnen bir tavır sergilemiştir. Haçlı ordularını tamamen imha edememesine ve Haçlıların sayıca ve teçhizatça üstünlüğüne rağmen, kısa süreli yaşanan panikler bir yana, Kılıç Arslan'ın mücadele azmi ve cesareti kırılmamıştır. Bunun yanında bilhassa Haçlı öncülerine karşı elde ettiği dar kapsamlı galibiyetler neticesinde rehavete kapılması, onu birtakım stratejik hatalara sürüklemiştir. Diğer taraftan o, durum ve şartlara göre ani ve isabetli kararlar verebilmiş ve yeni taktik ve stratejiler geliştirebilmiş; Türk orduları da bunları tam bir kavrayışla başarıyla uygulayabilmiştir. Ele alınan süreçte Kserigordon, İznik, Kırkgeçit (Drakon) ve Eskişehir'de (Dorylaion) Haçlı ordularına karşı Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan başkomutanlığındaki Türk orduları başlıca meydan, kuşatma, savunma ve gerillâ savaşları vermiştir. Bu savaş türleri dâhilinde, ilgili savaşın gerektirdiği maddî ve manevî cepheleri haiz bütün faaliyet ve unsurlardan olabildiğince yararlanılmıştır. Sultan I. Kılıç Arslan ve Selçuklu ordusu Haçlılara karşı iklimsel ve coğrafi olanakları da hem savaş öncesince, hem savaş sırasında ve hem de savaş sonrasında kullanmıştır. Özellikle sürpriz baskın ve hücum için ormanlık ve dağlık alanlar; yıpratmak ve yıldırım için engebeli arazilerin sunduğu olanaklardan istifade edilmiştir. Kırkgeçit'te ormanların, İznik'te yüksek tepelerin, Eskişehir'de tepelerle birlikte bilhassa geri çekilirken engebeli arazilerin tercih edilmesi bunu göstermektedir. Gecenin karanlığı ve yaz mevsiminin aşırı sıcaklığı da lehte kullanılmıştır. Eskişehir'de pusu kurulurken gecenin karanlığından faydalanılmıştır. Yüksek sıcaklıkların yaşandığı yaz döneminde Anadolu'nun ortasından güneyine kadar Haçlı ordularının su ihtiyaçlarını ve diğer ihtiyaçlarını giderebilecekleri kaynakların kesilmesi, zaten yıpratılmış Haçlı ordusunun yol boyunca açlık ve susuzlukla mücadele etmesini sağlamıştır ki Haçlılar Antakya'yı ele geçirene kadar bu durumun zorluklarını yaşamışlardır. Hatta Haçlıların susuzluklarını ve açlıklarını giderebilmek için mecbur kaldıkları tutum ve davranışlar ibretle tarih kitaplarına konu olmuştur.

Müslüman Türkler ile Hristiyan Haçlılar ilk kez I. Haçlı seferinde karşı karşıya gelerek, birbirlerini tanıma fırsatı bulmuşlardır. Türklerin başlıca silahı olan ok, ilk kez ağır zırhlarla bürünmüş olan Haçlılara karşı, kısmî başarılar bir yana, genel itibarıyla yeteri kadar etkili olamamıştır. Diğer taraftan Haçlılar da daha ilk temaslardan itibaren Türklerin savaşçılık niteliklerini, cesaretlerini ve yiğitliklerini görüp takdir etmişlerdir. Haçlıları ilk tecrübe eden Müslüman ve Türk hükümdarı olarak Kılıç Arslan ve ordusu böylece bu tanınmanın bedelini de ödeyenler olmuştur. Bu bedelin karşılığında Haçlıların savaşçılık özelliklerini ve savaş tarzlarını öğrenen Türkler onlarla uzun bir süre daha çatışma halinde bulunsalar da ağır sonuçları olan yenilgiyle karşılaşmayacaklardır. Aksine Sultan I. Kılıç Arslan 1100 ve 1101 yıllarında arka arkaya Anadolu'ya gelen Haçlı ordularını tamamen imha edecek⁸⁷; Haçlılara karşı verilen başarılı savaşlar öteki Haçlı seferlerinde de devam edecektir. Bununla birlikte, İslâm dünyasını muhafaza eden en önemli seti, yani Anadolu Türklerini az veya çok zayıyla aşan Haçlılar Urfa, Antakya, Trablusşam ve Kudüs'te kurdukları devletlerle uzun yıllarca Orta Doğu ve Anadolu'da askerî ve siyasî önemli roller oynayacaklardır.

⁸⁷ Sultan I. Kılıç Arslan'ın Haçlılarla mücadelesi hususunda ayrıca mesela bk. Birsal Küçüksipahioğlu, "The First Turkish Leader against the Crusaders: Sultan Kiliç Arslan I", *Şarkiyat Mecmuası* 26 (Ocak 2015), 63-83.

Author Contributions / Yazarların Katkısı: This article is a work with two-authors. The contribution of the aforementioned authors to the preparation of the article is equal. / Bu makale, iki yazarlı bir eserdir. Makalenin hazırlanmasına söz konusu yazarların katkısı eşittir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Albertus Aquensis. *Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem*. İng. çev: Susan B. Edgington. Oxford: Oxford Medieval Text, 2007.
- Anna Komnena. *Alexiad*. çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.
- Anonim *Haçlı Tarihi*. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Asbridge, Thomas. *Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Barber, Malcolm. *Haçlı Devletleri Tarihi*. çev. Doğan Mert Demir. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Cahen, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. çev. Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.
- Çalışır, Abdurrahman Onur. *Denizasırlı Ülkeden Havadisler: Haçlıların Mektupları (1097-1252)*. İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2018.
- Demirkent, Işın. "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)". *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler, Bildiriler, İncelemeler*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2012, s. 21-42.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2013.
- Demirkent, Işın. *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Frankopan, Peter. *The First Crusade: The Call from the East*. Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 2012.
- Fulcherius Carnotensis. *Kudüs Seferi*. çev. İlcan Bihter Barlas. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- Göksu, Erkan. "Haçlıların Anadolu'daki İlk Faaliyetleri ve Kırkgeçit (Drakon) Savaşı (1096)". *Ekev Akademi Dergisi*. 39 (Bahar 2009), s. 363-370.
- Göksu, Erkan. *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Hillenbrand, Carole. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- İbn Kalânîsî. *Şam Tarihine Zeyl: I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. çev. Onur Özatağ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Kesik, Muharrem. *At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Koca, Salim. *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2005.
- Koca, Salim. *Türkiye Selçukluları Tarihi: Sultan Alp Arslan'dan Ulug Keykubad'a (1071-1220)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. "Sultan I. Kılıç Arslan'ın Eskişehir Yakınında Haçlılara Karşı Büyük Mücadelesi: Dorylaion Savaşı (1 Temmuz 1097)". *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi* 4 (Aralık 2013), 135-144.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. "The First Turkish Leader against the Crusaders: Sultan Kilij Arslan I". *Şarkiyat Mecmuası* 26 (Ocak 2015), 63-83.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. "Türklerle Haçlıların İlk Karşılaşması: Drakon Savaşı". *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi* 3 (Mayıs-Haziran 2013), 43-51.
- Michaud, J. F. *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*. haz. Güray Kırpık. Ankara: Lotus Yayınevi, 2011.
- Munro, Dana Carleten. *Urban and Crusaders*. Philadelphia, Pa.: The Department of History of the University of Pennsylvania, 1901.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Peter Tudebodus. *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi: Kudüs'e Yolculuk*. çev. Süleyman Genç. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Raimundus Aguilers. *Haçlılar Kudüs'te: Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*. çev. Süleyman Genç. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Ralph of Caen. *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen: A History of the Normans on the First Crusade*. haz. Bernard S. Bachrach-David S. Bachrach. Burlington: Ashgate Publishing Company, 2005.
- Rice, Tamara Talbot. *Anadolu Selçuklu Tarihi*. çev. Tuna Kaan Taştan. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.
- Riley-Smith, Jonathan. *The First Crusade and the Idea of Crusading*. London: Continuum, 2003.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, 2008.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2004.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, 2000.
- Usta, Aydın. *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.
- Vasiliev, Alexander A.. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Tevabil Alkaç. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Willermus Tyrensis. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği: Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2016.

XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu İslam'ına Dair Gözlemler: İbn Battûta Örneği

Murat KEÇİŞ

Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Muğla, Türkiye, мураткецис@mu.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Canan ÖZTÜRK

Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ankara, Türkiye, cnozturk016@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 15.11.2021

Kabul: 16.12.2021

Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler:

İbn Battûta,
Anadolu,
XIV. Yüzyıl,
Türkiye Selçukluları,
Fas.

Ortaçağ kaynakları içerisinde yer alan seyahatnameler, toplumların inançlarına dair canlı tasvirler sunmaktadırlar. Seyyahlar kendi inançlarıyla karşılaştırma yapmak amacıyla diğer inançlara dair gözlemlerini kayda geçirmişlerdir. Bunların içerisinde yer alan Ortaçağ İslam âlimleri seyahat etmeyi adeta bir kültür haline getirmişlerdir. İslam medeniyetinde Rihle olarak adlandırılan seyahatnameler kroniklerde yer almayan, toplumların inançlarını gözler önüne sermektedirler. Seyahat etmenin bir kültür haline geldiği Ortaçağ dünyasında bilimsel bilginin ilerlemesinde âlimlerin çok sık başka kültürleri tanıma hevesinde olduklarını görmek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışma, XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da yaşanan dini hayatı, dönemin en önemli seyyahlarından biri olan İbn Battûta'nın eserinden inşa etmeyi amaçlamıştır. Öncelikle İbn Battûta'nın Anadolu ile ilgili bilgilerini daha iyi değerlendirebilmek amacıyla onun biyografisi ortaya konulmuştur; "Türk Ülkesi"ne girişinden bu coğrafyayı terk edişine kadar kaydettiği gözlemler, dini hayatın farklı perspektiflerinden ele alınmıştır. Daha sonra, İbn Battûta'nın Anadolu'nun dini yapısı hakkındaki gözlemleri değerlendirilmiş ve oldukça tartışılmalı olan Anadolu'nun Hıristiyan bir ülkeden İslam'a geçiş süreci, seyyahın bakış açısından ortaya konulmuştur. Ortaya koyulan sonuçların retrospektif tarih anlayışı çerçevesinde, hakkında oldukça sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Türkiye Selçuklu dönemi Anadolu'su için de geçerli olduğu muhakkaktır.

Observations on Islam of Anatolian in the First Half of the 14th Century: The Case of Ibn Battuta

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 15.11.2021

Accepted: 16.12.2021

Published: 31.12.2021

Keywords:

İbn Battuta,
Anatolia,
14th Century,
The Saljuqs of Turkey,
Morocco.

Travels in medieval sources offer vivid descriptions of the beliefs of societies. Travelers recorded their observations of other beliefs in order to compare them with their own. Medieval Islamic scholars, who are among them, made travel a culture. Travels called Rihle in Islamic civilization reveal the beliefs of societies that are not included in the chronicles. In the medieval world, where traveling became a culture, it is possible to see that scholars are very often eager to get to know other cultures for the advancement of scientific knowledge. Therefore, this article aims to introduce the religious life lived in Anatolia in the first half of the 14th century from the work of Ibn Battûta, one of the most important travelers of the period. First of all, Ibn Battûta's biography reveal in order to better evaluate his knowledge of Anatolia; the observations he recorded from his entrance to the "Türkiye" to his departure from this geography discusses from different perspectives of religious life. Then, Ibn Battûta's observations on the religious structure of Anatolia evaluate, and the highly controversial process of Anatolia's transition from a Christian society to an Islamic society reveal from the traveler's point of view. It is certain that the results we explain also be valid for Anatolia during the Seljuq period, about which we have very limited information, within the framework of the retrospective understanding of history.

Atıf/Citation: Keçiş, Murat – Öztürk, Canan. "XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu İslam'ına Dair Gözlemler: İbn Battûta Örneği". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 6 (Aralık 2021), 71-82. <https://doi.org/10.47702/sema.2021.16>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

“Rum Diyarı diye bilinen bu ülke, dünyanın belki en güzel memleketi! Allah Teâlâ güzellikleri öbür ülkelere ayrı ayrı dağıtırken burada hepsini bir araya toplamış! Dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı burada yaşar ve en leziz yemekler de burada pişer. Allah Teâlâ'nın yarattığı kullar içinde en şefkatli olanlar buranın halkıdır. Bu yüzden şöyle denilir: “Bolluk ve bereket Şam diyarında, sevgi ve merhamet ise Rum'da!” Bu kelimeyle buranın halkı kastolunuyor.”¹

İbn Battûta, 1332, Anadolu

GİRİŞ

İbn Battûta'nın verdiği bilgileri Anadolu din tarihi açısından değerlendirirken, bu dönemi iki zıt paradigma şeklinde ele alan çalışmaları dikkate almalıyız. Birinci paradigma Hıristiyan nüfusun İslamlaşması fikrini temel alan Oryentalist bakış açısıdır.² İkincisi ise göç hareketidir. İlk paradigma daha çok din değiştirme üzerinde dururken göç hareketi büyük bir değişime vurgu yapmaktadır. Anadolu'nun Hıristiyan Romalıların ve Ermenilerin ülkesinden Türkiye diye tabir edilen vatana dönüşmesi uzun ve anlaşılması oldukça karmaşık bir süreçtir. Fuad Köprülü bu din değiştirme bakış açısına şiddetle karşı çıkarak Orta Asya'dan gelen büyük göç hareketine vurgu yapar.³ İbn Battûta'nın Anadolu gözlemleri de bu göç ve yeni bir medeniyet inşa etme sürecini doğrular niteliktedir. Ahmet Yaşar Ocak'ın da değindiği gibi Anadolu Türk Tarihi içerisinde en az çalışılan alanlardan biri Türkler ve İslam'dır. Bu açıdan özellikle Anadolu İslam'ının en karanlık dönemi olarak görülen geç Ortaçağ'ında Anadolu'da İslam'ın nasıl yaşandığına dair elimizde oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır.⁴ Bu noktadan hareket ederek XIV. yüzyılın en önemli seyyahı olarak kabul edilen İbn Battûta'nın oldukça geniş bir coğrafya hakkında verdiği bilgilerden, Anadolu hakkındakileri ele alarak bu çalışmayı belli bir alanda tutmak ve bu şekilde daha derinlemesine bir araştırma yapmaya çalışmak daha doğru bir yaklaşımdır.⁵

İbn Battûta, Anadolu'ya günümüzde Alanya olarak isimlendirilen Alâyâ ya da Alaiye liman şehriden giriş yaptıktan hemen sonra Anadolu'nun dini yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bu durum Ortaçağ'ın değerli seyyahının gezdiği yerleri anlatırken dini bir amaç taşıdığını göstermektedir.⁶

¹ İbn Battûta'nın Arapça olarak kaleme aldığı eseri XIX. yüzyılın sonlarından itibaren dikkat çekmeye başlamıştır. Eser üzerine yapılan bütün çalışmalar Sait Aykut tarafından çok detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Bk. A. Sait Aykut, “İbn Battûta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/365-368. Eser Sait Aykut tarafından oldukça başarılı bir şekilde Türkçeye kazandırılmış olup biz de çalışmamız sırasında bu tercümeden istifade edeceğiz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 273.

² Bu görüşün en ateşli savunucusu Speros Vryonis'tir. Bu alanda birçok araştırma yapmıştır fakat en belirgin olanı için Bk. Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, (Berkeley- Los Angeles- Londra: University of California Press, 1971, yeniden basım 1986).

³ Mehmet Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet* (İstanbul: Alfa Yayınları, Mart 2017), 15.

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası, Makaleler İncelemeler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 7.

⁵ İslam seyahat kültürünün en önemli temsilcisi İbn Battûta üzerine Türkiye'de iki tez yapılmıştır. Batıda ise birçok çalışma vardır. Bunların ikisi aşağıda tam bibliyografik künyelerini de vereceğimiz Ross E. Dunn ve David Waines tarafından yazılan müstakil kitaplardır. Suat Karaman, İbn Battûta'nın Anadolu kültür hayatı hakkında verdiği bilgileri değerlendiren bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bu tezde Anadolu dini hayatı hakkında bir bölüm olmasına rağmen, dönemin dini hayatı hakkında oldukça genel bilgiler verildikten sonra seyyahın kayıtları çok yüzeysel bir şekilde değerlendirilmiştir. Suat Karaman, *İbn Battûta'ya Göre XIV. Yüzyıl Anadolu Kültür Hayatı* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 26. İbn Battûta hakkında yazılan diğer bir tez; Meryem Altıntaş, *İbn Battûta'ya Göre Anadolu Şehirlerinde Siyâsi, Dini, İlmî, İctimâî ve İktisâdî Hayat* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 273.

Battuta'nın seyahatine çıkması ve gezdiği İslam diyarları hakkında derin bilgiler vermesinin temel gayesi, burada da görüldüğü üzere, İslam dünyasının çok kapsamlı bir fotoğrafını çekmektir.⁷ İbn Battûta, XIV. yüzyılda İslam'ın kültürel sınırlarının Orta Doğu'nun ya da Arapların yaşadığı toprakların çok ötesine geçmiş bir uygarlık olduğunu en canlı bir şekilde tasvir etmektedir.⁸ Bu açıdan İbn Battûta'nın Anadolu'nun kültürel haritasını çıkarırken öncelikli hedefi İslam'ın bu coğrafyada nasıl algılandığını ve yaşandığını göstermek istemesidir. Bunu yaparken de Anadolu'yu bütün İslam dünyası ile karşılaştırır. İbn Battûta, Tebriz'e yaptığı yolculuk hariç ilk defa Müslüman halkın çoğunun Türk olduğu bir memleketi ziyaret ediyordu. Döndüğünde kendisi tarafından Tuḥfetü'n-nüzzâr fi ġarâ'ibi'l-emsâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr diye adlandırılan ve literatürde *Rihletü İbn Battûta* adıyla bilinen eser, seyyahın kısa aralıklarla yirmi sekiz küsur yıl süren gezilerini kâtip İbn Cüzey el-Kelbî'ye yazdırmasıyla ortaya çıkmıştır.

1. İbn Battûta'nın Seyahati

Seyyahımızın Anadolu İslam'ı ile ilgili verdiği bilgileri değerlendirmeden önce hayatının belli başlı dönemleri hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Ortaçağ İslam dünyasının en büyük seyyahlarından biri olarak kabul edilen İbn Battûta 25 Şubat 1304 tarihinde Fas'ın Tanca şehrinde doğmuş ve 1368 yılında Marekeş kadısıyken vefat etmiştir. 22 yaşında iken, dini ilimlerde biraz ilerlemiş fakat herhangi bir alanda derinleşmemiş bir genç olarak Hacca gitmek üzere memleketinden ayrılmış ve karadan İskenderiye'ye kadar yaptığı yolculuğun kısmen iyi geçmesine rağmen, uğradığı yerlerde din ve hukuk işlerinden anlar bir adam sıfatıyla hürmet ve itibar görmesi, yüksek şahsiyetler ile tanışması gibi güzel şeyler, onun maceraperest araştırmacı ruhunu kamçulamış ve çeyrek asır sürecek seyahatlerinin başlamasına sebep olmuştur.⁹

İbn Battûta, Nil bölgesini ve Antakya'ya kadar bütün Suriye'yi¹⁰ gezdikten sonra çöl üzerinden Hicaz'a giderek yaptığı ilk haccının (1328) sonrasında, Irak'ı, Fars diyarını¹¹ ve Mardin'e kadar bütün Mezopotamya'yı ziyaret etmiştir. 1329-1330 senelerini Mekke'de geçirdikten sonra, Yemen bölgesini dolaşarak Somali'ye çıkmıştır. Umman, Bahreyn ve Yemame üzerinden üçüncü defa Hicaz'a gitmiş ve hayatının geri kalanında durumu elverdikçe Mekke'ye uğramıştır.¹² Böylece her fırsatta Kâbe'yi ziyaret eden İbn Battûta, seyahatnamesinde İslam dünyasını şeyhler, evliyalar, zaviye ve medreseler âlemi şeklinde aksettirmiştir.¹³

⁷ İbn Battûta'nın eserinde genel akışa uymayan bazı bölümler vardır. Örneğin Dımaşk Emevi Camii ve Kâbe'nin tasvirlerini yaparken VIII. yüzyılda eserini kaleme alan İbn Cübeyr gibi seyyahların eserlerinden istifade etmiştir. İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler (İstanbul: Selenge Yayınları, 2003).

⁸ Ross E. Dunn, *İbn Battuta'nın Dünyası*, çev. Yeşim Sezdirmez (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), VII.

⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 11.

¹⁰ İbn Battûta'nın Suriye ve Arabistan seyahati hakkında yapılan değerlendirme için Bk. Adel Allouche, "A Study of Ibn Battûta's Account of His 726/1326 Journey Through Syria and Arabia", *Journal of Semitic Studies*, 35/2, (Autumn 1990).

¹¹ İbn Battûta'nın eserine göre İran'da sosyal hayat hakkında Bk. Mehlika Üstündağ, "İbn Battuta Seyahatnamesine Göre XIV. Yüzyıl İran Coğrafyasında Sosyal Yaşam", *İraniyat Dergisi / Journal of Iranian Studies*, 1/2 (2017), 45-65. XIV. yüzyılda İran'daki tasavvufî kurum ve şahsiyetler hakkında Bk. Abdulcebbar Kavak, "Seyyah İbn Battûta'nın Gözüyle 14. Asır İran Toplumunda Tasavvuf", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (Aralık 2020).

¹² İbn Battûta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, (2 cilt), çeviri, inceleme ve notlar: A. Sait Aykut, (İstanbul: YKY, 2004), 20. Bu makalenin yazımında Said Aykut tarafından yapılan tercümenin iki farklı baskısı kullanılmıştır, aksi belirtilmedikçe 2019 baskısı kullanılacaktır. Bu yola başvurulmasının sebebi, eserin 2004 yılındaki baskısının İbn Battuta'nın hayatı ile ilgili önemli hususları ele almış olmasıdır.

¹³ İbn Battûta'nın sosyolojik açıdan çözümlemesi için bk. Betül Ok Şehitoğlu, *Seyahatname Sosyolojisi İbn Battuta'nın Gizemli Dünyasına Sosyolojik Bir Bakış* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2021).

İbn Battûta buradan tekrar Suriye'ye gitmiş ve Lazkiye limanından bindiği bir Ceneviz gemisi ile Alanya'da Selçuklu ülkesine ayak basmıştır. Antalya-Burdur-Isparta-Eğirdir-Göhlisar-Acıpayam-Denizli-Tavas üzerinden Milas'a ulaşmıştır. Eserinde yazdığına göre Konya-Karaman-Aksaray-Niğde-Kayseri-Sivas-Gümüşhane-Erzincan-Erzurum'a kadar yaptığı seyahatin devamında Birgi'den kuzeye doğru yoluna devamla Manisa-Bergama-Balıkesir-büyük bir kent olarak bahsettiği Bursa-İznik-Geyve-Göynük-Mudurnu-Bolu-Gerede-Safranbolu-Kastamonu'yu ziyaret etmiştir. Buradan Sinop'a ulaşmış ve Sinop limanında bindiği gemi ile Kırım'a geçmiştir.¹⁴ Güney Rusya (Deşt-i Kıpçak) ülkesinde Altın-Orda hükümdarı Özbek Han'ın ordugâhına varmıştır. Bulgar ülkesine geçen İbn Battûta buradan İstanbul'a hareket etmiştir. Doğu Avrupa'nın güneyine varınca Özbek başkenti Saray şehrinde bir müddet kaldıktan sonra, sırası ile Harezmi, Maveraünnehr, Horasan ve Afganistan'ın büyük merkezlerini görmüştür.¹⁵

Hindistan gezisi ile Seyahatname'nin ikinci kısmı başlar.¹⁶ İndus havalisini ve Multan'ı ziyareti sonrasında doğuda bulunan İslam şehirlerinin en büyüğü dediği Delhi'ye varan İbn Battûta, burada kadılık ve diğer vazifeleri sebebiyle 7 sene kaldı. 1342 yılı başlarında Muhammed Tuğluk Han'ın emri ile ve resmi elçisi sıfatı ile Çin'e gitmek üzere yola koyuldu. Seyahatinin başlarında karşılaştığı güçlükler sebebiyle geri dönmek zorunda kalmasına rağmen, Hindistan'ın batı sahillerini görme imkânı buldu. Hind Okyanusu'nda Maldiv Adalarındaki Müslümanlara bir buçuk sene kadılık yaptıktan sonra doğu Hindistan kıyılarına Bengale'ye, Cava (Sumatra)'ya gitti ve Tavalisi adası üzerinden Çin'e girip, güney Çin'e doğru ilerleyerek Hanbalık (Pekin) kentine ulaştı.¹⁷ Çin'de yaşanan siyasi gelişmelerden rahatsız olarak, vatanına dönmeye karar veren İbn Battûta gittiği yollardan geri dönmek üzere, 1347 yılı başında Yemen limanında ve Irak-Suriye, Mısır üzerinden geniş bir kavis çizdikten sonra 1348 yılında Mekke'ye ulaştı. Buradan İskenderiye'ye gitmiş, deniz yolu ile Fas'a vararak Sultan Ebu İnan tarafından kabul edilmiştir (1349). Fakat İbn Battûta'nın seyahat hevesi, daha doğrusu bütün İslam âlemini görme merakı bitmemişti. Cebel-i Tarık boğazından İspanya'ya geçti. Endülüs'ün başlıca Müslüman şehirlerini dolaştı. Geri dönüş yolculuğunda övgüyle bahsettiği Marekeş kentini gezdi. Nihayet Müslümanların bulunduğu son ülkeyi de gezmek amacıyla Sudan ve Nijerya'ya doğru hareket etti. 1353 yılı sonlarına doğru seyahatini bitirmiş ve amacına ulaşmış olarak Fas'a geri döndü.¹⁸ İbn Battûta bu sırada 49 yaşında idi. 1369 yılında öldüğüne göre bir süre daha seyahatlerine devam edebilirdi. Buna gerek duymamasının sebebi herhalde onun nazarında artık görülmeye değer yer kalmamış olmasıdır. İbn Battûta'nın tüm gezileri hesap edildiğinde karşımıza 73.000 mil (117.482 kilometre) gibi büyük bir rakam çıkar. Yirmi dokuz sene boyunca, her çeşit zorluklara katlanarak İslam dünyasını dolaşan İbn Battûta'nın hızının kesilmesinin belki de en önemli sebebi İslamiyet'in yaşandığı ülkelerin hemen hemen büyük kısmını gezmiş olmasıdır. Ona göre

¹⁴ İbn Battûta'nın Karadeniz ile ilgili verdiği bilgiler için Bk. Tahsin Koçyiğit, "İbn Battûta'nın Karadeniz seyahati üzerine bazı mülahazalar". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4(2009).

¹⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2004, 22.

¹⁶ İslam tarih yazıcılığının en önemli isimlerinden İbn Haldun, Mukaddime'sinde İbn Battûta'nın naklettiklerinin büyük kısmının Hint hükümdarlarına dair olduğunu ve bu hikâyeleri dinleyenlerin garipsediğini ifade etmiştir. İbn Haldun, *Seyahatname*'de anlatılanları -en azından Hint hükümdarlarına dair anlatıları- çok gerçekçi bulmamaktadır. İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, I, 4. Baskı, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2005), 410. Bu bahse dair, eserin Zakir Kadri Ugan tarafından yapılan tercümesinde, Uludağ tercümesinde bulunmayan şu cümle vardır: "İbn Battûta'nın yalancı olduğunu fısıldaşarak konuşurlardı." İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadri Ugan, C. I, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), 458. Vermiş olduğu bilgileri İbnü'l-Hatîb'den alan Memlûk tarihçisi İbn Hacer el-Askalânî de İbn Battûta'nın bilime katkısının oldukça sınırlı olduğunu bildirmektedir. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî-Âyâni'l-Mi'eti's-Sâmine*, III, (Haydarabad: 1348-1380), 480-481. Bu tartışmalı konu bizim çalışmamızın dışındadır.

¹⁷ İbn Battûta'nın Güneydoğu Asya hakkında verdiği bilgilerin değerlendirmesi için Bk. İsmail Hakkı Göksoy, "İbn Battûta'ya Göre Güney Doğu Asya Ülkeleri", *Dini Araştırmalar Dergisi* 4/12, (Ocak-Nisan 2002), 49-70.

¹⁸ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2004, 23.

dünyada gezilmesi gereken ülkeler sadece Müslümanların hâkimiyetinde olan yerlerdir. Bu açıdan XIII. Yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da yaşanan İslam hakkında yaptığı gözlemler ve bu gözlemlerini yukarıda bahsettiğimiz ülkelerle karşılaştırması eserini zengin bir hazine haline getirmektedir. Batıda oldukça fazla ilgi gören Marko Polo'dan çok daha geniş bir alanı gezmiş olması ve üç kitada önemli kültür merkezleri hakkında zengin bilgiler vermesiyle İbn Battûta, Polo'nun eserini zenginlik açısından çok geride bırakmıştır.¹⁹ Bugüne kadar on iki dile çevrilen İbn Battûta'nın Seyahatnamesi'nin ne kadar önemli bir metin olduğu ortadadır. İbn Battûta'nın eseri üzerine yaptığı önemli çalışmasıyla bilinen David Waines'in ifadeleriyle söyleyecek olursak "okurları bugün hâlâ büyülemektedir."²⁰

2. İbn Battûta'nın Anadolu Hakkındaki Gözlemleri

İbn Battûta tarihçiler için önemli bir kaynak olmasının yanında sosyal hayat, âdetler, inançlar ve töreler hakkında verdiği bilgilerle antropologlar açısından da değerli bir eserdir. İbn Battûta, seyahatnamesinde yemek tarifleri, bayram ve matem giysileri, siyaset, tasavvuf gibi o dönemin insanıyla ilgili hemen her konuda bilgi vermiştir. Bilim tarihçisi A. L. Sarton ve oryantalist H. A. R. Gibb, İbn Battûta'nın eserinin ansiklopedik yönüne dikkat çekmişlerdir. Abdullah Abdülganî Gânim ise İbn Battûta'yı ilk antropologlardan biri olarak görmektedir.²¹ Bu açıdan eser her disiplinin kendine ait metodolojileri açısından okunduğunda, pek çok sonuç elde etmek mümkündür. Çünkü olayları, gelenekleri, dönemin ruhunu aktarırken anlatısının merkezinde her zaman insan vardır. Siyasi olaylardan ziyade insanların yaşayışları, adetleri İbn Battûta'nın odak noktasıdır. Kroniklerde ya da tarih eserlerinde bulamayacağımız birçok hususu *Rihle*'den öğrenmemiz mümkündür.²²

Öncelikle İbn Battûta, Fas'ın Tanca şehrinde doğduğu ve yetiştiği için Anadolu hakkında verdiği bilgiler hem bir durum tespiti olarak hem de diğer İslam ülkeleriyle farklılıkları göstermesi açısından önemlidir. İbn Battûta'nın gördüğü Anadolu; Selçuklular ve Bizans'tan Osmanlı Devleti'ne geçişe denk gelen siyasi kırılma ve dönüşüm yüzyılıının sonuna geliyor olmasına rağmen, şehir kültürü yeni gelen göçlerle birlikte zenginleşerek devam etmekteydi.²³ Türk göçü ile birlikte Bizans kentleri, camiler ve medreseler gibi İslam eserleri ile yeniden inşa edilmiştir. Anadolu hakkındaki gözlemlerinde ilginç gelen konuların başında dinin algılanma şekli gelir. Günümüzde olduğu gibi, tek bir İslam'ın pratiğinden söz etmenin mümkün olmadığı bir dönemde İbn Battûta'nın tuttuğu kayıtlar, farklılıkları ve benzerlikleri göstermesi açısından ilginçtir. Bu bakış açısı ile İslam'ın Anadolu'da uygulanmasıyla ilgili olarak, seyyahın ilk dikkatini çeken, gündelik hayatta kadının durumuna dair tespitleridir. İbn Battûta'yı ilk şaşırtan husus kadınların kıyafetleridir. Hayret içerisinde kadınların yüzlerini örtmediğinden ve erkekler tarafından görülmekten çekinmediklerinden bahseder.²⁴ İbn Battûta'nın bu ifadeleri Anadolu'daki Müslümanlar arasında, kadının sosyal konumunu göstermesi açısından dikkat çekici bir örnektir. Gündelik hayatın içerisinde kadının oldukça aktif bir rol oynadığını göstermektedir. İbn Battûta'nın uğradığı şehirlerde (Burdur gibi) adına Allaha kurbanlar kesilmesi ise sosyal hayatta dini pratiklerin uygulandığının göstergesidir. İslam'ın günlük hayata yansımalarıyla ilgili olarak eski Türk töreleri ile İslam dininin emirleri arasındaki uyuma dair örnekleri de görmek mümkündür.

¹⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 12.

²⁰ David Waines, *İbn Battûta'nın Destansı Seyahati Bir Ortaçağ Maceraperestinin Hikâyeleri*, çev. Ebru Kılıç, (İstanbul: Alfa Yın., 2012), 9.

²¹ Aykut, "İbn Battûta", 19/363.

²² IX. yüzyıldan itibaren Ortaçağ İslam dünyasında gelişen seyahatname kültürü hakkında Bk. Houari Touati, *Ortaçağda İslam ve Seyahat Bir Âlim Uğraşısının Tarihi ve Antropolojisi*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2016).

²³ Ross E. Dunn, *İbn Battûta'nın Dünyası*, 159.

²⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 273.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Alanya'da Selçuklu ülkesine ayak bastıktan sonra Antalya'dan Denizli'ye doğru giderken geçtiği Karaağaç hakkında verdiği bilgiler kendi dini taassubunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Kötülükleri ve eşkıyalık faaliyetlerini doğrudan Emevilere bağlaması bu taassubunu gösteren ilginç bir tutumdur.²⁵ Hatta bu taassubunu Germiyan Türkmenlerini²⁶ Yezid b. Muaviye'ye bağlamasıyla da göstermektedir.²⁷ Oldukça zorlama olan bu rivayeti kendisinin aldığı ehlisünnet eğitimi ve İslam tarihine bakışı ile ilgili olduğu açıktır. İbn Battûta, Abbasi tarih yazıcılığı bakış açısıyla Emevi halifesi Yezid b. Muaviye'yi eşkıyalıkla özdeşleştirmektedir.

İbn Battûta, Anadolu kentlerini gezerken tekkelerde konaklamıştır. Bu bize XIV. yüzyılda Anadolu'da oldukça yaygınlaşan dini bir kurum olan tekkelerin sadece ibadet edilen mekânlar olmadığını, aynı zamanda kentlerden gelip geçen misafirlerin konakladığı mekânlar olduğunu göstermektedir.²⁸ Dini hayatı tanzim eden bu kurumların sosyal hayatla da iç içe olduğu açıktır. Özellikle İbn Battûta'nın uzun süre kaldığı kentlerin dini mekânlar ile daha fazla donatıldığını düşünebiliriz. Şehirler hakkında bilgi verirken en çok bahsettiği kişiler arasında beylerden sonra fakihler ve hafızlar gelmektedir. Bu kayıtlar bize kent hayatında dini kurumların ve din adamlarının önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Lâdik=Laodiakeia=Denizli hakkında verdiği Anadolu'nun dini demografisi ile alakalı bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Kent nüfusunun büyük oranda Hıristiyanlardan oluştuğunu kaydeder.²⁹ Bu bilgi bize Müslüman-Hıristiyan din sınırının Denizli hattında oluştuğunu göstermektedir. Fakat bu kayıt XIII. yüzyılda yazan İbn Said Mağribi'nin *Kitabu'l-Coğrafya*'da Anadolu'nun bazı kentlerinin nüfusu ile ilgili verdiği bilgilerle çelişmektedir.³⁰ İbn Said'in verdiği rakamların abartılı olduğunu düşünebiliriz. Denizli ve civarının büyük oranda Türk nüfusundan oluştuğunu iddia etmektedir. Fakat 1332'li yıllarda İbn Battûta'nın bizzat gözlemlerine dayalı verdiği bilgilerde Denizli'nin Hıristiyan nüfusu daha fazladır.³¹

Aldığı dini eğitimin etkisini eserinde bariz şekilde gördüğümüz İbn Battûta, Anadolu'daki dini çeşitliliğe farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur. Bu durumu en açık gösteren örnek Birgi'de Yahudi doktorla karşılaşması gösterilebilir. Aydınoglu Mehmed Bey'in meclisinde otururken Yahudi doktorun huzura gelmesiyle, kadı ve müderris gibi din adamlarının dahi ayağa kalkmasına İbn Battûta oldukça sert bir tepki göstermiştir. Kadının, müderrisin ve hatta sultanın bu saygısı karşısında oldukça şaşırın İbn Battûta neden bu şekilde davrandıklarını anlamaya çalışmıştır. Mehmed Bey ve huzurundakilerin hekime saygı göstermeleri toplumsal ihtiyaçlarla ilgili gözükmektedir. İbn Battûta'nın neden ayağa

²⁵ Emevîlerin Mevali politikası, Hz. Ali ailesine yönelik baskı ve şiddet siyaseti, Kerbelâ olayı, Haccac-ı Yusuf'un (Zalim Haccac'ın) zulme varan uygulamalarına sessiz kalmaları, isyanları bastırmak adına Mekke ve Medine'ye zarar vermektен çekinmemeleri bu bakış açısında etkili temel hususlardır. Emevîler; İslam fetihlerinin zirveye ulaştığı bir hanedanlık olarak kabul edilir. Fakat bu fetih politikasının dahi cizye ve haraç elde etmeye yönelik olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Bir sünî İslâm alimi olan İbn Battûta da bu düşüncelerin etkisinde kalmış olmalıdır. Emevi dönemi hakkında Bk. İsmail Yiğit, *Emevîler (661-750)* (İstanbul: İsam Yayınları, 2016); Adnan Demircan, *Emevîler* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015); Muhammed Süheyl Takkûş, *Emevî Devleti Tarihi*, çev. Mücahit Yüksel (İstanbul: Hikmetevi yayınevi, 2016).

²⁶ Germiyanogulları Beyliği'nin kökenleri hakkında tartışmalar devam etmektedir. Bk. Dmitry Korobeynikov, "Royal Titles the Germiyanogulları", *Germiyanogulları Beyliği Bildiriler*, haz. Mehmet Ersan-Mehmet Şeker, (Ankara: 2017).

²⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 279.

²⁸ Selçuklu dönemi Anadolu'da yaşanan kültür ve din hayatı hakkında bk. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çeviri: Erol Üyepazarcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 207-222.

²⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 279.

³⁰ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, I, 2. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 183-203.

³¹ Claude Cahen, "İbn Said Sur L'asie Mineure", *Tarih Araştırmaları Dergisi* (1969), 43.

kalktıklarını sorması üzerine “Hepimiz muhtacız ona.”³² şeklinde verdikleri cevap aslında durumu açık bir şekilde izah etmektedir. Hastalandıklarında insanların şifa aradığı doktora saygı göstermek dini taassubun önüne geçmiştir. İbn Battûta'nın kayıtlarında Birgi'nin çok önemli ve detaylı bir yer kapladığını görüyoruz. Bu durum kentin, Batı Anadolu'nun en önemli merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Birgi'den sonra Tire'ye ve Ayasuluk'a uğradıktan sonra İzmir'i geçen İbn Battûta, daha sonra Manisa'da Türk gelenekleriyle ilgili dikkat çekici bir cenaze ve sonrasındaki ritüellerle ilgili kayıt tutmuştur. Manisa'da hüküm süren Sârûhân Bey'i ziyaret ettiği sırada birkaç ay önce ölmüş oğlunun türbesini gören İbn Battûta, Bey'in oğlunu nasıl defnettiğini ve türbenin inşa sürecini oldukça detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Özellikle Sârûhân Bey'in bayram gecesini ve sabahını türbede geçirmesi; cesedin kalaylı demir bir tabutta saklanması; beden çürümeye başlamasıyla kötü kokular yaymasıyla birlikte bu kokunun kaybolması için çatısı açık bir türbeye asılması; daha sonra yere indirilerek elbiselerinin tabut üzerine konulması³³ İslam dininin ölü gömme ritüellerine uygun gözükmemektedir. Dolayısıyla bu adetlerin Orta Asya Türk gelenekleriyle doğrudan ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.³⁴ İbn Battûta'nın Manisa ve Balıkesir ile ilgili kayıtlarını dikkate alarak daha önce bahsettiği kentlerle karşılaştığımızda, İslami pratiklerde farklılıkların olduğunu söyleyebiliriz. Balıkesir sultanı Demirhan hakkında sarf ettiği “meymenetsiz” ve “hayırsız” gibi sıfatlar ve dini görüşüyle ilgili söylediklerinden, Demirhan'ın kendisine çok fazla izzeti ikramda bulunmadığını düşünebiliriz.³⁵ İbn Battûta, Anadolu halkının Hanefî mezhebinden olduğunu söyleyerek bunun çok faziletli bir mezhep olduğunu belirtmesi de dikkat çekicidir. Bu kayıttan anladığımıza göre, İbn Battûta'nın yaşadığı dönemde mezhebi tartışmaların seyyahın gündeminde olduğunu göstermektedir. İbn Battûta, Kaderî, Râfidî (Rafizi), Mutezile, Harici gibi mezhepleri sapkın olarak görmektedir.³⁶ Seyyahımız, genel anlamda Türklerin ehli-sünnet olduğunu söyleyerek överken çok ilginç bir kayıt vererek halkın esrar çiğnemekten çekinmediklerini ifade etmektedir. Bu kayıt Anadolu'da yaşanan İslam ile alakalı oldukça ilgi çekici bilgiler vermektedir. Esrar kullanılması ve dışarıdan kente gelen bir İslam aliminin bunu gözlemleyerek kaydetmesi, esrarın kullanılmasının oldukça yaygın olduğunu göstermektedir.³⁷

İbn Battûta'nın 1330'lu yıllarda Anadolu'da yaşanan İslam konusunda verdiği bilgiler içerisinde en dikkat çeken kayıtlardan bir diğeri de kentlerde yaşanan İslam ile kırsalda yaşanan arasında gördüğü farklılıklardır. İbn Battûta daha çok standart bir mutasavvıf gözüyle kentlerde yaşanan İslam'ı idealize ederken kırsal alanda yaşanan dini hayattan pek bahsetmez. Seyyahın bu bakış açısı; tasavvufi elit kimliği ile daha çok beyler etrafında ve şehirlerde ağırlanmasından dolayı kırsal hayata dair ayrıntılı bir şahitliğinin bulunmamasıyla izah edilebilir. Dolayısıyla İbn Battûta'nın gözlemleri, kentlerde yaşanan ideal ehli-sünnet İslam inancı (ve daha çok Hanefî mezhebi) üzerinden bakan birinin değerlendirmeleridir. İbn Battûta, sûflere ve zâhidlere duyduğu yakınlık sebebiyle onların sözlerini ezberlemiştir. Eseri bu yönüyle dönemin tasavvuf hayatı hakkında çok kıymetli bilgiler vermektedir.³⁸ Bu sebeple, Anadolu İslam'ı olarak nitelenen XIV. yüzyıl Aleviliğinin nasıl bir

³² İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 291.

³³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 294.

³⁴ Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş* (Türk Kültürü El-Kitabı, II, Cild I/b'den Ayrı Basım), (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası 1978), 104-105.

³⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 295.

³⁶ İbn Battûta'nın mezhepler ve Sufî tarikatları değerlendirmesi hakkında Bk. David Waines, *İbn Battûta'nın Destansı Seyahati*, 157-172. Mahmut Askeri Küçükçaya, *İbn Battûta Seyahatnamesinde Tasavvufî Kültür* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021). Selçuklu ve Beylikler devrinde Anadolu'daki dini hayat hakkında Bk. Ahmet Yaşar Ocak, “Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufî Düşünce”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, haz. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006), 1/429-439.

³⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 274.

³⁸ Aykut, “İbn Battûta”, 19/363.

itikat ve ibadet üzerinde olduğunu tespit edecek veriler sunmamaktadır.³⁹ Dolayısıyla bu çalışmamızda daha çok kentlerde İslam'ın nasıl yaşandığına dair seyyahın gözlemlerini değerlendirirken köydeki durumlara dair tespit yapma imkânına sahip değiliz. Fakat bu durumun tek istisnasını Sinop'ta kaldığı zaman bahsettiği tavşan hikâyesinde gözlemliyoruz. İbn Battûta'nın Maliki mezhebine mensup olması sebebiyle ellerini iki yana salarak namaz kılması üzerine Şii olduğuna dair bir şüphe uyanmış ve tavşan etiyle teste tâbi tutulmuştur.⁴⁰ Bu çok enteresan ayrıntı Anadolu kentlerinde Hanefî fikhının hâkim olduğunu ve hatta ehlişünet mezheplerinden olan Malikiğin dahi çok da iyi bilinmediğini göstermektedir. İbn Battûta, Anadolu Aleviliğini Rafizi olarak nitelemiştir. Burada Şiilikle Anadolu Aleviliğini aynı kategori içerisinde gösterdiğine şahit oluyoruz. Anadolu kentlerinde diğer İslam beldelerinde olduğu gibi Müslümanlar ile gayr-ı Müslimler farklı mahallelerde yaşamaktaydılar. İbn Battûta uğradığı hemen hemen her şehirde bu tespiti yapmaktadır. Anadolu'da Rumlar, Yahudiler farklı mahallelerde ve birbirlerinden ayıran büyük duvarlarla çevrili mahallelerde yaşamaktadırlar. Şehri tanımlarken Cuma Camii, medrese, hamam ve çarşı gibi mekânları anlatmıştır. İbn Battûta'nın eseri sayesinde İslam dünyasında XIV. yüzyılda ortalama bir kent modelinin olduğunu ve bunun hemen hemen bütün İslam beldelerinde benzer şekillerde mimari eserlerle temsil edildiğini söyleyebiliriz.⁴¹ İbn Battûta'nın eseri sayesinde XIV. yüzyılın ilk yarısında İslam kentlerinde insanların sosyalleşme faaliyetlerini de tespit edebiliyoruz. Dinin oldukça kuşatıcı bir hayat felsefesi sunduğu İslam kentinde insanların sosyal hayatları da dinî emirler çerçevesinde istenen ibadetlerle gerçekleşmekteydi. En dikkat çeken ve halkın hemen hemen tamamını etkileyen sosyal faaliyetlerin başında güzel sesli gençlerin Kuran'dan belli sureleri okuması gelmektedir.⁴²

Seyahatine Burdur, Isparta yönünde devam eden İbn Battûta, Eğirdir'i anlatırken şehrin zenginliklerinden bahsettiği gibi dini hayatına dair önemli ipuçları da vermektedir. Örneğin Isparta'yı anlatırken herhangi bir medreseden bahsetmezken Eğirdir'deki medreseyi detaylı bir şekilde tasvir etmektedir. Bu medresede hocalık yapan kişilerin Mısır ve Suriye gibi İslam dünyasının önemli merkezlerinde eğitim aldıklarını vurgulamaktadır. Bu değerli bilgi, Anadolu ile İslam'ın önemli merkezleri arasında bilgi ve insan akışının olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu durum siyasi sınırlarla dini sınırların aynı olmadığını ve Anadolu ile Suriye-Mısır arasındaki kültürel etkileşimin kanıtıdır. Fakat İbn Battûta'nın Eğirdir'de bahsettiği Muslihiddin adlı hocanın kimliği hakkında daha fazla bilgi sahibi değiliz. Anadolu'da yaşayan önemli kişilere ait biyografi kitaplarından mahrum olduğumuzdan Muslihiddin hakkındaki bilgilerimiz İbn Battûta'nın kayıtlarıyla sınırlıdır. Muslihiddin, muhtemelen Anadolu'da doğmuş, Mısır ve Suriye gibi yüksek İslam kültürünün yaşandığı merkezlerde eğitim almış bir kişiydi. Ayrıca İbn Battûta, Eğirdir sultanının babasının Mısır'da kaldığını ve hac görevini yerine getirdiğini anlatıyor. Bu da dönem şartları içerisinde sosyal hareketliliğin büyük oranda dini motivasyonlarla gerçekleştiğinin kanıtıdır.⁴³ İbn Battûta, şehirlerde sosyal hayatın en canlı hususlarından biri olan yeme-içme alışkanlıklarını⁴⁴ da ibadetlerle

³⁹ Anadolu'daki tasavvuf hayatı ve tarikatlar hakkında Bk. Resul Ay, "Tasavvufî Hayat ve Tarikatlar", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, ed. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006), 1/459-465.

⁴⁰ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 308.

⁴¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 274.

⁴² İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 275.

⁴³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 277.

⁴⁴ İbn Battûta'nın *Seyahatnâmesi*'nde yemek kültürü ile ilgili oldukça zengin bilgiler bulunmaktadır. Mehmet Ali Kapar, "İki Seyyah Bir Kültür: Broquière ve İbn Battûta Seyahatnâmelerine Göre Türklerde Yemek Kültürü", *SEFAD*, 41 (2019), 427-444.

ilişkilendirmektedir. Hatta kendisine ikram edilen tiriti Hz. Peygamberin sünneti ile ilişkilendirmiştir.⁴⁵

İbn Battûta, seyahatnamesi'nde sadece Müslümanların değil Hıristiyanların gündelik yaşamlarına dair, biraz da magazinsel bilgiler vermektedir. Özellikle Denizli ile ilgili kayıtlarda bahsettiği, hamamlarda güzel Rum kadınların erkeklerle birlikte eğlenmelerini günahkâr bir tutum olarak belirtmesi enteresandır. Fakat fıkıh eğitimi almış Müslüman bir fakihin tam olarak emin olmadığı bir rivayeti zikretmesi dikkat çekici olmakla beraber eserinde bahsettiği bazı hadiseleri ilim meclislerinde ya da günlük hayat içerisinde görüştüğü kişilerden almış olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca aynı ülkede yaşayan Hıristiyanlarla komşuluk yapan Müslümanlar da bu rivayetleri derlemiş olabilir. Bu tür sözlü rivayetlerden de elde ettiği bilgilerden anlaşıldığına göre kadının da hamamla olan ilişkisini kaydetmektedir.⁴⁶ İbn Battûta'nın Denizli'de olduğu gibi birçok şehirde fakihler sayesinde kentin ileri gelenleriyle iletişim kurduğunu anlıyoruz. İbn Battûta burada Ramazan ayını karşılamıştır. Bu açıdan Denizli'de Ramazan ayında yapılan her bir dini görev İbn Battûta tarafından titizlikle kayda geçirilmiştir. Ramazan Bayramı'nda fakirler için kurban kesilmesinin de dini bir görevden ziyade bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle herkese yemek ikram edilmesi yaygın bir âdet gibi gözükmektedir.

Denizli'den sonra Tavas'a geçen İbn Battûta burası ile ilgili ilginç bir bilgi veriyor. Daha önce uğradığı hiçbir şehirde sahabe mezarından bahsetmezken Tavas'ta kalenin adının bir sahabe ile ilişkilendirmesi dikkat çekicidir.⁴⁷ İbn Battûta'nın Tavas'ta bahsettiği sahabe Suhayb ile ilgili bilgiye başka kaynaklarda rastlanmamaktadır. Tavas halkı bir efsane gibi şehirlerinde bir sahabenin medfun olduğuna inanmaktaydılar. Bu sözlü rivayeti İbn Battûta duymuş ve notlarına kaydetmiş olmalıdır. İbn Battûta'nın bu rivayeti nakletmesinin iki açıklaması olabilir: Öncelikle şehirlere kutsiyet kazandırmak için her kültürde ya da inançta bu tür rivayetlere ihtiyaç duyulmaktadır. Tavas halkı da bu tür bir rivayeti nesilden nesile aktararak şehirlerine dini bir anlam yüklemişlerdir. İkinci olarak ise İbn Battûta bu rivayeti, eserine alarak daha canlı bir hale getirmek istemiş olabilir. İbn Battûta'nın Tavas'ta bahsettiği sahabe mezarı rivayetinin başka açıklamaları da olabilir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Batı Anadolu'ya yoğun bir Türk göçünün olduğu bilinmektedir. Bu göç başlı başına bir nüfus hareketinden çok daha fazla anlamlar içermektedir. Dolayısıyla bu sahabe mezarı mekânın her anlamda dönüştürüldüğünün bir göstergesidir. Bu rivayet dini bir dönüşüm yaşandığının en güzel kanıtlarından biridir. Hıristiyanların yoğun olarak yaşadığı bu bölgenin kısa bir sürede Müslüman kimliğine bürünmesi, tarihsel kişiliklere atıf yaparak çok daha kuvvetli bir temele oturtulmaya çalışılması, daha doğrusu buna ihtiyaç duyulması oldukça kuvvetli bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca İbn Battûta'nın doğruluğunu tam olarak kendisinin de ispatlayamayacağı bu türden rivayetleri (sahabe rivayeti gibi) eserine bilinçli olarak aldığı düşünülebiliriz. Bu duruma bir diğer örnek ise Milas'ta Baba Şüşteri'nin 150 yaşından fazla olduğunu aktarmasıdır. Dolayısıyla sahabe rivayetini de bu bağlamda değerlendirebiliriz. Sinop ziyareti sırasında da Bilal-i Habeşi'nin kabrinin burada olduğundan bahsetmesi durumu da Tavas'taki sahabe mezarı hikâyesi ile aynı kaygılardan doğmuştur.

İbn Battûta, uzun seyahatleri süresince tekkelerde, zaviyelerde ve Ahi konaklarında kalmıştır. Dolayısıyla tekkelerin sadece dini fonksiyonlarının olmadığını bunun yanında gelen geçen yolcuların konakladığı yerler olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁸ İbn Battûta, katıldığı meclislerde fıkıh âlimlerine

⁴⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 278.

⁴⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 279.

⁴⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 281.

⁴⁸ İbn Battûta'nın eserinde Ortaçağ Anadolu'sunun önemli iktisadi ve içtimai ve bir o kadar da dini bir teşkilatı olan Ahilik ile ilgili kayıtların değerlendirmesi hakkında bk. Mehmet Şeker, *İbn Battûta'ya Göre Anadolu'nun*

hükümdardan daha çok değer verildiğini ve bunun Türklere ait bir özellik olduğunu özellikle vurgulamaktadır.⁴⁹ Ayrıca geleneksel Kuran okuma alışkanlığı dışında hadislerin de bu meclislerde okunduğunu görüyoruz. Hatta Aydınogullarının merkezi Birgi'de Mehmed Bey İslam dininin daha iyi anlaşılması için hadislerin önemini farkına varmış ve bunların Türkçeye çevrilmesini istemiştir.⁵⁰ Aydınogulları döneminde daha çok dini kitaplar olmak üzere birçok eserin Türkçeye çevrildiğini biliyoruz.⁵¹ XIV. yüzyıl beylikler dünyasında birçok dini eserin Türkçeye tercüme edilmesi İslam dininin daha iyi anlaşılması amacıyla Beylerin inisiyatifi ile desteklenmiştir. Dolayısıyla İbn Battûta'nın kayıtları bu durumu teyit etmektedir.

SONUÇ

İbn Battûta'nın Seyahatnamesi, sadece bir gezi günlüğü değildir. Gezdiği kentlerin dini, sosyal ve kültürel özellikleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu çalışmada daha çok Anadolu'nun XIV. yüzyılının bazı kentlerinde İslam inancının nasıl yaşandığına dair birtakım tespitlerde bulunmaya çalışılmıştır. Araştırmamız her ne kadar İbn Battûta'nın gezdiği kentlerle sınırlı olsa da verdiği bilgiler ile genel bir tasvir oluşturulabilir. İbn Battûta'nın Anadolu kentlerine dair gözlemlerinde halk ile medreseler arasındaki ilişkileri gösteren çok enteresan bilgiler vardır. İbn Battûta, Birgi'de evinde misafir olarak kaldığı kişiye daha önce tanıştığı Muhyiddin adlı müderrisin yerini sorduğunda; ev sahibinin bu müderrisin talebesi olduğu cevabını almıştır.⁵² İbn Battûta'yı son derece şaşırttığını anladığımız bu durum, halk ile medreseler arasında oldukça canlı bir iletişimin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla halkın dini konularda medreselerden beslendiğini göz önünde bulunduracak olursak, İslam'ın XIV. yüzyıl Anadolu'sunda sosyal hayata temas ettiğini ifade edebiliriz. Bu bağlamda Ortaçağ Anadolu kültür tarihi araştırmalarında ortaya çıkan eksikliklerin bir nebze de olsa giderilmesinde İbn Battûta'nın kayıtlarının oldukça faydalı olduğunu görmekteyiz. Seyahatname her ne kadar Selçukluların tarih sahnesinden silinmesinden yaklaşık otuz yıl sonra kaleme alınmış olsa da Selçuklu Devleti ve Beylikler devri dini hayatından bahsetmesi açısından oldukça önemli bir kaynaktır. 1330 gibi Selçukluların sonu, erken Osmanlı devri gibi tam bir geçiş döneminin, kültür hayatına dair verdiği kayıtların çok titiz bir şekilde incelenmesi birçok sorunu aydınlatmaya yarayacaktır. Ayrıca siyasi tarih kaynakları dışında İbn Battûta'nın Seyahatnamesi gibi bir eser, kroniklerin söylemediği, aydınlatmadığı birçok konuyu da açıklamaktadır.

İbn Battûta'nın seyahatleri sırasında İspanya'daki İslam varlığı ciddi manada tehdit altındaydı. Bu sebeple Anadolu'da İslam'ın yayılması ve Bizans medeniyetinin çöküşünü gören Müslüman fakihin gözlemlerinin her satırını dikkatle okumak gerekmektedir. İbn Battûta, Faslı hükümdarının İspanya'yı tekrar fethetmek için son ama tamamen beyhude bir teşebbüse girişmesinden önce Anadolu'daki Türk beyliklerini dolaşmıştır. İber yarımadasında İslam'ın yavaş yavaş silinmesi karşılığında Anadolu'da yükselmeye başlaması, İbn Battûta gibi bir âlimi teselli etmiş olabilir.

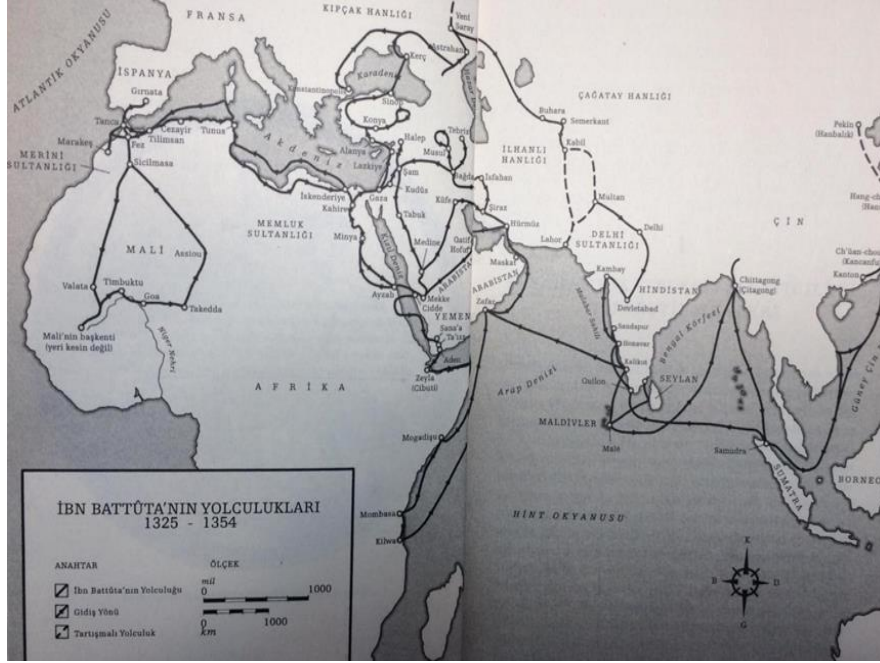
Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı İle Ahilik (Ankara: Kültür Bakanlığı HAGEM, 1993). Ayrıca Denizli tarihi hakkında Bk. Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi İkinci Kısım 1070-1429* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1969). Ahilik hakkında Bk. Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990).

⁴⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 289.

⁵⁰ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 290.

⁵¹ Murat Keçiş, "Batı Anadolu Beyliklerinde Türkçe", *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Aralık 2011).

⁵² İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 288.

Şekil 1. David Waines'in *İbn Battûta'nın Destansı Seyahati* kitabından eklenmiştir (s. 14-15)

Author Contributions / Yazarların Katkısı: This article is a work with two-authors. The contribution of the aforementioned authors to the preparation of the article is equal. / Bu makale, iki yazarlı bir eserdir. Makalenin hazırlanmasına söz konusu yazarların katkısı eşittir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Allouche, Adel. "A Study of Ibn Battûta's Account of His 726/1326 Journey Through Syria and Arabia". *Journal of Semitic Studies* 35/2 (Autumn 1990), 283-299.
- Altıntaş, Meryem. *İbn Battûta'ya Göre Anadolu Şehirlerinde Siyâsî, Dinî, İlmî, İçtimâî ve İktisâdî Hayat*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ay, Resul. "Tasavvufî Hayat ve Tarikatlar". *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*. Editör: Ahmet Yaşar Ocak. 1/459-465. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006.
- Aykut, A. Sait. "İbn Battûta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19/361-368. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Baykara, Tuncer. *Denizli Tarihi İkinci Kısım 1070-1429*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1969.
- Cahen, Claude. "İbn Said Sur L'asie Mineure". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 6 (1968), 41-50.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. çev. Erol Üyepazarıcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Demircan, Adnan. *Emevîler*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Dunn, Ross E. *İbn Battûta'nın Dünyası*. çev. Yeşim Sezdirmez, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.
- Ebü Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnamesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 9. Basım, 2019.
- Ekinci, Yusuf. *Ahlik ve Meslek Eğitimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Esin, Emel. *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş* (Türk Kültürü El-Kitabı, 2, Cild 1/b'den Ayrı Basım). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Göksoy, İsmail Hakkı. "İbn Battûta'ya Göre Güney Doğu Asya Ülkeleri". *Dini Araştırmalar Dergisi* 4/12 (Ocak-Nisan 2002), 49-70.
- İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2 Cilt. Çeviri, inceleme ve notlar: A. Sait Aykut. İstanbul: YKY, 2004.
- İbn Cübeyr. *Endülüsten Kutsal Topraklara*. çev. İsmail Güler. İstanbul: Selenge Yayınları, 2003.

- İbn Hacer el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-Kâmine fi-Âyâni'l-Mi'eti's-Sâmine*. Haydarabad: 1348-1380, 3.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2 Cilt. İstanbul: Dergah Yayınları, 4. Baskı, 2005.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Kapar, Mehmet Ali. "İki Seyyah Bir Kültür: Broquière ve İbn Battûta Seyahatnâmelerine Göre Türklerde Yemek Kültürü". *SEFAD*, 41 (2019), 427-444. <https://doi.org/10.21497/sefad.586682>
- Karaman, Suat. *İbn Battûta'ya Göre XIV. Yüzyıl Anadolu Kültür Hayatı*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Kavak, Abdulcebbar. "Seyyah İbn Battûta'nın Gözüyle 14. Asır İnan Toplumunda Tasavvuf". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (Aralık 2020), 432-456.
- Keçiş, Murat. "Batı Anadolu Beyliklerinde Türkçe". *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. 1/651-656. Muğla: Muğla Üniversitesi, Aralık 2011.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *Anadolu'da İslamiyet*. İstanbul: Alfa Yayınları, Mart 2017.
- Koçyiğit, Tahsin. "İbn Battûta'nın Karadeniz seyahati üzerine bazı mülâhazalar". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (2009). 53-73.
- Korobeynikov, Dmitry. "Royal Titles the Germiyanoğulları". *Germiyanoğulları Beyliği Bildiriler*. Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Ersan-Mehmet Şeker. 303-310. Ankara: 2017.
- Küçükkaya, Mahmut Askeri. *İbn Battûta Seyahatnamesinde Tasavvufî Kültür*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufî Düşünce". *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*. haz. Ahmet Yaşar Ocak. 1/429-439. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası, Makaleler İncelemeler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Şehitoğlu, Betül Ok. *Seyahatname Sosyolojisi: İbn Battûta'nın Gizemli Dünyasına Sosyolojik Bir Bakış*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2021.
- Şeker, Mehmet. *İbn Battûta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı İle Ahilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı HAGEM, 1993.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Emevî Devleti Tarihi*. çev. Mücahit Yüksel. İstanbul: Hikmetevi yayınevi, 2016.
- Touati, Houari. *Ortaçağda İslam ve Seyahat Bir Âlim Uğraşısının Tarihi ve Antropolojisi*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2. Basım, 2016.
- Üstündağ, Mehlika. "İbn Battûta Seyahatnamesine Göre XIV. Yüzyıl İnan Coğrafyasında Sosyal Yaşam". *İraniyat Dergisi / Journal of Iranian Studies* 1/2 (2017), 45-65.
- Vryonis, Speros. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. Berkeley- Los Angeles- Londra: University of California Press, 1971, yeniden basım 1986.
- Waines, David. *İbn Battûta'nın Destansı Seyahati Bir Ortaçağ Maceraperestinin Hikâyeleri*. çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Yiğit, İsmail. *Emevîler (661-750)*. İstanbul: İsam Yayınları, 2016.
- Yücel, Yaşar. *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1991.

Şems-i Tebrîzî'nin Makâlat'ında Hadis Kullanımı

Ömer Faruk AKPINAR

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Konya, Türkiye,
omerfaruk.akpinar@selcuk.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 22.11.2021

Kabul: 24.12.2021

Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Hadis,
Şems-i Tebrîzî,
Mevlânâ,
Makâlât,
Tahrîc.

Şems-i Tebrîzî (öl. 645/1247?), Türk tasavvufunun önemli şahsiyetlerinden biri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (öl. 672/1273) hocası ve dostu olarak şöhret bulmuş gezgin bir dervıştır. Kim olduğu ve hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmayan Şems-i Tebrîzî'nin, zâhirî ve bâtnî ilimlerde yüksek mertebelere eriştiği ifade edilmiştir. Ne yazık ki o, ilmi müktesebatını yazma yoluna gitmemiştir. Onun gerek Mevlânâ gerekse başkaları ile yaptığı muhtelif konuşmaları öğrencileri tarafından kayda geçirilmiş ve Makâlât adıyla bugüne ulaşmıştır. Büyük kısmı Farsça kaleme alınan bu eser, Şems-i Tebrîzî'nin tasavvufî düşünce ve tecrübelerini günümüze ulaştıran en önemli kaynak olmasının yanı sıra içerdiği pek çok ayet, hadis ve bunların yorumları ile Şems'in ilmî yönünün derinliğini ortaya koymaktadır. Ne var ki tasavvufa dair eserlerde genellikle görüldüğü üzere eserde hadis rivayetlerine yer verilirken hadisçilerin sıhhat değerlendirmelerinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu çalışma, Şems-i Tebrîzî'ye nispet edilen söz konusu eserde yer alan hadis rivayetlerini, bunların kaynak ve sıhhatini tespit etmeyi hedeflemektedir.

Usage of Hadith in Shams al-Tabrîzî's Maqâlât

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 22.11.2021

Accepted: 24.12.2021

Published: 31.12.2021

Keywords:

Hadith,
Shams Tabrîzî,
Mawlânâ,
Maqâlât,
Takhrij(verification).

Shams al-Tabrîzî (d. 645/1247?) is a wandering dervish who became famous as the teacher and friend of Mawlânâ Jalâl al-Dîn al-Rûmî (d. 672/1273), one of the important figures of Turkish Sufism. Even though there is no detailed information about who he is and his life, it is stated that he attained high ranks in the apparent and mystic/esoteric sciences. Unfortunately, he did not write down his scientific acquis. His various conversations with both Mawlânâ and others were recorded by his students and reached today as Maqâlât. This work, most of which was written in Persian, is the most important source that conveys the mystic thoughts and experiences of Shams al-Tabrîzî. It reveals the depth of the scientific aspect of Shams with many verses, hadiths and their interpretations it contains. However, as it is generally seen in the works on sufism, the evaluations of the hadith scholars about authenticity of ahadith were not taken into account in it while the hadith narrations are mentioned. This study aims to determine the hadith narrations, their sources and authenticity in that work referred to Shams-i Tabrîzî.

Atıf/Citation: Akpınar, Ömer Faruk. "Şems-i Tebrîzî'nin Makâlât'ında Hadis Kullanımı". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 6 (Aralık 2021), 83-110. <https://doi.org/10.47702/sema.2021.17>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Şems-i Tebrîzî ve Makâlât'ı

582/1186 yılı civarında Tebriz'de doğan Şemsuddîn Muhammed b. Alî b. Melikdâd et-Tebrîzî (öl. 645/1247?), Şems-i Tebrîzî ismiyle meşhur olmuştur. İlk eğitimini memleketinde alan Şems'in, buradan ayrıldıktan sonra Bağdat, Dimeşk, Halep, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Aksaray gibi şehirleri dolaştığı,¹ tüccar kılığında sürekli seyahat ettiği², medrese ve tekkelerden ziyade kervansaraylarda konakladığı,³ şalvar uçkuru örerek geçimini sağladığı belirtilmiştir.⁴ Evhadüddîn-i Kirmânî ile Bağdat'ta 1237,⁵ İbnü'l-Arabî ile Dimeşk'te 1240 senesinde görüştüğü⁶ dikkate alınacak olursa onun ömrünün sonlarına kadar seyahatte bulunduğu tahmin edilebilir. Nitekim “Şems-i Perende / Uçan Şems” lakabının kendisine çok seyahat etmesinden ötürü verildiği ileri sürülmüştür.⁷ Şems'in, Erzurum'da bir müddet mektep hocalığı yaptığı,⁸ Halep'te on dört ay boyunca bir medrese hücreinde riyâzette kaldığı,⁹ hocası ve dostu olarak şöhret bulduğu Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (öl. 672/1273) ile de ilk defa Dimeşk veya Halep'te karşılaştığı kaydedilmiştir.¹⁰ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmayan Şems, nihayet 642/1244 yılında Konya'ya gelmiş,¹¹ ancak bazı çekememezlikler yüzünden¹² bir yıl kadar sonra Dimeşk'e gitmiştir.¹³ Mevlânâ, oğlunun da içlerinde bulunduğu bir heyeti Dimeşk'e göndererek onu tekrar Konya'ya getirtmiş¹⁴ ve evlatlığı Kimyâ Hâtun ile evlendirmiştir.¹⁵ Kimyâ Hâtun 644/1246 yılında vefat edince Şems, tekrar Dimeşk'a gitmiş ve kayıplara karışmıştır.¹⁶

*Makâlât'*taki konuşmalarından hareketle Şems'in, “melâmet tavrı baskın olan, ilâhî ve insanî muhabbeti her şeyin başı sayan, şeriatın ancak tarikat ve hakikatle anlaşılacağını söyleyen, dili zikreden, gönlü şükreden, vücudu sabreden âriflerin gerçek hikmete sahip bulunduğunu savunan, nübüvvet ve velâyet makamının yüceliğini lâyıkıyla ispat edemeyen nazar ehlinde uzak duran, semâ ehli, celâl yönü ön planda bir cemâle sahip Muhammedî meşrep bir sûfi olduğu” ifade edilmiştir.¹⁷ Ayrıca “Zâhir ve bâtın ilimlerinde yüksek derecelere ermiş, müderrislik ve müftülük makamına yükselmiş seçkin bir insanı sohbetiyle yakıp pişiren üstün vasıflarla donatılmış irfan ehli bir arif”¹⁸ “keskin bir zeka, insanları iyi tanıyan bir bilge ve şöhretten kaçan bir sûfi”¹⁹ olarak tanımlanmıştır. Onun,

¹ Semih Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/511.

² Mecdüddîn Feridun Sipehsâlâr, *Risâle-i Sipehsâlâr: Hazret-i Mevlânâ'nın Menkıbeleri*, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Rûmî Yayınları, 2005), 164.

³ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (Ankara: Maarif Basımevi, 1954), 2/44.

⁴ Sipehsâlâr, *Risâle*, 164; Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî”, 38/511.

⁵ Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî”, 38/511.

⁶ Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî”, 38/511.

⁷ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 2/43; Ahmet Kabaklı, *Mevlânâ* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 1984), 33.

⁸ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 2/134.

⁹ Sipehsâlâr, *Risâle*, 164; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 2/122; Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî”, 38/511.

¹⁰ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 2/46; Hüseyin Güllüce, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), 82; Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî”, 38/512.

¹¹ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 2/47; Güllüce, *Mevlânâ*, 66.

¹² Sultan Veled, *İbtidânâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (Ankara: Güven Matbaası, 1976), 50-52.

¹³ Sultan Veled, *İbtidânâme*, 55; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 2/74; Sipehsâlâr, *Risâle*, 170.

¹⁴ Sultan Veled, *İbtidânâme*, 56-60; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 2/129, 135-138; Sipehsâlâr, *Risâle*, 172-174; Güllüce, *Mevlânâ*, 73-74.

¹⁵ Sipehsâlâr, *Risâle*, 175; Kabaklı, *Mevlânâ*, 34; Bayram Ali Çetinkaya, *Şems-Mevlânâ Dostluğu* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 25.

¹⁶ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 2/74; Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî”, 38/513.

¹⁷ Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî”, 38/515.

¹⁸ Çetinkaya, *Şems-Mevlânâ Dostluğu*, 35.

¹⁹ Çetinkaya, *Şems-Mevlânâ Dostluğu*, 81.

İslami ilimlerden, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, felsefe ve kelam bilimlerinde yeter derecede ilerlemiş olduğu, ayrıca Arap edebiyat ve filolojisinde de üstün bir bilgiye sahip olduğu öne sürülmüştür.²⁰ Bununla birlikte talebeleri tarafından derlenen *Makâlât* dışında Şems-i Tebrîzî'ye ait bir eser bulunmamaktadır. *Merğûbü'l-kulûb* adlı 138 beyitlik mesnevi tarzında bir eser ona izafe edilse de²¹ bu eserin ona aidiyeti kabul görmemiştir.²²

Şems'in tasavvufî görüşlerini²³ de içeren muhtelif zamanlardaki konuşmalarından ve yaşadığı bazı tecrübelerden oluşan *Makâlât*'ın, Şems'in kendi telifi olmayıp öğrencileri tarafından derlendiği üslûbundan anlaşılmalıdır. Dili Farsça olan ve bazı yerlerde Arapça ibarelerin de yer aldığı eserin en eski nüshası Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 2154). Şems'in, yapmış olduğu seyahatlerde edindiği izlenimlerin yanı sıra Mevlânâ ve diğer sûfilerle yaptığı söyleşileri içeren *Makâlât*'ta, konuşma üslûbunun hâkim olduğu görülür. Konular dağınık ve birbirinden kopuktur. Birçok beyiti ihtiva eden eserde, *Meşnevi*'de geçen bazı hikâyeler de farklı anlatımlarla yer almıştır. Hatta eserdeki bazı ifadelerin doğrudan Mevlânâ'ya ait olduğu ileri sürülmüştür.²⁴ Mevlevîliğin teşekkül dönemi eserlerinden olan *İbtidânâme*, *Risâle-i Sipehsâlâr*, *Menâkıbü'l-ârifîn* gibi eserlere kaynaklık teşkil ettiği belirtilen²⁵ *Makâlât*, Eser Ahmed Hoşnûvîs (Tahran 1349 hş.), Nâsırüddin Sâhibüzzamânî (Tahran 1351 hş.), Muhammed Ali Muvahhid (Tahran 1369 hş.) ve Ca'fer Müderris-i Sâdikî (Tahran 1994) tarafından neşredilmiş, Mehmet Nuri Gençosman tarafından da Türkçe'ye çevrilmiştir (*Konuşmalar I-II*, İstanbul 1974-1975; *Makâlât*, İstanbul 2006). Ayrıca William Chittick, eserin üçte ikisine tekabül eden kısmını farklı bir tasnif ile İngilizceye tercüme ederek *Me and Rumi* adıyla yayınlamıştır (Loisville 2004). Şems'in *Makâlât*'ında yer alan şiirleri de ayrıca *Divân-ı Hazreti Şems-i Tebrîzî* adıyla yayınlanmıştır.²⁶

1. Makâlât'ta Hadis Kullanımı

“Kuşeyrî ve diğerlerinin yüz bin *Risâle*'sine karşı Hz. Muhammed Mustafa'nın en küçük bir haberini bile vermem.”²⁷ diyerek hadislerin önemini vurgulayan Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*'ın birçok yerinde Hz. Peygamber'den nakledilen haberlere yer vermiştir. Makalenin bu kısmında öncelikle Şems'in hadislere yer vermede takip ettiği yönteme değinilecek, ardından *Makâlât*'ta yer alan hadislerin tahriri yapılacaktır.

Şems-i Tebrîzî'nin konuşmalarında hadisleri kullanırken belli bir metot takip ettiği söylenemez. Bununla birlikte *Makâlât*'taki rivayetlerden hareketle onun hadislere yer verme üslûbuna dair şu tespitlerde bulunulabilir:

1. Şems-i Tebrîzî, hadis rivayetlerine yeri geldiğinde yer vermiştir. Ancak konuşmalarda bir bütünlük olmadığı için zikrettiği bazı hadislerle konunun bağlantısını kurmak güç olabilmektedir.

²⁰ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, çev. Mehmet Nuri Gençosman (İstanbul: Ataç Yayınları, 2012), 13 (mütercimim önzözü); Hüseyin Güllüce, “Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî”, *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu* (Şanlıurfa: 2007), 20.

²¹ İsmâil Paşâ b. Muhammed Emîn el-Bağdadî, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl alâ Keşfi'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), 2/468.

²² Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî”, 38/516.

²³ Şems'in tasavvufî görüşlerine dair ayrıntılı bilgi için bak. Osman Nuri Küçük, “Şems-i Tebrîzî'nin Tasavvufî Meşrebi ve Mevlânâ'nın Düşüncelerine Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 24 (2009/2), 11-38.

²⁴ Çetinkaya, *Şems-Mevlânâ Dostluğu*, 33.

²⁵ Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî”, 38/515.

²⁶ Luknov: Navalkışar Matbaası, 1922. Ayrıca Reynold A. Nicholson, *Divân*'dan yaptığı seçkileri tercüme ve notlarla neşretmiştir (*Selected Poems From The Divani Shamsi Tabriz*, Londra: Routledge, 1999).

²⁷ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 259.

2. Hadislerin bir kısmında “Hz. Mustafa şöyle buyurdu” “Peygamber şöyle buyurdu” diyerek söyleyene işaret etmiş,²⁸ bir kısmında sadece “Buyruldu ki” demiş,²⁹ bazısının “hadis” olduğunu belirtmiş,³⁰ ancak hadisleri çoğu zaman hadis olduğuna işaret etmeksizin kendi cümleleri arasında zikretmiştir.³¹
3. Şems, hadis metinlerinde takti³² yapmış, sadece hadisin konuyla ilgili kısmını zikretmekle yetinmiştir. Onun zikrettiği kısımlar, hadislerin tahriri yapılırken dipnotlarda metin olarak verilecektir.
4. Hadisler, genellikle Arapça lafızla nakledilmiş, ancak bazı rivayetlerin Farsçası verilmiştir. “Şeytan, kanın damarlarda hareket etmesi gibi, insanoğlunun damarlarında hareket eder.”³³ gibi bazı hadisleri ise bir yerde Farsça,³⁴ bir yerde Arapça lafızla zikretmiştir.³⁵ Aynı durum “Allah Teâlâ'nın nurdan yetmiş perdesi vardır.”³⁶ rivayetinde de vakidir. Rivayet, bir yerde³⁷ Arapça, diğer yerde³⁸ Farsça verilmiştir. “Kadınlarla istişare edin ve onlara muhalefet edin.”³⁹ hadisi de her iki dilde verilmiştir.⁴⁰
5. Şems-i Tebrîzî, bazı hadislerin anlaşılmasına yönelik açıklamalar yapmıştır.⁴¹ Mesela “Gıybet etmek, zina etmekten daha kötüdür.”⁴² hadisi hakkında zina yapan kişiye had uygulanacağını, ayrıca tövbe ettiği takdirde günahlarının bağışlanacağını, ancak kişinin yaptığı gıybetten dolayı nefis tezkiyesi yapsa bile helallik almadan kurtulamayacağını ifade etmiştir.⁴³ “Kıraatsiz namaz olmaz”⁴⁴ ve “Kalp huzuru olmaksızın namaz olmaz.”⁴⁵ rivayetlerini art arda verdikten sonra namazın zâhiri ile batinının bir bütün oluşturduğunu, kalp huzuruna erdiklerini

²⁸ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 86, 119, 140, 159, 173, 187, 191, 214, 232, 656, 702, 721, 728, 734, 741, 750, 762.

²⁹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 109, 200, 242, 267, 284, 287, 607, 614, 635, 776.

³⁰ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 240, 317, 320, 610, 774.

³¹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 71, 103, 126, 134, 145, 287, 290, 318, 622, 643, 645, 651, 671, 760, 765. Farsça metin içinde Arapça ibarelerle zikredilen bu sözlerin bir kısmı hadis olmakla birlikte, atasözü, vecize veya bir kaide olanları da vardır. Söz gelimi manası hakkında Şems'in birtakım açıklamalarda bulunduğu “Fakirlik tamamlandığı zaman, o Allah'tır.” (إذا تم الفقر فهو الله) / s. 732) ifadesi bazı sūfilere nispet edilen (Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 162), bâtil ve uydurma kabul edilmiş bir sözdür. Bk. Mahmûd Ebu'l-Fadl el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), 30/163.

³² Taktî', uzun bir hadisin belli bir kısmını alıp rivayet etme demektir. Bk. Mehmet Efendioğlu, “Taktî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/483.

³³ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahihu'l-muhtasar*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa (Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1987), “İ'tikâf”, 11, 12; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), “Selâm”, 23.

³⁴ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 173.

³⁵ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 214, 232, 762.

³⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyau ulûmi'd-dîn* (Kâhire, Dâru's-şâb, ts), 1/101.

³⁷ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 104.

³⁸ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 118.

³⁹ Ebû'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa*, thk. Muhammed es-Sabbâğ. (Beyrût: Mektebetü'r-Risâle, 1971), 222; Muhammed Tâhir b. Ali el-Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzûât* (İdâretü't-Tıbbâati'l-Muniriyye, 1343), 128.

⁴⁰ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 287.

⁴¹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 100, 149, 161-164, 309-310, 314, 610...

⁴² Hennâd b. es-Serî el-Kûfî, *ez-Zühed*, thk. Abdurrahmân Abdulcebbâr el-Ferîvâi (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1406), 2/565; Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. İvadi'llâh-Abdülmuhsin el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 6/348.

⁴³ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 149.

⁴⁴ Müslim, “Salât”, 42; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 13/441; 15/444.

⁴⁵ Rivayet bu haliyle hadis olarak tespit edilememiştir.

söyleyerek namazın zahirini terk edenlerin yanlıştta olduklarını belirtmiştir.⁴⁶ “Allah ile benim bir vaktim vardır ki, o anda aramıza ne bir peygamber ne de mukarreb bir melek girebilir.”⁴⁷ rivayetinin, bu hale ulaşmak için gayret etmesi yönünde insana bir davet olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸ Aynı yerde “İslam’da ruhbanlık yoktur.”⁴⁹ rivayetinin halkla oturmayı teşvik etmediğini, aksine Hakk’ın sözünü insanlara tatlı dille ulaştırdıktan sonra onlardan uzak durmaya çalışmayı, böylece “Allah ile bir vaktim var” sözündeki makama ulaşmak için gayret etmeye sevk ettiğini ileri sürmüştür.⁵⁰ Şems’e göre bu hadisin, toplumdan kopmayı, insanların arasından çıkıp gitmeyi ve halkın parmakla gösterdiği bir kişi haline dönüşmeyi yasaklayan bir manası vardır. Kadınlarla evlenmeyi terk etmeyi yasaklayan başka bir manası daha vardır. Buna göre fiilen evlenmeli, aynı zamanda gönlünü herkesten ayırıp her şeyden arındırarak bekar kalmalıdır.⁵¹

Dört ayrı yerde zikrettiği “*Senin bir şeyi sevmen, kulağını sağır ve gözünü kör eder.*”⁵² hadisini şöyle şerh etmiştir: “Kişi, sevgilinin kusurlarına karşı kör ve sağır olur. Kusurları görmeye ve konuşmaya başlarsa, sevgisi azalmış demektir. Nitekim anne, çocuğunu sever, çocuk altına yapsa bile bütün sevgisiyle ve güzelliğiyle ona yaklaşır, hatta ‘canın sağ olsun yavrum.’ der.⁵³ Bir insanın hem âşık olması, hem de basiret ve ayırt edici gücünün kalması mümkün müdür?⁵⁴ Kişinin dünya sevgisi din sevgisine galip gelirse kulak sağır ve göz kör olur.⁵⁵ Ancak bütün âşıklar böyle değildir. Hepsisi kötüyü iyi olarak görmezler. Bazı âşıklar, her şeyi olduğu gibi görürler. Çünkü onu Hakkın nuruyla görürler. Onlar hiçbir zaman kusura ve kusurluya âşık olmazlar.”⁵⁶

Şems, “Kim nefsinı tanırsa kesinlikle Rabbini tanı(mış)tır.”⁵⁷ sözündeki nefsi tanımayı “nefsi yenmek” olarak yorumlamıştır.⁵⁸ Bir başka yerde ise, “*Ne mutlu beni gören kişiye ve beni gören kişiyi gören kişiye!*”⁵⁹ hadisini iktibas ederek kişinin, kendisini veya Mevlânâ’yı gören bir başkasını gördüğü zaman Mevlânâ’yı görmüş gibi olacağını veya Mevlânâ’yı gören kimsenin kendisini görmüş gibi

⁴⁶ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 140.

⁴⁷ Bazı sūfîlerin hadis olarak naklettiği bu sözün Hz. Peygamber’e ait olmadığı belirtilmiştir. Bk. Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadisi'l-mevdû'*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Haleb: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1994), 151; Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 299.

⁴⁸ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 692.

⁴⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serâhsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 10/111; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 12/414. Hz. Peygamber’e nispet edilen bu rivayetin bu lafızla sahih olmadığı belirtilmiştir. Bk. Ebu'l-Ferac Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*. thk. Halîl el-Meys (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403), 2/641.

⁵⁰ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 692.

⁵¹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 721.

⁵² Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Edeb”, 124; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/24; 45/533.

⁵³ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 100.

⁵⁴ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 164.

⁵⁵ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 314.

⁵⁶ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 161.

⁵⁷ Yahyâ b. Muâz'ın sözü olduğu söylenen bu rivayetin Hz. Peygamber’e isnadının uydurma olduğu belirtilmiştir. Bk. Râdiyyüddîn el-Hasen b. Muhammed es-Sâğânî, *el-Mevzûât*, thk. Necm Abdurrahmân Halef (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1405), 35; Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 351-352.

⁵⁸ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 309-310.

⁵⁹ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/335; Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), 22/20; Muhammed b. Abdullâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Yûsuf Abdurrahmân Mar'aşlı (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/86.

olacağını iddia etmiştir.⁶⁰ Esasında bir önceki maddede yeterince şerhe dair örnek verildi. Çok gerekli değilse burayı çıkaralım.

6. Bazı hadisleri, ayetleri tefsir ederken zikretmiş, bazı hadisleri açıklarken de ayetlere atıflarda bulunmuştur. Mesela “*Sizin hepinizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir*” (Lokman, 25/28) ayetinin “Müminler tek bir kişi gibidirler.”⁶¹ hadisi ile benzeştiğini ifade etmiştir.⁶² Buna karşılık “Ben yere ve göğe sığmam, fakat mümin kululumun kalbine sığarım.”⁶³ hadisini “*Kesinlikle biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk da onlar bunu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korkuya kapıldılar. Ancak onu insan yükledi. Kesinlikle insan çok zalim ve çok cahildir.*” (Ahzâb, 33/72) ayeti ile açıklamıştır.⁶⁴
7. Bazı hadisleri belli konularda delil olarak kullanmıştır. Mesela “*Ruhlar daha önce bir araya toplanmış ordulardır.*”⁶⁵ hadisini ruhların bedenlerden önce yaratıldığına delil olarak zikretmiştir.⁶⁶ Benzer şekilde Hz. Mûsâ'nın Kur'an'da çokça anılmasından hareketle Allah tarafından çok sevildiği sonucuna ulaşmış ve bunu “*Kim bir şeyi severse, onu anmayı çoğaltır.*”⁶⁷ hadisi ile delillendirmiştir.⁶⁸
8. Bazı rivayetlerde iş'arî yorumlarda bulunmuştur. Söz gelimi “*Bereket büyüklerinle birlikte dir.*”⁶⁹ hadisinde geçen büyüklerden kastın yaşça mı yoksa mana bakımından mı büyüklük olduğuna dair görüşlerin bulunduğu belirtmiştir.⁷⁰ “*Ara sıra ziyaret et de sevgi artsın.*”⁷¹ hadisini “Belli bir zamandan sonra cahillerin baktığı gözle bakma! Taze ve yeni gözle bak, kendini yenile!” şeklinde yorumlamıştır.⁷² “*Şeytan, kanın damarlarda hareket etmesi gibi, insanoğlunun damarlarında hareket eder.*”⁷³ hadisini de zahirî anlamı reddeden başka bir manada anlamak gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁴
9. Şems, aslı olmayan bazı rivayetlerde de iş'arî yoruma gitmiştir. Mesela “Bir saat tefekkür, altmış sene ibadetten daha hayırlıdır.” rivayetindeki tefekkürden kastın, özü sözü doğru olan dervişin kalp huzuru olduğunu öne sürmüştür. Çünkü ona göre bunda riya yoktur, bu sebeple kalp huzuru olmaksızın yapılan zahiri bir ibadetten daha hayırlıdır. Üstelik namazın kazası

⁶⁰ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 689.

⁶¹ Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Kesb*, thk. Süheyl Zekkâr (Dımeşk: 1400), 73; Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. Yâsîr b. İbrâhîm-Ğanîm b. Abbâs, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997), 3/510; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 10/58.

⁶² Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 162.

⁶³ Nizâmuddîn el-Hasen b. Muhammed en-Nisâbü'rî el-Kummî, *Ğarâibü'l-Kur'an ve rağâibü'l-Furkân*, thk. Zekerîyya Umeyrât (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416), 1/674.

⁶⁴ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 125.

⁶⁵ Buhârî, “Enbiyâ”, 3; Müslim, “Birr”, 159.

⁶⁶ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 173.

⁶⁷ Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr fi ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 507 (no: 8312).

⁶⁸ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 174.

⁶⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 9/16; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/62.

⁷⁰ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 136.

⁷¹ Süleymân b. Dâvûd b. Câlût et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Hicr, 1999), 4/268; Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Atekî el-Bezzâr, *el-Bahru'z-zehâr el-ma'rûf bi Müsnedi'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah ve Âdil b. Sa'd (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2003), 9/381; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 2/210; 3/248.

⁷² Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 688.

⁷³ Buhârî, “İ'tikâf”, 11, 12; Müslim, “Selâm”, 23.

⁷⁴ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 762.

olur, ancak kalp huzurunun kazası olmaz.⁷⁵ Benzer şekilde “Kim bağışlanmış bir kimse ile yemek yerse o da bağışlanır.” sözünde geçen yemeği ahiret yiyeceği olarak yorumlamış, aksi takdirde Hz. Peygamber ile pek çok münafık ve yahudinin yemek yediği için bağışlanmış olacaklarını yorumuna mesnet yapmıştır.⁷⁶ “Abdest üstüne abdest almak, nur üstüne nurdur.” rivayetini bir yerde göz yaşı ile olan iç temizlik ve zahiri abdest ile olan dış temizlik şeklinde yorumlarken,⁷⁷ bir başka yerde “Yani abdestin manası, fitrî yaratılıştır. Kul onun üzerine abdest alır ve tekrar arınır. Böylece nur üstüne nur olur. Dolayısıyla zahiri olarak iki defa abdest alan kişi değildir.”⁷⁸ şeklinde açıklamıştır. Bir başka yerde zikrettiği “Cennet ehlinin çoğu aptallardır.”⁷⁹ rivayetini “Nefis, tevil ve yorumdan uzak durmalı, aptal gibi olmalı; düşüncenin sonu gelmez” diyerek yorumlaması ise ilginçtir.⁸⁰

10. Bazı rivayetlerin sebab-i vurûdlarına değinmiştir. Söz gelimi “Az ziyaret et de sevgin artsın.” hadisinin söyleniş sebebini Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'in ayakkabısını her zaman itinayla düzeltirken, bir seferinde ayağı ile düzeltmesi şeklinde açıklamıştır. Ona göre bu söz Hz. Ebû Bekir gibi sahabiler için değil, Hz. Peygamber'e karşı gözlerinde bir doyum oluşan Ebû Hüreyre gibi sahabiler hakkında buyrulmuştur. Hz. Ebû Bekir'de ise böyle bir hal söz konusu değildir hatta Allah Rasûlü bu yüzden onu, kendinden uzaklaşmaması için savaşa bile göndermemiştir. Bu sebeple onun gibi kimselerin az ziyaret etmek şöyle dursun, “Kimin için bir şeyde bereket varsa, ona yapışsın” düsturunca hareket etmesi gerekir.⁸¹
11. Bazı rivayetlerin sebab-i irâdlarına⁸² dair nakilde bulunmuştur. Mesela sahabilerin Hz. Peygamber'in vefatından sonra şehirden zorla çıkardıkları kimse hakkında bir kadın, önce sahabilere itiraz etmiş, ardından “Hz. Peygamberin dostları anlamsız bir iş yapmazlar. Şehrin dışına atılmaya layık olmayan bir kişiyi, dışarı atmazlar. Çünkü Hz. Peygamber “Ümmetim dalalet ve sapıklık üzere bir araya gelmez.” buyurmuştur. İyi bir iş yapıyorsunuz. Allah size yardım etsin.” diyerek onlara destek olmuştur.⁸³ Bir başka örnekte ise Şems, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in, Hz. Peygamberle yaptıkları bir yolculukta gördükleri her su ile abdest yenilemelerinin sebebini dedelerinden işittikleri “Abdest üstüne abdest, nur üstüne nurdur.” hadisi olduğuna dair bir bilgi nakletmiştir.⁸⁴
12. Hz. Peygamber'in sözleri yanında az da olsa Hz. Ali, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre gibi meşhur sahabilerin sözlerine de yer vermiştir.
13. Konuşmalardan oluşan *Makâlât*'ta hadis rivayetlerinde isnadın bulunmayışı normal karşılanmalıdır Şems-i Tebrîzî nadiren zikrettiği sahabî râvisi dışında hadislerin râvilerinden hiç bahsetmemiştir. Bunda, eserin konuşmalardan oluşmasının yanı sıra yaşanan dönemde isnadın yaygın olarak kullanılmaması da etkili olmalıdır.

⁷⁵ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 208.

⁷⁶ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 318.

⁷⁷ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 131.

⁷⁸ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 733.

⁷⁹ Bezzâr, *Müsned*, 13/32; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahavî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 7/431; Ebû Ahmed Abdullâh İbn Adiy el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazzâvî. (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988), 1/191.

⁸⁰ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 145.

⁸¹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 159, 688.

⁸² *Sebebu irâdi'l-hadis*, hadisin Hz. Peygamber tarafından söyleniş sebebinden (sebeb-i vurûd) farklı olarak, rivayetin, râvilerinden birisi tarafından niçin gündeme alındığını, bir başka deyişle Hz. Peygamber'den sonraki dönemde niçin rivayet edildiğini anlatan bir kavramdır.

⁸³ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 122-123.

⁸⁴ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 251.

14. *Makâlât*'ta -tek bir haber istisna tutulursa⁸⁵ rivayetler için herhangi bir sıhhat değerlendirmesinde bulunulmamıştır. Söz konusu yerde “İki defa doğmamış olan kişi Rahman’ın halısının üzerinde oturamaz ve melekût âleminin üzerine çıkamaz.”⁸⁶ rivayeti hakkında “Şeyh bunu söylemiş olamaz! Bu, sahih olmayan bir nakildir” şeklinde bir değerlendirmeye yer vermiş, ancak ardından “Biz size nakledilmiş olan bu kelamı anlattık, ister sahih olsun ister sahih olmasın aynıdır.” itirazını da eklemiştir. Benzer şekilde bir konuşmasında “Her hadisin Kur’an’da bir benzeri vardır. Elbette sahih bir hadis olması gerekir.”⁸⁷ diyerek bir taraftan rivayetler için sıhhat vurgusu yaparken öte yandan hadis ilminin kriterlerine göre aslı olmayan veya uydurma olan birçok rivayeti kullanmıştır. Bu tutum, ilham ve keşif yoluyla hadis tashihi benimsen⁸⁸ tasavvuf ehlinin düşüncesiyle örtüşmektedir.
15. Şems, bir rivayeti Kur’ân’a arz ederek değerlendirmiştir. “Allah Teâlâ’nın nurdan yetmiş perdesi vardır.” şeklinde verdiği⁸⁹ sözün bir benzerini bir başka yerde -72 perde şeklinde-Farsça olarak zikretmiş ve bunu Kehf sûresi 109. ayetinde yer alan denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve edilse Allah’ın sözlerinin bitmeyeceğini beyan eden ifadeye muhalif olduğu için muğalata olarak değerlendirmiş, nurun perdelerinin sonu olmayacağını öne sürmüştür.⁹⁰ Ne var ki bir başka yerde Allah’ın nurdan yedi yüz veya yedi yüz bin perdesi olduğunu, bunların yavaş yavaş kaldırılarak Allah’ın zatından parlayan nura ulaşılacağını dile getirmiştir.⁹¹
16. Ledünnî ilmin⁹² varlığını savunan Şems, “Kur’an Allah’ın kelimidir ve hadis Hz. Muhammed’in kelimidir.” inancında olan kimseleri bununla yetindikleri için eleştirmiştir.⁹³

2. Makâlât'ta Yer Alan Hadislerin Tahrici

Şems-i Tebrîzî, eserinde yer verdiği hadislerin hangi kaynaklarda geçtiğine dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Zikredilen hadislerin isnadları da hazfedildiği için onun referans aldığı kaynakları tespit etmek ve rivayetleri isnadları yönüyle incelemek güç bir hale gelmiştir. Üstelik o, hadis metinlerini bütünüyle zikretmeyip⁹⁴ ya taktî‘ yapmakta ya muhtasar rivayet etmekte yahut da mana ile nakletmektedir. Bu durumda bazı rivayetlerin sıhhatini belirlemek şöyle dursun geçtikleri kaynakların tespiti dahi yapılamamıştır. Kimi rivayetler ise sadece muahhar veya tâli kaynaklarda bulunabilmiştir. Çalışmada öncelikle kaynağına dair bir tespit yapılan hadisler zikredilecek, ardından kaynak tespiti yapılamayan rivayetler sıralanacaktır. Zayıf ve asılsız olan haberlerin durumuna ilgili dipnotta işaret edilecek, rivayetlerin sıhhatine dair genel değerlendirme sonuç kısmında yapılacaktır.

⁸⁵ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 679.

⁸⁶ Rivayetin tahrici ileride gelecektir.

⁸⁷ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 240.

⁸⁸ Seyit Avcı, “Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4 (2004), 163.

⁸⁹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 104. Tahrici ileride gelecek olan bu söz için bk. Gazâlî, *İhyau ulûmi'd-dîn*, 1/101.

⁹⁰ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 118.

⁹¹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 733.

⁹² Kehf sûresi 65. ayetteki ifadedden mülhem olan bu kelime, gizli hakikatleri konu alan ve bu yolla insanı mânevî kurtuluşa ulaştırdığına inanılan “batın ilmi”ni ifade etmek için kullanılır. Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Bâtın İlmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/188.

⁹³ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 728.

⁹⁴ Şems’in, hadisleri tamamıyla zikrettiği ancak konuşmaları kaydeden talebelerin yazıyı yetiştirebilmek için rivayetleri kısalttıkları da çok düşük bir ihtimal olarak zikredilebilir.

2.1. Kaynağı Tespit Edilen Rivayetler⁹⁵

1. “Dünya müminin zindanıdır.”⁹⁶
2. “Abdest üstüne abdest almak, nur üstüne nurdur.”⁹⁷
3. “Bereket büyüklerinize birlikte dir.”⁹⁸
4. “Kıraatsiz namaz olmaz”⁹⁹
5. “Kalp huzuru olmaksızın namaz olmaz.”¹⁰⁰
6. “Fatiha okunmadan namaz olmaz.”¹⁰¹
7. “Bir saat tefekkür, altmış sene ibadetten daha hayırlıdır.”¹⁰²
8. “Allah ile benim bir vaktim vardır ki, o anda aramıza ne bir peygamber ne de mukarreb bir melek girebilir.”¹⁰³
9. “İslam’da ruhbanlık yoktur.”¹⁰⁴

⁹⁵ Rivayetlerin belirlenmesinde *Makâlât*'ın Mahmut Acar tarafından yapılan ve yayın aşamasında olan tercümesinden istifade edilmiş, hadis metinleri aslından kontrol edilmiştir. Rivayetin herhangi bir kaynaktan bulunuyor olması dikkate alınmış, bu doğrultuda tefsir, fıkıh, tasavvuf kitapları gibi doğrudan hadis kaynağı sayılmayacak eserler de kullanılmıştır.

⁹⁶ الدنيا سجن المؤمن (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 131, 204, 317, 610). Müslim, “Zühd”, 1; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebir / Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Âvvâd Ma'rûf, (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), “Zühd”, 16; Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, nşr. Ahmed Şemsüddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), “Zühd”, 3.

⁹⁷ الوضوء على الوضوء نور على نور (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 131, 251, 733). Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kumhâvî (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Arabî, 1405), 3/332. Irâkî, Gazâlî'nin *İhyâ*'da tahrir ettiği bu hadisin aslının olmadığını belirtmiştir. Bk. Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn Irâkî, *el-Muğni an hamli'l-esfâr*, thk. Eşref Abdülmaksûd (Riyâd: Mektebetü Taberiyye, 1995), 1/84.

⁹⁸ البركة مع أكبركم (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 136). Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hıbbân el-Büstî, *Sahihu İbn Hıbbân bi tertibi İbn Belebân*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 2/319; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 9/16; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/62.

⁹⁹ لا صلاة إلا بقراءة (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 140). Müslim, “Salât”, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/441; 15/444.

¹⁰⁰ لا صلاة إلا بحضور القلب (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 140). Rivayet bu haliyle tespit edilememiştir. Bu söz namazla ilgili hadislerde geçen “Kalbi ve yüzü ile yönelmiş olduğu halde” (Müslim, “Tahâret”, 17) ifadesinin manen rivayeti olmalıdır. Bursevî, “Namazın gereği ise zahîrî temizlik ve kalp huzurudur.” demiştir. Bk. İsmâîl Hakî Bursevî, *Tefsîru ruhi'l-beyân* (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Arabî, ts.), 5/102. Bu sözün birebir aynısı Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Mûsâ el-Hanefî'nin bir ifadesinde tespit edilebildi. Bk. Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Mûsâ el-Hanefî, *el-Mu'tesar mine'l-Muhtasar min Meşkelî'l-âsâr* (Beyrût: Âlemu'l-kütüb, ts.), 43.

¹⁰¹ لا صلاة إلا بفاتحة الكتاب (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 208, 672). Tirmizî, “Salât”, 183; Ebû Dâvud, “Salât”, 135; Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk el-İsferâinî, *Müsnedü Ebî Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimeşki (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1998), 1/451.

¹⁰² تفكر ساعة خير من عبادة ستين سنة (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 208). Bu rivayetin, isnadındaki yalancı râvîler sebebiyle Hz. Peygamber'e nispetinin uydurma olduğu ifade edilmiştir. Bk. Celâluddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 2/276; Fettenî, *Tezkiratü'l-mevzûât*, 188; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbn Arrâk el-Kinânî, *Tenzihü's-şerîati'l-merfû'a ani'l-ahbâri's-şeniati'l-mevdûa*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf-Abdullâh Muhammed es-Siddîk (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1378), 2/304. “Bir saat tefekkür, bir gece ibadetten daha hayırlıdır” şeklinde Ebu'd-Derdâ ve Hasen el-Basrî'nin sözü olarak nakledilmiştir. Bk. Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kible, 2006), 19/179, 374.

¹⁰³ لي مع الله وقت لا يسعني فيه نبي مرسل ولا ملك مقرب (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 147, 701). Rivayetin ilk cümlesi için bk. 281, 692, 693, 777). Bazı sûfilerin hadis olarak naklettiği bu sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığı belirtilmiştir. Bk. Ali el-Kârî, *el-Masnû'*, 151; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 299.

10. “Cennet ehlinin çoğu aptallardır”¹⁰⁵
11. “Cennet kötülüklerle kuşatılmıştır.”¹⁰⁶
12. “Hak, Ömer’in diliyle konuşur.”¹⁰⁷
13. “Kim yerin üzerinde yürüyen ölü bir kimseye bakmak isterse, Ebu Bekir-i Sıddık’a baksın.”¹⁰⁸
14. “Kimin dini sağlam olursa, imtihanı da o kadar ağır olur. Kimin dini de zayıf olursa, imtihanı da o kadar zayıf olur.”¹⁰⁹
15. “Ara sıra ziyaret et de sevgi artsın.”¹¹⁰
16. “Kimin için bir şeyde bereket varsa, ona sıkı sıkı sarılsın.”¹¹¹
17. “İyilerin iyilikleri, yakınlaştırılanların kötülükleridir.”¹¹²
18. “Senin bir şeyi sevmen, kulağımı sağır ve gözünü kör eder.”¹¹³
19. “Gıybet etmek, zina etmekten daha kötüdür.”¹¹⁴
20. “Hud suresi beni yaşlandırdı.”¹¹⁵

¹⁰⁴ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 692, 721). Serahsî, *el-Mebsût*, 10/111; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 12/414. Hz. Peygamber'e nispet edilen bu rivayetin bu lafızla sahih olmadığı belirtilmiştir. Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, 2/641. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in, daha fazla ibadet edebilmek için kendi kendine evlenmeme sözü veren Osman b. Maz'ûn'a nasihatinde “اني لم أومر بالرهانية” “Ruhbanlıkla emrolunmadım” (Dârimî, Nikah, 4) veya “إن الرهانية لم تكتب علينا” Ruhbanlık bize yazılmamıştır.” (Abdurrezâk, *el-Musannef*, 7/150; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43/70; İbn Hibbân, *Sahîh*, 1/185) dediği nakledilmiştir.

¹⁰⁵ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 145). Çok zayıf bir senedle nakledilen (Bezzâr, *Müsned*, 13/32; Tahavî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 7/431; İbn Adiy, *el-Kâmil*, 1/191) bu rivayetin aslının olmadığı belirtilmiştir. Bk. Alî el-Kârî, *el-Masnû'*, 57; Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzûât*, 29.

¹⁰⁶ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 145). Müslim, “Cennet”, 1; Tirmizî, “Sıfatü'l-cenne”, 21.

¹⁰⁷ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 148). Hadisi bu lafızla tespit edemedik. “Allah, hakkı Ömer'in diline ve kalbine yerleştirmiştir” şeklinde nakledilmiştir. Bk. Ebû Dâvud, “Harâc”, 18; Tirmizî, “Menâkıb”, 18; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

¹⁰⁸ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 148). Tilmisânî, *Nefhu't-tib*, 5/164. Başka kaynaklarda bu lafızla tespit edemediğimiz bu rivayetin bir benzeri “Kim, cehennemden azat edilmiş birine bakmak isterse Ebû Bekir'e baksın!” şeklinde nakledilmiştir. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/170; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dîmeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1984), 8/342; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 9/149.

¹⁰⁹ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 146). İbn Hibbân, *Sahîh*, 7/183; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/41. İsnadında inkıta' olduğu belirtilen bu rivayetin bir benzeri için bk. Tirmizî, “Zühd”, 56.

¹¹⁰ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 159, 688). Tayâlisî, *Müsned*, 4/268; Bezzâr, *Müsned*, 9/381; İbn Hibbân, *Sahîh*, 2/386; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 2/210; 3/248. Sâgânî bu rivayetin mevzû' olduğunu ileri sürmüştür. Bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*, thk. Abdurrahmân el-Muallimî (Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1407), 260.

¹¹¹ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 159). Bu ibarenin hadis değil, seleften birinin sözü olduğu belirtilmiştir. Bk. Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiye, *Ehâdisu'l-kussâs*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1988), 59; Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 337. Benzer bir rivayet için bk. İbn Mâce, “Ticârât”, 4; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin Beyhakî, *el-Âdâb*, nşr. Ebû Abdullâh es-Saîd el-Medûh (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1988), 319.

¹¹² (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 160, 684). Metinde doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edilmeden verilen bu sözün, aslında ilk dönem mutasavvıflarından Ebu'l-Kâsım Cüneyd'in (Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Hâc el-Fâsî, *el-Medhal* (Dâru't-Türâs, ts.), 1/190) veya Ebû Saîd el-Harrâz'ın (Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 195) sözü olduğu belirtilmiştir.

¹¹³ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 100, 161,164, 314). Ebû Dâvud, “Edeb”, 124; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/24; 45/533.

¹¹⁴ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 149). Hennâd, *ez-Zühd*, 2/565; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 6/348.

21. “Mümin Allah’ın nuruyla bakar.”¹¹⁶
22. “Şeytanım Müslüman oldu.”¹¹⁷
23. “Hayırlı servet hayırlı insan içindir.”¹¹⁸
24. “Müminler tek bir kişi gibidirler.”¹¹⁹
25. “Âdem ve onun dışındakilerin hepsi benim sancağımın arkasındadırlar, ancak benim için övünmek yoktur. Ben Arapların ve diğerlerinin en iyi konuşan kişisiyim, ancak benim için övünmek yoktur. Benim övüncüm sadece fakirliktir.”¹²⁰
26. “Allah’ım! Toplumumu hidayet et, çünkü onlar bilmiyorlar.”¹²¹
27. “Söz vermek bir borçtur.”¹²²
28. “İnsan, dilinin altında gizlidir.”¹²³
29. “Hannane sütunu”¹²⁴
30. Ayın yarılma hadisesi¹²⁵
31. “Ümmetim dalalet üzere bir araya gelmez.”¹²⁶

¹¹⁵ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 119, 723, 764). Tirmizî, “Tefsîr”, 56; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 15/552; Bezzâr, *Müsned*, 1/169.

¹¹⁶ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 97, 161, 250). Tirmizî, “Tefsîr”, 16; Taberânî, *el-Mu’cemu’l- evsat*, 3/312; 8/23.

¹¹⁷ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 169). Bezzâr, *Müsned*, 14/249.

¹¹⁸ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 169). Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29/338; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 11/381; Taberânî, *el-Mu’cemu’l- evsat*, 3/291.

¹¹⁹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 162, 617). Şeybânî, *el-Kesb*, 73; Sem’ânî, *Tefsîr*, 3/510; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 10/58.

¹²⁰ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 171). Rivayetin ilk cümlesi için bk. Tirmizî, *Tefsîr*, 18; Bezzâr, *Müsned*, 13/71; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, 4/213. “Ben Arapların ve diğerlerinin en iyi konuşan kişisiyim” cümlesine mevzu hadisleri toplayan eserlerde yer verilmiştir. Bk. Sâğânî, *el-Mevzûât*, 73; Alî el-Kârî, *el-Esrâru’l-merfûa*, 117. Rivayetin son cümlesinin ise Hz. Peygamber’e ait olmayan asılsız bir rivayet olduğu belirtilmiştir. Ebû Hafs Ömer b. Alî İbnü’l-Mülakkın, *el-Bedru’l-münîr fi tahrîci’l-ehâdis ve’l-âsâri’l-vâkıati fi’ş-Şerhi’l-kebîr*, thk. Mustafa Ebu’l-Ğayt vd. (Riyâd: Dâru’l-Hicre, 2004), 7/587; Alî el-Kârî, *el-Esrâru’l-merfûa*, 254.

¹²¹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 78, 171, 203, 712, ayrıca rivayetin ilk cümlesi için bk. s.270). Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, thk. Muhammed b. Saîd Besyûnî Zağlûl (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1410), 3/45; Kâdî Ebu’l-Fadl İyâz b. Mûsâ el-Yahsûbî, *eş-Şifâ bi ta’rîfi hukûki’l-Mustafâ* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1988), 1/105. Hz. Peygamber, benzer bir cümleyi geçmiş peygamberlerden birini anlatırken onun sözü olarak da zikretmiştir. Bk. Buhârî, “Enbiyâ”, 52; Müslim, “Cihâd”, 105.

¹²² Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 116). Taberânî, *el-Mu’cemu’l- evsat*, 4/23; Muhammed b. Selâme b. Ca’fer el-Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 1986), 1/40.

¹²³ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 111, 119). Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 22/42; Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî el-Bağdâdî, *el-Hâvî fi fihri’ş-Şâfi* (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994), 12/262. Hadis kaynaklarında tespit edemediğimiz bu söz Hz. Ali’ye de nispet edilmiştir. Bk. Ebû Hayyân Ali b. Muhammed et-Tevhîdî, *el-Besâir ve’z-zehâir*, thk. Vedâd el-Kâdî (Beyrût: Dâru Sâdır, 1988.), 2/230; İzzuddîn Abdülhamîd b. Hibetullâh İbn Ebî’l-Hadîd, *Şerhu Nehci’l-belâğa*, thk. Muhammed Abdülkerim en-Nemerî (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998), 18/353.

¹²⁴ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 111). Hz. Peygamber’in üzerinde hutbe okuduğu hurma kütüğüne verilen isim. Kendisine minber inşa edildiğinde kütük, Hz. Peygamber’den ayrılacağı için inler gibi ses çıkarmış, buna binaen böyle isimlendirilmiştir. Bk. Buhârî, “Cum’â”, 24; Tirmizî, “Salât”, 362.

¹²⁵ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 658). Buhârî, “Menâkıb”, 24; Müslim, “Sıfatü’l-münâfıkîn”, 43.

¹²⁶ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 123). Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, 12/447; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/115.

32. “İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olan kişidir.”¹²⁷
33. “Ben yere ve göğe sığmam, fakat mümin kululumun kalbine sığarım.”¹²⁸
34. “Rahmetim gazabımın önüne geçmiştir.”¹²⁹
35. “Allah Teâlâ'nın nurdan yetmiş perdesi vardır.”¹³⁰
36. “Bir parmak ucu dahi yaklaşırsam kesinlikle yanarım.”¹³¹
37. “Mümin yalan söylemez.”¹³²
38. “Benim velilerim kubbelerimin atındadır. Onları benden başkası bilmez.”¹³³
39. “Bilin ki Allah'ın velileri ölmezler, tam tersine bir yurttan başka bir yurda taşınırlar.”¹³⁴
40. “Dünya ahiret ehline haramdır. Ahiret de dünya ehline haramdır. Ancak ehlullâha hem dünya hem ahiret haramdır.”¹³⁵
41. “İnsanlarla akıllarına göre konuşun.”¹³⁶

¹²⁷ خیر الناس من ینفع الناس (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 126). Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 6/58; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 2/223; Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 246 (no: 4044).

¹²⁸ لا یسعنی سمائی ولا أرضی، بل یسعنی قلب عبدی المؤمن (s.125, 213, 257, 267, 284, 677, 738). Nisâbü'rî, *Ğarâibü'l-Kur'an*, 1/674. (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 125'te sadece “لا یسعنی سمائی” kısmı verilmiş; s.257 ve 738'de ما لا یسعنی şeklinde zikredilmiştir.

¹²⁹ سبقت رحمתי غضبی (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 109). Buhârî, “Bed'u'l-halk”, 1; “Tevhîd”, 15; Müslim, “Tevbe”, 14.

¹³⁰ الله تعالى سبعون حجبا من نور (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 104, 118). Gazâlî, *İhyau ulûmi'd-dîn*, 1/101. Benzer bir rivayet için bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 6/278. İbnü'l-Cevzî, bu rivayetin mevzu olduğunu belirtmiştir. Bk. Ebu'l-Ferac Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûâtü'l-kübrâ*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966), 1/117.

¹³¹ لو دنوت أنملة لأحترقت (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 182, 209). Mirac gecesi Cebrâil'e isnad edilen bu söz için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/445; 25/131. Benzer bir rivayet için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe el-Absî, *el-Arş*, thk. Muhammed b. Halife et-Temîmî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 468. İsnadı sahih olan ancak maktu' olan bu rivayette bir önceki rivayet de “Allah ile benim aramda nurdan yetmiş perde vardır.” lafzıyla yer almaktadır. Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa*, 1/23.

¹³² المؤمن لا یكذب (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 152, 637, 652). Fahrüddîn Osmân b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Bulak-Kâhire: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313), 5/98. Soru kalıbıyla gelen rivayet için bk. Mâlik, “Câmi”, 7 (no: 1795); Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh İbn Abdilber, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed el-Bekrî, (Müessesetü'l-Kurtuba, ts.), 16/253. Müellif, hadisi s.637'de uzun haliyle vermiştir. Bu rivayette Hz. Peygamber'e mü'minin zina edip etmeyeceği sorulmuş, o da edebileceğini belirtmiş, Ebu'd-Derdâ bunu kabul etmek istemeyince “Ebu'd-Derdâ'nın itirazına rağmen mü'min olduğu halde zina eder” buyurmuş, ancak mü'minin yalan söylemeyeceğini bildirmiştir. Bu rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/311; 45/483; Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün'im Şelbî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 6/276-277.

¹³³ أولیائی تحت قبایي لا یعرفهم غیري (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 99, 284, 306, 771). Nisâbü'rî, *Ğarâibü'l-Kur'an*, 2/58; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/248. Tasavvuf kitaplarında hadis olarak zikredilen bu söz hiçbir muteber hadis kaynağında bulunmamaktadır. Bk. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis* (Konya: Yediveren Yayınları, 2001), 285. Şems, bir yerde rivayetin ilk kısmına (s.771), üç yerde ise son kısmına hadis olduğunu belirtmeksizin atıf yapmıştır.

¹³⁴ المؤمنون لا یموتون بل ینقلون من دار إلى دار (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 86'da “bir yurttan başka bir yurda” ifadesi olmaksızın, s. 204'te “bir yurttan başka bir yurda taşınırlar” şeklinde). Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 25/70. Râzî'nin Hz. Peygamber'e nispet ettiği bu söz hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

¹³⁵ الدنيا حرام على أهل الآخرة، والآخرة حرام على أهل الدنيا، والدنيا والآخرة حرامان على أهل الله (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 79). Ebû Şucâ' Şîrûye b. Şerhdâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hutâb*, thk. es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 2/230. Başka kaynaktan tespit edemediğimiz bu rivayeti Elbânî mevzû' olarak değerlendirmiştir. Bk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *es-Silsiletü'l-ehâdisid-daîfe ve'l-mevdûa* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1992), 1/105. Şems, Mevlânâ'nın üçüncü gruptan olduğunu belirtmiştir (s.79).

42. “Kim nefsinı tanırsa kesinlikle Rabbini tanı(mıştı)r.”¹³⁷
43. “Ben kalbi kırıkların yanındayım.”¹³⁸
44. “Ruhlar daha önce bir araya toplanmış ordulardır. (Birbirleriyle orada tanışıp dost olanlar, burada da dost olurlar. Orada birbirlerine düşman olanlar, burada da birbirlerine muhalif olurlar.)”¹³⁹
45. “Şeytan, kanın damarlarda hareket etmesi gibi, insanoğlunun damarlarında hareket eder.”¹⁴⁰
46. “Kim bir şeyi severse, onu anmayı çoğaltır.”¹⁴¹
47. “Küçük cihattan büyük cihada döndük.”¹⁴²
48. “Allah ruhları bedenlerden önce yaratmıştır.”¹⁴³
49. “Sultan Allah'ın gölgesidir.”¹⁴⁴
50. “Beni Rabbim terbiye etmiştir ve ne güzel terbiye etmiştir.”¹⁴⁵
51. “Vatan sevgisi imandandır.”¹⁴⁶
52. “Dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.”¹⁴⁷

¹³⁶ كملوا الناس على قدر عقولهم (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 77). Rivayet bu lafızla tespit edilememiştir. “İnsanlarla akıllarına göre konuşmakla emrolunduk” şeklindeki hadis için bk. Deylemî, *el-Firdevs*, 1/398; İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammen işteherâ mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs* (Kâhire: Mektebü'l-Kudüs, 1351), 1/196. Hz. Ali'nin de “İnsanlara kavrayacakları şeyleri anlatın” dediği nakledilmiştir. Bk. Buhârî, “İlim”, 49.

¹³⁷ من عرف نفسه فقد عرف ربه (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 76, 174, 257, 262, 309, 734, 762, 777) Yahyâ b. Muâz'ın sözü olduğu söylenen bu rivayetin Hz. Peygamber'e isnadının uydurma olduğu belirtilmiştir. Sâğânî, *el-Mevzûât*, 35; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 351-352.

¹³⁸ أنا عند المنكسرة قلوبهم لأجلي (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 71, 284). Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh el-İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 2/364. Bu sözün Hz. Peygamber'e isnadı uydurma kabul edilmiştir. Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 117.

¹³⁹ الأرواح جنود مجنونة (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 173, 703). Buhârî, “Enbiyâ”, 3; Müslim, “Birr”, 159.

¹⁴⁰ إن الشيطان ليجري في بني آدم مجرى الدم في العروق (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 173, 214, 232, 762). Buhârî, “İ'tikâf”, 11, 12; Müslim, “Selâm”, 23.

¹⁴¹ من أحب شيئاً أكثر ذكره (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 174). Beyhakî'nin Mâlik b. Dînâr'ın sözü olarak verdiği (Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 2/49) bu rivayetin Hz. Peygamber'e nispetinin (Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 507 (no: 8312) doğru olmayıp Hz. Aişe'ye ait olduğu belirtilmiştir (Muhammed el-Mâlikî, *en-Nuhbetü'l-behiyye fi'l-ehâdisi'l-mekzûbe*, 17).

¹⁴² رجعنا من الجهاد الأصغر إلى الجهاد الأكبر (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 269). Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebir*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1996), 165; Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târih Bağdâd* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 13/523. Bu meşhur rivayetin Hz. Peygamber'e ait bir hadis olmadığı, Şamlı tâbiülerden İbrâhîm b. Ebî Able'nin sözü olduğu belirtilmiştir. Mizzî, İbrâhîm b. Ebî Able'nin sözü olarak rivayeti isnadıyla zikretmiştir. Cemâluddîn Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 2/144.

¹⁴³ إن الله خلق الأرواح قبل الأجساد (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 282). Aslı yoktur. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 1/401; Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa*, 1/349; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerîa*, 1/417.

¹⁴⁴ السلطان ظل الله (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 709). Zayıf bir rivayettir. Bk. Bezzâr, *Müsned*, 12/17; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadîr Atâ (Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1994), 8/162.

¹⁴⁵ أدبني ربي فأحسن أدبي (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 715). Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ* (Beyrût: Mektebetü Hilâl, 1989), 5; Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 25 (no: 310). Sâbit bir isnadının olmadığı belirtilmiştir. Bk. Şevkânî, *el-Fevâid*, 91; Fettenî, *Tezkiratü'l-mevzûât*, 87.

¹⁴⁶ حب الوطن من الإيمان (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 737). Aslı yoktur. Sâğânî, *el-Mevzûât*, 53; Ali el-Kârî, *el-Masnû*, 91; Fettenî, *Tezkiratü'l-mevzûât*, 11.

53. “Allah Âdem’i kendi suretinde yaratmıştır.”¹⁴⁸
54. “Rabbimi kırmızı elbise içinde gördüm”¹⁴⁹
55. “Ey mümin! Çabuk geç, senin nurun benim ateşimi söndürdü.”¹⁵⁰
56. “Ben sizin din işlerinizi daha iyi bilirim. Siz de dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz.”¹⁵¹
57. “Kim kırk sabah Allah’a ihlâslı bir şekilde kulluk ederse, kalbindeki hikmet pınarları dilinde ortaya çıkmaya başlar.”¹⁵²
58. “Kardeşlerimle buluşmayı şevkle bekliyorum.”¹⁵³
59. “Beni Metta oğlu Yunus’tan üstün görmeyin.”¹⁵⁴
60. “Kim sırrını gizlerse, işine hâkim olur.”¹⁵⁵
61. “Onun eli vardır; sadaka fakirin eline geçmeden önce Rahman’ın eline geçer.”¹⁵⁶
62. “Büyük çoğunlukla birlikte olun.”¹⁵⁷
63. “İnsanlar altın madenleri gibi madenlerdir.”¹⁵⁸

¹⁴⁷ سترون ريكما ترون القمر ليلة البدر (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 176; sadece ilk cümlesi için bk. 257). Buhârî, “Mevâkîtu’s-salât”, 15; “Tevhîd”, 24; Müslim, “Mesâcid”, 211.

¹⁴⁸ خلق الله آدم على صورته (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 176). Buhârî, “İsti’zân”, 1; Müslim, “Birr”, 115; “Cennet”, 28.

¹⁴⁹ رأيت ربي في حلة حمراء (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 176). Bu rivayetin sabit olmadığı belirtilmiştir. Bk. İbnü’l-Cevzî, *el-İlelü’l-mütenâhiye*, 1/35-36.

¹⁵⁰ جز يا مؤمن فإن نورك أطفأ ناري (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 182, 233, 620). Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, 22/258; İbn Adiy, *el-Kâmil*, 6/394; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 9/329; Hatîb, *Târîh*, 9/232. Rivayetin münker olduğu belirtilmiştir. Bk. Fettenî, *Tezkiratü’l-mevzûât*, 225; Muhammed el-Mâlikî, *en-Nuhbetü’l-behiyye fi’l-ehâdîsi’l-mekzûbe*, 6. Bu rivayette “nârî” kelimesi yerine “lehebî” kelimesi vardır.

¹⁵¹ أنا أعلم بأمور دينكم وأنتم أعلم بأمور دنياكم (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 183). Benzer lafızlarla gelen rivayetler için bk. İbn Mâce, *Ruhûn*, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/19; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/214.

¹⁵² من أخلص لله تعالى أربعين صباحاً ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 187; sadece “kırk sabah” ifadesi için bk. 206). İbnü’l-Mübârek, *ez-Zühd*, 359; Hennâd, *ez-Zühd*, 2/357; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, 5/189; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 16/154. Bazı tarikleri mürsel olan bu rivayet çok zayıf ve uydurma olarak değerlendirilmiştir. Bk. İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 3/144; Alî el-Kârî, *el-Esrâru’l-merfûa*, 326; Fettenî, *Tezkiratü’l-mevzûât*, 191-192.

¹⁵³ وا شوقاه إلى لقاء إخواني (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 185, 706). Rivayetin ilk cümlesi hakkında müellifin zikrettiği lafız için bk. Ebû Talib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî, *Kûtu’l-kulûb fi muâmeleti’l-mahbûb ve vasfu tariki’l-mürîd ilâ makâmi’t-tevhîd*, thk. Âsım İbrâhîm el-Keyyâlî (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 1/247; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyâd: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003), 5/163; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3/379. Benzer lafızla gelen rivayetler için bk. Müslim, “Tahâret”, 39; Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ mine’s-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Haleb: Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1986), “Tahâret”, 110; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/373; 20/37. Rivayetin ilk geçtiği yerde hadisin devamı Farsça olarak verilmiştir. Bk. Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 185.

¹⁵⁴ لا تفضلوني على يونس بن متى (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 189). Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 6/525. Zeylâî, bu lafızla rivayetin oldukça garîb olduğunu belirtmiştir (*Tahrîcu’l-ehâdis*, 1/264). “Hiçbir kula ‘Ben Yunus b. Metta’dan daha hayırlıyım’ demek yaraşmaz.” şeklindeki rivayet için bk. Buhârî, “Enbiyâ”, 26; Müslim, “Fezâil”, 166.

¹⁵⁵ من كنتم سره ملك أمره (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 191). Bu sözün Hz. Peygamber’e ait olmayıp İmâm Şâfi’nin bir sözünün manen rivayeti olduğu belirtilmiştir. Bk. Alî el-Kârî, *el-Esrâru’l-merfûa*, 357; Fettenî, *Tezkiratü’l-mevzûât*, 205.

¹⁵⁶ له يدًا الصدقة تقع في يد الرحمن قبل أن تقع في يد الفقير (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 200). Benzer lafızla gelen rivayet için bk. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *el-Emvâl*, thk. Halîl Muhammed Herrâs (Beyrût: Dâru’l-Fikr, ts.), 1/478; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, 3/273. Taberânî, bu rivayeti İbn Mes’ud’un sözü olarak kaydetmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, 9/109.

¹⁵⁷ عليكم بالسواد الأعظم (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 205). İbn Mâce, “Fiten”, 8; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhî es-Sâmerrâî-Mahmûd es-Sâidî (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 1988), 367. Sahabeden Ebû Ümâme’nin sözü olarak da nakledilmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/392; 32/96.

64. Hz. Muhammed'in meclisine bir fakir geldi. Zengin bir adam elbisesini gururlanarak ve kibirlenerek onun elbisesinin üzerine koydu. Hz. Peygamber bundan dolayı öfkeleni ve zengin adama öfkeyle baktı. Zengin adam dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü! (Bana hakkını helal etmesi için) malımın yarısını ona bağışlıyorum, (siz de beni affedin)." Bunun üzerine helal etti.¹⁵⁹
65. Dünya sevgisini kınamakla ilgili hadisi¹⁶⁰
66. "Müslüman, diğer Müslümanların, onun elinden ve dilinden güvende oldukları kişidir."¹⁶¹
67. "Mümin müminin aynasıdır."¹⁶²
68. "(Nur kalbe girdiği zaman genişler ve ferahlar.)" Ashab: "Bunun alâmeti nedir?" diye sorunca buyurdu ki: "Aldanma yurdundan uzaklaşır, (ebedi yurda yönelir, gelmeden önce ölüme hazırlanır.)"¹⁶³
69. "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanın."¹⁶⁴
70. "Yaşlı kadınların adetlerini benimseyin."¹⁶⁵
71. "Ben onun kulağı ve gözü olurum."¹⁶⁶
72. "Kur'an ehli, Allah ehli ve Allah'ın özel kullarıdır"¹⁶⁷
73. "Kur'an'ı güzel sesle ve ahenkle okumayan bizden değildir."¹⁶⁸
74. "Lâ ilâhe illallah/Allah'tan başka ilah yoktur inancı benim kalemdir. Kim benim kaleme girerse azabımdan güvende olur."¹⁶⁹
75. "Kim ihlâslı ve muhlis bir şekilde Lâ ilâhe illallah derse cennete girer."¹⁷⁰

¹⁵⁸ الناس معادن كمعادن الذهب (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 205). Buhârî, "Enbiya", 21; "Menâkıb", 1; Müslim, "Birr ve sıla", 160.

¹⁵⁹ دخل في مسجد النبي صلى الله عليه وسلم فقير، فبسط رجل غني ذيله على ذيل الفقير تكبراً وتجبراً، فغضب رسول الله صلى الله عليه وسلم، ونظر إليه نظر المغضب، فقال الغني: يا رسول الله أنا أعطيه نصف مالي حتى تستحل لي، فأحل. (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 209). Benzer bir hikâye zayıf bir isnadla mürsel olarak nakledilmiştir. Bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/53.

¹⁶⁰ حديث حب دنیا (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 234). Dünya sevgisi ile alakalı hadisler olarak iki rivayet zikredilebilir. Dünya sevgisini en büyük günah sayan rivayet için bk. Deylemî, *Firdevs*, 5/342. "Aralarında dünya sevgisi görünmediği sürece ümmetim hayır üzerinde olacaktır." rivayeti için bk. Deylemî, *Firdevs*, 5/93.

¹⁶¹ المسلم من سلم المسلمون من يده ولسانه (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 240). Buhârî, "İmân", 3; Müslim, "İmân", 65.

¹⁶² المؤمن مرآة المؤمن (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 608). Ebû Dâvud, "Edeb", 57; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 2/325.

¹⁶³ وما علامة ذلك؟ قال التجافى عن دار الغرور (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 222). Vekî b. el-Cerrâh er-Ruâsî, *ez-Zühd*, thk. Abdurrahmân Abdulcebbar el-Ferivâî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1984), 240-241; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 19/54; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an (Tefsir)*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 12/100.

¹⁶⁴ تخلقوا بأخلاق الله (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 242, 250). Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 9/408. Tasavvuf kültüründe hadis olarak zikredilen bu sözün Hz. Peygamber'den naklinin bir aslının olmadığı belirtilmiştir. Bk. Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zâife*, 6/346.

¹⁶⁵ عليكم بدين العجايز (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 249, 262). Hz. Peygamber'e nispet edilse de aslının olmadığı belirtilmiştir. Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 248; Fettenî, *Tezkiratü'l-mevzûât*, 16.

¹⁶⁶ كنت له سمعاً وبصراً (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 250). Buhârî, "Rikâk", 38.

¹⁶⁷ أهل القرآن وأهل الله وخاصته (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 253, 698). İbn Mâce, "Mukaddime", 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/296, 305.

¹⁶⁸ من لم يتغن بالقرآن فليس منا (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 253). Buhârî, "Tevhîd", 44; Ebû Dâvud, "Salât", 353.

¹⁶⁹ لا إله إلا الله حصني ومن دخل حصني أمن من عذابي (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 258). Kudâî, *Müsnedü's-şihâb*, 2/323; Deylemî, *el-Firdevs*, 5/251. Alî er-Rıza kanalıyla gelen bu rivayet isnadındaki müttehem ve zayıf râviler sebebiyle tenkit edilmiştir. Bk. İbn Arrâk, *Tenzihu's-şerîa*, 1/153.

76. “Haberi duymak, gözle görmek gibi değildir.”¹⁷¹
77. “Allah’ım! Beni bir miskin olarak yaşat. Beni bir miskin olarak öldür. Beni miskinlerin zümresi içinde haşır eyle.”¹⁷²
78. “Benim övüncüm sadece fakirliktir.”¹⁷³
79. “Nice Kur’an okuyan kişi vardır (ki Kur’an ona lanet eder).”¹⁷⁴
80. “Kur’an’ın bir zahiri ve bir de batını vardır. Batınının ise yedi tane batını vardır.”¹⁷⁵
81. ‘Kim kardeşi için kuyu kazarsa, ona kendisi düşer.’¹⁷⁶
82. Hz. Mûsâ: “Allah’ım! Beni Muhammed’in ümmetinden kıl.”¹⁷⁷
83. Hz. Hızır da yalvarıp diyordu ki: “Allah’ım! Beni Muhammed’in ümmetinden kıl.”¹⁷⁸
84. Hz. Musa ve Hz. İsa dahi diyorlardı ki: “Rabbim! Beni Muhammed’in ümmetinden kıl.”¹⁷⁹
85. “Ne mutlu beni gören kişiye ve beni gören kişiyi gören kişiye!”¹⁸⁰
86. “Beni kullarımın kalplerine sevdiren. Benim nimetlerimi ve rızıklarımı onlara hatırlatın. Çünkü kalpler kendisine iyilik eden kimseyi sevecek, kendisine kötülük eden kimseye nefret edecek şekilde yaratılmıştır.”¹⁸¹
87. “Kadınlarla istişare edin ve onlara muhalefet edin.”¹⁸²
88. “Allah hiçbir zaman cahili dost edinmemiştir.”¹⁸³

¹⁷⁰ من قال لا إله إلا الله خالصًا مخلصًا دخل الجنة (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 259). Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur’ân*, 10/60; Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed es-Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân fi tefsîri'l-Kur’ân*, thk. Muhammed Alî Muavvid-Âdil Ahmed (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 1/252. “Kıyamet günü şefaatiyle insanların en mutlu olanı ihlâslı ve muhlis bir şekilde Lâ ilâhe illallah diyenlerdir” şeklindeki hadis için bk. Buhârî, “İlim”, 33.

¹⁷¹ وليس الخبر كالمعاينة (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 277). Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/341; Taberânî, *el-Mu’cemu'l- evsat*, 1/12.

¹⁷² اللهم أحيني مسكينًا وأمتني مسكينًا واحشني في زمرة المساكين (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 263; son cümle olmaksızın bk. 656). Tirmizî, *Zühd*, 37; İbn Mâce, *Zühd*, 7.

¹⁷³ الفقر فخري (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 280, 754). Hz. Peygamber’e ait olmayan asılsız bir rivayet olduğu belirtilmiştir. İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedru'l-münîr*, 7/587; Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 254.

¹⁷⁴ رُب نال القرآن (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 698). Enes b. Mâlik’in sözü olarak nakledilmiştir. Bk. Gazâlî, *İhyâ*, 2/32.

¹⁷⁵ للقرآن ظهر وبطن ولبطنه بطن إلى سبعة أبطن (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 698; ayrıca muhtasar olarak: 728, yalnız ilk cümlesi: 771). Hafâcî, *İnâyetü'l-kâdî*, 2/29; Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, nşr. Âmir el-Cezzâr-Enver el-Bâz (Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 2005), 13/230. Rivayetin ilk cümlesi hadis kaynaklarında da yer almaktadır. Bk. Bezzâr, *Müsned*, 5/442; Taberânî, *el-Mu’cemu'l- evsat*, 1/236.

¹⁷⁶ من حفر بئرًا لأخيه وقع فيه (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 283, 740). Hz. Peygamber’den bir aslı bulunmamaktadır. Bk. Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 342.

¹⁷⁷ اللهم اجعلني من أمة محمد (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 249, 284). Taberî, *Tefsîr*, 13/124.

¹⁷⁸ اللهم اجعلني من أمة محمد (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 284). Hz. Hızır’ın böyle bir söz söylediği tespit edilememiştir. Bu dua, Musâ ve İlyas (Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/617) peygamberlerin duası olarak nakledilmiştir.

¹⁷⁹ اجعلنا من أمة محمد (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 664). Taberî, *Tefsîr*, 13/124; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/617. Hz. İsa’nın sözü olarak tespit edilememiştir.

¹⁸⁰ طوبى لمن رآني ولمن رأى من رآني (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 287, 643, 689, sadece ilk kısmı: 689). Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/335; Taberânî, *el-Mu’cemu'l-kebîr*, 22/20; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/86.

¹⁸¹ حبيبي في قلوب عبادي وذكّروهم الأني ونعماني فإن القلوب جبلت على حب من أحسن إليها وبغض من أساء إليها (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 287). Rivayetin son cümlesi merfû olarak nakledilmiş olsa da tâbîundan el-A’meş’e ait bir söz olduğu belirtilmiştir. Bk. Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 11/307.

¹⁸² شاوروهن وخالفوهن (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 287). Hz. Peygamber’in sözü olarak aslının olmadığı belirtilmiştir. Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 222; Fettehî, *Tezkiratü'l-mevzûât*, 128.

89. “Niyetler amellere göredir”¹⁸⁴
90. “Bana cennet kokusu koklat.”¹⁸⁵
91. “Kim bağışlanmış bir kimse ile yemek yerse o da bağışlanır.”¹⁸⁶
92. “Eğer sen olmasaydın, (felekleri yaratmazdım).”¹⁸⁷
93. “Kim bir zimmîye eziyet ederse bana eziyet etmiştir.”¹⁸⁸
94. “Anlaşma sahibi anlaşma süresince (öldürülmez).”¹⁸⁹
95. “(Allah'ım! Beni bağışla, bana acı,) beni en ulu dosta (kendine) kavuştur.”¹⁹⁰
96. Hz. Alî: “Dostunu az sev, belki bir gün sana düşman olabilir. Düşmanına da az öfkelen, belki bir gün dostun olabilir.”¹⁹¹
97. “Kişi sevdiğiyle beraberdir.”¹⁹²
98. “İlimsiz amel sapıklıktır.”¹⁹³
99. “Mümin necis olmaz.”¹⁹⁴
100. “Bir kişinin yiyeceği iki kişiye yeter.”¹⁹⁵
101. “Onu ne gören bir göz, ne işiten bir kulak, ne de bilen bir insan kalbi vardır.”¹⁹⁶
102. “Dünya köprüdür.”¹⁹⁷

¹⁸³ Ma اتخذ الله وليًا جاهلا (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 298). Hadis olarak sabit değildir. Bk. Alî el-Kârî, *el-Masnû'*, 156.

¹⁸⁴ النيات بالأعمال (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 290). Hadis-i şerif “Ameller niyetlere göredir” şeklindedir. Bk. Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 1; Ebû Dâvud, “Talâk”, 11.

¹⁸⁵ أرحنى رابحة الجنة (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 309). *Makâlât*'ta istinca esnasında söyleneceği belirtilmiş bir dua cümlesidir. Ancak kaynaklarda Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye, abdestte burun temizliği yaparken okumasını söylediği dua cümlesi olarak nakledilmiş ve isnadında kopukluğun yanı sıra zayıf ve yalancılıkla itham edilmiş râvîlerin bulunduğu belirtilerek tenkit edilmiştir. Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Câmiu'l-ehâdis: el-Câmiu's-sağîr ve zevâidühü ve'l-Câmiu'l-kebîr*, nşr. Abbâs Ahmed Sakar vd. (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1994), 31/20-21.

¹⁸⁶ من أكل مع مغفور غفر له (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 318). Hz. Peygamber'e ait olmayan uydurma bir haberdir. Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 331; Fettenî, *Tezkiratü'l-mevzûât*, 144.

¹⁸⁷ لولاك (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 320). Hz. Peygamber'e ait olmayan uydurma bir haberdir. Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 295; Fettenî, *Tezkiratü'l-mevzûât*, 86.

¹⁸⁸ من أذى ذميًا فكأنما أذاني (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 607). Hz. Peygamber'e ait olmayan uydurma bir haberdir. Bk. Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 482; Fettenî, *Tezkiratü'l-mevzûât*, 185.

¹⁸⁹ وإذا عهد في عهد (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 607). Ebû Dâvud, “Cihâd”, 157; Nesâî, “Kasâme”, 10; İbn Mâce, “Diyât”, 21.

¹⁹⁰ الرفيق الأعلى (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 614). Buhârî, “Meğâzî”, 78; Tirmizî, “Deavât”, 77.

¹⁹¹ أحب حبيبك هوئًا ما، عسى أن يصير بغيضك يومًا ما، وابغض بغيضك هوئًا ما، عسى أن يصير حبيبك يومًا ما (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 615-616). İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 19/554. Rivayetin merfû bir isnadına yer veren Tirmizî, sözün aslında Hz. Ali'ye ait olduğunu ifade etmiştir. Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 60.

¹⁹² المرء مع من أحب (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 617). Buhârî, “Edeb”, 96; Müslim, “Birr”, 165.

¹⁹³ العمل بغير علم ضلال (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 622). Hz. Ali'ye nispet edilen bir sözdür. Ebu'l-Feth Nâsihu'd-dîn Abdülvâhid b. Muhammed el-Âmidî, *Gureru'l-hikem ve dureru'l-kilem*, nşr. Abdülhasen Düheynî (Beyrût: Dâru'l-Hâdî, 1992), 50.

¹⁹⁴ يُنجس المؤمن لا ينجس (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 635). Buhârî, “Gusl”, 23; Müslim, “Hayz”, 115. Muhakkik şeklinde tahkik etmiş, ancak doğrusu يُنجس şeklinde olmalıdır.

¹⁹⁵ طعام الواحد يكفي الاثنين (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 642). Buhârî, “Et'ime”, 10; Müslim, “Eşribe”, 179.

¹⁹⁶ لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 650). Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 8; Müslim, “Cennet”, 2.

103. “Ümmetimin âlimleri İsrail oğullarının peygamberleri gibidirler.”¹⁹⁸
104. Hz. Peygamber gidiyordu, kendinden geçmiş dervişin biri de onun arkasından geliyordu ve diyordu ki: “Allah’ım! Sen benim kulumsun ve ben de senin kerîm rabbimim.” Hz. Peygamber onu yanına aldı. Ancak sahabiler onu öldürmeye niyetlenmişlerdi.¹⁹⁹
105. “Ey Muhammed’in Rabbi! Keşke Muhammed’i yaratmasaydın!”²⁰⁰
106. “İki defa doğmamış olan kişi Rahman’ın halısının üzerinde oturamaz ve melekût âleminin üzerine çıkamaz.”²⁰¹
107. Hz. Ali’nin şöyle dediği nakledilmiştir: Medine’deki Baki mezarlığında bir cenaze namazında idik. Hz. Peygamber yanımıza geldi. Ardından buyurdu ki: “İstisnasız her erkek ve her kadın için kalacağı yerin cennet veya ateş olacağı yazılmıştır.” Dediler ki: “Acaba yazımızı değiştiremez miyiz?” Buyurdu ki: İstedığınızı yapın, ancak herkes kendisi için yaratılmış olan şey için kolaylaştırılmıştır. Eğer cennet için yaratılmış ise ona cennet ehlinin amelleri kolay gelir. Eğer ateş için yaratılmış ise ona da ateş ehlinin amelleri kolay gelir.” Hz. Peygamber ardından şu ayetleri okudu: “Ancak kim bağışlayıp takvalı olursa ve iyiliği onaylarsa...”²⁰²
108. Hz. Peygamber Hz. Cebrail’e dedi ki: “Ömer’in makamı nedir?” Dedi ki: “Hz. Nuh’a verilen ömrün dört katı ömür olsaydı ve onun faziletlerini anlatsaydım, yine bitiremezdim.” Hz. Peygamber dedi ki: “Peki, Ebu Bekir’in makamı nedir?” Dedi ki: “Ömer bütün faziletlerine karşılık, Ebu Bekir’in iyiliklerinden sadece bir iyiliktir.”²⁰³
109. Hz. Peygamber ayakları şişinceye kadar namaz kılıyordu.²⁰⁴
110. “İslam garip bir şekilde başladı.”²⁰⁵
111. “Müminin kalbi, Rahmanın parmaklarından iki parmağın arasındadır.”²⁰⁶

¹⁹⁷ الدنیا قطرة (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 651, 671). Hz. Peygamber’e ait olmayan bir haber olduğu (Sâgâni, *el-Mevzûât*, 38), İsâ Peygamber’in bir sözü olduğu belirtilmiştir (Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü’l-kulûb*, 1/426; Gazâlî, *İhyâ*, 4/386).

¹⁹⁸ علماء أمي كانبيا بني إسرائيل (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 653). Hz. Peygamber’den aslı olmayan bir rivayettir. Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-merfûa*, 247; Fettenî, *Tezkiratü’l-mevzûât*, 20.

¹⁹⁹ اللهم أنت عبيدي وأنا ربك الكريم (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 656) Rivayetin bu kısmı Arapça, geri kalanı farsça verilmiştir. Bu ifade hadislerde geçmekle birlikte (Bk. Müslim, “Tevbe”, 7) derviş kıssası tespit edilememiştir.

²⁰⁰ يا ليت رب محمد لم يخلق محمداً (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 672). Nisâbü’rî, *Ğarâibü’l-Kur’ân*, 2/506.

²⁰¹ لا يبطأ بساط الرحمن ولم يعرج على الملكوت من لم يولد مرتين (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 679). Rivayetin “İki defa doğmamış olan kişi melekût âleminin üzerine çıkamaz” kısmı Hz. İsâ’nın sözü olarak nakledilmiştir. Bk. Nisâbü’rî, *Ğarâibü’l-Kur’ân*, 2/267; 5/375.

²⁰² كنا في صلاة جنازة في مقبرة بقيع، فأتانا رسول الله صلى الله عليه، فقال: ما من رجل وامرأة إلا وقد كتب مقعده من الجنة أو النار. قالوا: أفلا نتكل على كتابنا؟ قال: اعملوا فكل ميسر لما خلق له، أما من خلق للجنة فييسر لعمل أهل الجنة، وأما من خلق للنار فييسر لعمل أهل النار، ثم قرأ كفا في صلاة جنازة في مقبرة بقيع، فأتانا رسول الله صلى الله عليه، فقال: ما من رجل وامرأة إلا وقد كتب مقعده من الجنة أو النار. قالوا: أفلا نتكل على كتابنا؟ قال: اعملوا فكل ميسر لما خلق له، أما من خلق للجنة فييسر لعمل أهل الجنة، وأما من خلق للنار فييسر لعمل أهل النار، ثم قرأ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 686-687). Buhârî, “Cenâiz”, 81; “Tefsîr”, 434, 438, 439; Müslim, “Kader”, 7; Tirmizî, “Tefsîr”, 80.

²⁰³ قال عليه السلام لجبرئيل: ما منزلة عمر؟ قال: لو كان أربعة أمثال عمر نوح وذكرت لم فضائله ما أتممت. قال: وأما أبو بكر؟ قال: عمر مع فضائله كلها حسنة من حسنات أبي بكر. (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 695). Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Fezâilü’s-sahâbe*, thk. Vasıyyullâh Muhammed Abbâs (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1983), 1/429; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, 3/179; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, 2/158. Hz. Peygamber’e ait olmayan uydurma bir haber olduğu belirtilmiştir. İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 1/321; Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-merfûa*, 476.

²⁰⁴ حتى تورمت قدماه (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 696). Buhârî, “Tefsîr”, 324; Müslim, “Münâfikûn”, 80.

²⁰⁵ الإسلام بدأ غريباً (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 737). Müslim, “İman”, 232, 233; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/157; 27/237.

²⁰⁶ “Mü’min” sözcüğü yerine “Âdemoğlu” ibaresiyle: Müslim, “Kader”, 17; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/130.

112. “Rabbimiz! Sen münezzehsin. Sana ibadetin hakkını vererek ibadet edemedik.”²⁰⁷
113. “Müminler toplumunun diyarına selam olsun.”²⁰⁸
114. “Kesinlikle sizin zamanınızda Rabbinize ait kokular olacaktır. Ancak siz onlardan yüz çevireceksiniz.”²⁰⁹
115. “İnsan yasaklanan şeye karşı hırslı olur.”²¹⁰
116. “Ey kalpleri ve basiretleri çeviren Allah'ım! Kalbimi dinim üzere sabit eyle.”²¹¹
117. “Nefsinin senin üzerinde Hakkı vardır, onun hakkını ver.”²¹²
118. “Ben sizin gibi değilim. Ben Rabbinin katında kalırım. O beni yedirir ve içirir.”²¹³
119. Hz. Aişe: “Kim Hz. Muhammed'in iki gözüyle Allah Teâlâ'yı gördüğüne inanırsa, ona iftiranın en büyüğünü atmıştır.”²¹⁴
120. “Eğer (Tevrat'ın kendisine nazil olduğu) Hz. Musa yaşıyor olsaydı, bana itaat ederdi.”²¹⁵
121. “Devenin ayaklarını bağla ve Allah'a tevekkül et.”²¹⁶
122. Bir Arap “Ey Allah'ın Resulü! Farz nedir?” diye sordu. Peygamber “Beş vakit namaz.” diye buyurdu. Arap “Bir rekât bile fazla kılmayacağım. Peki, oruç var mı?” diye sordu. Peygamber “Evet, otuz gün.” diye buyurdu. Arap “Zekât var mı?” diye sordu. Peygamber “Aynı şekilde o da var.” diye buyurdu. Arap “Bana bunlardan başka bir şey var mı?” diye sordu. Peygamber “Hayır.” diye buyurdu. Arap “Bunlara hiçbir şey eklemeyeceğim.” dedi ve

²⁰⁷ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 685, 727, 741) Bu sözü Hz. Peygamber, meleklerin sözü olarak nakletmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 4/44; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/88; 4/585.

²⁰⁸ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 747) Şems'in, kabir ziyaretinde okumayı tavsiye ettiği bu cümle, Hz. Peygamber'in kabristan ziyaretinde yaptığı duadır. Bk. Müslim, “Tahâret”, 39; Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 83; İbn Mâce, “Cenâiz”, 36.

²⁰⁹ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 750) Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 3/180; Irâkî, *el-Muğnî*, 1/139; Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 145 (no: 2398).

²¹⁰ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 246). Bu lafızla tespit edilememiştir. İn ابن آدم لحريص على ما منع lafızıyla bk. Deylemî, *el-Firdevs*, 1/231; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/221. Aclûnî isnadının zayıf olduğunu söylediği rivayeti Taberânî'nin tahrir ettiğini belirtse de rivayet Taberânî'nin mevcut eserlerinde tespit edilememiştir. Ayrıca o, Alî el-Kârî'nin bu sözün hadis olmadığını belirttiğini de nakletmiştir. Bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/125.

²¹¹ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 765) Tirmizî, Kader, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/160. “el-Ebsâr” ziyadesi için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 7/148; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Abdullâh el-Kâdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 6/87.

²¹² (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 776) Buhârî, “Savm”, 50; Ebû Dâvud, “Salât”, 315; Tirmizî, “Zühhd”, 63.

²¹³ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 621) Ebû Dâvud, “Sıyâm”, 24, 29; Tirmizî, “Savm”, 62; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/407; 14/480. Müellif, rivayetin başında Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye “Vuslat orucu konusunda niçin bana uydun ve böyle zayıf bir hale düştün?” dediğini, ardından bu sözleri sarf ettiğini Farsça anlatmıştır. Ancak rivayetin bu kısmının kaynağı tespit edilememiştir. Yalnız Tirmizî, ilgili yerde hadisin Hz. Ali'den bir şahidinin olduğuna dikkat çekmiştir.

²¹⁴ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 777) Buhârî, “Bed'u'l-halk”, 7; Tirmizî, “Tefsîr”, 7.

²¹⁵ Farsça lafızla zikredilen rivayet (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 84) için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22/468; 23/349; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 13/458; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 4/112. Bu metinlerde “Eğer Tevrat'ın kendisine nazil olduğu” lafzı bulunmamaktadır.

²¹⁶ Farsça lafızla zikredilen rivayet (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 200) için bk. Tirmizî, “Sıfatu'l-kıyâme”, 60; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 2/80.

dışarı çıktı. Arap dışarı çıktıktan sonra Peygamber “Eğer bunları yerine getirirse kurtulur.” diye buyurdu.²¹⁷

123. Hz. Muhammed Mustafa bir kişinin şahitliğini iki kişi yerine kabul etmişti. Bunun sebebi Hz. Muhammed'in bir olay hakkında şahitlik yapmış olması idi. Sahabiler dediler ki: “Şahitliğin kabul edilmesi için iki kişinin olması gerekir, dolayısıyla bir şahide daha ihtiyaç var.” Zü'l-Yedeyn dedi ki: “Ben de bu olaya şahidim.” Artık hüküm verilmiş ve halvet edilmişti. Hz. Peygamber ona dedi ki: “Ben, senin bu olaya şahit olmadığını biliyorum, peki nasıl şahit oldun?” Dedi ki: “Ey Allah'ın Resulü! Binlerce gaybî olaylar, binlerce açık ve gizli durumlar, hiç haberimizin olmadığı binlerce âlemler hakkında seni onayladık ve seni kabul ettik, bu konularda senin doğru konuştuğuna şahitlik ediyoruz. Bu yüzden bu kadar küçük bir konu hakkında onaylanmaman ve kabul edilmemen doğru olur mu?”²¹⁸

124. Hz. Peygamber hediye kabul ederdi.²¹⁹

125. “Peygamber Hira dağında halvet yapıyordu.”²²⁰

126. Hz. Ali: “Eğer bütün perdeler kaldırılsaydı, imanımda artış olmazdı.”²²¹

2.2. Kaynağı Tespit Edilemeyen Rivayetler

Makâlât'ta geçen 31 rivayetin kaynağı tespit edilememiştir. Yarısından fazlası Farsça²²² verilen bu rivayetler şöyledir:

1. “İnsanlarla, kendi aklınızın ölçüsünce değil, onların akılları ölçüsünce konuşun.”²²³
2. “Müslüman, namazı kılan ve zekâtı veren kişidir.”²²⁴

²¹⁷ Farsça lafızla zikredilen bu rivayet (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 217) için bk. Buhârî, “İmân”, 33; Müslim, “İmân”, 8.

²¹⁸ Farsça anlatılan bu rivayet (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 661) için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/205-206; Ebû Dâvud, “Akdiye”, 20; Nesâî, “Buyû”, 81.

²¹⁹ Farsça lafızla zikredilen rivayet (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 731) için bk. Buhârî, “Hibe”, 10; Tirmizî, “Birr”, 34.

²²⁰ Farsça lafızla zikredilen rivayet (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 751) için bk. Buhârî, “Bed'u'l-vahy”, 1; Müslim, “İmân”, 252.

²²¹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 111). Kuşeyrî'nin, *Risâle*'sinde muhadramûndan Âmir b. Abdikays'ın sözü olarak verdiği bu söz Hz. Ali'nin sözü olarak şöhret bulmuştur. Bk. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, 7/253; 11/202; Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 286. Müellif de bunu Hz. Ali'nin sözü olarak vermiştir. İbnü'l-Kayyim, bu sözün Hz. Ali'ye de ait olmadığını özellikle vurgulamıştır. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-sâlikîn beyne menâzili iyyâke na'büdü ve iyyâke neste'in*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1973), 2/400. Aynı yerde Hz. Ali'den “Bir kimse konuşursa onu o anda tanırım. Eğer konuşmazsa üç gün içinde tanırım.” mealinde bir söz daha zikredilse de lafzı Farsça olduğu için kaynağı tespit edilememiştir.

²²² Farsça verilen rivayetlerin metinlerine yer verilmeyip Farsça olduğuna işaretle yetinilecektir.

²²³ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 239) Rivayeti bu lafızla tespit edemedik. “İnsanlarla akıllarına göre konuşmakla emrolunduk” şeklindeki hadis için bk. Deylemî, *el-Firdevs*, 1/398; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/196. Hz. Ali'nin de “İnsanlara kavrayacakları şeyleri anlatın” dediği nakledilmiştir. Bk. Buhârî, “İlim”, 49.

²²⁴ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 240) Rivayet bu lafızla bulunamamıştır. “Namazı kılan, zekâtı veren ve Allah'a şirk koşmadan ölen kimseyi bağışlaması Allah'a bir haktır.” (Nesâî, “Cihâd”, 18) ve “Namazı kılan, zekâtı veren, Beyt'i hacceden, Ramazan orucunu tutan ve misafir ağırlayan kimse cennete girer” (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 12/136) şeklinde hadisler bulunmaktadı. Ayrıca Hz. Peygamber'in Nehd kabilesine gönderdiği mektupta “Namazı kılan kişi mümindir, zekâtı veren kişi müslümandır.” şeklinde geçtiği, ancak bunun sahih olmadığı belirtilmiştir. Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, 1/185. Ka'b el-Ahbâr'dan da benzer manada bir söz nakledilmiştir. Bk. İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 15/628.

3. “Ey Sıddık! Canımı bizim için koru.”²²⁵
4. “Bir fakih bir sokaktan geçse, şeytan oraya kırk gün giremez.”²²⁶
5. “Dünya ve ahiret iki kız kardeştirler, asla bir araya gelmezler.”²²⁷
6. “Dirhem ve dinar harcamadan, hür olan insanları kendinize köle yapacağınız helal bir sihri size haber vermeyeyim mi?” Dediler ki: “Ey Allah'ın Resulü! Buyurun haber verin.” Buyurdu ki: “O iyi davranış ve yumuşak sözdür.”²²⁸
7. “Köylerden sakının.”²²⁹
8. “Âlimler tek bir kişi gibidir.”²³⁰
9. “Beni insanlara satın.”²³¹
10. “Elinin emeğiyle ve alnının teriyle kazandığın şeyi ye.”²³²
11. Hz. Peygamber teheccüd namazı yani gece namazı kılarken bir ayaküstünde duruyordu.²³³
12. “Nasuh'un tevbesi gibi tevbe edin. Zira o otuz yıl daha yaşadı, ancak asla o günaha geri dönmedi.”²³⁴
13. Biri dedi ki: “Ey Allah'ın Resulü! Zulmet ve soğukluğundan dolayı o münafık Araba senin peygamberliğini söyleyemedim.” Buyurdu ki: “Sana Arapların perde olmaması gerekir.” Dedi ki: “Ey Allah'ın Resulü! O inkârcı ve düşmandır.” Buyurdu ki: “Şimdi senin onu kınamanın

²²⁵ ادخر لنا نفسك يا صديق (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 160) Rivayet tespit edilememiştir. Rivayetin Farsça verilen uzun halî mealen şöyledir: Bir savaşta kafirler tarafından bir savaşçı meydana çıktı. Ashab yüz çevirdi. Hiçbiri onun önüne çıkmak istemiyordu. Dediler ki: “Bu korku can korkusundan dolayı değildir. Savaş meydanına çıkan savaşçı Ebu Bekir Sıddık'ın gözünün nuru olan oğludur. Sahabiler onunla savaşmaktan çekiniyorlar. Bu sözler Ebu Bekir-i Sıddık'ın kulağına ulaştı. O, Hz. Peygamber ile gölgelikte idi. Ebu Bekir “Bu gürültü de nedir?” diye sordu. Ashab “Savaş meydanına çıkan ve saldıran kişi senin oğludur.” dediler. Hemen doğruldu. Meydana çıkıp “Ben sizden beriyim.” dedi. Oğlu babasının yüzünü görünce geri dönüp gitti. Sıddık da geri döndü. Hz. Peygamber elini Sıddık'ın omzuna koyup buyurdu ki: “Ey Sıddık! Canımı bizim için koru.” (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 160).

²²⁶ لفتيه واحد يمر بسكة لا يدخل الشيطان أربعين يوماً (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 702) Bu rivayet tespit edilememiştir. “Bir fakih, şeytan için, ibadet ehli bin kişiden daha çetindir.” mealindeki benzer bir rivayet için bk. Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

²²⁷ مثل الدنيا والآخرة كمثل رجل له ضرطان (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 645) Bu söz, rivayet kaynaklarında tespit edilememiştir. Vehb b. Münebbih'in benzer bir sözü için bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühed*, 210 (مثل الدنيا والآخرة كمثل رجل له ضرطان (ان أرضى أحدهما أسخط الأخرى). Bursevî de benzer bir sözü Hz. Peygamber'e nispet ederek nakletmiştir. Bk. *Rûhu'l-beyân*, 1/62 (الدنيا والآخرة ضرطان فمن يدع الجمع بينهما فمكور ومغرور).

²²⁸ ألا أتنبئكم بالسحر الحلال، تستعبدون به الأحرار بلا درهم ولا دينار؟ قالوا: نبيأنا يا رسول الله. قال: لطف الفعال و لين المقال (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 609) Rivayet tespit edilememiştir.

²²⁹ إياكم والقري (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 205) şeklinde bir rivayet tespit edilememiştir. Bunun “Kırsal kesimde yaşayan kimse kabalaşır.” (Tirmizî, “Fiten”, 69; Ebû Dâvud, “Sayd”, 4; Nesâî, “Sayd”, 24) hadisinden mülhem olması muhtemeldir.

²³⁰ العلماء كنفس واحدة (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 240) Bu lafızla tespit edilememiştir. “Mü'minler tek bir kişi gibidir.” Rivayeti için bk. Şeybânî, *el-Kesb*, 73; Sem'ânî, *Tefsîr*, 3/510; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 10/58.

²³¹ يبعوني على الناس (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 287) Rivayet tespit edilememiştir.

²³² كل من كد يمينك وعرق جبينك (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 197-198) Hz. Peygamber'e nispet edilmeden verilen bu söz tespit edilememiştir. Hadislerde Dâvud peygamberin elinin kazandığını yediği anlatılmakta ve ‘hiç kimseye elinin kazandığı şeyi yemekten daha hayırlı bir şey yoktur’ buyrulmaktadır. Bk. Buhârî, “Büyü”, 15.

²³³ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 319. Farsça zikredilen bu bilginin kaynağı tespit edilememiştir.

²³⁴ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 308. Farsça zikredilen rivayet hadis olarak tespit edilememiştir. Mevlânâ'nın Mesnevî'de naklettiği bir hikayedir.

ne faydası var? Hakkın sözüyle onun başını kaldır ve onu sevginin içine sok, belki işte o zaman Hakkın ona bir faydası olabilir.”²³⁵

14. Biri dedi ki: “Ey Allah'ın Resulü! Bütün işleri bana gönderiyorsun, peki bu işte niçin diğer sahabilerin maslahatını da gözetmiyorsun?” Buyurdu ki: “Evet, siz güvenilir birisiniz ve sizin güvenilirliğiniz çok açıktır. Bu insanları sizi taklit ettikleri için kıyamet gününde boynumuza alacağız ve şefaata edeceğiz.”²³⁶
15. “Ey Hristiyan! Sen İsa'yı tanımadın. Onu tanıyabilmen için beni tanımalısın. Hatta beni daha fazla tanımalısın.”²³⁷
16. Bir sahabinin buğday yüklü yüz devesini yağmalayıp çalıp götürdüler, bu yüzden üzüntüden dolayı cemaat namazı esnasında ilk tekbirde kendinden geçti, adeta ölmüştü. Hz. Mustafa namazı bitirip selam verdi. Sahabiyi o makamda görmedi, bu yüzden ona yüzünü ekşitti. Sahabi Hz. Peygamberden özür diledi. Ancak o cennetle müjdelenen on kişiden biri olmasına karşılık aynı şekilde Hz. Peygamber ona karşı yüzünü ekşitmiş bir halde idi. Özrünü kabul etmedi. Sahabi dedi ki: “Tevbe ettim.” Peygamber buyurdu ki: “Kuru kuruya olmaz. İki bin tane deve gönder, buğday getirsinler ve halkın arasında dağıt.” Hz. Peygamber ondan sonra ona hoşnut bir şekilde bakmaya başladı.²³⁸
17. Ebu Hureyre, Hz. Peygamberin ayakkabısını alıp gözünün ve başının üstüne koyuyordu. Ancak bir gün onun ayakkabısını ayağıyla düzelitti. Hz. Peygamber dedi ki: “Ne kadar ilginç! Önceden ayakkabılarımı başının ve gözünün üstüne koyuyordun. Bu yüzden ben kendi kendime inleyip derdim ki: ‘Allah'ım! Benim ayakkabılarım bunun başının ve gözünün üstünde bulunacak kadar hor ve hakir bir hale mi düştü?’ Şimdi ben senin gözünde bayatlamış gibi mi görünüyorum, bunun için mi bana bayatlamış bir şekilde davranıyorsun? Bana bayatlamış bir gözle bakma sakın.”²³⁹
18. Birisi Hz. Peygamber için güzel bir ayakkabı dikti. Hz. Peygamberin hoşuna gitti. Buyurdu ki: “Güzel dikmişsin, hoş dikmişsin.” Ancak o susmadı ve dedi ki: “Ey Allah'ın Resulü! Bundan daha güzelini dikerdim ve dikebilirim de.” Buyurdu ki: “Peki, o daha güzel olanı kimin için saklıyorsun? Eğer benim için dikmeyeceksen, kimin için diyeceksin?”²⁴⁰
19. Birisini Hz. Muhammed'in huzuruna getirdiler ve dediler ki: “Bu namaz kılmıyor.” Adam dedi ki: “Evet, doğrudur, hiçbir iş yapamıyorum ve namaz kılmıyorum. Ancak Allah'ı seviyorum ve O'nun Resulünü seviyorum. Benim onları sevmem, işin sonunda beni terk etmeyecek ve beni kurtaracaktır.”²⁴¹

²³⁵ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 95. Farsça anlatılan bu rivayet tespit edilememiştir. Temsili bir anlatım olması muhtemeldir.

²³⁶ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 95. Farsça anlatılan bu rivayet tespit edilememiştir. Temsili bir anlatım olması muhtemeldir.

²³⁷ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 734. “Muhammed (s.a.) şöyle buyurmuştur ki” denilerek Farsça lafızla verilen bu sözün kaynağı tespit edilememiştir. Farazî bir cümle olması mümkündür.

²³⁸ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 696. Farsça anlatılan bu rivayet tespit edilememiştir.

²³⁹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 688. Farsça anlatılan bu rivayet tespit edilememiştir.

²⁴⁰ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 664. Farsça anlatılan bu rivayet tespit edilememiştir.

²⁴¹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 672-673. Farsça anlatılan bu rivayet bu haliyle tespit edilememiştir. Ancak Hz. Peygamber'e bir bedevinin gelip kıyameti sorduğu, Hz. Peygamber'in “Onun için ne hazırladım” sorusuna “Hiçbir şey. Ancak ben Allah ve Rasûlü'nü severim” şeklinde cevap verdiği, bunun üzerine Hz. Peygamber'in “*Sen, sevdiğinle beraber olursun.*” buyurduğu nakledilmiştir. Bk. Buhârî, “Fezâilü's-sahâbe”, 6; Müslim, “Birr”, 162-164.

20. “Başlangıçta insan olan, ancak şimdi hayvan olarak yaşayan on iki tane canlı vardır. Onların her biri günahattan dolayı hayvana dönüştüler.”²⁴²
21. “Cehennem, cehennem ehlinen boşaltıldığı ve tabakaları boşaltıldığı zaman bir toplum oraya bakmaya gelirler. Cehennemin tabakalarına yaklaştıkları zaman, cehennemin kapılarının birbirlerine çarptıklarını, açılıp kapandıklarını ve cehennemin harap bir ev gibi boş olduğunu görürler. Ardından nifak ehlinin feryatlarını duyarlar. Onlara derler ki: ‘Herkes boşaltıp gitmiş, ama siz hala buradasınız, siz kimsiniz?’ Derler ki: ‘Biz nifak ehli olan topluluğuz, ne kurtulmamız ne de rahat durmamız mümkündür.’²⁴³
22. Hz. Peygamber miraçtan gelmiş idi. Herkes onunla ilgili bir şey düşünüyordu ve soru soruyordu. Birisi görüşmeyle ilgili soruyordu, diğeri cennetin özelliklerini soruyordu. Hz. Fatıma dedi ki: “Ben onu bilmek istemiyorum, ben korkuyorum, bana cehennemin özelliklerini söyle.”²⁴⁴
23. Hz. Peygamber buyurdu ki: “Ey Ömer! Benim o dosta söylediğim şeyleri hiç duydun mu veya hiç anladın mı?” Ömer dedi ki: “Hayır, ey Allah’ın Resülü! Ancak sadece mübarek dudağının hareket ettiğini görüyordum.” Hz. Peygamber buyurdu ki: “Çok bile görmüşsün, çünkü harflerin çıkış yerlerini mukayese edebilirsin.”²⁴⁵
24. İbn Abbâs şöyle demiştir: “Eğer gündüz olursa kabristana git ve eğer gece olursa gökyüzünü seyret.”²⁴⁶
25. Hz. Ali şöyle demiştir: “Eğer senin dediğin gibi ise hepimiz kurtulduk.”²⁴⁷
26. Hz. Ali şöyle demiştir: “Erkeklik şu üç yerde belli olur; savaş yaparken, kadınla cima ederken, aldanmadan alışveriş yaparken.”²⁴⁸
27. İbn Mes’ûd şöyle demiştir: “Hz. Muhammed Kur’an’ın sırlarını söylüyordu. Hz. Peygamber falan ayetin manasını sahabeye söyledi. İkinci manasını ise sadece benim kulağıma söyledi. Eğer onu size söylersem, ashab benim boğazımı keser.”²⁴⁹
28. Hz. Ömer bir gün bir kadeh zehir içmişti de ona hiçbir zarar vermemiştir.²⁵⁰
29. “Ölü olsaydı bazısıyla konuşurdu.”²⁵¹
30. “Kim genişletirse genişlik bulur.”²⁵²

²⁴² Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 654. Farsça anlatılan bu rivayet tespit edilememiştir.

²⁴³ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 607. Müellifin garîb bir hadis olduğunu belirterek zikrettiği bu uzun rivayet tespit edilememiştir.

²⁴⁴ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 211. Farsça anlatılan bu rivayet tespit edilememiştir.

²⁴⁵ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 219. Farsça anlatılan bu rivayet tespit edilememiştir.

²⁴⁶ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 194. İbn Abbâs’ın sözü olarak Farsça nakledilen bu bilginin kaynağı tespit edilememiştir.

²⁴⁷ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 658. Hz. Ali’nin sözü olarak Farsça nakledilen bu ifadenin kaynağı tespit edilememiştir.

²⁴⁸ الرجولية في ثلاث مواطن، في الحرب ومع الزوجة في الجامعة وفي البيع والشراء أن لا يغبن (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 724) Hz. Ali’ye nispet edilen bu sözün kaynağı tespit edilememiştir.

²⁴⁹ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 667. Farsça anlatılan bu rivayet tespit edilememiştir.

²⁵⁰ Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 655. Hz. Ömer’in zehir içtiğine dair bir bilgi sadece Sivâsî’nin *Menâkıb*’ında (s. 147) tespit edilmiştir. Rivayet kaynaklarında Hâlid b. Velîd’in zehir içtiği ve herhangi bir zarar görmediği nakledilmiştir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 18/258; Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü’s-sahâbe*, 2/815.

²⁵¹ لو أن الميت يرحى ببعضه (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 774) Böyle bir rivayet tespit edilememiştir. Ancak Şeddâd b. Evs’in “Şayet ölü diriltirse ve dünya ehline ölümün sıkıntısını haber verse yaşamdan faydalanamaz, uykudan lezzet alamazlar.” şeklinde bir sözü kaydedilmiştir. Bk. Hâdimî, *Berika*, 2/120.

31. "Nimet veren kimseye şükretmek farzdır."²⁵³

Makâlât'ta, hadis veya nakil olduğunu gösteren herhangi bir işaret bulunmaksızın hadis metinleri gibi Arapça lafızla zikredildiği için hadis zannedilebilecek bazı sözler de yer almıştır. "Ben azların en azıyım, ben düşkünlerin en düşkünyüm."²⁵⁴, "Eğer Ebu Bekir'in imanı bütün insanların imanı ile tartılmış olsaydı, onun imanı üstün gelirdi."²⁵⁵, "Allah benim nefsimi benden daha iyi bilir ve ben de nefsimi sizden daha iyi bilirim."²⁵⁶, "(İnsanlar uyumaktadırlar,) öldükleri zaman uyanırlar."²⁵⁷, "Eşya zıddıyla tanınır."²⁵⁸, "İşler vakitlere bağlanmıştır."²⁵⁹, "Halkın geneline uyan kişi kesinlikle sapıtır."²⁶⁰, "Sözlerin en hayırlısı, az ve gönülden olan sözdür."²⁶¹, "Fakir, mal sahibi olmayan ve kendisi de kimseye mal olmayan kişidir."²⁶² ve "Siz faal olan imama, konuşkan olan imamdan daha çok muhtaçsınız."²⁶³ sözleri bunlardandır.

SONUÇ

13. asrın önde gelen mutasavvıflarından biri olan Şems-i Tebrîzî'nin konuşmalarının derlendiği *Makâlât* adlı eserde birçok hadise yer verildiği görülmüştür. 6 tanesi Farsça verilen 126 hadisin tahrir edildiği temel eserler tespit edilerek rivayetlerin sıhhat durumu belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre rivayetlerden 46'sının sahih, 3'ünün hasen olduğu belirtilebilir. 38 rivayetin Hz. Peygamber'den herhangi bir aslı tespit edilememiş veya mevzû olduğu hadis münekkittelerince

²⁵² من اتسع يتسع (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 680) Müellifin "buyrulmuştur ki" diyerek verdiği bu söz, rivayet kaynaklarında tespit edilememiştir. Atasözü olması muhtemeldir.

²⁵³ شكر المنعم واجب (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 692) Müellifin naklettiği bu yargı, hadis olarak tespit edilememiş olup kelam bilginlerinin ihtilaf ettiği meselelerden biridir. "İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a şükretmiş olmaz" hadisinden hareket eden bazı alimler, nimet veren kimseye teşekkürün gerekli olduğunu savunmuşlardır. Eş'arî bilginler ise nimet veren kimseye şükretmenin aslen vacib olmadığını, şükre layık olanın sadece Allah olduğunu savunurlar. Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 12/472; Nisâbü'rî, *Ğarâibü'l-Kur'ân*, 1/96.

²⁵⁴ أنا أقلّ الأقلين وأذلّ الأدلّين (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 314). Şems'in Hz. Peygamber'e nispet etmeksizin verdiği bu söz, Zeynelâbidîn'e nispet edilen Arafât günü yapılan duanın bir cümlesidir. Bk. *es-Sahîfetü's-seccâdiyye*, 218.

²⁵⁵ لو وزن إيمان أبي بكر مع إيمان جميع الخلق لرجع (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 653). İbn Adiy, *el-Kâmil*, 4/201; 5/259. Hz. Ömer'in sözü olduğu ifade edilmiştir. Bk. İshâk b. Râhûye, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, thk. Abdülğafûr b. Abdülhak (Medîne: Mektebetü'l-İmân, 1991), 3/671-672; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 1/144.

²⁵⁶ الله أعلم بنفسى منى وأنا أعلم بنفسى منكم (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 314). Şems'in Hz. Peygamber'e nispet etmeksizin verdiği bu söz, Hz. Ebû Bekir'in övüldüğünde söylediği bir tazarru cümlesi olarak nakledilmiştir. Bk. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrût: Dâru'l-Fîkr, 1989), 3/221.

²⁵⁷ فإذا ماتوا انتهبوا (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 645). *İhyâ*'da hadis olarak geçen (Gazâlî, *İhyâ*, 4/23) bu sözün Hz. Ali'ye ait olduğu belirtilmiştir. Bk. Irâkî, *el-Muğnî*, 2/993; Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, 368; Fettenî, *Tezkiratü'l-mevzûât*, 200.

²⁵⁸ بضدها تتبين الأشياء (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 290). Fahreddin Râzî, bir şairin sözü olarak zikretmiştir. Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 4/174.

²⁵⁹ الأمور مرهونة بأوقاتها (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 760). Şems'in hadisleri verdiği tarzda zikrettiği ancak hadis olduğunu belirtmediği bu söz rivayet kaynaklarında tespit edilememiştir. Özlü söz olarak nakledilmiştir. Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 19/50; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/412.

²⁶⁰ من اتبع السواد فقد ضلّ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 316, 624, 657). Rivayet olarak tespit edilememiştir. Şems'in kendi sözü olduğu anlaşılıyor.

²⁶¹ خير الكلام ما قلّ ودلّ (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 694). Farklı kişilere nispet edilen bu söz, tespit edilebildiği kadarıyla en erken Arap dili bilgini Abdülhamîd b. Yahya'ya (öl. 132/750) nispet edilmiştir. Bk. Ebu'l-Meâlî Muhammed b. el-Hasen İbn Hamdûn el-Bağdâdî, *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye*, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1417), 5/402.

²⁶² الفقير لا يملك ولا يملك (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 306). Kelâm-ı kibâr olarak nakledilmiştir. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-sâlikîn*, 2/441.

²⁶³ إنكم إلى إمام فعال أحوج منكم إلى إمام قوال (Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, 767). Hz. Peygamber'e nispet edilmeden verilen bu söz tespit edilememiştir.

ifade edilmiştir. 4 rivayet mevkuf, 4 rivayet maktû', 3 rivayet de selefin sözüdür. 18 rivayet zayıf, 10 rivayet ise çok zayıf sayılmıştır. Yani *Makâlât* rivayetlerinin %38,8'i makbul hadislerden oluşurken, mevkûf ve maktu rivayetlerle birlikte, bir o kadarı Hz. Peygamber'e ait olmayan sözlerdir. %22,2 kadar zayıf veya çok zayıf rivayet de eklenirse %61,2'si merdûd sayılacaktır. Bunların yanı sıra kaynağı hiç tespit edilemeyen ve manen nakledilmiş rivayetlerin de bulunduğu dikkat çekmek uygun düşecektir.

Makâlât'taki hadis rivayetlerinin sıhhat durumları hakkında yapılan bu tespitin, Şems-i Tebrîzî'nin yakın dostu ve talebesi olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin sohbetlerinin derlendiği *Fîhi mâ fih* adlı eserdeki hadislerin sıhhatine dair olan çalışmanın sonuçları ile paralellik arz ettiği görülür. Öyle ki mezkûr eserde de zayıf ve asılsız rivayetlerin oranının %58 olduğu belirtilmiştir. Yine aynı dönemin sûfî bilginlerinden olan Sadreddîn-i Konevî'nin *el-Fukûk* isimli eserinde de oranı nispeten az da olsa %27'lik zayıf ve asılsız rivayetlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, sûfî kimlikleriyle ön plana çıkan bu toplum önderlerinin, sûfî geleneğin genelinin hadis yaklaşımını benimsediğini ve aynı gelenek içinde telif edilen literatürden istifade ettiklerini göstermektedir.

Şems-i Tebrîzî'nin, hadisleri naklederken herhangi bir kaynağa atıfta bulunmaması, rivayetleri isnadsız zikretmesi ve mana ile rivayete delalet edecek derecede farklı lafızlar kullanması sebebiyle onun esas aldığı kaynakları net olarak belirlemek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte eserde yer alan hadislerin bir kısmı Kütüb-i sitte başta olmak üzere temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Müellifin, bazı hadisleri Gazâlî'nin *İhyâ'sı*, Nisâbü'rî'nin *Ğarâibü'l-Kur'ân*'ı, Râzî'nin *Tefsîr*'i gibi tali kaynaklardan aldığı da aşikardır. Eserde, metnini sadece uydurma hadisleri toplayan eserlerde tespit edebildiğimiz rivayetler de bulunmaktadır. Ayrıca, bu rivayetlerden başka herhangi bir kaynaktan geçtiği tespit edilemeyen, dolayısıyla sıhhati belirlenemeyen 16'sı Farsça aktarılmış, 5 tanesi de sahabeyle nispet edilmiş 31 söz daha belirlenmiş ve bunlara işaret edilmiştir.

Düzenli bir eser telif gayesi bulunmayan Şems-i Tebrîzî'nin konuşmalarından derlenen bu eserde geçen rivayetler, onun rivayet bilgisinin, doğrudan hadisle, hatta ilimle uğraşmayan birisine göre oldukça iyi olduğunu göstermektedir. Selçuklu medreselerinde eğitim görmesi, farklı şehirlere yolculuklar yapması ve önemli ilim merkezlerinden olan Eyyûbî hakimiyetindeki Dîmeşk'te bulunmuş olması bunda etkili olmalıdır. *Makâlât*'ın farklı nüshaları dikkate alınarak ve kaynakları tespit edilerek yapılacak kapsamlı bir tahkik çalışması ile aynı dönemde eser telifinde bulunan farklı şahsiyetlerle mukayese edilmesinin hem Şems-i Tebrîzî'nin hem de yaşadığı dönemin ilim dünyası hakkında daha net bilgi vereceği izahtan vârestedir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. thk. Subhî es-Sâmerrâî-Mahmûd es-Sâidî. Kahire: Mektebetü's-sünne, 1988.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammen işteherâ mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*. Kâhire: Mektebü'l-Kudüs, 1351.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Fezâilü's-sahâbe*. thk. Vasıyyullâh Muhammed Abbâs. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1983.

- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbârî'l-mevdûa*. thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrût: Mektebetü'r-Risâle, 1971.
- Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. Haleb: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1994.
- Âlûsî, Mahmûd Ebu'l-Fadl. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm*. 30 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Avcı, Seyit, "Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 4, 2004, s.161-193.
- Bağdadî, İsmâil Paşâ b. Muhammed Emin. *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Âdâb*. Nşr. Ebû Abdullâh es-Saîd el-Medüh. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadîr Atâ. Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1994.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *ez-Zühdü'l-kebîr*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrût: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *Şuabü'l-îmân*. thk. Muhammed b. Saîd Besyûnî Zağlûl. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Atekî. *el-Bahru'z-zehhâr el-ma'rûf bi Müsnedi'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah ve Âdil b. Sa'd. 20 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîhu'l-muhtasar*. thk. Mustafa Dîb el-Buğa. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *et-Târihu'l-kebîr*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Tefsîru rûhi'l-beyân*. Beyrût: Dâru İhyâi'l-Arabî, ts.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdik el-Kumhâvî. Beyrût: Dâru İhyâi'l-Arabî, 1405.
- Ceyhan, Semih. "Şems-i Tebrîzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/511-516. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Abdülazîz. *et-Ta'rîfât*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405.
- Çelik, Taha. "El-Fükûk İsimli Eseri Çerçevesinde Sadreddin Konevi'nin Hadis Kullanımı". *Mütefekkir* 6/11, 2019, 65-100.
- Çetinkaya, Bayram Ali. *Şems-Mevlânâ Dostluğu*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Deylemî, Ebû Şucâ' Şîrûye b. Şerhdâr. *el-Firdevs bi me'sûri'l-hutâb*. thk. es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsferâinî. *Müsnedü Ebî Avâne*. thk. Eymen b. Ârif ed-Dîmeşkî. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1998.
- Ebû Ca'fer, Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe el-Absî. *el-Arş*. thk. Muhammed b. Halîfe et-Temîmî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Alî b. Muhammed. *el-Besâir ve'z-zehâir*. thk. Vedâd el-Kâdî. Beyrût: Dâru Sâdir, 1988.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh el-İsfehânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Alî b. Atyiye. *Kûtu'l-kulûb fi muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tariki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*. thk. Âsim İbrâhîm el-Keyyâlî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsenâ. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Dîmeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1984.
- Ebu'l-Feth el-Âmidî, Nâsihuddîn Abdülvâhid b. Muhammed. *Gururu'l-hikem ve dürreru'l-kilem*. Nşr. Abdülhasen Düheynî. Beyrût: Dâru'l-Hâdî, 1992.
- Ebu'l-Mehâsin el-Hanefî, Yûsuf b. Mûsâ. *el-Mu'tesar mine'l-Muhtasar min Meşkelî'l-âsâr*. Beyrût: Âlemü'l-kütüb, ts.
- Efendioğlu, Mehmet. "Taktî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/483. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Eflâkî, Ahmet. *Âriflerin Menkabeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. 2 Cilt. Ankara: Maarif Basımevi, 1954.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *es-Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdûa*. Riyâd: Mektebetü'l-Mearîf, 1992.
- Fettenî, Muhammed Tâhir b. Alî. *Tezkiratu'l-mevzûât*. İdâretü't-Tibâati'l-Munîriyye, 1343.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Kâhire, Dâru's-şâb, ts.
- Güllüce, Hüseyin. "Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî". *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu*. 11-23. Şanlıurfa: 2007.
- Güllüce, Hüseyin. *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Hâdimî, Ebû Saîd Muhammed b. Muhammed. *Berîkatün Mahmûdiyye fi şerhi Tarikatın Muhammediyye ve şeriatın nebevîyye fi sîretin Ahmediyye*. Matbaatü'l-Halebî, 1348.
- Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. *İnâyetü'l-kâdî ve kifâyetü'r-râzî alâ Tefsîri'l-Beydâvî*. Beyrût: Dâru Sâdir, ts.
- Hâkim, Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbüri. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Yûsuf Abdurrahmân Mar'aşlı. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî. *Târîh Bağdâd*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Hennâd b. es-Serî el-Kûfî. *ez-Zühd*. thk. Abdurrahmân Abdulcebbâr el-Ferîvâi. 2 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1406.
- İrâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn. *el-Muğni an hamli'l-esfâr*. thk. Eşref Abdülmaksûd. Riyâd: Mektebetü Taberiyye, 1995.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh. *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed el-Bekrî, Müessesetü'l-Kurtuba, ts.
- İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. thk. Yahyâ Muhtâr Ğazzâvî. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988.

- İbn Arrâk, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kinânî. *Tenzihü 'ş-şerîati'l-merfû'a ani'l-ahbâri's-şeniati'l-mevdüa*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatif-Abdullâh Muhammed es-Siddîk. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1378.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kıble, 2006.
- İbn Ebî'l-Hadîd, İzzuddîn Abdülhamîd b. Hibetullâh. *Şerhu Nehci'l-belâğa*. thk. Muhammed Abdülkerim en-Nemerî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Hamdûn, Ebu'l-Meâlî Muhammed b. el-Hasen el-Bağdâdî. *et-Tezkiratü'l-hamdüniyye*, Beyrût: Dâru Sâdır, 1417.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî, *Sahihu İbn Hıbbân bi tertibi İbn Belebân*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *es-Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr. *Medâricu's-sâlikîn beyne menâzili iyyâke na'büdü ve iyyâke neste'in*. thk. Muhammed Hâmid el-Fakî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1973.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. Nşr. Ahmed Şemsüddîn. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. Beyrût: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalim. *Ehâdisü'l-kussâs*. thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmûu'l-fetâvâ*. Nşr. Âmir el-Cezzâr-Enver el-Bâz. Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 2005.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Abdurrahmân b. Alî. *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*. thk. Halîl el-Meys. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Abdurrahmân b. Alî. *el-Mevzûâtü'l-kübrâ*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selafiyye, 1966.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Abdullâh el-Kâdî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1989.
- İbnü'l-Hâc, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed el-Fâsî. *el-Medhal*. Dâru't-Türâs, ts.
- İbnü'l-Mübârek, Abdullâh el-Mervezî. *ez-Zühd*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Ömer b. Alî. *el-Bedru'l-münîr fi tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkıati fi's-Şerhi'l-kebîr*. thk. Mustafa Ebu'l-Ğayt vd. Riyâd: Dâru'l-Hicre, 2004.
- İshâk b. Râhûye. *Müsnedü İshâk b. Râhûye*. thk. Abdülğafûr b. Abdülhak. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1991.
- Kabaklı, Ahmet. *Mevlânâ*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 1984.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl b. Mûsâ el-Yahsûbî. *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Herevî. *el-Emvâl*. thk. Halîl Muhammed Herrâs. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Kudâî, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedü's-Şihâb*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selafi. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Küçük, Osman Nuri. "Şems-i Tebrîzî'nin Tasavvufî Meşrebi ve Mevlânâ'nın Düşüncelerine Tesiri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*. 24 (2009/2). 11-38.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh el-Esbahî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Mısır: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Hâvi fi fıkhi's-Şâfiî*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Mizzî, Cemâluddîn Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Muhammed el-Mâlikî, el-Emîr el-Kebî, *en-Nuhbetü'l-behiyye fi'l-ehâdisi'l-mekzûbe alâ hayri'l-beriyeye*. thk. Züheyr eş-Şâviş. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahihu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Alî. *el-Müctebâ mine's-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. Halep: Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün'im Şelbî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nisâbüri, Nizâmuddîn el-Hasen b. Muhammed el-Kummî. *Ġarâibü'l-Kur'ân ve raġâibü'l-Furkân*. thk. Zekerıyya Umeyrât. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Sâġânî, Radıyyuddîn el-Hasen b. Muhammed. *el-Mevzûât*. thk. Necm Abdurrahmân Halef. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1405.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Alî Muavid-Âdil Ahmed. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân. *el-Makâsüdü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehirâ ale'l-elsine*. thk. Muhammed Osmân el-Huş. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *Edebü'l-ımlâ ve'l-istımlâ*. Beyrût: Mektebetü Hilâl, 1989.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Yâsîr b. İbrâhîm-Ġanîm b. Abbâs. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Sipehsâlâr Mecdüddîn Feridun. *Risâle-i Sipehsâlâr: Hazret-i Mevlânâ'nın Menkabeleri*. çev. Ahmed Avni Konuk. İstanbul: Rûmî Yayınları, 2005.
- Sivâsî, Şemsüddîn Ahmed. *Menâkıb-i Çehâr-i Yâr-i Ğüzîn (Dört Büyük Halife)*, İstanbul: Milli Gazete, 2005.

- Sultan Veled. *İbtidâ-nâme*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. Ankara: Güven Matbaası, 1976.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Câmiu'l-ehâdis: el-Câmiî's-sağîr ve zevâidühü ve'l-Câmiu'l-kebîr*. nşr. Abbâs Ahmed Sakar vd. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Câmiu's-sağîr fi ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevdüa*. thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Şems-i Tebrîzî. *Makâlât (Konuşmalar)*. çev. Mehmet Nuri Gençosman. İstanbul: Ataç Yayınları, 2012.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevdüa*. thk. Abdurrahmân el-Muallimî. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1407.
- Şeybânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen. *el-Kesb*. thk. Süheyl Zekkâr. Dımeşk: 1400.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. İvadillâh-Abdülmuhsin el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 24 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîr)*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. Câlût. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kâhire: Dâru Hicr, 1999.
- Tebrîzî, Şemsuddîn Muhammed. *Makâlât-ı Şems-i Tebrîzî*. Nşr. Muhammed Ali Muvahhid. Tahrân: İntişârât-i Hârezmî, 1391 hş.
- Tilmisânî, Ahmed b. Muhammed el-Makkârî. *Nefhu't-tîb min gusni Endelüsü'r-ratîb*. thk. İhsan Abbâs. Beyrût: Dâru Sâdir, 1988.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu'l-kebîr / Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Âvvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Uludağ, Süleyman. "Bâtın İlmi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. Konya: Yediveren Yayınları, 2001.
- Vekî, b. el-Cerrâh er-Ruâsî, *ez-Zühed*. thk. Abdurrahmân Abdulcebbâr el-Ferîvâî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1984.
- Yüceer, Mustafa. "Mevlânâ'nın Fihî Mâ Fih İsimli Eserinde Hadis Kullanımı". *Akademik Us* 2/2, 2018, 197-237.
- Zeylaî, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Tahrîcu'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkıa fi tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*. thk. Abdullah b. Abdurrahmân es-Sa'd. Riyâd: Dâru İbn Huzeyme, 1414.
- Zeylaî, Fahrüddîn Osmân b. Alî. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Bulak-Kâhire: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313.
- Zeynelâbidîn, Alî b. el-Hüseyn. *es-Sahîfetü's-seccâdiyye el-kâmile min ed'iyeti'l-imâm Zeyni'l-âbidîn*. Beyrût: Menşûrâtü Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, ts.

Orta Çağ İslam Dünyasında Buz Ticareti¹

Ahmed ALDAHROUJ

Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü,
Kırıkkale, Türkiye, ahmad.dah222@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Halil İbrahim GÖKBÖRÜ

Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kırıkkale, Türkiye, higok@yahoo.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 09.07.2021

Kabul: 24.12.2021

Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Orta Çağ,
Buz Ticareti,
İslam Dünyası,
Kar,
Buz.

Yakın zamanlara kadar İslam dünyasının Ön Asya'daki kimi ülkelerinde kar yağışı, bir zorluk olmaktan ziyade bir imkân olarak değerlendirilmiştir. Zira kışın yağan kar, depolanarak buza dönüştürülmüş ve yazın da sıcak bölgelere taşınarak soğutma amaçlı kullanılmıştır. Bu şartlarda sıcak yörelerde buzlu soğuk su içme imkânının ne kadar değerli bir fırsat olduğu anlaşılabilir. Dolayısıyla sıcak İslam ülkelerinde değerli bir mücevher kadar ilgi gören buzun bir ticaret metana dönüşmesi ve onun ilginç serüveninin hikâyesi bazı tarih kitaplarına yansımıştır. Orta Çağ İslam dünyasında gerçekleşen bu buz ticaret ve taşımacılığına dair kaynaklarda ilgi çekici kayıtlar yer almaktadır. Bu kayıtlara bakıldığında, özellikle Suriye, Lübnan ve Irak'ın dağlık yörelerinden temin edilen kar yığınlarının yaz başlarında buza dönüştürülmesi, özel olarak paketlenerek değerli bir kargo halinde başta Hicaz ve Mısır'a sevk edilmesi, nihayet buzun satıldığı merkezlerde kullanım biçimleri dikkat çekiyor. Bunlar arasında buzun, kavurucu sıcaklar altında yüzlerce kilometrelik yollardan geçişi sırasında nasıl olup da bozulmadan yerine ulaştığı; hangi rota ve yolların takip edildiği; taşıma işlemi sırasında ne gibi noktalara dikkat edildiği hususları merak konusudur. Dolayısıyla bu makalede bu konular ve genel olarak buzun Orta Çağ İslam dünyasındaki serüveni, bazı Arapça kaynaklar göz önüne alınarak incelenmektedir.

Ice Trade in the Medieval Islamic World

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 09.07.2021

Accepted: 24.12.2021

Published: 31.12.2021

Keywords:

Medieval,
Ice Trade,
Islamic World,
Snow,
Ice.

Until not long ago, snowfall in some countries of the Islamic world in Western Asia was considered an opportunity rather than a difficulty. Because the snow that fell in the winter was turned into ice by storing it and using it for cooling purposes by while transporting it to hot districts in the summer. Under these conditions, it is understandable how important in hot regions the opportunity to drink ice water is in hot regions. Therefore, it reflected in some history books ice story which turned to a commercial commodity and exciting adventure that no less famous for a precious jewel in the hot Islamic countries. There are interesting records in the sources about the ice trade and transport that took place in the medieval Islamic world. Looking at these documents, it is drawing our attention that the snow masses obtained from the mountainous regions of Syria, Lebanon, and Iraq were turned into ice at the beginning of summer, and they were specially packaged and shipped as valuable goods to the Hejaz and Egypt, and finally, the way they were used in snow sales centers. These include how the ice arrived intact during its passage through hundreds of kilometers of roads under scorching heat; which routes and roads are followed; it is a matter of curiosity about what points are taken into consideration during the transportation process. Therefore, this article on these topics and the overall adventure of ice in the medieval Islamic world will be analyzed from some Arabic sources.

Atıf/Citation: Aldahrouj, Ahmed – Gökbörü, Halil İbrahim. "Orta Çağ İslam Dünyasında Buz Ticareti". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 6 (Aralık 2021), 111-125. <https://doi.org/10.47702/sema.2021.18>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

¹ Bu makale, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmakta olan Selçuklu Çağında Trablusşam'da Ammâroğulları Hakimiyeti 1070-1109/462-502 başlıklı Doktora teziyle alakalı olarak kaleme alınmıştır

GİRİŞ

Kar ticareti Orta Çağ'da Orta Doğu'nun sıcak memleketlerinde yazın pazarlarda satılan meyhan kökü, dut ve benzeri içecekleri soğutmak için kullanılan önemli bir emtia olmuştur. Kışın depolanan kar, zamanla muhafaza edildiği mekânlarda sertleşir, buza dönüşür; ardından da yaz mevsiminde önemli ve kalabalık merkezlere taşınıp sevk edilirdi. Bu yüzden yüksek dağlara yakın şehirlerde yaz aylarında buz tedarik edildiği bilinmektedir. Kar ve buz yalnızca gıda soğutmasında kullanılmaz, aynı zamanda tıbbi alanlarda da kullanılırdı. Bu bakımdan hem koruma hem de taşıma biçimine önem verilmiş ve teknik zaman geçtikçe gelişmişti. Orta Çağ tarihi kaynaklarında yer alan Bilâdü's-Şam'dan² Mısır ve Hicaz'a kar ve buz taşındığına dair kayıtlar dikkat çekicidir. Bu kayıtlarda kar depolayan, kar taşıyan ve kar ticaretiyle uğraşan kişiye "Sellâc" yani "karcı" deniliyordu. Bu kişiler kışın kar depolayıp yazın piyasaya sürer ve bunun ticaretini yaparlardı.³

1. Kar Depolaması ve Pazarlama Şekli

Karla ilgili olarak Orta Çağ'da kaleme alınan bazı İslam kaynaklarında geçtiğine göre kışın yağın kar, soğuk aylarda "karcılar" tarafından toplanır ve "kar odaları" olarak adlandırılan depolarda muhafaza edilirdi.⁴ Karcılar, topladıkları karı bu depolarda buza dönüşmesi için vurarak sıkıştırırlardı. Kar odaları dolduğunda ise onları samanla kapatır ve bu depoları mayıs ayına kadar açmazlardı. Saklandıkları depolarda buz kütesine dönüşen bu kar istifleri, yaz ayları geldiğinde kullanılmak üzere bloklar halinde kesilerek satılmak üzere pazarlara götürülür, piyasaya sürülürdü.⁵ Bu buzların çeşitli sertlikte olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sertlik bakımından yumuşak durumda olanlar yakın pazarlarda satılırken, daha sert olanları ise Hicaz ve Mısır gibi uzak bölgelere nakledilirdi. Buralara gönderilen buzun sert olmasına özellikle dikkat edilirdi; zira kar, donmadığı ve iyi sıkıştırılmadığı takdirde bu uzak bölgelere gidene kadar erirdi.⁶

Karcılar tarafından icra edilen bu işlerin (toplama, depolama, sıkıştırma, kesme, nakliye) görüldüğü kadar kolay olmadığı da anlaşılmaktadır. Çünkü kar odaları çoğunlukla dağların yüksek kesimlerinde bulunduğu ve çok soğuk olduğundan kış aylarında sıkı çalışma gerektiriyordu. Üstelik yaz mevsimi geldiğinde kar kesmek ve sonra da onu taşımak oldukça zahmetli idi. Özellikle buz kütlelerinin deniz yoluyla Suriye limanlarından Mısır'a taşınması işleminin binbir güçlükte yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Memlük sultanlarından Hüsamüddin Laçın (695-698 / 1296-1299), gemilerle yapılan nakliyenin iptali için "*Buna gerek yok, çünkü ben Bilâdü's-Şam'ın valisi olarak*

² Bilâdü's-Şam: Arapça'da Şam beldeleri demektir, aşağı yukarı Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün topraklarını kapsar, İslâm tarihinde kullanılmış coğrafi bir isimdir. Bk. Ebî Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, (Beyrut: Dâr Sâdir, 1397/1977), III/312-313; Safiyüddin Abdülmü'min b. Abdülhak el-Bağdadi, *Merasidü'l-İttıla*, Thk. Ali Muhammed Bicavi, (Beyrut: Dâr'l-Cil, 1412/1992), II/775-776; Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'tar fi haberi'l-aktar*, Thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1404/1984), 335.

³ Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebidi, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (Kuveyt: Dârü'l-Hidâye, tz), V/448.

⁴ Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabadi, *Kamusü'l-Muhit*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1996), 182.

⁵ Muhammed Saîd el-Kâsimî ve diğerleri, *Kamûs es-Sinâ'atü's-Şâmiyye*, Thk. Zâfir el-Kâsimî, (Dımaşk: Dâr Tlâs, 1408/1988), 72. Hicâzî Abdülmün'im Süleyman, "*es-Selc ve's-Selâcün fi Mısır ve Bilâdü's-Şâm fi'l-'Asri'l-Memlûki*", Havliyyetü siminâr et-Tarih el-İslâmî ve'l-Vasît, I/I (1432/ 2011), 268.

⁶ Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ b. Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988), 257.

insanların buzları toplayıp taşımakta nasıl zorluk çektiklerini biliyorum” deyip buzların deniz yoluyla taşımacılığını kaldıran bir kararname çıkarmıştır.⁷

Görünüşe göre Dimaşk'ın kuzeybatısındaki Kalemûn Dağları (Senîr)⁸ yazın depo edilen buz kütlelerinin merkezi olarak bilinmektedir. Bunun yanında, dağlara yakın “Kâra”⁹ ve “Minîn”¹⁰ gibi bazı şehirlerde çok sayıda kar odası bulunduğu buralar, yaz mevsiminde buz kütlelerinin kaynağı olmakla ünlü idi.¹¹ Lübnan dağlarının yamaçlarında ve yeraltında bulunan mağaraların yanı sıra kubbeli çatıya sahip binalar kar depolamak için kullanılırlardı.¹² Farklı tarzlarda olmak üzere Bilâdü’ş-Şâm’ın iç kesimlerinde de yaygın olan bu kar odaları, tarihi eser statüsünde günümüze kadar ulaşmıştır. Yakın zamana kadar yoğun kardan dolayı, Şam Bölgesi’ndeki evlerin kar altında kaldığı ve yolların kapanma noktasına kadar geldiğini söylemek gerekir. Ancak artan sıcaklıklardan dolayı küresel ısınmanın bir sonucu olarak günümüzde kış ayı bu bölgede daha hafif geçmektedir.

Öte yandan Irak’ın doğu ve kuzeydoğusunda yer alan Zagros Dağları’nda da kar odalarının yaygın olarak bulunmuş olması gerekir. Bu dağlara günümüzde de kışın kar düşmektedir. XII. yy müellifi İbnü'l-Cevzi Bağdat’ta kar satıcılarının varlığından bahsetmiştir.¹³ Dolayısıyla Bağdat’a getirilen bu karların eskiden Cibâl denilen Zagros Dağlarından temin edilmiş olması muhtemeldir.

2. Fiyat

Buz fiyatları, karın çıkarıldığı yerin satış yerine olan uzaklığına, karın bol veya kıt oluşuna ve yaz aylarının sıcak geçmesi ile meydana gelen kuraklıklara bağlı olarak değişmekteydi. Bu durum doğal olarak kışın kar yağışının yoğunluğuna doğrudan bağlıydı. Özellikle kurak mevsimlerde buz fiyatının arttığına dair kayıtlar vardır. Nitekim bazı müellifler, 697/1298 yılında Suriye bölgesinde (Bilâdü’ş-Şâm) su seviyesinin aşırı azalmasından dolayı ülkede satışı yapılan buzun fiyatının arttığını söylerler. Bu kaynaklardan bazılarında göre fiyatlarda bir *ritl*¹⁴ artış olmuş ancak bu, insanların buz

⁷ Ebû’s-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedi, *A ‘yanü’l-Asr ve A ‘vanü’n-Nasr*, Thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev’ud, (Dimaşk: Dârü’l-Fikr; Dârü’l-Fikri’l-Muasır, Beyrut, 1418/1998, IV/169; Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağriberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî, *en-Nücümü’z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve’l-Kahire*, (Kahire: Dârü’l-Kütüb, Vizaretü’s-Sekâfe ve’l-İrşadü’l-Kavmî, , tz), VIII/105-106.

⁸ Kalemûn Dağları: eski adı Senîr, doğu Hama’dan Suriye’de başlıyor Halil dağlarına kadar uzatır. Bk., Yakut el-Hamevi, *Mu‘cemü’l-Büldan* , III/269-270; İbn Abdülhak el-Bağdadi, *Merasidü’l-İttıla*, II/748; Muhammed kürd Ali, *Hütâtu’ş-Şâm*, (Dimaşk, Matbaatu et-Terakkî, 1926), I/45.

⁹ Kâra: Humus’un son sınırı olan Şam ile Humus arasındaki yol üzerinde bulunan büyük bir mahalle. Bk., Yakut el-Hamevi, *Mu‘cemü’l-Büldan* , IV/295; İbn Abdülhak el-Bağdadi, *Merasidü’l-İttıla*, III/1056.

¹⁰ Minîn: Şam’ın kuzey köylerinden biri, kasiyon Dağı’nın kuzeyinde yer alıyordu. Bk., Yakut el-Hamevi, *Mu‘cemü’l-Büldan* , V/218; Ebû’l-Beka Takıyyüddin Ebu Bekr b. Abdullah b. Muhammed Bedri, *Nüzhetü’l-Enam fî Mehasini’ş-Şam*, (Beyrut: Dârü’r-Raidi’l-Arabi, 1400/1980), 205.

¹¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Bekr ec-Cezeri, *Târîhu Havâdisü’z-Zaman ve Enba’ühu ve Vefayâtü’l-Ekâbir ve’l-A‘ayan min Ebnâ’ihi (Tarihü’l-Cezeri)*, Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1418/1998), II/533; Bedri, *Nüzhetü’l-Enam*, 206; Muhammed Saîd ve diğerleri, *Kamûs es-Sinâ’atü’ş-Şâmiyye*, 72.

¹² Hicâzî Süleyman, *es-Selc ve’s-Selâcûn*, 268-269.

¹³ Ebû’l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzi, *el-Muntazam fî Tarihi’l-Mülûk ve’l-Ümem*, Thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata; Racea Nuaym Zerzevir, (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1412/1992), XIII/136.

¹⁴ Ritl: Ağırlık ve değer ölçüsüdür; bölgeye göre değişir. Bilâdü’ş-Şâm’da 1785 gram, Mısır’da 449,28 gram ve Irak’ta 406,25 grama eşittir. Bk., Ali Cum’a Muhammed, *el-Mekâyil ve’l-Mevâzin eş-Şer’iyye*, (Kahire: el-Kudüs li’l-İlân ve’n-Neşir ve’t-Tesvîk, 2001), 29-30.

satın almasını zorlaştıracak astronomik bir yükseliş olarak değerlendirilmemiştir. Yapılan zam, bir dirhem in üçte biri ölçeğinde bir miktar idi.¹⁵

Bununla birlikte bazı zamanlar buz satıcıları, özellikle hastaları tedavi etmek için buza ihtiyaç duyulduğunda, kuraklığın çok ve buzun kıt oluşundan da faydalanarak fiyatı çok yüksek rakamlara çıkarmışlardır. Bağdat'ta gerçekleşen bir hadisede normal olmayan bir artışın yapıldığı görülmektedir. Bu olayı kaydeden tarihçi İbnü'l-Cevzi'nin belirttiğine göre Bağdat şahnesi Abdullah b. Abdullah b. Tâhir'in (ö. 300/913),¹⁶ çok sevdiği bir câriyesi hasta olmuş, tedavisi için soğuk su içmesi gerekiyor, bunun için de buza ihtiyaç duyuluyordu. Şehirde buz aramaya çıkan emîrin vekili, o sırada Bağdat'ta tek bir buz satıcısı buldu. Adam, bir rıtl buz için beş bin dirhem para istiyordu. Vekil, fiyatı pahalı bulunca buzunu satın almaya cesaret edemeyip geri döndü. Emir, vekili eli boş görünce kızdı ve fiyatı ne olursa olsun buzunu almasını ve bunun için kendisinden izin almak üzere geri gelmesine gerek olmadığını bildirdi. Bunun üzerine vekil, yeniden buz satıcısının yolunu tuttu. Ancak buz satıcısı bu kez bir rıtl buz için on bin dirhem istedi. Vekil, buna tepki gösterse de sonunda on bin dirhem verip buzunu satın aldı. Hasta câriye bu buzla susuzluğunu gidermiş ve iyileşmeye başlamıştı. Ancak biraz daha soğuk su istedi. Böylece aynı satıcıdan üç kez birer rıtl buz daha satın alındı. Dördüncü kez buz alınmak istenince, bu kez buz satıcısı bir tek rıtl buz kaldığını ileri sürerek onu da yirmi bin dirheme satabileceğini söyledi. Emir in vekili mecburen bu parayı da verdi ve buzunu alıp câriyeye götürdü. Gerçekten câriyenin dördüncü kez soğuk su içtikten sonra tamamen sağlığına kavuştuğu belirtilir. Öte yandan son derece az miktardaki buzunu pahalıya satan buz satıcısının da zengin olduğu kaydedilir.¹⁷

Buz satışıyla ilgili farklı yöntemler de göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları sahte buz üreticilerinin faaliyetlerinden oluşmaktadır. Nitekim bazı buz satıcıları kışın gölet ve su birikintilerinin yüzeyinde oluşan buzları topluyor, onu bekletip daha sonra kardan buz elde etmiş gibi satarak alıcıları dolandırıyor.¹⁸ Bu durumun daha çok Kahire gibi kar yağmayan sıcak bölgelerde meydana geldiği anlaşılmaktadır.

3. Nakliye: İstikamet ve Yöntem

Ticari bir meta olan buz, temelde kar görmeyen ülkelere taşınırdı. Buralar umumiyetle Şâm yöresinin dışında olan bölgelerdir. Bununla birlikte kar alan iç yörelere de buz taşımacılığının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan iç bölgelere taşınması süreci zor olmuyordu. Bunun nedeni kar odalarının tüketim yerlerine yakın olmasıydı. Bu nedenle Suriye bölgesindeki (Biladü's-Şâm) kentlerde yazın bol miktarda buz bulunabilirdi. Bundan dolayı buzla soğutulan yaz içecekleri pazarlarda yaygınlaşmıştır. Buz aynı zamanda halkın evlerine kadar ulaşmıştır.¹⁹

Emeviler döneminde Suriye'de halifelerin öğle uykusunu geçirmek için çamur sıvalı odalar yapıldığı ve bu odaların soğutulması için buz kullanıldığı görülmektedir. Bu uygulama daha çok buzun bol miktarda olduğu dönemlerde yapılmıştır. Buzla soğutulan çamurlu odalarda şöyle bir teknik

¹⁵ Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, (Kahire: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1418/1998), XVII/705; Ebü Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefî el-Aynî, *İkdü'l-Cüman fi Tarihi Ehli'z-Zaman: Asru Selâtinî'l-Memalik*, Thk. Muhammed Muhammed Emin, (Kahire: Matbaatu Dârü'l-Kütüb ve'l-Vasâik el-Kavmiyye, 1431/2010), III/412.

¹⁶ Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, thk: İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sadır, 1398/1978), III/120-122.

¹⁷ İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, XIII, 136-137.

¹⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-Ġumr bi-Ebnâi'l-Umr fi't-Târih*, Thk. Hasan Habeşî, (Kahire: Vazâratü'l-Avkâf, Lecnetü İhyâi et-Türâs el-İslâmî, 1418/1998), IV/16.

¹⁹ Muhammed Saîd ve diğerleri, *Kamûs es-Sinâ'atü's-Şâmiyye*, 72.

kullanılırdı: Çamurlu oda için kamışlar toplanır ve oda bu kamışlarla çevrilirdi. Daha sonra bu kamışlar ile duvar arasında buz kütleleri konulur ve böylece oda soğutulurdu.²⁰

Bazı tarihçiler, Filistin bölgesinde gerçekleşen Hittîn Savaşı (583/1187) sırasında Selâhaddîn Eyyubî'nin çadırında buz bulunduğundan bahsetmişlerdir.²¹ Savaş sonunda mağlup olan Haçlı ordusunun tutsak edilen prensleri, Selâhaddîn Eyyubî'nin çadırına getirildiklerinde, onlara buzla soğutulmuş gül suyu ikram edilmişti.²² Selâhaddîn'den sonra yerine geçen kardeşi el-Melik el-Adil (596-615/ 1200-1218), yaz aylarını sık sık Şam'da geçirirdi. Görünüşe göre bunda Şam'ın meyvelerinin, buzunun ve soğuk sularının bol olmasının tesiri vardı.²³ Bu örnekler, kış aylarında dağlarına kar düşen Suriye bölgesinde (Bilâdü'ş-Şâm) buzun yaygın olarak kullanıldığına ve kolayca işlenebilmesine bir kanıt olarak ileri sürülebilir.

Buzun Suriye, Lübnan ve Filistin (Bilâdü'ş-Şâm) yörelerinden kar yağmayan Hicaz ve Mısır gibi bölgelere taşınması ve buralarda gerçekleştirilen ticareti ise Suriye'deki örneklere göre daha fazla güçlükleri beraberinde getiriyordu. Zira buz taşımacılığı özellikle kara yoluyla yapıldığında deve sırtında olduğundan, güneş altında sıcağa dayanıklı bir kargo olarak taşınması zorunluydu. Bu yolculuk esnasında, buz hedefine varıncaya kadar, özellikle de buz yüklü develerin sırtında kavurucu güneşin altında uzun mesafe kat ettiği için buzun sıcağa dayanıklı özel bir türde olması ve belli bir koruma yöntemi ile nakledilmesi icap ediyordu.

Buzun taşındığı en iyi bilinen istikameti Hicaz yönüne doğruydı. Hicaz'a sevk edilen buz, daha çok hac mevsiminde gönderiliyordu. Özellikle Abbasiler döneminde halifeler ve yanındakiler, hem seyahat sırasında ve hac ibadeti esnasında soğuk su içmek hem de öteki hacılara ikram etmek için yanlarında buz taşırlardı.

Buz taşımacılığının bu ana istikametinden başka diğer yön ise ağırlıklı olarak yaz aylarında başta tıbbi kullanım amacıyla ve sonra da hükümdar ve devlet erkânına sunulmak üzere Mısır olurdu.

Buz taşıma yolculuğu kolay bir şekilde herkesin yapabileceği bir iş değildi. Özellikle Mısır ve Hicaz'a yönelik buz transferinde taşıma süreci başlıca devlet imkânları kullanılarak yapılabilen ciddi ve ağır bir işti. Bireysel buz tüccarları kendi başlarına bu transferi gerçekleştiremezlerdi. Hal böyle olunca Memlûk sultanları buz nakliye işine el atmışlardır ve İslâm ülkelerinde devletin iç ve dış yazışmalarından sorumlu daire olan Dîvânü'l-İnşâ ile bağlamıştır.²⁴ Kullanılan devlet imkânları sayesinde taşımacılık nispeten kolaylaşmıştır. Bu durum karşısında buz taşımacılığının saltanat gücü marifetiyle gerçekleştirildiğini fark eden İbnü'l-Ömeri ve Kalkaşendî gibi kimi tarihçiler de işte bu ilginç ticari faaliyetin kayıtlarını eserlerine nakletmişler ve günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır.

4. Hicaz İstikameti

Arabistan'ın batı kesimini oluşturan Hicaz'daki Mekke ve Medine'yi içine alan Harameyn bölgesinde iklim şartları dolayısıyla kolay kolay kar yağmazdı. Bilhassa yaz aylarında gerçekleşen hac farızası münasebetiyle binlerce hacının ziyaret ettiği bu yörelerde soğuk su bulmak ise imkânsızdı. Buz işte o vakitler bir mücevher kadar kıymet gören bir nesneye dönüşürdü. Normal bir kişinin hac ziyareti sırasında buz bulabilmesi imkân dahilinde değildi. Bu yüzden Memlûk sultanları ve devlet

²⁰ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberi, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadil İbrahim, (Kahire: Darü'l-Ma'aref, t), VIII/82.

²¹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, VI, 33.

²² Ebü'l-Mehasin Bahaeddin Yusuf b. Rafî' b. Temim İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehasinü'l-Yusufiyye*, (*Siretu Selâhaddîn*), Thk. Cemaleddin eş-Şeyyal, (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1414/1994), 130.

²³ İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yan*, V/78.

²⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhü'l-A'şâ fi Sinaati'l-İnşâ*, (Kahire: Darü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1340/1922), XIV/397.

adamları mezkûr Suriye ve Lübnan dağlarından buz transferini gerçekleştirerek Hicaz'a naklederlerdi. Bu işi her ne kadar kendi kişisel ihtiyaçları için yapsalar da özellikle sıcak hac mevsimlerinde buz ile soğutularak hazırlanmış içeceklerin hacılara dağıtılması ve ikram edilmesi hacılar için paha biçilmez değerdedir reddedilemeyecek bir hediye olurdu. Bu maddi ve insani yardımın ötesinde bu işle uğraşmak büyük bir sevap olarak da görülüyordu. Bu yüzden devlet yöneticileri hacca giderken yanlarında buz taşımayı adet edinmişlerdir. Bu duruma tarihte birçok örnek vardır; onlardan bazıları şu şekildedir:

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) bu konu hakkında, Emevîler döneminde Irak valisi olan Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin yanında buz taşıyan ilk kişi olduğunu yazmıştır.²⁵ Ancak kaynaklarda Haccâc'ın tam olarak hangi yöne doğru buz taşıdığı belirtilmemiştir. Haccâc, herhangi bir askerî sefer sırasında bu buz taşıtmış olabileceği gibi, kendi ikamet yeri olan Vâsıt'a yönelik olarak da taşıttığı tahmin edilebilir.

Kaynaklarda buz taşımalarını gerçekleştiren ilk halifenin Abbasi Halifesi el-Mehdi Billâh olduğu kaydedilmiştir. Halife Mehdi, 160/777 senesinde hac ziyareti esnasında Basra valisi aracılığıyla Mekke'ye buz götürülmesini sağlamıştı.²⁶ Abbasi halifelerinden Harun er-Reşid de tüm seferlerinde yanına buz taşıtırdı.²⁷ Zira o bir yıl hacca diğer yıl cihada gitmesiyle tanınan bir halifeydi.²⁸

Büveyhî hükümdarı Bahtiyâr döneminde (356-367/967-978), Mûsul Valisi Nâsırü'd-Devle'nin kızı Cemile Hatun hacca 366/977 yılında gitmiş, oradayken birtakım hayırlı işler yapmıştı. Bu hayırlı işlerden biri de hacılara buzla soğutulmuş şekerli şerbet ikram edilmesi olmuştur.²⁹ Memlük dönemi müelliflerinden İbnü'd-Devâdârî (ö. 736/1336'dan sonra) ise Cemile Hatun'un bu hac ziyaretini ve faaliyetlerini eleştirmekle kalmamış, Büveyhi hanedanını da kıskanmış görünüyor. Zira müellif hissiyatını şu şekilde yansıtmıştır: "*Memlük sultanlarının eşleri bile hacca giderken bu kadar çok ses getirmedir*".³⁰

732/1332 yılında Memlük Sultanı en-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn hacca gitmek için Hicaz'a hareket etmişti. Sultanın hac ziyaretine hazırlık olmak üzere Şam'ın kuzeyindeki Kalemûn Dağlarına bulunan Kâra'dan buz temin edilmiştir. Ardından Şam kentinden de çeşitli meyveler alınarak sultanın kervanlarına katılmak üzere Bilâdü's-Şam'ın güneyine gönderilmiştir.³¹

Yukarıda bahsedilen örneklerde görüldüğü üzere, buzun sıcak bölgelerde paha biçilemez bir değere sahip olduğu somut bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle halifeler, sultanlar ve diğer devlet adamları, hac ziyaretlerini üstün göstermek için buzun yanlarında götürmüşlerdir.

²⁵ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, Thk. Muhammed es-Seyid el-Vakil, (Tanta: Dârü'l-Beşîr lis-Sekâfe ve'l-Ulûm'l-İslâmiyye, 1408/1987), 319.

²⁶ Taberi, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*, VIII/134; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, VIII/239; Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmüri, (Beyrut: Dârü'l-Kitâb el-Arabî, 1433/2012), V/221; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, XIV/415.

²⁷ Afifüddin Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemani el-Yafii, *Mir'atü'l-Cenan ve İbretü'l-Yakzan fi Ma'rifeti Havadisü'z-Zaman*, Thk. Halil Mansur, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997), II/55.

²⁸ Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-Selâm*, Thk. Beşşâr Evvâd Me'rûf, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), XVI/9.

²⁹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk. Şuayb el-Arnaut, Salih es-Semer, (Beyru: Müessesetür-Risâle, 1402/1982), XV/170; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, IV/126.

³⁰ Seyfüddin Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmîü'l-Ğurer/ ed-Dürü'l-Fâhir fi Sireti'l-Meliki'n-Nâsır*, Thk. Hans Robert Roemer, (Kahire: el-Me'had el-Elamânî li'l-Âsâr, 1379/1960), IX/305.

³¹ Cezeri, *Târîhu Havadisü'z-Zaman*, II/533-534.

Hicaz'a taşınan buzun kaynağına gelince; bunlar esas olarak iki yerdir: Suriye bölgesinde bulunan Kalemûn Dağları ile Irak'ta bulunan Basra. Bunlardan Basra şehri, düzlük ve sıcak bir yer olduğu için hakkında, "Nasıl olur buzun kaynağı olabilir?" sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı, Basra'dan geçen Dicle Irmağı'nın güzergâhıyla ilgilidir. Nitekim Irak'ın kuzey doğusunda bulunan Zagros Dağlarında (Cibâl yöresi) bulunan kar odalarından temin edilen buz kütleleri nehir üzerinden kolayca güneye, Basra'ya intikal ettiriliyor ve burada depolanıyordu. Basra'ya ırmak yoluyla getirilen buz kütleleri de böylece Hicaz'a sevk ediliyordu.

Basra'dan Hicaz'a giden buz kervanlarının geçtiği durak yerleri ve aralarındaki mesafe, görünüşe göre *berid* olarak bilinen posta güzergâhındaki durak ve mesafelerle aynı idi. Böylece bu kervanlar posta yolunu kullanarak aynı güzergâh üzerinden Hicaz'a gidiyorlardı. VIII/XIV. yy müellifi İbnü'l-Ömerî, Mısır'a buz taşınması hakkında bilgi verirken bu kervanların, postacılarla eşlik ettiğinden bahsederek bunların duraklarının postaların geçtiği merkezlerle aynı olduğunu belirtmiştir.³² Kaynakların çoğu, buz kervanlarının izlediği yollardan açıkça bahsetmese de bunların posta yolu ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Basra ve Mekke arasındaki posta (*berid*) yolu ile hac kervanlarının izlediği yol örtüşmektedir. Zira ıssız ve تنها çölde kaybolma riskiyle karşı karşı kalmak kervan kabilelerinin hiç de istedikleri bir şey olmazdı. Coğrafyacıların kaydettiğine göre bu güzergahta yer alan konaklama merkezleri (*menzil*) ve aralarındaki mesafe şu şekildedir:

Basra'dan el-Minceşâniye'ye 8 mil; oradan el-Hüfeyr'e 10 mil; oradan er-Rüheyil'e 28 mil; oradan eş-Şecî'ye 29 mil; oradan el-Harcâ'ya 23 mil; oradan el-Hafar'a 36 mil; oradan Mâviyye'ye 32 mil; oradan Zâtü'l-'Uşar'a 29 mil; oradan el-Yensûiyye'ye 23 mil; oradan es-Sümeyne'ye 29 mil; oradan en-Nebâh'e 23 mil; oradan el-'Avsece'ye 19 mil; oradan el-Karyeteyn'e 22 mil; oradan Ramete'ye 22 mil; oradan em-Mara'ye 27 mil; oradan Tıhfe'ye 26 mil; oradan Dariyye'ye 28 mil; oradan Cedîle'ye 32 mil; oradan Felce'ye 35 mil; oradan ed-Düseyne'ye 26 mil; oradan Kübâ'ya 27 mil; oradan eş-Şübeyke'ye 27 mil; oradan Merrân'a 3 mil; oradan Vacra'ya 40 mil; oradan Avtâs'a 12 mil; oradan Zâti-'Irk 27 mil; oradan Bustânu Benî Âmir'e 22 mil; oradan Mekke'ye 24 mil'dir.³³

Toplamda Basra'dan Mekke'ye giden kervan yolunun mesafesi yaklaşık 698 mil (1369 km) ye eşittir.³⁴ Kervanların deve ile seyahati söz konusu olduğundan develer, her gün 50 km civarında yol kat edebiliyorlardı.³⁵ Bu durumda Basra'dan Mekke'ye buz taşıma işi yaklaşık 28 gün sürüyordu. Tabii bu süre yükün ağırlığına ve büyüklüğüne bağlı olarak belirtilenden biraz daha az veya fazla olabilirdi.

Kalemûn Dağlarında (Senîr) bulunan Kâra şehrinden Mekke'ye giden buz kervanlarının geçtiği noktalara gelince, bunlar da şu şekildedir:

Kâra'dan Nebk'e 12 mil; oradan Kütayfe'ye 20 mil; oradan Dımaşk'a 24 mil idi. Dımaşk'tan itibaren Medine'ye kadar uzanan yolda sırayla Sanemeyn, Ezra'ât (Dera bugün), ez-Zerka, Kastal, Kibâl, Beli'a, Hefir, Maan, Zetü'l-Mesâr, el-Müğise, Serğ, Tebük, el-Mühdesse, el-Akra, el-Cüneyne, el-Hicr, Vadiyü'l-Kurâ durakları bulunuyordu. Medine'den itibaren eş-Şecera'ya 6 mil; oradan Milel'e

³² İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif Bi'l-Mustalahi's-Şerif*, 256.

³³ Ebû İshak İbrâhim b. İshak b. Beşir el-Bağdadi el-Harbi, *el-Menasik ve Emakinu Tariki'l-Hac ve Me'alimü'l-Cezire*, Thk. Hamed Casîr, (Riyad: Dârü'l-Yemame, 1389/1969), 575-603; Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memalik*, (Leiden: Matbaatü Brill, 1306/1889), 146-147; Ebu Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste, *Kitabu'l-A'laku'n-Nefise*, (Leiden: E.J. Brill, 1309/1892), 180-181; Ebül-Ferec el-Bağdadi Kudame b. Cafer, *Kitâbü'l-Harac ve Sinaatü'l-Kitâbe*, Thk. Muhammed Hüseyin ez-Zebidî, (Bağdat: Dâr er-Raşîd lin-Neşir, 1401/1981), 84.

³⁴ 1 mil yaklaşık 2 km'dir. Bk., Hinz, Walther, *el-Mekayil ve'l-Evzanü'l-İslâmiyye ve ma Yuadiluha fi'n-Nizam*, (Arapça'ya) çev. Kamil Cemil Aseli, (Amman: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 1390/1970), 95; a.mlf., *İslam'da Ölçü Sistemleri*, (Türkçe'ye) çev. Acar Sevim, (İstanbul: Marmara Üni. Yay., 1410/1990), 77.

³⁵ *el-Mevsuatü'l-Arabiyeti'l-'Alemiyye*, (Riyad: Müessesetü'l-Ameli'l-Mevsua, 1999/1419), VIII/471.

12 mil; oradan es-Seyyâle'ye 19 mil; oradan er-Rüvayse'ye 34 mil; oradan es-Sükyâ'ya 36 mil; oradan el-Ebva'ya 29 mil; oradan el-Cühfe'ye 27 mil; oradan Küdeyd'e 26 mil; oradan Asfân'a 24 mil; oradan Merr'e 16 mil; oradan Mekke'ye 6 mildir.³⁶

Coğrafyacıların Şam ile Medine arasındaki mesafeyi kaydetmeyip sadece kervanların geçtiği önemli merkezlerden bahsetmekle yetindikleri görülüyor. Fakat Ebü'l-Fidâ, Şam ile Medine arasında 20 *merhale* olduğuna işaret etmektedir.³⁷ Bir *merhale* 24 mile eşit³⁸ olduğuna göre, Şam ile Medine arasındaki mesafe 480 mildir. Buna Kâra ile Şam arasındaki toplam mesafe ve Medine ile Mekke arasındaki mesafe de eklenince, Kâra ve Mekke arasındaki mesafenin toplamı da 770 mile ulaşmakta, yani 1540 km olmaktadır. Buz kervanlarının bu yolu katetmesi ise yaklaşık 30 gün sürmekteydi. Bu mesafe, günümüzde modern şekilde yapılan yollarda katedilen mesafeden çok farklı değildi, aksine modern yollardan yaklaşık iki yüz kilometre daha kısaydı.

5. Mısır İstikameti

Hicaz'a buz yüklerinin gönderilmesi, mevsim bakımından değişkenlik gösteren hac aylarıyla sınırlı kalmış görünüyor. Ancak Mısır'a sevk edilen buzların gönderilme zamanı ise yaz aylarına denk geliyordu. İbnü'l-Ömeri bu konuda bilgi verirken buz kargolarının Mısır'a Haziran ayında ulaşmaya başladığını ve nakliyenin Kasım ayı sonuna kadar devam ettiğini dile getirir³⁹. Memlûk dönemi Mısır ve Suriye yöresindeki resmi kayıtlara vakıf müelliflerden biri olan Kalkaşandî, İslâm ülkelerinde devletin iç ve dış yazışmalarından sorumlu daire olan Dîvânü'l-İnşâ memurlarının, buz yüklerinin Memlûk sarayına intikaline kadar geçen taşıma sürecini denetlemekle görevli olduklarını belirtmektedir. Buz kütleleri, Kahire'deki Memlûk sarayında bulunan Şerbethâne denilen bir bölüme indiriliyordu.⁴⁰ Öte yandan Suriye'den Mısır'a gönderilen buz yükleri, deniz ve kara olmak üzere iki yoldan taşınıyordu.

5.1. Deniz Yolu

Esasen Bilâdü's-Şam'dan Mısır'a deniz yoluyla buz sevkinin ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak İhşidiler döneminde Mısır'a buz nakledildiği kesin olarak bilinmektedir. Zira Mısır'da İhşidi hükümdarı Muhammed b. Toğaç'ın azatlısı iken devletin zayıflamasıyla son dönemde kendi iktidarını ilan eden Kâfûr el-İhşidi (966-968) zamanında Kahire'de buz bulunmakta idi. Öyle ki Kâfûr, içinde buz olan suyu içmez, buz üzerine sürâhi koydurur, sürâhideki suyun soğumasından sonra onu içerdi; ayrıca meclisine giren herkese buz ile soğutulmuş su ikram ederdi.⁴¹ Bu durum İhşidiler devrine rastlayan X. yüzyılın ikinci yarısında Kahire'ye buz nakledilmiş olduğunu göstermektedir.

Öte yandan bir İsmailî-Bâtını müellifi olan Nâsır-ı Hüsrev (ö.1073), XI. yüzyıl ortalarında, Mısır'ın Fâtımilere geçmesinden sonra başkent olan Kahire'yi ziyaret ettiği zaman, kentte buzun kullanıldığına şahit olmuştur. Müellif Kahire'deki Fatımi halifesinin sarayında bulunan Şerbethâne'ye buz yüklerinin taşındığına tanık olmuştur. Bu buzlar, halifenin içeceği şerbetlerin soğutulmasında kullanılıyordu. Nasır-ı Hüsrev ayrıca bu buzların devlet ileri gelenlerine, memur ve emirlere günlük

³⁶ Harbi, *el-Menasik ve Emakinu Tariki'l-Hac*, 653; Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memalik*, 76,150; İbn Rüste, *Kitabu'l-A'laku'n-Nefise*, 178-179; Kudame b. Cafer, *Kitâbü'l-Harac*, 81, 85.

³⁷ İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, Paris: Dâr et-Tıbaati's-Sultaniyye, 1255/1840), 82.

³⁸ Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi el-Feyyumi, *el-Misbahü'l-Münir fi Garibi's-Şerhi'l-Kebir li'r-Rafîi*, Thk. Adbülazîm eş-Şinâvî, II. Baskı, (Kahire: Dârü'l-Ma'rif, tz), I/223; Ali Cum'a Muhammed, *el-Mekayil ve'l-Mevâzin eş-Şer'iyye*, 56.

³⁹ İbn Fazlullah el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, 256.

⁴⁰ Kalkaşandî, *Subhü'l-A'sa*, XIV/397.

⁴¹ Ali b. Abdüllah el-Ğazûlî el-Bahâ'î ed-Dımaşkî, *Metâli'ü'l-Büdü'r ve Menâzilü's-Sürûr*, (Kahire, Mattbaatu İdâratü'l-Vatan, 1299/1882), II/71.

olarak dağıtıldığını söylemektedir. Yine onun kayıtlarına göre şehirdeki ihtiyaç sahibi hastalara da buz dağıtılmaktaydı.⁴²

Memlükler zamanına gelindiğinde Suriye yöresinden Mısır'a gönderilen buz miktarı artmıştır. İbnü'l-Ömeri'nin bizzat kaydettiğine göre onun zamanında bu nakliye on iki veya bazen daha fazla sayıda gemi ile yapılıyordu. Buz kütleleri, Bekaa ve Baalbek'te bulunan kar odalarından alınıyor, Beyrut ve Sayda limanlarında gemilere yükleniyordu. Bazen de Lübnan dağlarındaki Cübbetü Büşra ve el-Metîr adındaki kar merkezlerinde bulunan odalarından alınıp Trablusşam limanı üzerinden Mısır'a sevk ediliyordu.⁴³

Buz nakliyesi hakkında bilgi veren müelliflere göre buz kütleleri, kar odalarından alındıktan sonra katırlarla limanlara getirilirdi.⁴⁴ Limanlarda buz yükleri yüklenen gemiler Akdeniz'e açılır ve Mısır'ın Dimyat kıyısına gelir, oradan Nil Irmağı'na girer ve nehir yoluyla Kahire'ye ulaşır, burada Bulak mevkiinde kıyıya yanaşırlardı. Bulak limanına indirilen buz yükleri tekrar katırlara yüklenerek saray şerbethânesine sevk edilirdi. Şerbethâne'ye ulaştırılan buz kütlelerinin özel bir depoda muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan buz transferini gerçekleştiren "karcılar", buz yüklerine Şerbethâne'ye ulaşmaya dek yol boyunca eşlik ederlerdi. Görevlerini bitirdikten sonra da posta atlarıyla karadan geldikleri yerlere dönerlerdi.⁴⁵

Buzun deniz yoluyla taşınma süresinin ne kadar olduğu net olarak bilinmemektedir; zira mevcut kaynaklarda bu konuda bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı araştırmalarda bunun üç gün sürdüğü ileri sürülmüştür.⁴⁶ Bu üç günlük süre, muhtemelen sadece deniz yolunda geçen zaman dilimini kapsıyordu. Zira buz kütlelerinin Bekaa ve Baalbek'ten limanlara ulaştırılabilmesi için de ciddi bir zamana ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Dolayısıyla Suriye ve Lübnan'dan Mısır'a yapılan buz sevkiyatında geçen toplam süreyi hesap etmek için kara ve deniz yolunda harcanan zaman ile Dimyat'tan Kahire'ye kadar geçen nehir yolculuğunun süresini de dâhil etmek gerekmektedir. Bu durumda her halükârda bu sevkiyatın üç günden fazla sürdüğü kesindir.

5.2. Kara Yolu

Suriye'den Mısır'a nakledilen buz kütlelerinin kara yoluyla da taşındığı bilinmektedir. Buzun kara yoluyla taşımacılığı Memluklar zamanında başlamış görünüyor. Özellikle kaynaklarda Memlük Sultanı Muhammed b. Kalâvûn döneminde kara yolu taşımacılığının öne çıktığı belirtilmektedir. Ondan önce buz kütleleri sadece deniz yoluyla gönderiliyordu.⁴⁷ O dönemde kimi inanışlara göre karadan gelen buz, denizden gelen buzdan daha temiz ve daha saf olarak varacağı yere ulaşıyordu. Bununla birlikte karadan taşınan buz kargosunun miktarı haliyle denizden nakledilenden daha az idi. Belki de kara yoluyla gelen buzun saflığı daha iyi korunduğundan, bu buz Kahire'de sadece sultan ve ona yakın emirleri kullanabilmekteydiler.⁴⁸

Bilâdü's-Şam'dan Mısır'a buz kütleleri taşınırken kervan kabileleri belli başlı merkezlerden geçirdi. İbnü'l-Ömeri bu konak noktalarının Dımaşk şehrinde başladığını belirtmektedir.⁴⁹ Buradaki Şam kelimesi ile kastedilen, günümüzdeki Şam şehri değildir, çünkü Şam'da kar odaları yoktu. Zaten

⁴² Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (Arapça'ya) çev. Yahya el-Haşşâb, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1413/1993), 123; a.mlf., *Sefernâme*, (Türkçe'ye) çev. Abdülvehhab Tarzi, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1994), 86.

⁴³ İbn Fazlullah el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, 256.

⁴⁴ Kürd Ali, Muhammed, *Hitatü's-Şam*, (Dımaşk: Matbaatu et-Terakkî, 1344/1926), IV/249.

⁴⁵ İbn Fazlullah el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, 257; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa*, XIV/396.

⁴⁶ Kürd Ali, *Hitatü's-Şam*, IV/249.

⁴⁷ İbn Fazlullah el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-mustalahi's-Şerif*, 256; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa*, XIV/396.

⁴⁸ İbn Fazlullah el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, 258; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa*, XIV/397.

⁴⁹ İbn Fazlullah el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, 256; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa*, XIV/396.

yukarıda bahsi geçen kar odalarının çoğu Şam yakınlarındaki Kalemûn Dağlarında bulunuyordu. el-Bedri (ö.894/1489), Mısır'a gönderilen buz kütlelerinin, günümüzde Şam'ın bir mahallesi konumunda olan Kasyûn Dağı'nın kuzeyinde yer alan Min'in şehriden geldiğini söylemektedir.⁵⁰ Suriye ile Mısır arasında yer alan kervan konaklama merkezleri şunlardır:

Kafileler Şam'dan yola çıkar ve sırayla Senemeyn; Tafes; Erbir; Bîsân; Cinîn; Kakûn; Lût;⁵¹ Gazze; Arîş; el-Varrâde; el-Mütaylib; Katyâ; el-Küsayir; es-Sâlihiyye'den geçer ve son olarak Bilbîs⁵² üzerinden Kahire Kalesi'ne intikal ederlerdi.⁵³

Kaynaklarda bu menziller arasındaki mesafelerden bahsedilmemiştir. Ancak toplam mesafeyi yaklaşık olarak tahmin etmek mümkündür. Zira adı geçen önemli şehirlerarasındaki mesafeler bilinmektedir. Buna göre Şam'dan Bîsân'e 82 mil;⁵⁴ oradan Gazze'ye 94 mil;⁵⁵ oradan Arîş'e 40 mil; oradan el-Varrâde'ye 18; oradan el-Mütaylib'e 42 mil; oradan Bilbîs'e 117 mil; oradan Kale'ye 24 mil⁵⁶ idi. Bu durumda toplamda yaklaşık olarak 417 millik bir mesafe çıkmaktadır; bu da 834 km'ye tekabül etmektedir. Öte yandan buz yüklü develerin bu noktaları kat etmesi yaklaşık 17 gün sürmekteydi.

Karadan yapılan nakliyede her bir buz kargosu için en az altı deveden oluşan bir taşıma birimi oluşturulmuştu. Bu develerden beşi buz yüklerini taşımaya, biri de biniciye tahsis edilmişti. Kafilede bir karcı ile bir posta görevlisi (*sahib-i berid*) de bulunurdu. Karcı, bir posta atı ile seyahat eder ve buz yüklerinin duraklarda ve belli noktalarda aktarılmasına nezaret ederdi. Posta görevlisi ise yolu iyi bildiği için kafileye rehberlik ederdi.⁵⁷ Buz kargolarının transferi Haziran ayında başlar, Kasım ayı sonuna kadar peş peşe devam ederdi. İbnü'l-Ömeri, kendi ifadesine göre Dîvânü'l-İnşâ'da çalıştığı zamanlarda buz yüklerinin sayısının 71'den fazla olduğunu söylüyor.⁵⁸ Bu da yaklaşık her ay 12 buz yükünün, 60 deve üzerinde Suriye'den Mısır'a ulaştığı anlamına gelmektedir.

Burada dikkatimizi çeken önemli noktalardan biri, yaz mevsiminde kavurucu sıcaklar altında bu buz kütlelerinin nasıl olup da erimeden taşındığı hususudur. Gerçekten yazın aşırı güneş ışınlarına maruz kalan bu buz kütleleri, günlerce süren yolculuğu rağmen nasıl oluyor da erimeden uzak mesafelere taşınabiliyordu? Bazı kayıtlara göre bu taşıma tekniğinde buz kütlelerinin boyutu, kullanılan yalıtım malzemesi, buzun çeşidi çok önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca buz kargosuna nezaret eden karcının, yolda buz bloklarının erimesini azaltmak amacıyla aldığı tedbirlerin de buzun erimesini engellediği anlaşılmaktadır. İbnü'l-Ömeri, iyi sıkıştırılmadığı için tam donmamış buz kütlelerinin hedefine ulaşmadan eridiğini söylemektedir.⁵⁹ Uzak mesafeye taşınacak buz, *mücelled* yani taş gibi sert olmalıydı. Buzun bu hale gelmesi için, kışın kar depolama işlemi sırasında kar odasında iyice sıkıştırılması gerekiyordu. Buna göre *mücelled* hale getirilmiş olan buz blokları

⁵⁰ Bedri, *Nüzhëtü'l-Enam fî Mehasini's-Şam*, 206.

⁵¹ Lût: Filistin'de Kudüs yakınlarında bir köydür. Bk., Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldan*, V/15; İbn Abdülhak el-Bağdadi, *Merasedü'l-İttıla*, III/1202; Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldân*, 227.

⁵² Bilbîs: Fustât'a 10 fersah mesafededir. Bk., Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldan*, I/479; İbn Abdülhak el-Bağdadi, *Merasedü'l-İttıla*, I, 216; a.mlf., Türkçe terc, I/259.

⁵³ İbn Fazlullah el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, 257; Ğarsüddîn Halîl b. Şâhîn ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfü'l-Memâlik ve Beyânü't-Türük ve'l-Mesâlik*, Thk. Paul Rhya, (Kahire: Dârü'l-Arab Lilbüstânî, 1408/1988), 117-118.

⁵⁴ Kudame b. Cafer, *Kitâbü'l-Harac*, 118.

⁵⁵ Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memalik*, 78-80.

⁵⁶ Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memalik*, 80.

⁵⁷ İbn Fazlullah el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, 256; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'ş'a*, XIV/397.

⁵⁸ İbn Fazlullah el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, 256.

⁵⁹ İbn Fazlullah el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, 257.

kesildikten sonra önce samanla daha sonra bez çuval ile sarılıyordu.⁶⁰ Blokların izolasyonu için aynı zamanda deri ve keçe de kullanılırdı. İbnü'l-Ömeri'nin hatırlattığına göre bu izolasyon tekniğinde kullanılan malzemelerin havanın buzla birleşmesini engelleyecek türde bir madde olması gerekiyordu. O, kendi gözlemine de dayanarak, havanın buzunu sudan daha hızlı erittiğine işaret etmiştir.⁶¹ Öte yandan karcının, buz bloklarının erimesini engellemek üzere yolda yapması gereken işe gelince; maalesef bu konu hakkında kayıtlara bir bilgi yansımamıştır. Öyle görünüyor ki, bu nesli tükenmiş mesleğin sahiplerinin tekniği sır olarak kalmış ve sahipleriyle birlikte tarihe karışmıştır.

6. Buzun Kullanılma Şekilleri

Kardan elde edilen buzun Orta Çağ İslam dünyasının sıcak memleketlerinde başlıca su ve muhtelif içeceklerin soğutmasında kullanıldığı anlaşılıyor. Özellikle Suriye-Filistin havzası ile Irak'ın dağlık yörelerinde kardan elde edilen buzun bol miktarda olması, halkın da buz kullanmasına imkân vermiştir. Buzun temin edilebilirliği, bir tüccar taifesinin doğmasına da yol açmıştır. Karcıların da aralarında bulunduğu bu buz tacirleri, birçok şehre dağılarak soğuk içecek ve buz satarlardı. Ancak Irak'ın güney muhitleri, Hicaz ve Mısır gibi sıcak bölgelerde buz kullanımı kısıtlı olduğundan, buz emtiasının başlıca müşterileri sultanlar, emirler ve zengin kişiler olmuş görünüyor. Bunlar da buzunu yine başlıca kişisel içeceklerinin soğutmasını kullanırlardı. Onların uygun görmesi halinde arta kalan buzların halka paylaştırıldığını tahmin etmek güç değildir. Öte yandan buz, bu memleketlerde tıp, eğlence ve cezalandırma araçları olarak da kullanılırdı.

6.1. Hediye Aracı Olarak Buz

Bazı dönemlerde halife ve hükümdarlar, yaz mevsimlerinde değerli bir hediye göndermek istediklerinde, yanında buz da gönderirdi. Bu duruma iyi örneklerden biri Abbasi halifelerinden el-Mütevekkil Alellah (233-247/847-861)'in uygulamasıdır. Halife, mezhep imamlarından Ahmed b. Hanbel'in, Mihne'den⁶² suçsuz olduğunun ispatlanmasından sonra ona her gün çeşitli yemek ve meyve gönderilmesini emretmişti. Halife, İmam Hanbel'e buz göndermeyi de ihmal etmemiştir.⁶³ Selçuklu hükümdarlarından Tuğrul Bey'in 448/1056 yılında Irak'ın kuzeyindeyken, Âmid hükümdarı Nasrû'd-Devle Ahmed b. Mervân'ın (401-453/1011-1061), her gün Tuğrul Bey'e hediyelerle birlikte buz da gönderdiği bilinmektedir.⁶⁴

Buzun, Abbasîler döneminde yüksek memurlar arasında bir itibar ve üstünlük göstergesi olarak kabul edildiği anlaşılıyor. Bu görevliler arasında yapılan yemekli toplantılarda tatlı sunulurken yanında kıymetli bir misafirperverlik nişanesi olarak buz da takdim edilirdi. Abbasi vezirlerinden Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Furât zamanında bu türden uygulamalar yapılmıştır. Ayrıca o,

⁶⁰ Hicâzî Süleyman, *es-Selc ve's-Selâcûn*, 267.

⁶¹ İbn Fazlullah el-Ömeri, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-şerif*, 257.

⁶² Mihne: Abbasî halifeliği döneminde "Halku'l-Kur'ân" konusunda kimi âlimlerin sorguya çekilip eziyet edilmesine ilişkin olaylara verilen addır. Bu sorgulamaların yapıldığı döneme de Mihne dönemi denir. Bkz., Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), XXX/26-28.

⁶³ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XI/270.

⁶⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VIII/143. Ancak el-Kamil'in Dr. Muhammed Yusuf ed-Dakkâk tarafından neşredilen nüshasında buz (selc) kelimesi yerine tuz (milh) kelimesi geçmektedir. Selçuklu sultanına her gün "tuz" gönderilmesi, mantıklı görünmüyor. Bu durum muhtemelen yazma nüshadaki Arapça "selc" kelimesinin, yazım bakımından birbirine benzediği için yanlışlıkla "milh" (tuz) şeklinde okunmasından kaynaklanmış olmalıdır. Zira el-Kamil'in yazma nüshasında bu kelimenin "selc" yani buz olarak geçtiği görülmektedir. Ayrıca eserin Tornberg neşrinde de buz yani "selc" kelimesi geçer. Bunun için krş., *el-Kamil fi't-Tarih*, Süleymaniye kütüphanesinde, Ayasofya Kütüphanesi, nr.3063, VIII/277a ; (Beirut: Tornberg neşri, 1399/1979), IX/630.

Halife Muktedir Billâh (295-320/908-932) tarafından 916 yılında vezir tayin edildiğinde, halka çok sayıda mum ve şekerin yanında buz da dağıtılmasını emretmiştir.⁶⁵

Buz, ayrıca halife ve sultanların saraydaki ihtiyaçları için kullanıldıktan başka, ümera ve üst düzey görevlilerin maaşlarının yanı sıra hediye olarak verilir.⁶⁶

6.2. Tıbbi Araç Olarak Buz

Orta Çağ İslam dünyasında kullanılan tıbbi ilaçların tamamen doğal yoldan elde edilen maddelerden ve bitkilerden oluştuğu yaygın bilinen bir husustur. Buz da kimi hekimlerce bazı hastalıkların tedavisinde kullanılan yardımcı doğal maddeler ve ağrı kesiciler sınıfına dâhil edilmiştir. Bu çerçevede buz, tıpta şu şekilde kullanım alanları bulmuştur:

a) Eklem ağrılarında meydana gelen gut hastalığının tedavisinde kullanılırdı. Abbasi Halifesi el-Mu'temid Alellah (256-279/870-890) ile veliahdı el-Muvaffak'ın hastalıkları sırasında yoğun olarak buz kullanılmıştır.⁶⁷

b) Humma denilen ateşli sıtma hastalığının tedavisinde kullanılırdı. Bunun için dut ve şeker, buzla karıştırılarak hastaya içirilirdi.⁶⁸

c) Sindirim sisteminin iyileştirilmesinde kullanılırdı.

d) Diş ağrılarını dindirmede hafifletici olarak kullanılırdı.⁶⁹

e) Genel olarak narkoz ve uyuşturucu olarak kullanılırdı.⁷⁰

f) Çeşitli tıbbi maddelerin soğutucusu olarak kullanılırdı. Nitekim baş ağrısını tedavi için kullanılan gül suyunu soğutmada;⁷¹ mide ekşimesinin tedavisinde tercih edilen Cellâb adındaki pekmez şerbetini soğutmada kullanılırdı.⁷²

g) Göz tansiyonunu azaltmak için kullanılırdı. Gözyaşı kanalında meydana gelen apsenin giderilmesi ve sonrasında koterize edilebilmesi için bazen ameliyat gerekiyordu. Koterizasyon işleminden sonra gözün üzerine soğutulmuş suyla ıslatılmış sünger veya soğutulmuş hamur konulurdu. O zamanlar hamuru soğutmak için o aşamada buz kullanılırdı.⁷³

h) Bazı burun kanaması vakalarında kan alınması gerekirdi. Sonrasında kanı durdurmak için kan alınan yer buzla soğutulurdu. Bazı durumlarda sadece kan alınan yer değil tüm vücudun buzla soğutulmuş suda oturtulması gerekirdi.⁷⁴

i) Bademcikler alındıktan sonra boğazda buzlu suyla gargara yapılmasında kullanılırdı.⁷⁵

⁶⁵ İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, XIII/166-167; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VI/696.

⁶⁶ Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ' bi-Ah'bâri'l-E'immeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*, Thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed (Kahire: el-Meclisü'l-Ala li'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 1416/1996), II/13; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, IV/66.

⁶⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VI/458; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, XIV/639.

⁶⁸ Cezeri, *Târîhu Havadisü'z-Zaman*, II/878.

⁶⁹ Bedri, *Nüzhetü'l-Enam*, 206.

⁷⁰ Ebü Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ, *el-Kanun fi't-Tıb*, Thk. Muhammed Emîn ed-Dînâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), I/310.

⁷¹ İbn Sînâ, *el-Kanun fi't-Tıb*, II/55.

⁷² İbn Sînâ, *el-Kanun fi't-Tıb*, II/80.

⁷³ İbn Sînâ, *el-Kanun fi't-Tıb*, II/181-183.

⁷⁴ İbn Sînâ, *el-Kanun fi't-Tıb*, II/239.

⁷⁵ İbn Sînâ, *el-Kanun fi't-Tıb*, II/299.

6.3. Cezalandırma Aracı Olarak Buz

Buz, özellikle bazı hükümdarlar ve prensler tarafından bir işkence yöntemi olarak da kullanılmıştır. Elimizdeki kayıtlara göre çarpıcı iki örnek hakkında bilgi veren müelliflerden İbnü'l-Esir'in bahsettiğine göre, Abbasi Halifesi el-Mu'tez Billah'ın (252-255/866-869) baskısı altında tahttan indirilen veliaht el-Müeyyed'in ölümünde buz kullanılmıştı. Veliyaht, buz üzerine oturtulmuştu; başının üzerinden buzlar dökülmüş ve veliaht bu işkence neticesinde donarak can vermiştir.⁷⁶

Veliyaht bu cezayı layık gören Halife el-Mu'tez de esasen benzer bir kaderi paylaşmaktan kurtulamamıştır. Nitekim halife, ordusunun komutanlarıyla anlaşmazlığa düştüğünde tahttan indirilmişti. Asiler, daha sonra halifeyi sıcak bir hamama koyup neredeyse ölüncüye kadar üzerine su tuttular. Sonra da ona buzlu su içirdiler. Buzlu suyu içen halife de anında yere düşüp ölmüştür.⁷⁷ Bunlar, buzun kullanıldığı ölümcül işkence çeşitlerinden birkaçı olarak kayda geçmiştir.

SONUÇ

Yukarıdaki satırlar, Orta Çağ Müslüman dünyasında yaşayan insanların kışın yağın kardan nasıl faydalandıklarını göstermektedir. Özellikle Suriye, Filistin ve Irak'ın dağlık kesiminden elde edilen kar ve buzlar Müslüman dünyasının sıcak olan ve soğuk suya muhtaç durumdaki yörelerine transfer edilirdi. Bu insanlar, mezkûr yörelerde yağın karı, kar odaları adıyla bilinen yerlerde depo etmekte, yaz gelince de onu kalıplar halinde kesip satmak için yakın şehirlere götürmekteydiler. Böylece bir ticari bir meta haline getirilen karın bir maliyeti ve bir fiyatlandırma uygulaması ortaya çıkmaktaydı. Karın buza dönüştürülmesiyle ortaya çıkan bu maliyet ve fiyatlandırma, yöreden yöreye değişiklik gösterdiği gibi yıldan yıla da farklılık arz etmiştir. Kar ve buzun fiyatında oluşan farklılık ve değişkenliğin esas kaynağının kışın kar yağışının bolluğu ve azlığı ile alakalı olduğu görülmüştür.

Öte yandan buz taşımacılığı sadece kar odalarına yakın şehirlere yönelik olarak sınırlı olmamıştır. Dönemin devlet yöneticileri olan halifeler, sultanlar, emirler kar depolamak suretiyle elde edilen buz Mısır ve Hicaz gibi uzak yelere ulaştırmışlardır. Böylece karın depolandığı en önemli bölgelerden, Hac dönemlerinde kara yolundan Hicaz'a; diğer zamanlarda özellikle yaz (Haziran ve Kasım arasında) aylarında ise hem deniz hem de kara yoluyla Mısır'a buz kervanlarının gittiği tespit edilmiştir. Böylece önemli bir kervan ticaretine dönüşen bu transferler hakkında kimi kaynaklarda yer alan bilgiye yukarıda işaret edilmiştir. Bu kaynaklar, buz kervanlarının geçtiği önemli merkezlerden bahsetmekte, yüklerin hedefine ulaşmalarının ne kadar sürdüğünü belirtmekte, buz yüklerinin nasıl korunduğunu aktarmakta ve yolculuk esnasında karcı denilen görevlilerin rollerinden bahsetmektedirler. Bu suretle buzun ulaştığı memleketlerde, onun nasıl bir kullanım amacına hizmet ettiği de görülüyor. Nitekim buz, çoğu zaman soğuk su temin etme aracı olarak kullanıldığı gibi tıp alanında da yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca kimi zaman eğlence aracı olarak kullanılan buzun bazı yöneticiler tarafından, öldürme maksadıyla işkence aracı olarak da kullanıldığı da tespit edilmiş.

Author Contributions / Yazarların Katkısı: This article is a work with two-authors. The contribution of the aforementioned authors to the preparation of the article is equal. / Bu makale, iki yazarlı bir eserdir. Makalenin hazırlanmasına söz konusu yazarların katkısı eşittir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

⁷⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VI/185.

⁷⁷ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, II/533.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl. *el-Evail*, Thk. Muhammed es-Seyid el-Vakil. Tanta: Dârü'l-Beşîr li's-Sekâfe ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1408/1987.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefî, 855/1451, *İkdü'l-Cüman fî Tarihi Ehli'z-Zaman: Asru Selatini'l-Memalik*, Thk. Muhammed Muhammed Emin, Matbaatu Dârü'l-Kütüb ve'l-Vasâik el-Kavmiyye-Kahire, 1431/2010.
- Bedrî, Ebû'l-Beka Takıyyüddin Ebu Bekr b. Abdullah b. Muhammed, 894/1489, *Nüzhëtü'l-Enam fî Mehasini's-Şam*, Dârü'r-Raidi'l-Arabi, Beyrut, 1400/1980.
- Cezerî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Bekr, 739/1338, *Târîhu Havadisü'z-Zaman ve Enba'ühu ve Vefayatü'l-Ekâbir ve'l-A'ayan min Ebna'ihî = Tarihü'l-Cezerî*, Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1998.
- Cum'a, Ali Muhammed. el- *Mekâyil ve'l-Mevâzin eş-Şer'yye*. Kahire: el-Kudüs li'l-ilân ve'n-Neşir ve't-Tesvîk, 2001.
- Ebû Hilâl el-Askerî, 400/1009'dan sonra, *el-Evâ'il*, Thk. Muhammed es-Seyid el-Vakil, Dârü'l-Beşîr lis-Sekâfe ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Tanta, 1987.
- Ebû'l-Fidâ, İmâdüddin İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyübî. *Takvîmü'l-Büldân*. Paris: Dâr et-Tibaati's-Sultaniyye, 1255/1840.
- el-Makrizî, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. *İtti'âzü'l-Hunefâ' bi-Ahbâri'l-E'immeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*. Thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed. II. Baskı. II. Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-Ala li's-Şuuni'l-İslamiyye, 1416/1996.
- el-Mevsuatü'l-Arabiyyeti'l-'Alemîyye*. II. Baskı. VIII. Cilt. Riyad: Müessesetü'l-Ameli'l-Mevsua, 1999/1419.
- es-Safedi, Ebû's-Safâ Salâhüddin Halil b. İzziddin Aybeg b. Abdillâh. *A'yanü'l-Asr ve A'vanü'n-Nasr*. Thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse ve Muhammed Mev'ud. IV. Baskı. Dımaşk: Dârü'l-Fikr; Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasır, 1418/1998.
- Feyyumi, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi. *el-Misbahü'l-Münir fî Ğaribi's-Şerhi'l-Kebir li'r-Rafîi*. Thk. Adbulâzîm eş-Şinâvî. II. Baskı. I. Cilt. Kahire: Dârü'l-Ma'rif, tz.
- Firuzabadi, Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabadi. *Kamusü'l-Muhit*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1996.
- Ġazûlî, Ali b. Abdullâh el-Ġazûlî el-Bahâ'î ed-Dımaşkî. *Metâli'ül-Büdü'r ve Menâzilü's-Sürûr*. II. Cilt. Kahire: Matbaatu İdâratü'l-Vatan, 1299/1882.
- Harbi, Ebû İshak İbrâhim b. İshak b. Beşîr el-Bağdadi. *el-Menâsik ve Emâkinü Tariki'l-Hac ve Me'alimü'l-Cezire*. Thk. Hamed Casir. Riyad: Dârü'l-Yemame, 1389/1969.
- Hatîb el-Bağdadi, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit. *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-Selâm*. Thk. Beşşâr Evvâd Me'rûf. XVI. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Himyerî, Ebu Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Abdullah. *er-Ravzu'l-Mi'tar fî Haberi'l-Aktar*. Thk. İhsan Abbas. II. Baskı. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1404/1984.
- Hinz, Walther. *İslam'da Ölçü Sistemleri*. (Türkçe'ye) çev. Acar Sevim. İstanbul: Marmara Üni. Yay., 1410/1990.
- Hinz, Walther. *el-Mekâyil ve'l-Evzanü'l-İslâmiyye ve Ma Yuadiluhâ fî'n-Nizam*. (Arapça'ya) çev. Kamil Cemil Aseli. Amman: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 1390/1970.
- İbn Abdülhak el-Bağdadi, Safıyyüddin Abdülmü'min b. Abdülhak. *Merasidü'l-İttala' ala Esmâ'il-Emkine ve'l-Bika'*: Yakut el-Hamavi'nin *Mu'cemü'l-Büldan* adlı eserinin muhtasarı. Thk. Ali Muhammed Bicavi. I. II. III. Cilt. Beyrut: Dâr'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ. *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988.
- İbn Hurdazbih, Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih. *el-Mesâlik ve'l-Memalik*, Leiden: Matbaatü Brill, 1306/1889.
- İbn Şâhin, Ğarsüddin Halil b. Şâhin ez-Zâhirî. *Zübdetü Keşfü'l-Memâlik ve Beyânü't-Türük ve'l-Mesâlik*. Thk. Paul Rhya. Kahire: Dârü'l-Arab libüstânî, 1408/1988.
- İbn Tağrîberdî, Cemâlüddin Yüsf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî. *en-Nücîmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*. IV. VI. Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütüb, Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşadü'l-Kavmî, tz.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed. *İnbâü'l-Ġumr bi-Ebnâi'l-Umr fî't-Târih*. Thk. Hasan Habeşî. IV. Cilt. Kahire: Vazâratü'l-Avkâf, Lecnetü İhyâi et-Türâs el-İslâmî, 1418/1998.
- İbn Hallikan, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*. Thk. İhsan Abbas, III. V. Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1398/1978.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihaye*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. XIV. XVII. Cilt. Kahire: Hecl li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1418/1998.
- İbn Rüste, Ebu Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste. *Kitabu'l-A'laku'n-Nefise*. Leiden: E.J. Brill, 1309/1892.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ. *el-Kanun fi't-Tib*. Thk. Muhammed Emîn ed-Dınâvî. I. II. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1999.
- İbn Şeddâd, Ebû'l-Mehasin Bahaeddin Yusuf b. Rafî' b. Temim. *en-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehasinü'l-Yusufiyye = Siretu Selahüddin*. Thk. Cemaleddin eş-Şeyyal. II. Baskı. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1414/1994.

- İbnü'd-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî. *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiü'l-Ğurer/ ed-Dürrü'l-Fâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Nâsır*. Thk. Hans Robert Roemer. IX. Cilt. Kahire: el-Me'had el-Elamânî lil Âsâr, 1379/1960.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem*. Thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata. XIII. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kamil fî't-Tarih*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmüri, V. VI. VIII. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâb el-Arabî, 1433/2012.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî. *Subhü'l-A'sa fî Snaati'l-inşa*. XIV. Cilt. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1340/1922.
- Kâsimî, Muhammed Saîd; Kâsimî, Cemâleddin ve Azım, Halil. *Kamûs es-Sinâ'atü's-Şâmiyye*. Thk. Zâfir el-Kâsimî. Dımaşk, Dâr Tlâs, 1408/1988.
- Kudame b. Cafer, Ebü'l-Ferec el-Bağdadi. *Kitâbü'l-Harac ve Snaatü'l-Kitâbe*. Thk. Muhammed Hüseyin ez-Zebidî. Bağdat: Dâr er-Raşid lin-Neşir, 1401/1981.
- Kürd Ali, Muhammed. *Httatü's-Şam*. IV. Cilt. Dımaşk: Matbaatu et-Terakkî, 1344/1926.
- Nâsır-ı Hüsrev, Ebü Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî. *Sefernâme* (Arapça'ya) Çev. Yahya el-Haşşâb. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1413/1993.
- Nâsır-ı Hüsrev, Ebü Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî. *Sefernâme*. (Türkçe'ye) çev. Abdülvehhab Tarzi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1994.
- Süleyman, Hicâzî abdülün'im, "es-Selc ve's-Selâcün fî Mısır ve Bilâdü's-Şâm fî el'Asri el-Memlûki", Havliyyetü Siminâr et-Tarih el-İslâmî ve'l-Vasit, I/I, (1432/2011), 259-295.
- Taberi, Ebü Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadil İbrahim. VIII. Cilt. Kahire: Darü'l-Ma'aref, tz.
- Yafî, Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemani. *Mir'atü'l-Cenan ve İbretü'l-Yakzan fî Ma'rifeti Havadisiz-Zaman*. Thk. Halil Mansur. II. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Yakut el-Hamevi, Ebî Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-Büldan*. I. III. IV. V. Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 1397/1977.
- Yücesoy, Hayrettin. "Mihne" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXX/26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Zebidî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l 'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. V. Cilt. Kuveyt: Dârü'l-Hideye, tz.
- Zehebi, Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnaut; Salih es-Semer. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982.

Selçuklularda Kullanılan Batılı Bir Unvan: Kondistabl

Mustafa DAŞ

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye
mustafa.das@deu.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 04.10.2021
Kabul: 25.12.2021
Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Connetable,
Kondistabl,
Emir-i Ahur,
Türkiye Selçukluları,
Selçuklu-Frank ilişkileri.

Batılı Hıristiyanların, XI. Yüzyılın sonlarında Haçlı Seferleriyle başlayan, Selçuklularla doğrudan temasları, Türkiye Selçuklu Devletinin yıkılışına kadar kesintisiz temas devam etmiştir. Genelde Hıristiyan Latinler veya Haçlılar olarak literatürde anılan Batılı Hıristiyanların, Selçuklu Türkleriyle ilişkileri sadece askerî nitelikte olmayıp, diplomatik, ekonomik, sosyal, dinî, kültürel yönlerinin olduğu da göz ardı edilmemelidir. Diplomatik, ticarî, siyasi temasların bu kültürel etkileşime uygun zemin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Haçlı Seferleriyle birlikte Çukurova, Antakya, Maraş ve Urfa gibi yörelerde uzun süre Hıristiyan Batılılar varlık göstermiş olsalar da bıraktıkları izler, savunma amaçlı kaleler başta olmak üzere daha ziyade mimari alandadır. Türk-İslam kaynaklarında genellikle Frenk olarak adlandırılan Batılılarla Selçuklu Türklerinin yoğun temasları sonucunda, belirleyici olmasa da bazı kültürel etkileşimlerin yaşandığı görülmektedir. XIII. Yüzyıl boyunca, karşılıklı temas ve etkileşimin bir sonucu olarak, Selçuklu devlet teşkilatında, Batı kökenli bir unvan olan Kondistabl adlandırmasına rastlıyoruz. Selçuklu ordusunda hizmet eden Frank ücretli askerî birliklerin bu unvanın Selçuklular tarafından benimsenmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Bu araştırmamızda, Batılıların “Connetable” unvanının Selçuklu Türklerince hangi şartlar altında benimsendiği, kimler için ve ne maksatla kullanıldığını tespit etmeye çalışacağız.

A Western Title Used in the Seljuks: Kondistabl

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 04.10.2021
Accepted: 25.12.2021
Published: 31.12.2021

Keywords:

Connetable,
Kondistabl,
Emir-i Ahur Turkish,
Seljuks,
Seljuk-Frank Relations.

Western Christians, the direct relations of whom with the Seljuks, started with the Crusades at the end of the XI. century, continued uninterrupted until the collapse of the Turkish Seljuk State. It should not be overlooked that Western Christians, who are generally referred to in the literature as Christian Latins or Crusaders, have not only military relations with the Seljuk Turks, but also diplomatic, economic, social, religious and cultural aspects. It is understood that diplomatic, commercial, political relations have laid the foundations of this cultural interaction. Furthermore, although the Western Crusaders have remained in the regions such as Cukurova, Antakya, Maras and Urfa along with the Crusades, the traces they left, especially the defensive castles, were rather in the architectural realm. As a result of these intense contacts between the Westerners, who are usually called Franks in Turkish-Islamic sources, and the Seljuk Turks, it is seen that some cultural interactions, although not decisive, took place. Throughout the XIIIth century, due to the mutual contact and interaction, we come across the name Kondistabl, a title of Western origin, in the Seljuk State organization. In this research, we will try to determine under what conditions the title of “Connetable” of the Westerners was adopted by the Seljuk Turks, for whom and for what purpose it was used.

Atf/Citation: Daş, Mustafa. “Selçuklularda Kullanılan Batılı Bir Unvan: Kondistabl”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 6 (Aralık 2021), 126-132. <https://doi.org/10.47702/sema.2021.19>

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Anadolu ve Yakınoğu coğrafyasında Türkler ve Batı Avrupalı Hıristiyanların ilk karşılaşmaları ve kesintisiz temaslarının başlaması, 25 Kasım 1095 yılında ilan edilen Haçlı Seferleri dolayısıyla meydana gelmiştir. “Kutsal Toprakları Kurtarmak” ana gerekçesiyle 1096’da Batı Hıristiyanlığı tarihinin en büyük ordularını toplayıp, 1097’de Anadolu’ya Selçuklu topraklarına saldırdılar¹. Türkiye Selçuklularının başkenti İznik’i kuşatan Haçlılar, şehrin Bizans’a teslim olmasından sonra Dorylaion’da Selçuklu kuvvetlerini mağlup ettiler. Anadolu’yu yağma, katliam, kan ve ateşe boğarak geçen Haçlılar, Ekim 1097’de Antakya’yı kuşattılar. Bu arada ana Haçlı ordusundan ayrılan bir grup, Urfa’ya kadar ilerleyip, burada hâkimiyet kurdu². Uzun süren kuşatma ve Emir Kürboğa idaresindeki İslam ordusunun başarısızlığı sonrasında, Antakya’yı zapt eden Haçlılar, yürüyüşlerine devam ederek, en nihayetinde 15 Temmuz 1099’da Kudüs’ü zapt ettiler ve hedeflerine ulaştılar. Başta Kudüs olmak üzere Urfa, Antakya ve Trablusşam’da devletler kuran ve farklı yerlerde senyörlükler oluşturan Batı Avrupalı Hıristiyanlar, iki asırdan fazla bir süre için artık Türkler ve diğer Müslüman toplumlarla komşu olarak yan yana hatta iç içe yaşayacaklardır. Başlangıcı ve doğası gereği Batılı Hıristiyanlarla, Müslümanların münasebetleri, tarihi kaynaklarda askerî yönüyle her zaman ön plana çıkmıştır. Oysaki sürüp giden Hilal-Haç savaşına paralel olarak Batı Avrupa kökenli Hıristiyanlarla, Anadolu ve Yakınoğu’daki Müslümanlar, yaşadıkları ortak topraklar üzerinde bir *modus vivendi* (asgari müşterekleri kabul ederek bir arada yaşama) geliştirmişlerdir. Her iki tarafta zamanla bir birlerinin dillerini, kültürlerini, yaşam tarzlarını tanımışlar ve bu bağlamda sosyal, ekonomik-ticari, diplomatik ve kültürel ilişkiler kurmuşlardır³.

Müslüman tarihi kaynakları (Arapça, Farsça, Türkçe) Batılı Hıristiyanları genelde ortak bir adla, Frenk (Afranç, İfrenj) olarak isimlendirirler⁴. Frenk aynı zamanda, duruma göre “Fransızları” veya “Frankları” da ifade etmektedir. İlk Haçlı Seferi ve 1101 Haçlı Savaşlarının yıkıcı etkileri durulduktan sonra hem Müslüman iktidar sahipleri hem de Hıristiyan Frenkler, bir birlerinin varlıklarını kabullenmişler ve hatta aralarında iki komşu arasında rastlanılması “normal” kabul edilen temaslar geliştirilmişlerdir. Bu minvalde Müslüman bir Emir ile bir Frenk Lordun çıkarları gereğince, askerî ittifak yaptıkları dahi görülmüştür. Nitekim 1108’deki, Tell-Bâşir savaşında Musul Emiri Çavlı ile Urfa hâkimi Baudouin de Boulogne müttefik olarak Halep Meliki Rıdvan ile Antakya Prensi Tankred ittifakına karşı savaşmışlar⁵. Yine aynı yılın sonlarına doğru, ticarî-ekonomik sebeplerin zorlamasıyla Emir Tuğtekin ve Baudouin, Sevâd ve Aclûn bölgelerinin, yani Mâverây-ı Ürdün bölgesinin gelirlerini aralarında paylaşmak şartıyla on yıllık bir anlaşma yaptılar⁶.

Türkiye Selçukluları sahasında yani Anadolu’da, XII. Yüzyılda, Urfa’nın geri alınması (1144), II. Haçlı Seferi (1147-1149) ve Friedrich Barbarossa’nın Haçlı Seferi (1189-1190) gibi sarsıcı, büyük gelişme ve çatışmalar sonrasında, Selçuklu Türkleriyle Frenkler arasında, artık karşılıklı ilişkilerin komşuluğa dayalı “barışçıl” yönleri de ön plana çıkmaya başlamıştır. Diğer taraftan Türkiye Selçuklu Devleti kuruluşundan itibaren Anadolu’da, Hıristiyan halka yönelik geliştirdiği hoşgörü (istimalet) politikasını son derece başarıyla uygulayarak, devlet ile Müslim ve Gayr-i Müslim unsurlardan oluşan tebaasını bütünleştirmişti. Hukuken zımmî statüdeki Selçuklunun Hıristiyan halkı, güvence altındaki

¹ Haçlı Seferleri için, I. Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004); S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. F. Işıltan, 3. Cilt (Ankara: TTK, 1986); H. Lamb, *Haçlı Seferleri*, çev. F. Dikmen (Ankara, Tutku Yayınevi, 2012).

² I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1118)*, I. Cilt (Ankara: TTK, 1990).

³ Bu konuda akademik niteliği olmasa da Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. M. Ali Kılıçbay (İstanbul: Telos Yayıncılık, 1997).

⁴ B. Lewis, “İfranç”, *Encyclopédie de l’Islam* (Leiden: BRILL, 2003), 4/16, 189-204.

⁵ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, 119-125

⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II, 79.

din ve inanç hürriyetinden, çağının çok ilerisinde bir şekilde, faydalıyor ve çoğu zaman Müslüman olmaksızın devlet kademelerinde görevler dahi alabiliyorlardı⁷. Selçuklu Anadolu'sunda, emsaline başka coğrafyalarda az rastlanılır nitelikte, geliştirilen “birlikte yaşam kültürü” doğal olarak, toplumlar arasında her alanda karşılıklı etkileşime ve hümanist özellikte yeni anlayışlara, pragmatist nitelikte de yeni uygulamalara yol açmıştır⁸.

Çatışmaların yaşanmadığı dönemlerde Selçuklularla temasa geçen Batı kökenli Frenkler, Hıristiyanların büyük bir hoşgörüyü karşılandığı Anadolu'da, devlet bünyesinde ücretli askerler olarak kendilerine yer bulabilmişlerdir. Selçuklu askerî teşkilatında, çeşitli milletlerden ve dinden olan kişilerden ücretli askerler bulundurulabiliyordu. Ecrihor adıyla bilinen ücretli askerler, “herhangi bir sefer zarfında hizmet vermek üzere kiralanan ve bunun karşılığında belirli bir ücret” alıyorlardı⁹. Bununla birlikte, E. Göksu'nun da işaret ettiği üzere, Türkiye Selçuklularında, ücretli askerler ordu teşkilatında belirleyici, asli unsur olmamışlardır¹⁰. XIII. Yüzyılda Selçuklular ücretli asker ihtiyacının büyük bir kısmını Hıristiyanlar arasından karşılamaktaydı. İbn Bîbî, Yassıçemen Savaşında, “Türk, Arap, Frenk, Gürcü, Rumî, Rus askerlerin” bulunduğunu kaydediyor¹¹. Ücretli Frenk askerlerinin Selçuklu ülkesindeki en büyük başarısı Babaî İsyanının bastırılması olsa gerektir. Dönemin çağdaş kaynağı Simon de Saint Quentin'e göre, isyancılar Türkiye'yi yok etmek üzereydiler. Türkler korkularından asilerin üzerine gidemiyor, kaçıyorlardı. 300 Latin, yani Frenk, asilerin toplandığı yere giderek, 11.000 kişiden oluşan isyancıların üzerine atıldılar. Hepsini yok ettiler. Sadece bir Latin ölmüştü ama çok yaralı vardı. Böylece Latinlerin, Baba İshak üzerinde zafer kazanmalarının ardından Sultan 300.000 *soldanus* (sultani, altın para) verilmesini emretti¹². İbn Bibi, Köseadağ savaşında da yine ücretli Frenk askerlerin varlığına işaret ediyor: “Ayrıca Sis hükümdarının da üç bin kişilik Ermen ve Frank süvariyle iki gün sonra bize katılacağı haberini aldık. Onların fazla kişiyle bize katılmaları bizim için büyük destek olur”; “Gürcü oğlu, Veliyyeddin pervane, Nasuheddin Farsî ve diğer asker sahipleri ve komutanlar büyük bir cesaretle canlarını hiçe sayarak üç bin Frank ve Rum süvariyle geyiklerin bile sarp iniş ve çıkışlarında yürüyüp gezinemeyeceği geçitlerden yılan gibi aktular”¹³.

XIII. Yüzyılın başlarından itibaren Selçuklu sultanları, Doğu Akdeniz kıyısındaki Batılı Frenkler arasından, dikkat çekici sayıda ücretli askerler (ecrihor) getirtmişlerdir. Savaşçılıkları, Sultana itaatkârlıkları ve cesaretleriyle ünlenen Frenk askerleri, zaman zaman Sultan'ın en yakın korumalığını yapan birlikler olmuşlardır. Büyük Alaeddin Keykubad'ın başkent Konya'ya girişi ve saltanat tahtına oturuşunu anlatan İbn Bibi, Sultan'ın yakın korumasını yapan askerleri şöyle anlatmaktadır: “Her biri şeytan yüzlü, ejderha huylu, ... Ecelden daha hızlı merhametsiz, kıyamet gününden daha karanlık, semavi felaketlerden daha katı ve ani ölümlerden daha yüzüstü olan Kazvinli, Deylemlî, Frenk, Rum ve Rus beş yüz çavuş demir topuz, güz ve nacaklarıyla devlet sahibinin rikabının yanında koşuyorlardı”¹⁴. Selçuklu sultanının Frenk muhafızlarına ilişkin bir başka tarihi kaynak ifadesi; Sultan İzzeddin Keykavus'un, Mengücek Beyi Behramşah'ın kızıyla evliliği

⁷ Selçuklular birçok Hıristiyan devlet adamını çeşitli görevlere getirmişlerdir. Örneğin Sinop fethedildiğinde, Ermeni kökenli Hetum vali olarak atanmıştır. C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. E. Üyepazarcı (İstanbul: TVYY, 2000), 70.

⁸ M. Balivet, *Romanie Byzantine et Pays de Rûm Turc. Histoire d'un Espace d'Imbrication Greco-Turque*, İstanbul: 1990, N. Altunsoy, *Türkiye Selçuklularında Döneminde Gayrimüslimler* (Ankara: TTK, 2021).

⁹ E. Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu* (Ankara: TTK, 2010), 113-114.

¹⁰ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 114-115.

¹¹ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçukname II*, çev. M. Öztürk (Ankara: TTK, 2014), 388

¹² Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. E. Özbayoğlu (Antalya: DAKTAV, 2006), s. 44-45; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 146.

¹³ İbn Bibi, *El-Evâmir*, 497, 499.

¹⁴ İbn Bibi, *El-Evâmir*, 239-240.

dolayısıyla, halka açık yapılan bir toplantı sırasında, “Kazvinli, Deylemli Rum ve Frenk serhengler, ellerinde bayrakları ve hançerleriyle samanyolu yıldızları gibi ayakta durdular”¹⁵. Taht kavgalarında Frenk ücretli askerlerinin desteği her zaman aranan ve tercih edilen nitelikteydi. Nitekim 1237’de, Saadetin Köpek’in entrikasıyla II. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkarken en büyük desteği, ücretli Frenk askerleri vermişti. Saadetin, bu Latin ve Frenk askerlere, “İşte efendiniz ve Sultanınız! Onu tahta çıkarınız” diye hitap etmişti¹⁶.

Selçuklu ülkesinde ücretli Frenk askerlerinin istihdam edilmeleriyle birlikte, Selçuklular arasında Batı kökenli yeni bir unvan, “Kondistabl” adlandırılmasıyla karşılaşılıyor. Latince “comes stabuli” [Süvari, Ahır Kontu], Fransızca önceleri “comte de l’étable”, daha sonralarıysa “connetable” olarak ifade edilmiştir. Hükümdarın savaşçı yoldaşı anlamındaki “comes”, erken Ortaçağ’da “kont” şeklini almış ve feodal çağdaysa, hükümdarın soylu vasalı ve erk sahibi olarak geniş toprakların yöneticisini ifade etmiştir. Kont unvanındaki bu gelişmeye bağlı olsa gerek, feodal dönemde süvari birliklerinin komutanları, konttan daha farklı olarak “connetable/konetable” adıyla anılması yaygınlık kazanmıştır¹⁷. Merovenj’ler¹⁸ döneminde süvari birliklerinin komutanlarına bu unvan verilirken, devlet ordusunun komutası hanedan prenslerine münhasır kaldı ve hiçbir connetable, “başkomutan” mevkiine getirilmedi. Capétien’ler¹⁹ dönemindeyse, “Fransa Connetable’ı” mevki ihdas edilerek, hanedan mensubu şövalye prenslerden birine tevdi edildi²⁰. Feodal Çağ ve Haçlı Seferleri döneminde, savaşçılıklarıyla Batılı Hıristiyan orduların başat unsuru olan zırhlı süvariler, connetable’lar tarafından sevk ve idare edildiler. Connetable’lar devlet görevlisi sayıldığından tenure/dirlik verilmez, maaş alırlardı. Haçlı Seferleriyle Doğu Akdeniz ve Yakındoğu coğrafyasında tanınmaya başlayan connetable’lık, özellikle Hıristiyan devlet ve toplumlar (Bizans ve Ermeniler) arasında ilgiyle karşılandı. Bizans’ta süvari birlikleri komutanlığı için “Konostavlos” unvan ve görevi ihdas edildi²¹.

Nitekim Selçuklu kaynaklarında Kondistabl unvanı ilk defa Ermeniler arasında zikredilmektedir. Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus, 1216’da Kilikya Ermenilerinin yaptıkları saldırganlığı cezalandırmak ve işgal edilen kaleleri geri almak için sefere çıktı²². Bu seferle ilgili gelişmeleri anlatan İbn Bibi, Ermeni Leon’un, “ordusunun güç kaynağı ve askerlerinin öncüsü olan Baron Vasil, Baron Oşin ve Kont Stabl’ı yanına çağırıp, onları savaş konusunda cesaretlendirdi” demek suretiyle, Ermeniler arasında Connetable / Kondistabl unvanının kullanıldığını ve bu unvanın Selçuklu çevrelerinde de artık tanındığını göstermektedir²³.

Selçuklu devlet teşkilatında Kondistabl unvanı ilk defa Emir Esededdin Ayaz²⁴ için kullanılmıştır. Alaeddin Keykubad döneminin ünlü devlet adamlarından biri olan ve Ayas-ı Mecnun adıyla da bilinen Emir Esededdin’e bu unvanın Alanya’nın fethi öncesinde verildiği anlaşılıyor. İbn

¹⁵ İbn Bibi, *El-Evâmir*, 201.

¹⁶ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi* (İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1984), 405.

¹⁷ G. Rodolphe, “Le Grand Connétable”, *Recherches sur les institutions byzantines* (Berlin-Amsterdam: 1967), 469-477.

¹⁸ Günümüz Fransa’sında, V.-VII. yüzyıllarda hüküm sürmüş olan Frank hanedanı ve krallığı.

¹⁹ Fransa Krallığı 987’den 1792’ye kadar yönetmiş olan hanedan.

²⁰ J. Favier, “Connetable”, *Encyclopedia Universalis*. (Erişim 10 Ekim 2021).

²¹ A. Kazhdan, “Komes tou staulo” ve “Konostavlos”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (Oxford: Oxford University Press 2007), 1140, 1147.

²² M. Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler* (Ankara: TTK, 2007), 168-170.

²³ İbn Bibi, *El-Evâmir*, 193.

²⁴ Mehmet Ali Hacigökmen, “Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Esededdin Ayaz”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, (2010), 471-488. Kondistabl Emir Esededdin Ayas, I. Gıyaseddin Keyhüsre’in sürgündeyken hizmetinde bulunmuş, onunla birlikte nekbete uğramış, güçlük çekmiş, tecrübeli bir kumandan olarak tanıtılmaktadır, Mehmet Ali Köymen, *Büyük Alaeddin Keykubad ve Zamanı*, yay. haz. Salim Koca-Sinan Tarıfci (İstanbul: Kronik, 2020), 249.

Bibi'nin Farsça metninde kond-i stabl şeklinde geçen unvanı, metni Türkçeye kazandıran M. Öztürk, parantez içinde vererek Emir-i Ahur olarak kaydetmeyi uygun görmüştür²⁵. Çemişkezek'in fethi sırasında da Selçuklu kaynağı Esededdin Ayaz'dan, sürekli olarak "Emir Kondistabl" şeklinde bahsetmektedir: "*Malatya subaşı Kondistabl Emir Esededdin, padişahın emriyle muzaffer askerlerden beş bin süvari seçip savaş ve kuşatma aletleriyle Çemişkezek kalesine yürüdü*"; "*Emir Kondistabl, orya varıp kaleye bir göz atınca yanındaki sipehdârlara ve serverlere ... böyle bir yer savaşla alınmaz*"; "*Elçi dönüp durumu anlatınca, Kondistabl, söz kapısını kapattıklarına göre bize savaş açmak düşünüyor*"; "*O sırada Kondistabl, ordu komutanına, şan ve şeref peşinde koşan .... Savaşçı yiğitler gelsin*"; "*Kondistabl, çaresizlikten kıvranıp dururken ... ansızın hoş simalı, güzel yüzlü .. bir genç, Kondistabl Emir Esededdin'in yanına gelerek..*"; "*Akşam sırasında kuyunun kazılma işi bitince durumu Kondistabl'a arz ettiler. Onun üzerine Kondistabl, emirleri çağırarak ...*"; "*O arada kale komutanı, kolu kanadı kırılmış olarak aciz vaziyette Emir Esededdin'in huzuruna çıktı*"²⁶. Emir-i Ahur veya Mîrâhur, Ortaçağ Türk İslam devletlerinde çok iyi bilinen ve yaygın biçimde kullanılan bir unvandı²⁷. Türkiye Selçukluları da bu kurum ve unvanı erken dönemlerinden itibaren kullandılar. Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) dönemlerinin Selçuklu Emir-i Ahur'u Zeyneddin Beşâre idi²⁸. Bir emire birden fazla unvan ve görev makamı verilmesi Selçuklularda sıkça karşılaşılan bir vakadır. Nitekim Zeyneddin Beşâre, Çaşnigir ve sübaşılık da yapmıştır. Zeyneddin gibi bir devlet görevlisi Emir-i Ahur unvanını taşıırken, Esededdin Ayaz'a Kondistabl unvanının verilmesi, öyle sanıyorum ki bir ayrıntıya işaret etmektedir. Emir-i Ahur, sarayın ahırları, atları, bakımları, teçhizatları v.s işlerinden sorumluyken, kondistabl makamı doğrudan askerlik hizmetiyle ilgili olmalıdır. Burada söz konusu olan görev süvarilerin yani atlı birliklerin komutanlığıdır.

Selçuklularda, kondistabl unvanıyla tanınan bir diğer şahsiyet Bizanslı Mihail Paleologos idi. İznik Laskaris devleti bünyesinde Büyük *Konostavlos* unvanıyla ordu komutanlığı görevindeyken, İmparator'a karşı komplo kurmakla suçlanması üzerine Mihail Paleologos, Selçuklu ülkesine iltica etti (1256)²⁹. Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykavus, Bizanslı mülteci Mihail Paleologos'u iyi karşıladı ve kendisine hizmet eden "Hıristiyanlardan oluşan birliklerin komutanlığına atadı"³⁰. Selçuklu kaynaklarında Mihail'in adı doğrudan hiç geçmemektedir. Fakat gerek İbn Bibi gerekse de Aksarayî, Sultan İzzeddin Keykavus'un yakın devlet adamlarından birini Kondistabl (veya Kundistabl) bazen de Rum Kondistabl olarak zikretmektedirler³¹. Mihail'in kondistabl unvanıyla askerî birlik komutanlığı görevine getirilirken, Selçuklu Emiri Fahreddin Arslan-Doğmuş'un Emir-i Ahur olması dikkat çekicidir. Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'la birlikte Aksaray yakınlarında, Mihail Paleologos'un da yer aldığı Moğol Baycu'ya karşı yapılan savaş Bizans kaynağı Akropolites'te şöyle anlatılmaktadır: "*Bu sıralarda [Selçukluların] savaş bakımından durumu ciddi bir dönüm noktasındaydı; çünkü Takharios'lar [Moğollar] Müslümanların ülkesinin çoğu bölümünü talan ettikten sonra Axara [Aksaray] yakınlarında ordugah kurdular ve Persler [Selçuklular] için onlarla*

²⁵ İbn Bibi, *El-Evâmir*, 259

²⁶ İbn Bibi, *El-Evâmir*, 302-305.

²⁷ Abbas Sabbâğ, "Mîrâhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Ekim 2021).

²⁸ N. Şaman Doğan, "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği İle Zeyneddin Beşâre", *Turkish Studies* 9/10, (2014), 957-976.

²⁹ Georgios Akropolites, *Vekayiname*, çev. B. Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 129-131; D. J. Geanakoplos, "Emperor Michael Paleologos and the West 1258-1282", *A Study in Byzantine-Latin Relations* (Cambridge: 1959), 25.

³⁰ Akropolites, *Vekayiname*, s. 133; D. J. Geanakoplos, "Emperor Michael Paleologos and the West 1258-1282", 29.

³¹ İbn Bibi, *El-Evâmir*, 589; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, çev. M. Öztürk (Ankara: TTK, 2000), 39, 40, 49.

savaşmak artık bir gereksinme oldu. Böylece Selçuklular, Mihail Komnenos³²'u Hıristiyanlardan oluşan ordu birliklerinin komutanı atadılar. ... Böylece Mihail Komnenos'un komutası altında bulunan ordu bölümü, karşılarında bulunan Moğollara karşı, onları hezimete uğratarak, yengi kazandı ve Mihail bu sırada en başta [çarpışmanın başında], mızrağıyla düşmanların komutanını göğsünden vurdu; bu kişi, bilenlerin söylediğine göre, bu vuruş nedeniyle kısa süre sonra öldü. Bunun üzerine Moğollar Mihail'in komutasındaki birlik tarafından yenildiler ve geri çekilmeye başladılar. Ancak bu sırada Amyrkhouri [Emîr-i Ahur] makamında bulunan bir Pers [Selçuklu Emiri Fahreddin Arslan-Doğmuş], önceden tasarladığı ihanet planını gerçekleştirdi ve kendi ordusunun bütününe yanına alarak Moğollara katıldı. Bunun üzerine savaş değişik gidiş aldı. O zaman dek düşmanları kovalamış olanlar şimdi gerilemeye başladılar ve sırtlarını düşman vuruşlarına döndüler. Böylece o sırada Selçuklulardan pek çoğu Moğolların oklarıyla öldürüldü"³³. Mihail Paleologos, uğranılan mağlubiyet üzerine muhtemelen sultanla birlikte batıya çekildi. Sultan'ın Antalya civarına gittiği kesindir. Mihail belki de Kastamonu yöresinde saklandı ve Konya metropoliteninin aracılığıyla İznik Bizans hükümdarından bağışlanma dileyerek 1258'de geri ülkesine döndü³⁴. Bilindiği üzere sonraki tarihi süreçte Mihail Paleologos önce imparator naipliğini elde etti ve 1261'de İstanbul'un Latinlerden geri alınmasıyla da kendisini imparator ilan ederek, Bizans'ın son hanedanı Paleologos'ların kurucusu oldu.

Aksarayî, II. İzzeddin Keykavus'un, İstanbul'a giderek, Rum imparatorundan 3 bin Frenk süvarisi desteği aldığını ve Konya'ya gelip tahta oturduğunu kaydediyor. Bundan sonra Aksarayı, son derece olumsuz ifadelerle eleştirdiği bir "Rum Kondistabl'dan" bahsediyor: "Saltanat ve ordu emirliğini elinde bulunduran Kondistabl'a Beylerbeyi Yavtaş'ın emirlik saltanatı son bulunca, beğlerbeğliği makamı tamamen teslim edildi. Bu adam kâfirlik taassubundan dolayı Müslüman emirlere ve devlet büyüklerine karşı muhalefet ve kavga yolunu tutuyor, Sultan'ı oyun ve eğlenceye teşvik ediyor, dinî işlerden ve görevlerden alıkoyuyordu. O, hükmünü yürütmek ve istediğini yaptırmak için taht makamının, başkent Konya'dan Antalya'ya alınmasını teşvik ediyordu"³⁵. Burada bahsedilen kondistabl, Mihail Paleologos olmasa gerekir. Muhtemelen Sultan'ın Hıristiyan dayılarından biriydi. Nitekim II. İzzeddin Keykavus, Anadolu'dan kaçıp, İstanbul'a iltica etmek zorunda kalınca, kondistabl, İmparator Mihail'e elçi olarak önceden gönderilmiş ve Sultan'ın İstanbul'a gelmesine aracılık etmişti. Selçuklu kaynaklarında bu olaydan sonra artık kondistabl unvanlı bir görevliden bahsedilmemektedir.

Sonuç itibarıyla XIII. yüzyıl boyunca Selçuklu devlet teşkilatında rastlanılan Batı kökenli unvan kondistabl, ücretli Frenk askerî birliklerinin Selçuklu ülkesinde görev yapmalarıyla tanınmış ve Selçuklularca benimsenmiştir. Selçuklu Türk kültür ve askerî teşkilatında kalıcı olmayan ve askerî idari yapıda önemli bir değişikliğe yol açmayan unvan, XIII. yüzyılın son çeyreğinde kaybolmuştur. Unvanın daha çok devşirme Hıristiyan kökenli emirler ve Mihail Paleologos gibi Hıristiyan inancında olanlara verildiği görülmektedir. Diğer taraftan belki de yönetsel bir ihtiyaç dolayısıyla, Sarayda idari görevler için Emir-i Ahur unvanı tercih edilirken, askerî komutanlık için kondistabl tercih edilmiş olabilir.

³² Mihail, Komnenos ailesiyle de akraba olduğu için bazen Komnenos bazen de Paleologos olarak adlandırılır.

³³ Akropolites, *Vekayiname*, 132-133.

³⁴ D. J. Geanakoplos, "Emperor Michael", 30.

³⁵ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, s. 39-40.

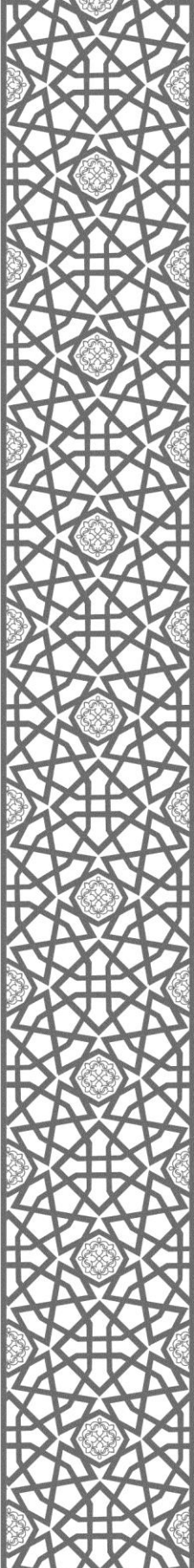

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Akropolites, Georgios. *Vekayiname*. çev. B. Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud. *Müsâmeretü'l-Ahbar*. çev. M. Öztürk. Ankara: TTK, 2000.
- Altunsoy, Nazlı. *Türkiye Selçukluları Döneminde Gayrimüslimler*. Ankara: TTK, 2021.
- Balivet, M. *Romanie Byzantine et Pays de Rûm Turc. Histoire d'un Espace d'Imbrication Greco-Turque*. İstanbul: 1994.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. çev. E. Üyepazarcı. İstanbul: TVYY, 2000.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004.
- Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1118)*. I. Cilt. Ankara: TTK, 1990.
- Ersan, M. *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*. Ankara: TTK, 2007.
- Favier, J. "Connetable". *Encyclopedia Universalis*. Erişim 10 Ekim 2021.
- Geanakoplos, D. J. "Emperor Michael Paleologus and the West 1258-1282". *A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge: 1959.
- Göksu, E. *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: TTK, 2010.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. "Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Eseddin Ayaz". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 25(2010).
- İbn Bibi. *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçukname II*. çev. M. Öztürk. Ankara: TTK, 2014.
- Kazhdan, A. "Komes tou staulo" ve "Konostaulos". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 1140, 1147.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Alâeddin Keykubad ve Zamanı*. yay.haz. Salim Koca-Sinan Tarıfci. İstanbul: Kronik, 2020.
- Lamb, H. *Haçlı Seferleri*. çev. F. Dikmen. Ankara 2012.
- Lewis, B. "İfranj", *Encyclopédie de l'Islam*. 4/16, 189-204. Leiden: BRILL, 2003.
- Maalouf, A. *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*. çev. M. Ali Kılıçbay. İstanbul: Telos Yayıncılık, 1997.
- Rodolphe, G. "Le Grand Connétable", *Recherches sur les institutions byzantines*. 469-477. Berlin-Amsterdam, 1967.
- Runciman, S. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. F. Işıltan. 3. Cilt. Ankara: TTK, 1986.
- Sabbâğ, Abbas. "Mîrâhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Ekim 2021.
- de Saint Quentin, Simon. *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. çev. E. Özbayoğlu. Antalya: DAKTAV, 2006.
- Şaman Doğan, Nermin. "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği İle Zeyneddin Beşâre". *Turkish Studies*. 9/10 (2014), 957-976.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1984.

BİLİMSEL RAPOR/ SCIENTIFIC REPORT

Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Konya Eski Eserleri ve Konya'da Müze Kurulması Çalışmaları

Sadi BAYRAM

Klasik Arkeolog-Sanat Tarihçi, Araştırmacı-Yazar,
sadi.bayram@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş bir arşiv hafızası vardır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Müftülüğü Arşivi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Millî Kütüphane Şer'î Siciller Arşivi ve de İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi... İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivinde, Osman Hamdi Bey ve kardeşi Halil Edhem Eldem zamanında yabancı arşivciler çalışarak kataloglar hazırlayarak bizlere yol göstermişlerdir. Arkeolojik kazılar ve idarî işlere ait 114 Karton dosya bulunmaktadır. Her karton dosyada, ayrı dosya gömleği içinde birden çok konuya ait evrak bulunmaktadır. Bunlardan ayrı olarak; Arkeoloji Müzesi Fransız Dili Başkâtibi Nikolaki Efendinin tertip ettiği 39 Kırmızı Karton içinde, Fransızca Müzeye gelen evraklar bulunmaktadır. Ayrıca Siyah Karton içinde 5-20 kadar sıra numaralı Kartonlar içinde 192 dosya yer almaktadır.¹ 8 yıl evvel dijitalleşmeye geçmek üzere araştırmaya kapatılmış, tasnif ve tercüme çalışmalarının başlamıştı.

Anadolu Selçuklularına başkentlik görevi yapan Konya, kültür tarihimizde önemli bir yer almış, günümüzde de en geniş vilâyetlerimiz arasında mümtaz yerini almıştır. Anadolu Selçuklularının tapu senedi hüviyetindeki yüzyıllara meydan okuyan vakıf âbide ve eski eserler 950 yıldan beri tabiat şartlarına boyun eğmeyerek ayakta durmaktadır. Elbette ki halkın desteği ile birlikte bunlara Osmanlı ve cumhuriyet Hükümetleri restorasyon ve küçük onarımları zamanında yaparak eserler ayakta kalabilmiştir.

Cami, mescit, medrese, dar'ül-kurra, dar'üşşifa, tâbhane, imârethane gibi yerlerde bulunan antik değere haiz eserler, yurdumuza seyyah ve oryantalist olarak gelenlerin dikkatini çekmiş, bir kısımda yavaş yavaş yurt dışına çıkarılmaya başlanmış, hırsızlık olayları artmıştır.

Haydarpaşa Hastahanesi doktorlarından Kaymakam İzzetlû Abdullah Bey tarafından İstanbul Dar'ül-Fünun'da bulunan iki odada 50.000 kuruş tahsisatla *Tabii İlimler Müzesi* kurulmasına ait teklif, zamanın Nafia ve Ticaret Nazırı Edhem Paşa² vasıtasıyla 21 R./1281 H./30.01.1866 M. tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya havale olunur. Meclis'de kurulan komisyon tasarıyı 26.03.1866'da kabul ve tasdik ederek Sadrazam'a sunulur. Sadrazam Mütercim Mahmut Paşa tarafından 04.07.1866'da padişah'a arz eldir. 05.07.1866'da Padişah tarafından onanır, ancak ne hikmetse yürürlüğe girdiğine dair elimizde bir kayıt yoktur.

¹ Hâmit Zübeyir Koşay, M. E. Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 441-482 sayfaları arasında dosyaların listesi bulunmaktadır.

² Sadi Bayram, "Bir Başarı Öyküsü; Sakızlı Bir Rum'un Osmanlı'da Sadrazamlığa Kadar Yükselişi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 379 (Temmuz 2018), 30-33.

Bilindiği gibi Türk Müzeciğinin büyük babası Rodos'ta Vakıfları ve Kütüphanesi, külliyesi olan Damat Müşir Fethi Ahmed Paşa'dır, ancak söz konusu müze olarak adlandırılan bölüm, aslına bir depodur. Resmî adı da “*Mecma-i Âsar-ı Atîka ve Mecma-î Esliha-î Atîka*”dır. Ahmet Fethi Paşa'nın himmetiyle 1846 yılında Ayasofya Camii'nin arka tarafında bulunan ve o zaman Harbiye Ambarı (Cebehane) olarak kullanılan eski Aya İreni Kilisesi'nde gayri resmî ilk Türk müzesi “*Mecma-i Âsar-ı Atîka ve Mecma-î Esliha-î Atîka*” kuruldu.³ Bu hizmeti ile Fethi Ahmed Paşa (1801-1857) Türk müzesi kurucusu olarak tanınmaktadır.⁴

Ancak Aya İreni'deki bu koleksiyonlar, bugünkü anlamda bir müze olmaktan ziyade eski ve değerli eski silâhların, İmparatorluğun çeşitli semtlerinden getirilen antik devir eşyalarının toplandığı ve saklandığı bir depo idi. Halkın ziyaretine açık değildi. Bu duruma rağmen Türkiye'ye gelen Fransız *Albert Dumont* burasını “*Le Musé St. Irène*” diye vasıflandırmıştır.⁵

1. Müze-î Hümâyun-Müze-î Osmanî

15 Şevval 1285 H. (19 Ocak 1869 M.)'de Maarif Nezareti'ne gönderilen bir Sadaret (Başbakanlık) tezkeresinden anlaşıldığına göre, Devlet adına yapılacak kazılardan elde edilecek eserlerle umumî bir müze kurulması fikri ilk defa 1868 yılında Saffet Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında ortaya atılmıştır. Yeni müze, bulunacak eski eserlerle Cebehanedekiler de katılmak suretiyle yine Aya İreni Kilisesi'nde kurulacaktı. Tezkerede ayrıca, etraflı bir tüzük hazırlanıp Sadrazamlığa gönderilmesi kaydı da vardı. Yeni müzenin kurulması için Maarif Nezareti bütçesine her yıl 200 bin kuruş eklenmesine de karar verilmişti. 1957'de rahmetli olan Kâmil Su, bu hareketin Tanzimat Devri'ne rastladığına işaret ettikten sonra aynen şunları kaydeder. “*Plastik sanat örneklerinin henüz put telâkki edildiği, Müslüman evine sokulmadığı bir devirde, müze kurma işinin ne derece tehlikeli bir hareket, cesurca ortaya atılmış bir fikir olduğu meydandadır. Teşebbüs, tehlikesine rağmen benimsenmiş, Fethi Ahmed Paşa⁶ tarafından meydana getirilen kuruluş, 1868 tarihinden itibaren Müze-i Hümayun diye adlandırılmıştır*”⁷

Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne aylık 2.500 kuruş maaşla Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden İngiliz *Edward Goold* 8 Temmuz 1869'da getirilmiştir. Fazla yetkili olmayan bu zat müzenin özet halinde 10 sayfalık Fransızca bir katalogunu hazırlamış, 1871 yılında taş basma olarak yayınlamıştır. Edward Goold zamanında eser sayısı 167'dir.⁸

Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, 1871 yılında Müze Müdürlüğü'nü lağvetmiştir. Bunun üzerine Goold görevinden uzaklaştırılmış, dolayısıyla bu hizmeti 1869-1871 tarihleri arasında 2,5 yıl sürmüştür. Eserlerin muhafazası ve değerlendirilmesi kaydıyla Avusturya Sefiri *Prokeş Osten*'in ısrarı üzerine ressam ve aynı zamanda *Loid Triestino* şirketinin ajansı *Terenzio* adlı kişi iki bin beş yüz kuruş maaşla 2 Kasım 1871 tarihinde atanmış ise de, görevi ancak 1,5 yıl sürmüştür. 1872 yılında

³ Kâmil Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi* (İstanbul: 1965), 7.

⁴ Sadi Bayram, “Osmanlı'da İlk Resmî Müze Adı Ne Zaman Ortaya Atıldı”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 343 (Temmuz 2015), 49-51.

⁵ Kâmil Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, 7.

⁶ Fethi Ahmed Paşa'nın babası Rodosludur. Rodos'ta Fethi Ahmed Paşa'nın 1060 civarında yazma Vakıf kitapları ve Kütüphanesi vardır. Mülhak vakıf olarak halen idare edilmektedir. Üsküdar'da bugün de Belediyece dinlenme mekânı olarak kullanılan Korusu bulunmaktadır. Sultan Abdulmecid'in kız kardeşi Atiye Sultan ile evlenmiştir. Dolayısıyla damad olarak da anılır. Düğününe gelen şeyh, müderris, imam ve diğerlerine verilmek üzere 293.350 kuruşluk 1224 parça çıkın hazırlanmış, 294.483 kuruş düğünde dağıtıldığı kayıtlıdır. Tophane Müşirliği görevinde bulunmuştur. bk. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980), 134-135.

⁷ Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, 8.

⁸ Déthier zamanında eser sayısı 650'ye ulaşacaktır.

Alman Dr. *Philip Anton Déthier* göreve getirilmiş, yardımcılığına ressam *Limonciyan*, sekreterliğe *Ch. Vollers* getirilmiştir.

1873'de Müze, Fatih Sultan Mehmed tarafından 1472 yılında yaptırılan Çinili Köşk'e taşınmıştır. 1875'de Philip Anton Déthier Müze Müdürlüğü zamanında Mimar *Montrono* adlı bir mimar, Çinili Köşk'ün tadilatında giriş kapısını değiştirmiş, bazı niş ve ocakları kapatmış, çinilerin bir kısmı ile sırlı tuğlaları badana ve daha sonra sıva ile kapatmış, eyvanlar kaldırılmış, kubbe yerine kötü bir çatı ile üst örtü yapılmış, çatı zamanla akmış, onarım yaparken, eski esere ciddi zararlar vermiştir.⁹

Müze elemanları mecburen hep yabancı "dil" bilen elemanlardan teşekkül ettiriliyordu. Literatür zaten Batı dillerine aitti. Bu sebeple yerli müze mensubu yetiştirmek amacıyla 10.07.1874 tarihinde "*Müze Mektebi*" açılması ve Fransızca tedrisat yapan *Galatasaray Sultanisi* mezunlarından 12 öğrenci alınıp yetiştirilmesi için padişahın irade çıkmıştır. 68 yaşındaki *Philip Anton Déthier* hastalandığı zaman Matbaalar Müdürü *Artin Efendi*, Yüksek Mektepler Müdürü *Aristokli* müdür vekili olarak hizmet etmişlerdir. Déthier 1881'de vefatına kadar Müze Müdür görevine devam etmiştir¹⁰.

Osman Hamdi Bey¹¹, Viyana'da hukuk okumuş, Paris'te resim atölyelerinde resim tahsili yapmıştır. Babası Edhem Paşa Avusturya'da okumuş, madenler üzerine çalışmış, Amasya'nın Gümüşhacıköy ilçesi Gümüş kasabasında Maden Müdürlüğü yapmış¹², vezirlik ve Sadrazamlık yaptığı için de Osman Hamdi yurt dışında bohem hayatı yaşamış, Padişahın burs almıştır. Dolayısıyla ülkeye döndüğünde Harciye Nezareti'nde Protokol Müdürlüğü ile Tercüme işlerinde görev almış, kordiplomatik ile yakın işbirliği olduğu için, Belediye'deki görevden alınarak, 04.09.1881 tarihinde Müze Müdürlüğüne atanmış, yurt dışı müzeler ile yabancı kazı heyetleriyle Fransızca-Almanca bildiği için, irtibat kurmada zorluk çekmemiştir. Yurt dışında bulunduğu sırada müzeleri de gezdiği için bilgi ve görgüsü artmış, Müze-i Humâyun'u belli bir seviyeye getirmiştir. Daha sonrada yeni müze binası inşasıyla Asar-ı Atıka Müzesi, Osmanlı müzecilik tarihindeki mümtaz yerini almıştır.

2. Konya'da Müze Tesisi¹³

Konya Maarif Müdürü *Azmi bin Ömer*'in Müze-i Hümayun'a gönderdiği 13.02.1899 tarih ve 459 sayılı yazısında; Konya İdadi Mektebi avlusunda yeni inşa edilen Müze-i Hümayun Şubesi'nin resmi açılışı Teşrinisani'nin yirmi sekizinde (10.12.1899) yapılacağı telgrafla arz olunmuş, iki adet de resim eklenmişti. Mezkûr Müze için her nerede eser bulunduğu haber alınırca, derhal muhafazasına ve getirilmesine çalışılmış olup, bunlar hakkında bir defter tanzim edilip takdim edilecektir. Ancak buranın temizliği, ziyaretçilerin gezdirilmesi, eserlerin muhafazası için bir daimi memura gerek duyulmakta, mektep avlusunda olması dolayısıyla müdürün de kontrolü, arada Maarif Müdürü olarak benim de kontrolüm altında olacaktır. Bunun için 100 kuruş aylık tahsisi, giriş ücretlerinin de müteferrik masrafların karşılanmasına sarfına müsaadeleri talep edilmiştir¹⁴.

Konya Maarif Müdürlüğü'nden Müze-i Hümayun'a yazılan 29.08.1899 tarih ve 239 numaralı yazıda; Konya Müze-i Hümayun Şubesi yardımlarınızla tamamlanmış olup, ufak tefek eksiklikler bulunmakta, bazı eserlerin gönderilmesi için vilâyete yazı yazılmış olup bir an önce gelmesi, vitrin ve kataloglar ile fazladan eski eserin resmî açılıştan önce gönderilmesi istirham olunur denmektedir.

⁹ Tahsin Öz'ün Hâmit Zübeyr Koşay'a gönderdiği 7 sahifelik daktilo " Topkapı Sarayı Müzesi" adlı notlardan, 7

¹⁰ Koşay vd., *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, 17-21.

¹¹ Bk. Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi* (İstanbul : Türkiye İş Bankası Yayınları, 1971).

¹² Bayram, "Bir Başarı Öyküsü; Sakızlı Bir Rum'un Osmanlı'da Sadrazamlığa Kadar Yükselişi", 33

¹³ Koşay vd., *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, 284-290.

¹⁴ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 30/1.

Konya Maarif Müdürlüğü'nden Müze-i Hümayun'a yazılan 06.11.1899 tarih ve 386 numaralı yazıda Müze Şubesi'ne gönderilen dolap yerine konduğu ve konuda gösterilen nezakete teşekkür edildiği bildirilmektedir.¹⁵

Konya Maarif Müdürü Azmi bin Ömer Bey, 10.12.1899 tarihinde Müze-i Hümayun'a çektiği telgrafta, Mekteb-i İdadî avlusunda yeni inşa olunan Müze-i Hümayun Şubesi Vali, eşraf ve ilim adamları hazır olduğu halde resmi açılışı yapıldığı bildirilmiştir.

Konya Maarif Müdürü Azmi bin Ömer'in, 11.12.1899 tarih ve 116 sayı ile Müze-i Hümayun'a gönderdiği yazıda; Konya İdadî Mektebi avlusunda yeni inşa edilen Konya Müzesi'nin resmî açılışına ait telgraf ve iki adet fotoğrafın daha önce arz edildiği, Müze Şubesinin her tarafı tezyin edilmiş olduğu gibi bir taraftan da eser getirilmekte olduğu, bunlara ait bir defter takdim edilmiş olduğu ve Müzeye giriş bedelinin kapıcıya ait olmak üzere bir kuruş olarak tespit edildiği bildirilmiştir.¹⁶

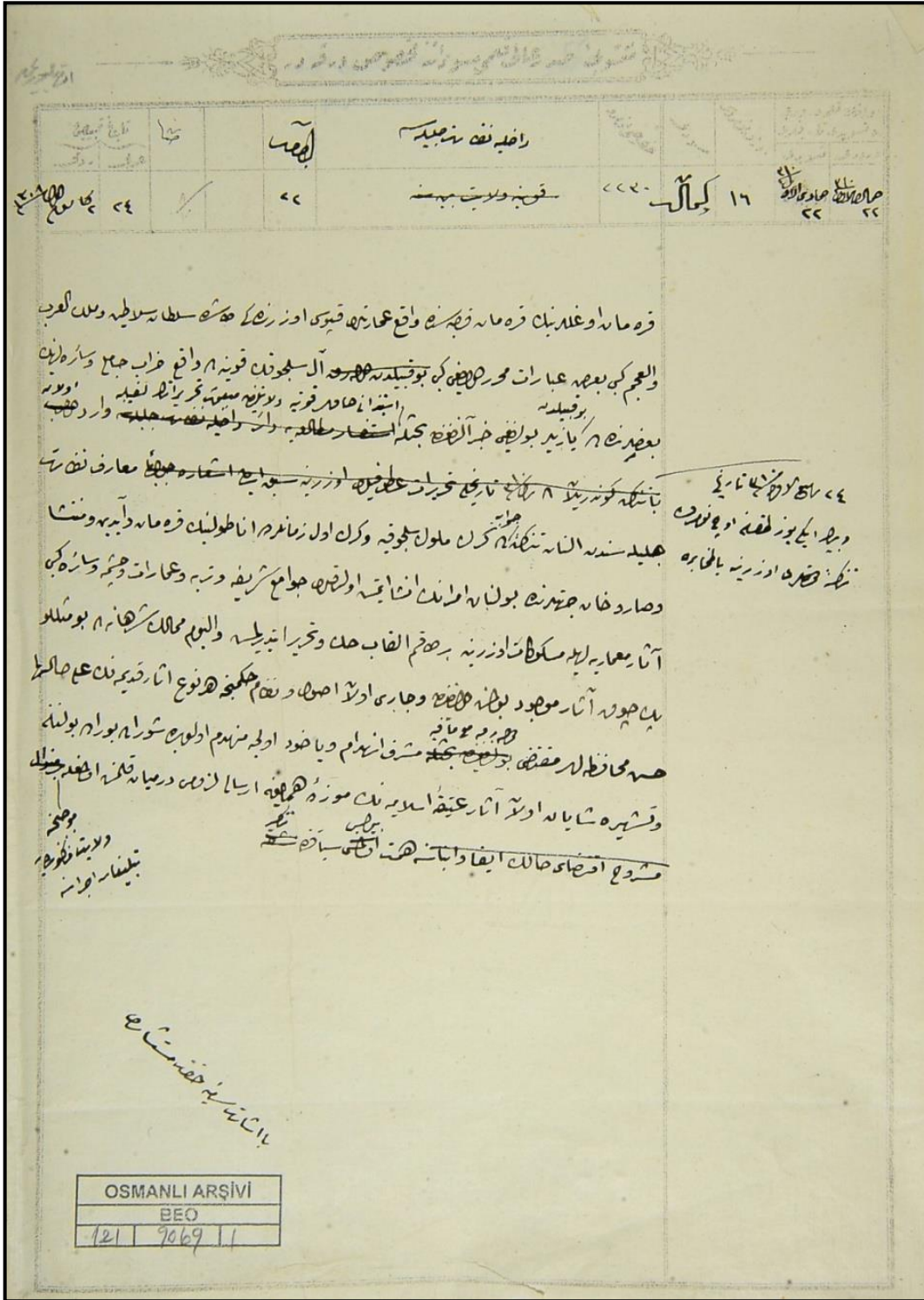
Konya Valisi *Mehmed Ferid*'in 13.12.1899 tarih ve 1293 sayılı yazısında; 10.12.1899 tarihinde resmi açılışı yapılan Konya Müzesi'ne şimdiden yetmiş-seksen parça eserle süslendiği, çevreden eski eser haber alındıkça da eser toplanmasına çalışılmakta olduğu, bunlar için bir defter tanzim edilmekte olup, Müzeyi temiz tutabilmek için bir hizmetçiye ihtiyaç bulunmakta, 100 kuruş maaş tahsisıyla bu işin yürümeyeceği, Müze giriş bedellerini hademelere vererek bu işin yürütülmesi, eski eserlerin fotoğraflarını isteyenlerin alıp alamayacaklarının belirtilmesinin yerinde olacağı kayıtlıdır.

20.12.1899 tarihinde Müze-i Hümayun'dan Konya Valisi'nin mektubuna verilen cevapta; bir bekçinin atanması uygun olup bütçede karşılığı olmadığından, şimdilik giriş ücretlerinden alınan bir kuruşun, mektep hademelerinden birine ek görev olarak verilerek yaptırılması, fotoğraf konusunda müzenin yetkili olduğu, isteğe göre müze tarafından çekilen fotoğrafların bir bedel mukabilinde isteyenlere verilmesi müzeye de bir gelir olacağı mütalâa olunmuştur, denilmektedir.¹⁷

¹⁵ İstanbul Arkeoloji Müzesi, Arşivi Karton 30/1.

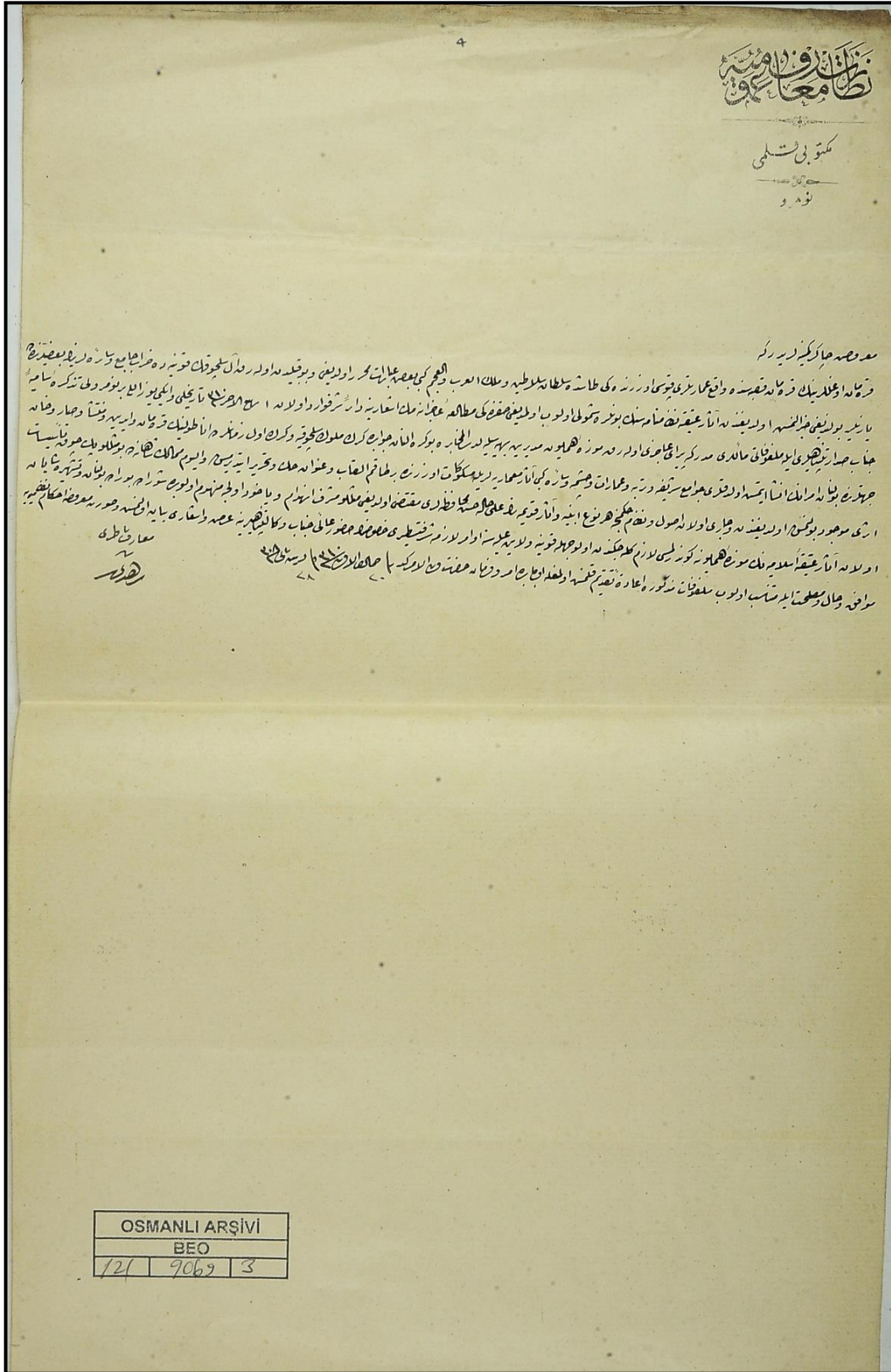
¹⁶ İstanbul Arkeoloji Müzesi, Arşivi Karton 30/1.

¹⁷ İstanbul Arkeoloji Müzesi, Arşivi Karton 30/1.

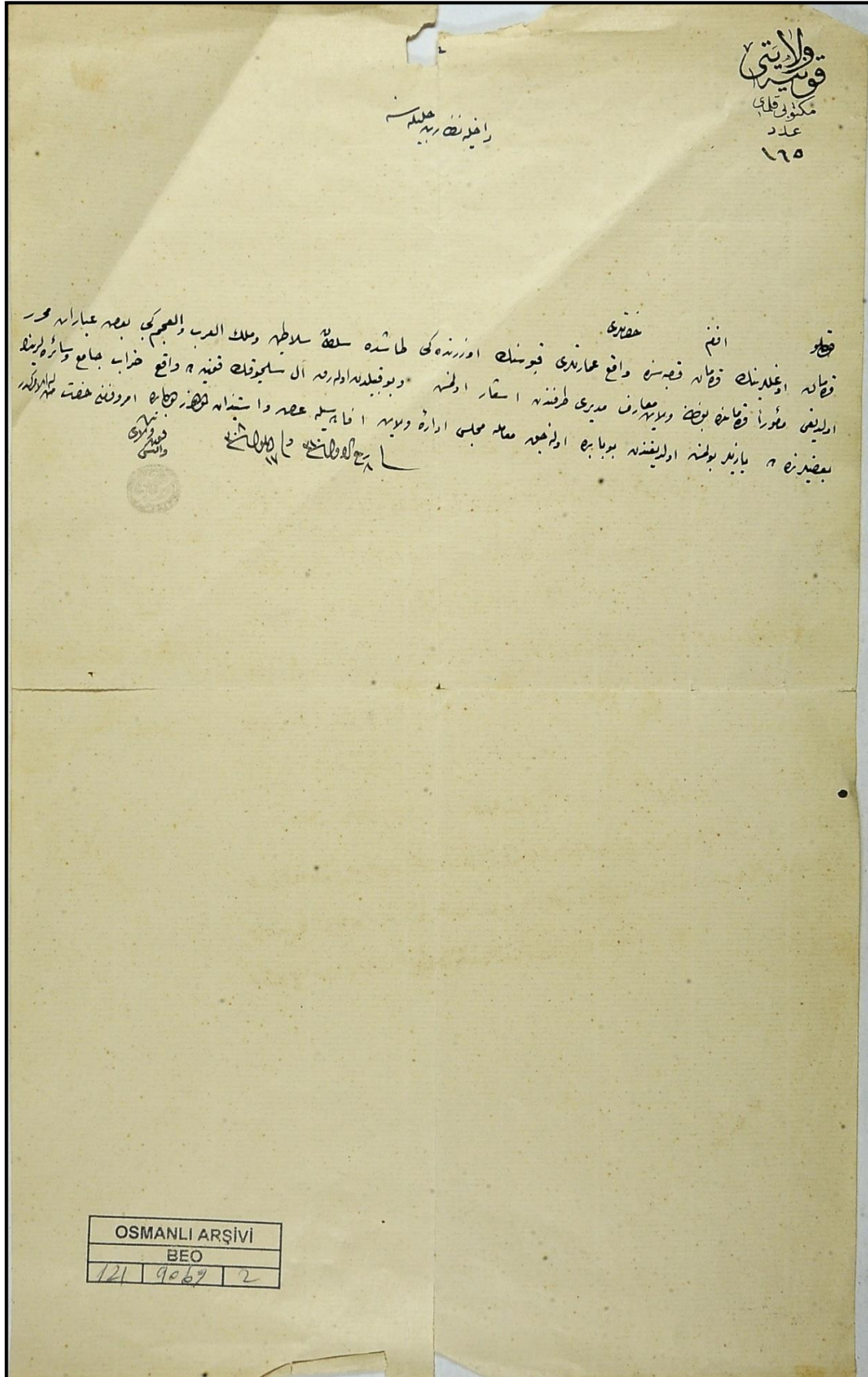
Karaman'da bulunan İmâret kapısı üzerindeki taşta bulunan yazılar ve bu gibi eski eserlerin iyi muhafaza edilmesiyle, teşhire şayan olan İslâmî eski eserlerin Müze-i Hümayun'a gönderilmesi gerektiği Maarif Nezareti'nden cevaben bildirildiğine ait 1310 Ca.24 (H./14.12.1892 M.) tarihli yazı ve 2 eki. (COA.BEO. 121/9069. Dahiliye 6954)

(COA.BEO.121/9069-3)

(COA.BEO.121/9069-2)

Müze-i Osmanî'nin gönderdiği 25.11.1909 tarihli tel emrine, Konya Maarif Müdür Vekili Muhasebe Memuru *Fehmi Efendi*'nin 27.11.1909 tarihli Müze-i Osmanî'ye çektiği tarihli telgrafta; eski eser kayıt defteri ile on üç katalog ve birtakım meskûkâtın ibaret olduğu, idadi demirbaş defterine göre 5.500 kadar bakır ve gümüş meskûkâtın çalındığı ve altın meskûkâtın tam olduğu Mektep Müdüriyeti'nden bildirilmiştir. Hükümetçe tahkikatın devam ettiği bildirilmektedir.

Müze-i Osmanî'den Konya Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen 02.12.1909 tarihli tel emrinde, Müze Şubesi'nden hırsızlık olayı için kanuni takibatın peyderpey bildirilmesi talep edilmektedir.

Maarif Müdürü Vekili, Mekteb-i Hukuk Müdürü *Mehmed Fethi* tarafından 29.12.1909 tarih ve 5715/15 sayılı Osmanlı Müzeler Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda, Konya Müze Şubesi'nde meydana gelen hırsızlık olayı hakkında soruşturma evrakına henüz ulaşılamamış ise de tahkikatın devam ettiği bildirilmiştir.

Maarif Müdürü *Mahmud Suphi*'nin 29.03.1910 tarihli 108/57 sayılı Müze-i Hümayunlar Müdüriyeti'ne yazısından; Mekteb-i İdadi'de bulunan müzede meydana gelen hırsızlık olayı için Müze-i Osmanî'deki kayıt defteri ile 13 adet katalogun suretlerinin istinsah¹⁸ ettirilerek gönderilmesi hususu ile vilâyet ve polis tarafından yapılan tahkikatın adliyeye intikal ettiği bildirilmektedir.¹⁹

30/1 numaralı kartondaki dosyalar 1330 (1914) yılına kadar olanlardır. Konya Müzesi'nin açılışı, vilâyetin çeşitli yerlerindeki defîne olayı ve eski eserler hakkında yazışmalar ve hırsızlık olayı bu dosyada yer almaktadır. Dosyada hırsızlık olayının nasıl sonuçlandığı ve suçlular hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 05.04.1910 tarihli "*Cami ve Mescitlerden Hırsızlıklar Hakkındaki Rapor*" özetle şöyledir²⁰:

Konya Alâettin Köşkü adıyla bilinen eski köşkün yıkılacak durumda olması, Avrupalı bir ilim adamının köşke ait neşrettiği, Osmanlı ülkesindeki İslâm medeniyetine ait eserlerin birer birer mahvolmasına dikkat çekerek bunların resim ve plânlarının yapılması ve okutulmasını tavsiye ettiğini belirtmiştir. İslâm medeniyeti eserlerinde kıymetli vakıf eşya, teberrûkât, nefis kütüphanelerin kayba uğramaması, muhafazaları için Evkaf Nezareti'nden gelen 08.01.1910 tarih ve 138 numaralı tezkeresine verilen 23.03.1910 tarihinde derkenar notunda yazılan mukaddes nefis eşyaların bir an evvel toplanıp muhafazaları hususu arz edilmişti.

Konya *Sırçalı Mescit*'te²¹ hırsızlık olmuş ve Maarif Müdürlüğü'ne durum sorulmuş ve teyid edilmiştir. *Sabah Gazetesi*'nin dünkü²² 7376 numaralı sayısında Konya'da soyulan cami ve mescitlerin listesi verilmektedir ki, bazıları üç defa soyulmuş olup 18 cami gösterilmektedir.

Konya Evkaf Müdürü Mehmed Reşad 11.01.1911 tarihinde Müze-i Hümayun'a gönderdiği yazıda²³; *Akşehir Seyyid Mahmud Hayranî Türbesi* sanduka kapaklarından bir adedinin dört sene önce çalınmasından dolayı diğerlerinin bedestene kaldırıldığı yazılıdır. Teftiş esnasında kapakların bir

¹⁸ Elle kopya, suret çıkarma.

¹⁹ Karton 30/1, Müs. S. 88.

²⁰ Koşay vd., *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, 312.

²¹ Saadet Gazetesi 14 Mart 236 R./14 .03.1910 tarih ve 43 numaralı sayısında; Konya'da Sırçalı Mescid-i Şerif'in penceresi meçhul şahıslar tarafından kırılarak 27 kilim ve seccade ile mihrabın etrafında bulunan eski eser çiniler çalınmıştır, bilgisi yayınlanmıştır.

²² 22 Mart 326 R./04.04.1910, Sayı 7376. Bu sayıda : Bir sene zarfında şehrimizde soyulan cami ve mescitler: Ferhuniye, Kerim Dede, Musallal'da Küçük Mescit, Karpuzoğlu, Hakîm Mahallesi Mescidi, Hoca Hasan, Sarı hasan, Aksene Mescidi, Bakırcı Mahallesi Mescidi, Kavaklı Mahallesi mescidi, Kasım halife Yöresi Mescidi. Bunların içinden Hakîm Mahallesi mescidi üç defa hırsızlığa maruz kalmıştır.

²³ Koşay vd., *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, 314.

kenara atıldığı görünüşüne üzerine çalınmasından korkularak, üç sanduka ve bir kapaktan ibaret eski eser takdim edilmiş, alınacak fotoğraflarının Hazine-i Evkaf-ı Hümayun'a ve Konya Evkaf Müdürlüğüne gönderilmesi talep edilmiştir. Ayrıca eserlerin ebatları da ekte verilmiştir.²⁴

Müze Müdürlüğü'nden Evkaf Nezareti'ne gönderilen 15.01.1911 tarih ve 1063 sayı ile gönderilen mektupta; Hazine-i Evkaf-ı Hümayun'a ait olup, Konya Vilâyeti Akşehir Kasabası'nda bulunan Seyyid Mahmud Hayranî Türbesi'nde bulunan, dört sene önce bir kapağı çalınan ektaki pusulada cins ve ebatları belirtilen üç kaide ve iki sanduka, Konya Evkaf Müdürü Reşad Bey vasıtasıyla Müze'ye teslim edilerek İslâm eski eseri olarak Çinili Köşk'e konulduğu bildirilmiştir.²⁵

Müze-i Hümayun Müdürlüğü, Konya Maarif Müdürlüğü'ne gönderdiği 22.12.1913 tarih ve 5982/504 sayılı yazısı ile *Konya Karatay Türbesi*'nde bulunan oymalı nadide rahleyi son defa gittiğinde göremediğini beyanla durumun araştırılmasını talep eder. Konya Vilâyeti Maarif Müdürü Rauf Bey 01.10.1914 tarih ve 100/7502 sayı ile cevaben Müze-i Hümayun'a gönderdiği yazıda; 20 sene önce mevcut iken çalındığını bildirir.²⁶

Müze-i Hümayun'dan 08.07.1914 tarih ve 323 sayı ile Konya Vilâyeti'ne gönderilen yazıda; geçtiğimiz sene *Konya Alâeddin Camii, Karatay, İnceminareli Medrese*'yi tetkik ederek Konya'nın misafirperverliğinden memnun olan mimar Mösyö *Hebrar*, 'ın şehirdeki İslâmi eserlerin mevkilerinin tayin edilmek istendiğini, bu arada da kadastro plânına ihtiyacı olduğunu, Belediye'nin de 150 lira²⁷ gibi bir para verdiği takdirde şehir plânı yapmayı deruhte ettiğini belirterek, bu konudaki vilâyetin düşüncelerine başvurulmaktadır.²⁸

Türbe, cami ve tekkelerdeki tarih ve sanat değeri yüksek eserlerin sürekli çalınarak Batı müzelerine satılması derin üzüntü yaratıyordu. Bir tedbir alınması gerekiyordu. O sıralarda Evkaf Nezareti'ne getirilen İslâm eserleri uzmanı, *Osman Hamdi Bey*'in de kardeşi, aynı zamanda Müze'nin 1910 tarihinden itibaren Müdürü olan *Halil Edhem (Eldem)* ile sıkı bir teması olan eski Başbakanlarımızdan Suat Hayri Ürgüplü'nün babası Hayri Bey, çok cesur ve adını kültür tarihimize perçinleyen bir kararla, zikri geçen kurullardaki sanat değeri yüksek taşınabilir eserleri, kurulacak Evkaf Müzesi'nde muhafaza ve teşhir için toplatılarak Evkâf-ı İslâmiye Müzesi'nin İstanbul Süleymaniye İmâretinde açılmasını sağlamıştır.

²⁴ Bir sanduka, kaidesi irtifai 0.92, arzı 0.66, tulû 2 metro, tabutu mefkûddur.

Bir sanduka, kaidesi irtifai 0.92, arzı 0.69, tulû 1.99 metro,

Bir sanduka, kaidesi irtifai 0.50, arzı 0.38, tulû 0.30,

²⁵ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 41/2, Dosya No. 3235,3492.

²⁶ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 88, Dosya no. 5982.

²⁷ 150 lira= 1 altun lira= 4.248 TL Bugünkü değeri (18.11.2021 tarihli). 150x4.248= 637.200 TL.

²⁸ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 10.

Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun

Tahrirat Kalemi

Adet Umumi 16789

Hususi 7

Dahiliye Nezaret-i Celilesine,

Hülasa : Konya'da Alaettin Tepesi hakkında²⁹,

Nazır Beyefendi Hazretleri,

Konya'da kâin Sultan Alâettin Tepesi'nin Daire-i Belediye kararı ile bir bahçe haline ifrağ etmek ve etrafını satmak üzere canib-i vilâyetten makamı- Aliy-i Sadaretpenahiye iş'ar-ı keyfiyet olduğu anlaşıldığından ve mahalli mezkûrun bahçe haline ifrağına değin bir taşının bile yerinden kıymıdamasına müze müdüriyetince muvafakat olunmayacağı derkar bulunduğu bahis ile icab-ı halin icrası hakkında *Konya Evkaf Müdüriyeti*'nden varid eden tahrirat üzerine sebki eden iş'arı binaen Müdüriyet-i müşarünileyhadan alınan tezkere-i cevabiyede mahalli belediyesinin bu babtaki teşebbüsü daha evvelce mesnu' olması ve mezkur tepe Konya'nın en şerefli ve mutena bir mahalli olmakla beraber âsar-ı İslâmiye-i makbuleden *Sultan Alâettin Camii Şerifi Selâtin-i Selçukiyye Türbeleri*'nin orada bulunması ve bu tepede bir çok âsar-ı atika ve makbulenin medfun bulunacağı Müzece malûm olub, sıra geldikçe taharriyat icrası da musannam olması hasebiyle oradan bir karış yerin satılması ve hali hazır ve sabikanın tagyiri asla caiz olmadığından men-i müdahale hakkında icab-ı halin icrası Maarif Nezaret-i Celilesi'ne yazıldığı ve buranın ağaç garsı³⁰ ve çiçekler yetiştirilmesi suretiyle Belediyece tezyininde beis görülmez ise de harice satılmak ve hâl ve mevkii tagyir edilmek gibi müdahalâtın vehim-i cevaz olmayacağı bildirilmiş ve bir kere Vilâyet-i müşarünileyha Evkaf Müdürlüğü'nden vürüd eden tahriratta mezkur tepenin meşcereye isra ve merkez tepe köşk bina edilmesi Mesclis-i İdare-i Vilâyet makamı Âli Sadarete iş'ar çıkarttığı gayet müzeyyen taşları buralara ferş edilmek üzere haber verildiği ve daha evvel dahi bir çok âsar-ı tarihiye bu suretle feda (kayıb) edilmiş ve bu taşları parçalamak için atılan barutla *Alaettin Köşkü* tabir olunan kıymetli bir binanın münhedim olunmuş idüğü ve bu defa ki teşebbüs Camiin asırlardan beri muhafaza edilmiş olan harimini zabt etmek ve bir kısmına üç beş ağaç diktikten sonra binlerce metre terbinde bulunan muhitini satmaktan ibaret bulunduğu ezbar kılınmış olmasına ve tafsilat maksutadan müsteban olacağı vecihle Belediyenin bu babtaki teşebbüsü Âsar-ı Âtika nokta-i nazarından şayan-ı tecviz olmadığı gibi hukuku evkafı dahi mühil olunmasına nazaran Konya Vilâyetine icabı cevih ile hemen tebligat kat'iyeye ve müessire icra ve neticesinin inba buyrulması kemali ehemmiyetle temenni olunur efendim hazretleri 23. Rebiulevvel sene 1329/10 Mart sene 1327 (R./23.03.1911 M.)

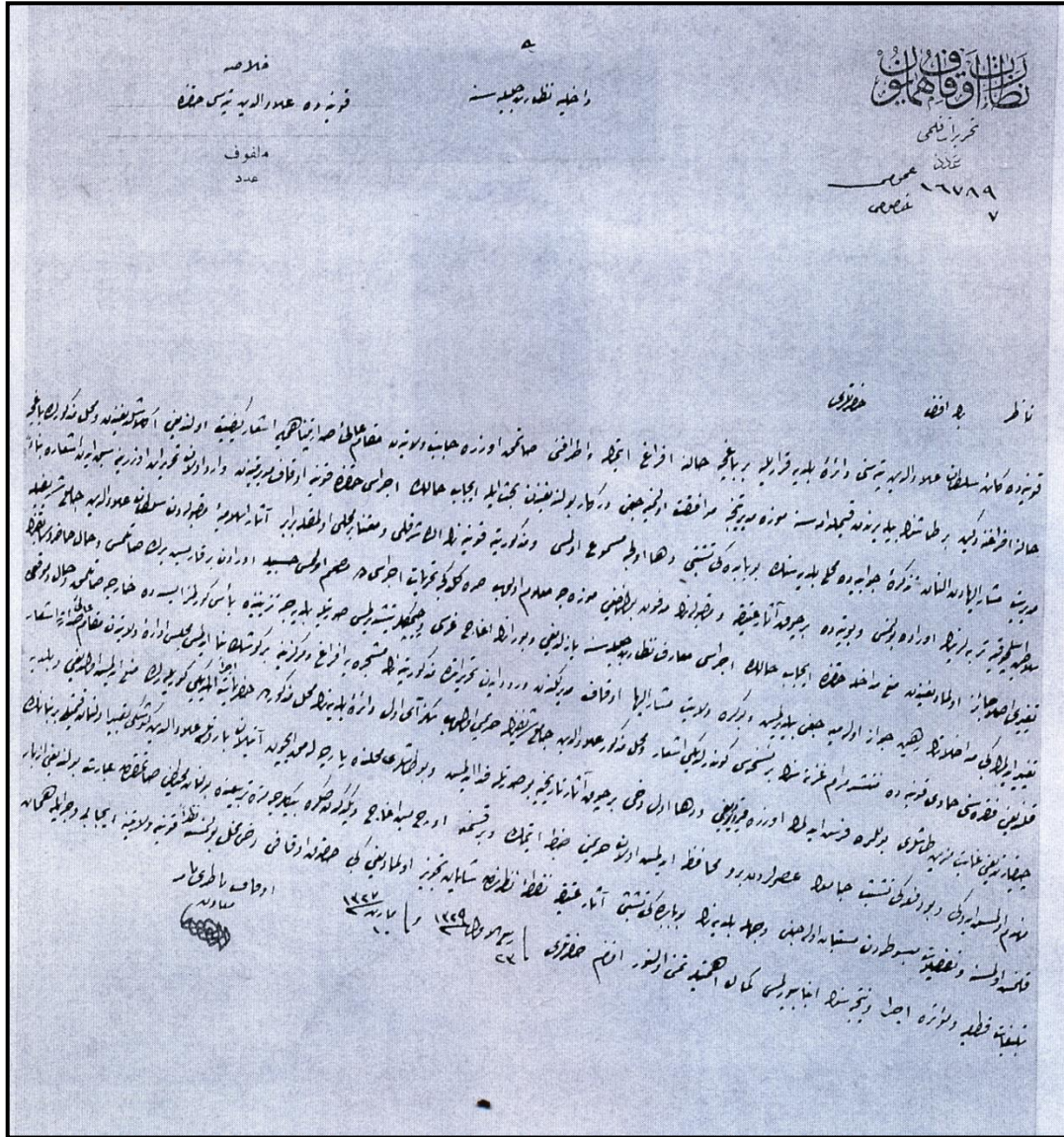
Evkaf Nazırı Namına

Muavin İmza

²⁹ Koşay vd., *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, 327-331.

³⁰ Ağaç dikilmesi

Evkâf Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 23.03.1911 tarih ve 16789 numaralı yazısında Konya Belediyesi tarafından Alâettin Tepesi'ni bahçe haline getirmek ve etrafını satmak istediği öğrenildiği belirtilerek, bu Tepe'de Selçuk eski eseri cami ve türbe bulunması münasebetiyle vakıf hukukuna aykırı olduğu belirtilmektedir

Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun

Tahrirat Kalemi

Adet Umumi 17446

Hususi 15

Dahiliye Nezaret-i Celilesine,

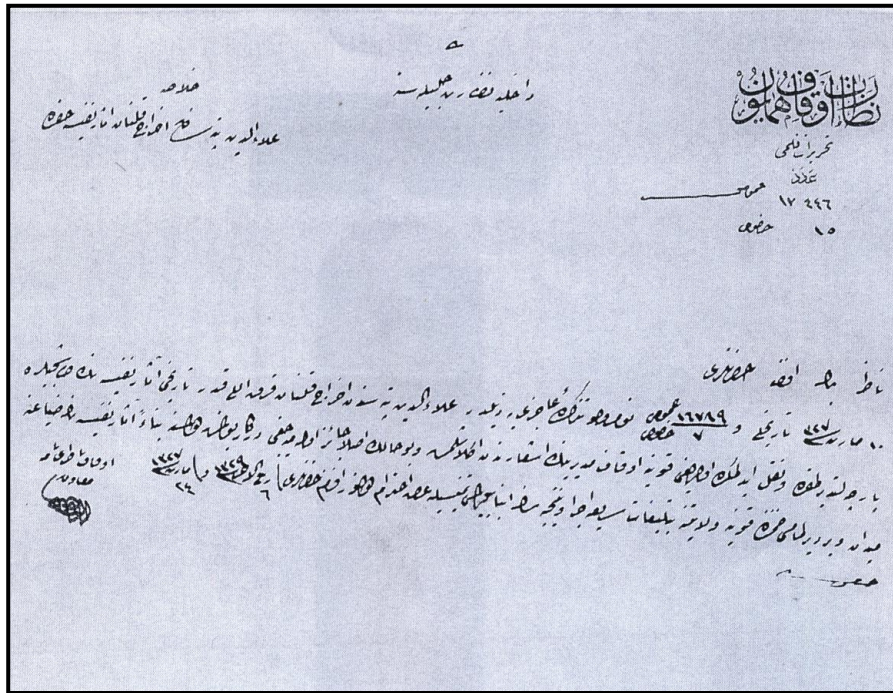
Hülasa: Konya'da Alaettin Tepesinden ihraç kılınan âsar-ı nefise hakkında,

Nazır Bey Efendi hazretleri;

10 Mart sene 327 (R:/ 23.03.1911 M.) tarihli ve 16789 umumi Hususi 7 numaralı tezkere-i acizeye zeyldir.

Alâettin Tepesinden ihraç kılınan 40-50 kadar tarihi âsar-ı nefisenin taşıtlara parçalandırmakta ve nakil edilmekte olduğu Konya Evkaf Müdürü'nün iş'arından anlaşılmiş ve bu halin asla caiz olamayacağı derkar bulunmuş olmasına binaen asr-ı nefisenin ziya'ına meydan verilmemesi zımında Konya Vilâyetine tebligatı seria icra ve neticesinin imba buyrulması temennisiyle arz ve ihtiram olunur efendim hazretleri 6 Rebiulahir sene 1329 24 Mart sene 1327 (R./ 06.04.1911 M.)

Evkaf Nazırı Namına Muavin

Konya Alâettin Tepesi'nden 40-50 kadar eski eser taş alınarak parçalatılarak naklettirildiği Konya Evkâf Müdürlüğü'nden 06.04.1911 tarihinde 17446/15 numara ile bildirildiği hakkındaki yazının Osmanlıca fotokopisi.

Maarif-i Umimiye Nezareti

Tahrirat Müdüriyeti

Numro Hususi 16

Umumi 1445

Dahiliye Nezaret-i Celilesine,

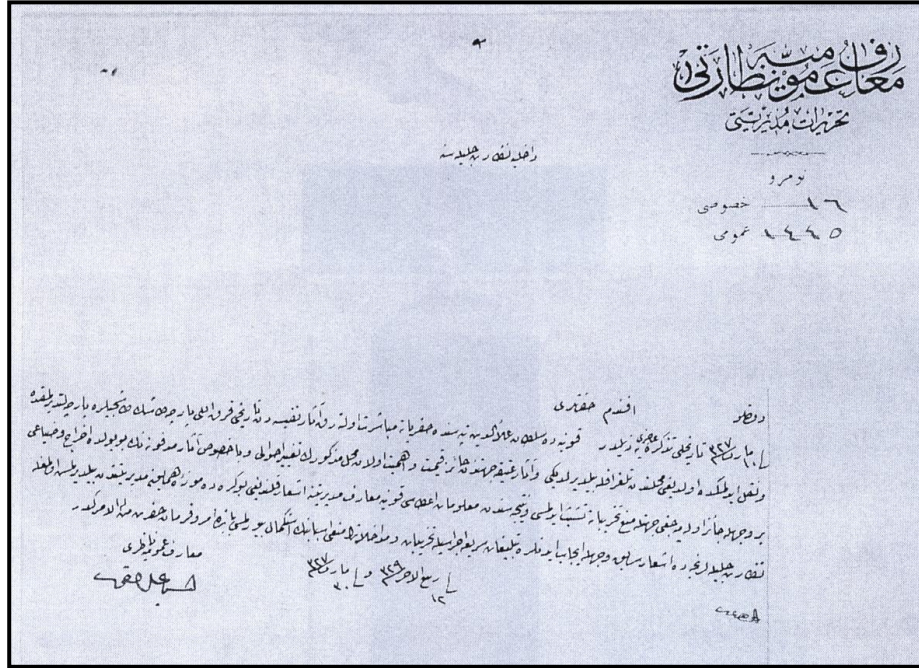
Devletli Efendi hazretleri;

10 Mart sene 327(R./ 23.03.1911 M.) tarihli tezkere-i âliyyeye zeyldir

Konya'da *Sultan Alâettin Tepesi* 'nde hafriyata mübaşeret olunarak âsar-ı nefiseden tarihî kırk elli parça taşın taşcılara parçalatılmakta ve nakil edilmekte olduğu mahallinden telgrafla bildirildiği ve Âsar-ı Âtika cihetinden haizi kıymet ve ehemmiyet olan mahalli mezkûr la tagyir-i ahvali ve ba hususu asar-ı medfunenin bu yolda ihraç ve ziya-ı bir vecihle caiz olmayacağı cihetle meni tahribata teşebbüs edilmesi ve neticesinden malûmat i'tası Konya Maarif Müdüriyeti'nden iş'ar kılındığı bu kere de Müze-i Hümayun Müdüriyeti'nden bildirilmiş olmağla Nezareti- Celilerince de iş'arı sabık vecihle icap edenlere tebligat-ı seria icrasıyla tahribat ve müdahalatın men'i esbabının istikmal buyurulması babında emri ferman hazreti men lehun emrindir. 12 Rebiulahir sene 329 ve 30 Mart 327 (R./12.04.1911M.)

Maarif-i Umumiye Nazırı

İsmail Hakkı

Maarif Nezaret'inden Dahiliye Nezareti'ne yazılan ve 12.04.1911 tarihli yazıda Konya Sultan Alâettin Tepesi'ndeki eski eser taşların parçalatılmasına mani olunması talep ediliyor.

Maarif-i Umumîye Nezareti

Tahrirat Müdüriyeti

Numro Hususi 7

Umumi 418

Dahiliye Nezaret-i Celilesine,

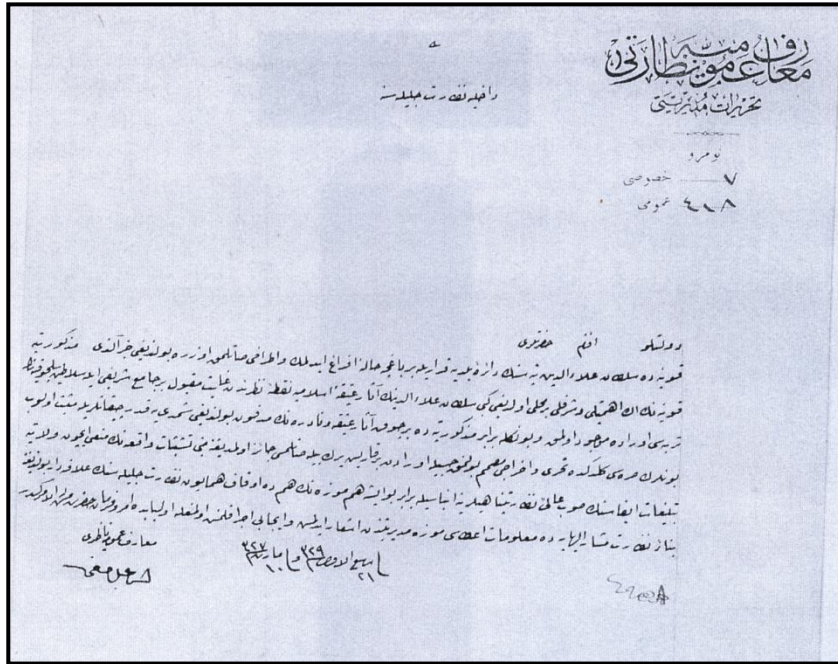
Devletli Efendi hazretleri;

Konya'da Sultan Alâettin Tepesi'nin Daire-i Belediye kararı ile bir bahçe haline ifrağ edilmek ve etrafı satılmak üzere bulunduğu haber alındı. Mezkûr Tepe Konya'nın en ehemmiyetli ve şerefli bir mahalli olduğu gibi Sultan Alâettin'in âsar-ı âtika-i İslâmiye nokta-i nazarından gayet makbul bir Camii Şerifi ile selâtin-i Selçukîyye'nin türbesi orada mevcut olmak ve bununla beraber mezkûr tepede bir çok Âsar-ı Âtika ve nadirenin medfun bulunduğu şimdiki kadar çıkanlarıyla müsbet olup bunların sırası geldikte taharri ve ihracı müsananın bulunmak hasabıyla oradan bir karış yerin bile satılması caiz olmadığını mebni teşebbüsât-ı vaki'anın men'i için vilâyete tebligat ifasının savb-i ali-i Nezarepenâhîlerine inbasıyla beraber bu işe hem Müze'nin hem de Evkaf'ı Hümayun Nezaret-ü Celilesi'nin alâkadar olduğuna binaen Nezaret-i Müşar'ünileyhaya da malûmat i'tâsı Müze Müdüriyetinden iş'ar edimiş ve icabı icra kılınmış olmagla ol babta babında emri ferman hazreti men lehun emrindir.

12 Rebiulevvel sene 239 ve 10 Mart sene 327 (R./23.03.1911 M.)

Maarif-i Umûmiye Nazırı

İsmail Hakkı

Konya Sultan Alâettin Tepesi'nin Belediye tarafından bahçe haline çevrilmesine mani olunması hakkında Maarif Nezareti'nin Dâhiliye Nezareti'ne 23.03.1911 tarih ve 7/418 sayılı yazısı.

Müze-i Hümayunlar Umumî Müdürlüğü³¹

No.16

*Maarif Nezaret-i Celîlesine*³²,

23 Mart 326 (R./ 05.04.1910 M.)

*Konya'da Alâeddin Köşkü*³³ namıyla marûf olan bina-yı atîkin inhidamı üzerine âsar-ı âtika-i islâmîye mütehassısıyninden Avrupalı bir zatın bu köşke dair neşrettiği eserde Memalik-i Osmaniye'de câ-be-ca mevcûd âsar-ı nefise-i islâmîyenin adem-i takayyüd ve ihtimam neticesi olarak birer birer mahv-ü munderis olagelmesi cihetiyle nümune-i bedayi' itlakına sezâvar bulunan bu kabil mebaninin hiç olmazsa ahlâfa terki hatıratı için bi'lcümle mütehassısıyn ve mimarâna âsar-ı mebhusenin resim ve plânlarını tanzim ve hülâsa-i tettebbü'lerini cem'-u neşre şayan olmalarını şiddetle tavsiye ediyordu. Ancak mebanî-i kadime-i islâmîyenin sahib-i eserin ifadesi vechile munderis olmakta bulunmasına bir de muhtevî oldukları giran-bâhâ eşya-yı vakfiye ve teberrükât ve kütüb-i nefisenin zıya'a uğraması keyfiyeti dahi inzimam ettiği görülmesi üzerine Evkâf Nezaret-i Celîlesi'nin cevami' ve mescid ve sair mebanî-i hayriyedeki âsar-ı âtikanın hüsn-i muhafazaları esbabının istikmaline dair olan ve Nezaret-i Celîleri'nden muhavvel bulunan 26 Kânunievvel 325 (R./ 08.01.1910 M.) tarih ve 138 numarolu tezkeresine idare-i bendegânemden 10 Mart 326 (R./ 23.03.1910 M.) tarihinde yazılan derkenarda mebanî-i mukaddesimizdeki eşya-yı nefisenin bir an evvel cem'-i-ü hıfzı hususu arz edilmiş idi.

Ahîren *Konya'da Sırçalı Mescid*'de³⁴ bir sirkat vuku'bulduğu istihbar edilmesine mebni Konya Maarif Müdüriyeti'nden vuku'bulan isti'lâma cevaben vürud edilip sureti melfûfen takdim kılınan tahriratta sirkatin vukuu tasdik olunmuştur. Dünkü 7376 numarolu Sabah Gazetesi'nde³⁵ *Konya'da soyulan mesacid-i şerifenin bir fihristi munderiçtir ki, iş bu fihristin mutalâasından dehşetyab olmamak kabil değildir. Bazılarında üç defaya kadar tekekkür etmek üzere on sekiz cami ve mescid-i şerif gösteriliyor. Vilâyat-ı sairede ve hatta İstanbul civarında bile bu gibi sirkâtların vukuu' maatteessüf meşhud olmakta ve ez-cümle Gekbuze'de vaki' olup Mimar Sinan tarafından bina edilmiş olan Çoban Mustafa Paşa Cami'-i Şerifi bina ve kütüphanesinin hal-i harabisine bir de derunundaki Sultan Kansu Gavri'nin ismini havi olarak fotoğrafleri ned-i âcizanemde mevcut bulunan girab-baha üç adet tunç kandilin sirkat edilmesinin inzimamı mes...-i vâkıâya bir delil-i kavi olmak üzere zikre şayan bulunmaktadır.*

³¹ Koşay vd. *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, 347-348.

³² İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 38/2.

³³ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 88, Dosya No. 8531. Bu dosyada Alâeddin Tepesi eteğinde bulunan eserler hakkında yazışma dosyası bulunmaktadır. Bu hususta Belediye mühendisi *Th.Rizo Efendi*'nin de Fransızca olarak yazdığı bir mektup yer almaktadır. Müze'den Konya Maarif Müdürlüğü'ne yazılan tezkerede bu taşların Konya Müzesi'ne nakilleri 1326 senesi dosyalarından 1691 Numaralı dosyada önerilmektedir. *Konya Alâeddin Köşkü'nün korunması için yazışmalar*, *Th.Rizo Efendi*'nin rölöveli Fransızca 1905 tarihli raporu 1322-1324 senesi dosyaları arasında olup başlığı ise *Konya'da Vaki Âtik Köşk*'dür.

³⁴ *Konya'da Sırçalı Mescid-i Şerifi'nin penceresi eşhas-ı mechule tarafından kırılarak yirmi yedi adet kilim ve seccade ile mihrabın etrafında bulunan âsar-ı âtikadan çiniler sirkat edilmiştir. Saadet Gazetesi*, 14 Mart 326 (R./14 Mart 1910 M.) tarih ve 43 sayılı nüshası.

³⁵ Bir sene zarfında şehrimizde soyulan cami ve mescidler: Ferhuniye, Kerim Dede, Musalla'da Küçük Mescid, Karpuzcuoğlu, Hakîm Mahallesi Mescidi, Hoca Hasan, Sarı Hasan, Aksene Mescidi, Bakırcı Mahallesi Mescidi, Kavaklı Mahallesi Mescidi, Sahib Ata Mescidi, Derviş Ali Mescidi, Sırçalı Mescidi, âşıkân Mescidi, Derviş Ali Mescidi, Kasım Halife Yöresi Mescidi. Bunlardan Hâkim Mahallesi Mescidi üç defa sirkate maruz kalmıştır. *Sabah Gazetesi* 22 Mart 326 (R./04.04.1910 M.) tarih ve 7376 numaralı sayısı.

Binaenaleyh Evkâf Nezareti'nin salif-ül-arz tezkeresine Müze'de yazılan derkenar ile işbu maruzat-ı bendegânemin Bab-ı âli'ye iş'arıyla bilâ ifate-i vakt bu babda bir tedbir kat'î ve âcil ittihazıyla mefahir-i milliye-i mukaddesimizden olup nefasetleri bütün dünyanın hayretbahş-ı ûkûl mebanî ve âsar-ı nefise-i islâmiyenin bir sür'aat-i harûkulâde ile mahv-ü ifnası demek olan bu gibi ahval-i müessifenin tekerrür-i vukuna meydan verilmemesi hususunun teminine vesatet ve inavet-i celîle-i Nezaretpenâhîlerini istirham eylerim. Ol babda...

Müze-i Hümayun Müdürü

Maarif-i Umumiye Nezareti

Tahrirat Müdiriyeti

196/304

*Müze-i Osmanî Müdiriyetine*³⁶,

Saadetlû efendim hazretleri,

Memâlik-i Osmaniye'de bulunan bedayi-i âsar-ı İslâmiye ve Osmaniye'nin hüsn-ü muhafazaları emrinde usul-i kâfiye ve tedabir-i sâlime ittihazı hususlarını teemmül ve müzakere eylemek üzere riyasetiniz altında bir komisyon teşkili Nezaretçe tensip olunarak Evkâf Nezaret-i Celîlesi'nden de münasip olan zevatın tayini Nezaret-i müşarünileyhaya yazıldı. Bu işin derece-i ehemmiyeti izahıtan müstağnidir. Muhafaza edilecek âsar ya mebânîden ya eşya-yı menkuleden ibaret olacağına göre komisyonun madde-i müzakeratı da bittabi ikiye inkisam eylemek lâzımgelir.

Mebânî de esasen iki kısma tefrik edilebilir. Birincisi cevami' ve mesacid-i şerife gibi müessesat-ı mukaddesedir ki bunların hüsn-i muhafazaları doğrudan doğruya Evkâf Nezareti'ne ait bir vazife-i mülhime ise de bu mebânî-i mukaddesede duvarlara ve sair aksam-ı binaya merbut olmakla beraber binadan çıkarılması ve bu suretle aşırılması kabil olan mozaikler ile sair nukuş-i bediânın emri muhafazasında müze idaresine de bir vazife terettüp eder. Binaenaleyh Komisyonca evvel-be-evvel bu cihet teemmül edilerek emri muhafazayı her suretle kâfil ve icrası kabil olan mukarrerat ittihaz olunmak elzemdir.

Sâniyen yadigâr-ı tarihî ve şeref-i bedîi olmak itibarıyla muhafazası muktezi olan dipper âsar-ı mimariyenin indirastan muhafazaları esbabını düşünmek ve bunun için de tedabir-i müessire kararlaştırmak komisyon müzkeratına elyak olan mevaddandır.

Salisen gerek mebânî-i mukaddesede ve gerek sair müessesatta mevcût ve âsar-ı bediadan ma'dud bulunan eşya ve avanînin hıfz-u haraseti emride de b'il-vücuş şayan-ı teemmüldür. Hususa ki bu gibi Âsarın en ziyade sirkat ve ziya'a ma'ruz olan eşyadandır, bunların müfredat defterlerini yapmak yed-i eminde bulunmalarını temin etmek fotoğraflarını almak gibi tedabir ittihazından maksada hâdim âzîm faide görülür. Komisyon hemen içtima ederek emri muhafaza ve haraseti Evkâf ve Müze dairelerine ait bulunan âsar-ı mezkûrenin harap ve ziya'dan siyaneti esbabını arîz ve amîk mutalâa ve bu babda ittihazı iktiza eden tedabiri cidden teemmül ederek bir an evvel ikmâl-i vazifeye himmet eylemelerini ehemmiyetle tavsiye ederim.

³⁶ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 38/2.

Komisyonun nazar-ı takdirine tevdi eyledeğim diğer bir mesele vardır ki bu da mebnâ ve âsâr-ı mermulenin tarihiyeleri ile sanat kıymet-i bedialarını tarif edecek mükemmel bir nusha-i musavverenin telifi çaresini istihzar eylemektir. Bu nusha-i bedia ve âsârın bir mahfaza-i kitâbîsi olacağından ehemmiyetini beyana hacet yoktur. Her halde şu kâr-ı cemilin itmamına himmet olunması temenni olunur efendim.

Fi 28 Rebiülâhir sene 328 ve 27 Mart 326 (R./09.04.1910 M.)

Maarif-i Umumiye Nazırı

Emrullah³⁷

Maarif-i Umumiye Nezareti

Tahrirat Müdiriyeti

358/608

Saadetlü efendim hazretleri,

23 Mart 326 (R./ 05.04.1910 M.) tarih ve 16 numarolu tezkere-i vâlâları üzerine âsar-ı nefise ve mebani-i kadime-i islâmiyenin muhafazaları esbabına muteallik tedâbiri teemmül ve tezekkür etmek üzere riyâset-i âliyyelerinde teşkili tensip olunan Komisyona Nezaretce Meclis-i Maarif Âzası'ndan *Şakir Efendi* ve Evkâf-ı Hümayun Nezareti canibinden Nazır Muavini *Cemil Beyefendi* memur edilmiş olmağla tensip olunacak yevm ve vakitte Müze dairesinde ictima ile ifâ-yı vezifeye himmet olunması mütemennadır efendim.

Fi 27 Rebiülâhir sene 328 ve 24 Nisan 326 (R./07.05.1910 M.)

Maarif-i Umumiye Nazırı

Emrullah

Müze-i Hümayunlar Müdiriyeti

No.323

25 Haziran 1330 (08.07.1914 M.)

Konya Vilâyet-i Aliyyesine³⁸,

Konya'da bulunan âsar-ı âtika-i İslâmiyenin tedkiki için geçen sene Konya'ya azimetle taraf-ı sâmi-i maarifperverîlerinden gösterilen teshilât üzerine âsar-ı nefise-î mezkûreden Alâeddin Cami'-i Şerifi ile Karatây ve İnce Minare medreselerini tedkik etmiş olan mimar Mösyö *Hebrard* .... bu sene dahi tedkikatına devam etmek üzere ol cânib-i âliye azimet edeceğinden hîyn-i azimetinde huzûr-i âli-i vilâyetpenâhîlerine arz-ı malûmat olunacak ise de ancak mumaileyh Konya âsâr-ı islâmiyesinin kasaba

³⁷ Bk. Mustafa Ergün, "Emrullah Efendi'nin Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1-2 (1979-82), 7-36.

³⁸ Karton 10,1330 senesi dosyası. Bu dosyalar arasında İstanbul, Bayezid-Aksaray arasındaki genişletilecek yol münasebetiyle ibka ve yıkımı lâzım gelen "Mebani-i Mukaddese" ve Âtika hakkında kurulan heyette; Müze Müdürü, Evkâf'tan Mimar *Kemaleddin Bey*, Şehiremaneti'nden Mühendis *Kadri Bey*'in görev aldığı anlaşılmaktadır. 1950'lerden sonra yine o yolun genişletilmesi için Başbakan Adnan Menderes'in talimatı ile Vakıflar Genel Umum Müdürlüğü'nden Mimar *Ali Saim Ülgen* görev almış idi.

dahilindeki mevki'lerini dahi tâ'yin etmek arzusunda olup halbuki Konya şehrinin buna esas olacak haritası mevcûd olmadığından ve bir belediye kadastro haritasına ise ihtiyaç dekâr bulunduğu nazaran kendisine vilâyet-i aliyelerince yüz elli lira kadar bir meblağ-ı cüz'î ile muavenet edildiği takdirde bizzat şehrin bir haritasını yapmayı deruhte edeceği mumaileyh bu kere taraf-ı âcizaneme bildirmiştir. Böyle bir şehri cesimin haritasının ancak büyük masarif ile vücuda geleceği cihetle teklif-i vâki'nin kabulü istifadeyi mucib olacağından rehin-i tasvib-i vilâyetpenâhileri buyrulduğu takdirde teferruatı mumaileyh Mösyö *Hebrard* ile kararlaştırılmak üzere taraf-ı âcizâneme iş'ar-ı keyfiyete müsaade buyrulması müsterhamdır ol babda.

Müze-i Hümayun Müdürlüğü

Müze-i Hümayun Müdürlüğü

Evkâf-ı Hümayun Nezaret-i Velîlesine³⁹,

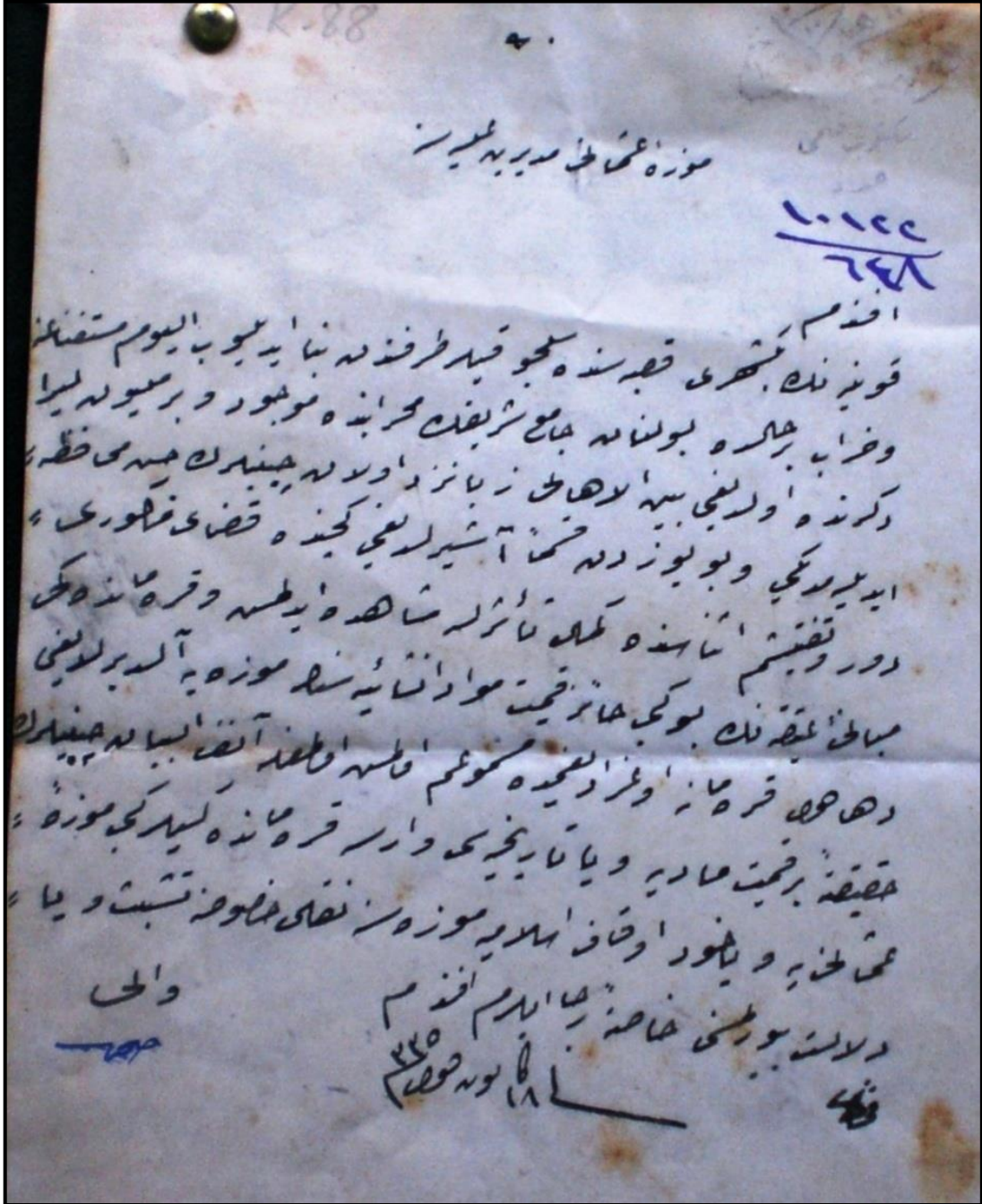
29 Kânunuevvel 335 (R./29.12.1919 M.), No.29

Konya-Beyşehir Kasabası'nda Selçukîler devrine ait harap bir halde bulunan cami'-i şerifin mihrabında mevcut ve gayet kıymetdar olduğu beyn'elahali zebanzen olan çinilerin hüsn-i muhafaza edilmediği ve bu yüzden kısmen aşırıldığı geçenlerde kaza-yı mezkûrun devir ve teftiş eylediği sırada Vali-i Vilâyet bizzat kemal-i teesürle müşahade eylediği beyanıyla bunların Müze-i Hümayun'a veyahut Evkâf-ı İslâmiye Müzesi'ne nakilleri lüzumu Konya Vilâyet-i âliyyesiden meb'us tahrirata iş'ar olunuyor. Mezkûr çinilerin olduğu mahalde hüsn-i muhafazası daha münasip olacağı şüpheden vâreste ise de ancak bu suret imkânsız olduğu ve zıya'a uğramak ihtimali havi bulunduğu takdirde Evkâf-ı İslâmiye Müzesi'ne nakilleri hususunda vilâyet-i müşar'ün ileyha ile muhabere edilmesi merhun-i irade-i aliyye-i nezaretpenâhileri bulunmuş olmağla ol babda.

Müze Müdürlüğü

³⁹ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 88, Dosya No. 8531. Bu kartonda Dedemoğlu Köyü'nde ve Alâeddin Tepesi eteğinde bulunan eserler hakkında yazışma dosyası bulunmaktadır. Bu hususta Belediye Mühendisi Th.Rizo Efendi'nin de Fransızca olarak yazdığı bir mektup yer almaktadır. Müze'den Konya Maarif Müdürlüğü'ne yazılan tezkerede bu taşların Konya Müzesi'ne nakilleri 1326 senesi dosyalarından 1691 Numaralı dosyada önerilmektedir. *Konya Alâeddin Köşkü'nün korunması için yazışmalar, Th.Rizo Efendi'nin rölöveli Fransızca 1905 tarihli raporu 1322-1324 senesi dosyaları arasında olup başlığı ise Konya'da Vaki Âtik Köşk'dür.* Ayrıca 1326 senesi dosyası, 2915 Numaralı dosyada; Konya ve Karaman'daki "*Mebani-i Âtika-i İslâmiye*"nin tahripten korunması hakkında yazışmalar bulunmaktadır.

Konya Beyşehir Selçuklu Camii mihrabının çok kıymetli olduğu ve Evkâf-ı İslâmiye Müzesi'ne kaldırılması için 29.12.1919 tarihli yazının Osmanlıca kopyası.

23 Mart 1326 R./05.04.1910 M. tarihli Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne sunulan raporda, Konya'da Alâeddin Köşkü'nün yıkılması üzerine Avrupalı bir zatın neşrettiği bir eserde ortadan kalktığı teessüfle ve acı bir dille hikâye edildikten sonra, gelecek nesiller için hiç olmazsa hatırasını yaşatmak üzere bütün uzmanların ve mimarların elbirliği ile bu eserin resim ve plânlarının (rölevelerinin) hazırlanması gerektiği hatırlatılmaktadır.⁴⁰

⁴⁰ Koşay vd, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, 362.

Müze-i Hümayun idaresi, defaatla kutsal yapılardaki nefis eşyanın bir an önce toplatılarak saklanmasını arz etmiştir.

Bundan sonra Konya'da Sırçalı Mescit' de vukua gelen hırsızlığın Konya Maarif Müdürü'nün doğruladığı zikredildikten sonra Sabah Gazetesi'nin 7376 sayısında çıkan soygunlar ile ilgili makale aynen kopya edilerek Konya'da soyulan mescitlerin bir fihristi eklendikten sonra maruzatta:

“İşbu fihristin mütalâasından dehşetyab olmamak kabil değildir.” denmektedir. Bazılarında soygunculuk üç defaya kadar tekerrür etmek üzere 18 cami ve mescid-i şerif gösteriliyor. Diğer vilâyetlerde ve hatta İstanbul civarında bile bu gibi sirkatlerin vukuu maatteessüf görülmektedir. Ezcümle, Gekbuze' deki⁴¹ Mimar Sinan yapısı Çoban Mustafa Paşa Camii Şerfi bina ve kütüphanesinin hal-i harabisine bir de derunundaki Sultan Kansu Gavri'nin ismini havi olarak fotoğrafleri nezd-i acizanemde mevcut bulunan giran bana üç adet tunç kandilin sirkat edilmesini inzimamı serd olunan kuvvetli bir delil olmak üzere şayan bulunmaktadır.”

Müze-i Hümayun Müdürlüğü, maruzatın Bab-ı Âli'ye bildirilerek vakit geçirilmeden kesin tedbir alınmasını kutsal ve millî bir görev sayıyor.

Maarif Nezareti, Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne gönderdiği 24 Nisan 1326 R./07.05.1910 M. tarihli cevap yazısında, “Başkanlığınız altında kurulan komisyona Maarif Nezareti'nden, Meclis-i Maarif Azası Şakir Efendi, Evkaf Nezareti'nden Nazır Yardımcısı Cemil Beyefendi'nin memur edildiği” bildiriliyor.

Röleve işini daha önce düşünmüş olan Müze-i Hümayun, Ankara'daki bir kısım cami ve kopya edilmiş modellerini Makridi Bey'e yaptırmış ve bir teneke kovanın içinde postaya vermiştir. 11 Nisan 1323 R./24.04.1907 M.

02.09.2925 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi 4. Maddesi gereğince: Tekke ve türbelerde bulunan yazma ve taşbasma kitaplar İstanbul'da Komisyon ve Kütüphaneler Müfettişi Umumisi'nin nezareti altında Süleymaniye'ye, Bursa'dakiler Müze Kütüphanesi'ne, Kastamonu'dakiler Darulkurra'ya, Konya'dakiler Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne toplanacak; diğer vilâyetlerdeki eserlerin de mahalli kütüphanelerde muhafazası temin olunacak ve müteferrik eserler doğruca Ankara'daki Kütüphane-i Umumiye'ye gönderilmesi, karar altına alınmıştır. Böylelikle Cumhuriyetin ilk döneminde; yazma eserlerin belli merkezlerde toplanması, Hâmit Zübeyr'in 1922'de Macaristan'da doktorasını tamamlayıp, 1925 yılında Maarif Vekâleti'nde göreve başlar başlamaz Kütüphaneler Müfettişi ve Asar-ı Atıka mümeyyzi olarak yaptığı ilk önemli görevdir.

⁴¹ Gebze.

Bazı Belgelerin Çevrisi:

Konya Vilâyeti

Maarif Müdirliği

No.459

*Müze-i Hümayun Müdiriyet-i Celîlesine*⁴²,

Âtûfetlû efendim hazretleri,

Saye-î celil-i hazret-i padişahîde Konya Mekteb-i İdadî havlusında Müze-i Hümayun'a müceddeden bir şube inşa olunarak resm-î küşadının Teşrinisaninin yirmi sekizinde edildiği telgrafla arz olunduğu gibi muahharan şube-i mezkûrenin iki kıt'a resmi dahi huzur-u âli-i âsafhanelerine takdim kılınmış idi. Mezkûr Müze'de bilhassa himem ve ikazat-ı aliye-i âtûfileri eseri olmak üzere bir çok âsar celp ve cem' edilmiş ve her nerede bir eser bulunduğu haber alınsa derhal celbine veya mahallinde muhafazasına çalışılmakta bulunulmuştur. Bunların bir kıta defterleri de tanzim edilmekte olup yakında takdim kılınacaktır. Ancak mezkûr müzeyi ve derununda mahfuz olan âsarı daimi surette temizlemek ve arzu eden zuvvarı gezdirip bir şeyin zıya'ına meydan vermemek üzere bir memuru daîminin istihdamı icap edüp filhakika mektep havlusında bulunduğuna göre müdir-i mektebin ve dolayısıyla bittabi bendelerinin suret-i daimede nezareti altında bulunacaksa da bu yolla bir memura ihtiyacı kat'î olduğundan her ne kadar bir duhuliyeye vaz'edilse bile bu ayda iki üç kuruştan ziyade tutamayacağından müsaade buyurulduğu takdirde ayrıca mükellef bir hademe istihdam kılınmak üzere yüz kuruşun tahsis ve duhuliyeden husule gelebilecek bir kaç kuruşun müze için suret-i daimede iktiza eden bazı mesarife karşılık ittihaz-ı münasip olacağından suret-i ma'ruza ile Âsar-ı mevcudenin fotoğraflarını almak isteyenlere müsaade olunup olunmayacağı dahi istihzan olunur. Ol babda emr-u ferman hazret-i men leh'ün emrindir.

1 Kânunuevvel 315 (R.7 13.02.1899 M.)

Konya Maarif Müdiri

Mühür

Azmi bin Ömer

Konya Vilâyeti

Maarif Müdirliği

No.239

Müze-i Hümayun Müdirliğine

Saadetlû efendim hazretleri,

Saye-î muvaffakiyatt-vâye-i hazret-i hilâfetpenahîde Müze-i Hümayun Konya Şubesi reside-i hitam oldu. Biraz ufak tefek noksanı var ise de anların da karîben ikmâli tabîdir. Burada teşhir olunacak âsar-ı mevcûde malûm-i âli-i kerimaneleridir. Mülhakatta mevcût olduğu haber alınan bazı âsarı gönderilmesi için makam-ı vilâyetten evamir-i muktaziye yazdırıldı. Bunlardan hiç olmazsa bazılarının gelmesi me'mûlur. Va'd-i âli-i kerimâneleri üzere gönderilecek camekân ve katalog ile

⁴² İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 30/1.

fazla âsârın küşadından evvel mevcûd bulundurmak üzere irsâli lûtuf ile vâlâlarından müsterhamdır. Ol babda emr-ü irade efendim hazretlerindedir.

17 Ağustos 315 (R./ 29.08.1899 M.)

Konya Maarif Müdürü

Mühür

Azmi bin Ömer

Konya Vilâyeti

Maarif Müdirliği

No.386

Müze-i Hümayun Müdiriyet-i Celilesine⁴³,

Âtûfetlû efendim hazretleri,

16 Teşrinievvel 315 (R./ 28.10.1899 M.) tarihli tahrirat-ı âsafâleri ile irsâli emr-ü iş'ar buyrulan dolap vâsıl olarak Müze-i Hümayun Şubesi'ne vaz'ettirilmiş olmakla bu badaki lûf-i terâkki perverâne-i dâverilerine arz-ı teşekküre ibtidar olunur. Ol babda...

25 Teşrinievvel 315 (R./ 06.11.1899 M.)

Konya Maarif Müdürü

Mühür

Azmi bin Ömer

Konya Vilâyeti

Maarif Müdirliği

Tel

Müze-i Hümayun Müdiriyet-i Celilesine⁴⁴,

Mekteb-i İdadî havlusunda mücedden inşa olunan Müze-i Hümayun Şubesi'nin bugün Vali-î Vilâyetle memuriyyn ve eşraf ve ülemâ hazır oldukları halde resm-î küşadı icra olunarak bu münasebetle da'avat-ı hayriyye-i hazret-i padişahînin tezkâr ve tekrar kılındığı ve elyevm mezkûr müzeyi cem'olunan âsârın doldurulduğu ve resminin derdest-i tekdîm olduğu ma'ruzdur.

28 Teşrinsani 315 (R./ 10.12.1899 M.)

Konya Maarif Müdürü

Azmi

⁴³ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 30/1 1315 senesi dosyası.

⁴⁴ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 30/1 1315 senesi dosyası.

Konya Vilâyeti

Maarif Müdirliği

No.116

Müze-i Hümayun Şube Müdiriyet-i Canib-i âlisine⁴⁵,

Saye-i tarakkıyat-vâye-i hazrete-i hilâfenpenâhîde Konya Mekteb-i İdadisi havlusunda müceddeden inşa olunup resm-î küş'adın icra olunduğu bâ telgraf arz olunan iki kıt'a fotografisi leffen arz ve takdim kılınmış ve şube-i mezkûrenin her tarafı şimdiye kadar celp ve cem'edilen bir takım âsar-ı âtika ile tezyin edilmiş olduğu gibi bir taraftan dahi taharri ve celp edilmekte ve bunların mufassal bir kıt'a defter-i derdest-i takdim bulunmuş olduğunun arzına ve müzeye dahil olacaklardan tathirat-ı dahiliyeye hizmet edecek olan kapıcıya ait olmak üzere bir kuruluş duhuliyeye vaz'ının istihzanına ibtidar kılındı. Ol babda emr-ü irade hazret-i men leh'ül emrindir.

Fi 8 Şaban sene 317 ve 29 Teşrinisani 315 (R./ 11.12.1899 M.)

Konya Maarif Müdürü

Azmi bin Ömer

Mühür

Konya Vilâyeti

Adet 1293

Müze-i Hümayun Müdiriyet-i âliyyesine⁴⁶,

Âtûfetû efendim hazretleri,

Saye-î celil-i hazret-i padişahîda Konya Mekteb-i İdadisi havlusunda müceddeden inşa olunup Teşrinisani'nin yirmi sekizinci (10.12.1899) günü resm-î küşâdı icra edilen Müze-i Hümayun Şubesi daha şimdiden yetmiş seksen parça âsar vaz' ile tezyin kılınmış olduğu gibi bir taraftan dahi vücudu haber alınan daha mühim bazı âsarın celp ve cem'ine çalışılmakta ve âsar-ı mezkûrenin makam-ı âli-i âtûfilerine takdim kılınmak üzere Maarif Müdiriyeti'nce bir kıt'a defteri tanzim olunmakta ise de bina derununu ve âsar-ı mevzu'ayı mütemadiyen temiz tutabilmek ve arzu edenleri gezdirmek üzere ayrıca mükellef bir hizmetçi istihdamı icap edüp buna bir karşılık bulunabildiği halde lâakal şehri yüz kuruluş maaş tahsisi ve kat'iyen kabil olamadığı takdirde ayrıca bir kuruluş duhuliyeye vaz'ıyla şehri cüz'iyat kabilinden olarak hasıl olması me'mul olan birkaç kuruluş mektep hademe-i mevcudesinden birine terkiyle ilâveten iş bu vazifenin dahi Maarif ve mektep müdirlerinin taht-ı nezaretinde olarak kendisine tevdiî münasip olacağına ve âsar-ı mezkûrenin fotoğraflarını almak isteyenlerin men'i lâzım gelip gelmeyeceğine göre re'y ve mutalâ-i aliye-i atûfileri istifsar kılınur. Ol babda emr-i irade hazret-i men leh'ül emrindir.

Fi 10 Şaban 317 ve 1 Kânunuevvel sene 315 (R./ 13.12.1899 M.)

Konya Valisi

Mehmed Ferid

⁴⁵ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 30/1 1315 senesi dosyası.

⁴⁶ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 30/1, 1315 senesi dosyaları.

Konya Vilâyeti

Mektûbî Kalemi

Adet 209

Müze-i Hümayun Müdiriyyet-i Umumiyesi cânib-i vâlâsına⁴⁷,

Devletlû efendim hazretleri,

26 Haziran 330 tarihli ve 6468/323 numaralı tahrirat-ı âliyeleri cevabıdır:

Konya şehrinin kadaastro haritasına ihtiyac-ı şedid vardır. Mösyö ... tensib-i âliyeleriyle ve fakat “ plân ...” suretinde mükemmel bir harita tersim ve tanzim ettiği halde talep olunan yüz elli lira kendisine maamemnuniyetle i'tâ olunacağı Konya Beledi Riyaseti'nden ifade kılınmakla netice-i teşebbusat-ı âliyyelerinin emr-ü iş'arına kemâl-i tehalükle intizar eylerim. Ol babda irade efendim hazretlerindir. 22 Şaban 332 ve 3 Temmuz 330 (R./16.07.1914 M.)

Konya Valisi

(Mühür)

Mehmed Hüsnü

İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 30'da: Konya Müzesi Dosyası bulunmakta olup 1315 yılında, kuruluşu ve açılışı, v.s. bilgiler bulunmaktadır.

Konya'ya ilk defa gelen ve Müze ile Maarif Müdürü ve Valiyi ziyaret eden Prof. Ramsey, Osmanlı Anadolu Şimendifer Direktörü *P. Soulie*'ya 19.05.1920 tarihinde yazdığı mektubunda Konya *Alâettin Tepesi* ve kitâbelere dikkat çekmiştir.

Konya Maarif Müdürü *Mahmud Hulusi*, Müze-i Hümayun'a yazdığı 23 Mayıs 1910 tarihli yazısında Konya Belediyesi tarafından Alâettin Tepesi civarından taş çıkarıldığı esnada bunlardan 35 adedinin teşhire değer bulunduğunu, içlerinden birinin frizli ve gayet önemli olduğunu Prof. Ramsey tarafından beyan edildiğini, bunların Konya Müze Şubesi'ne nakledilmesi gerektiğini, Belediyeden 1.000 kuruşa nakledilebileceğini, Protestan mezarlığından da mühim taşlar çıktığı ve bunların nakli için de 300 kuruş, bunların bazılarının pek büyük olduğu cihetle *Mekteb-i İdâdi*'ye nakli için de 600 kuruş istendiğini belirterek toplam 1.900 kuruşun gönderilmesini talep etmiştir. Söz konusu yazının 28.05.1910 tarihli tel emriyle cevaplandırıldığı görülmektedir. Telgrafta Prof. *Ramsey*'in *Alâettin Tepesi*'nde yapacağı hafriyatın masrafları ile eserlerin nakli konusundaki masrafların karşılanacağı bildirilmiş ve Ramsey'e yardımcı olunması emredilmiştir.

Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne Müze Müdürü tarafından yazılan 21.05.1913 tarih ve 129 sayılı yazıda; Fransa Hükümeti Mimarlarından ve İslâm Sanatı üzerinde çalışan Mösyö *Hebrard*'ın, Temmuz ayından itibaren Konya'da Selçuklu cami, medrese, türbe gibi yapılarda plân-kesit, çizim, çini ve fotoğraf çekme isteğinin makama sunulması için kendisinden yardımcı olunmasının talep edildiği belirtilmiş ve Mösyö Hebrard'ın *Müze-i Hümayun*'da birkaç sene evvel çalıştığı gibi, Suriye ve Mısır'da da çalışmış olduğu ifade edilerek daha önce Konya'da Selçuklu eserlerinin çizimi için *F.Sarre*'ye izin verildiği, bu iznin de emsal teşkil ettiği, eserlerin zamanla harabiyete yüz tuttuğu ve restorasyonu için çalışılan konuların belge niteliği taşıdığı ve büyük faydalar sağlayacağı kanaatinin eklendiği ve söz konusu iznin verilmesi hususunun tensiplere arz olunduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁷ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 10.

Evkâf Nazırı adına Evkâf Reisi 27.05.1913 tarihinde Nezaret-i Evkâf-ı Hümayun İnşaat ve Tamirat Kalemi'nden çıkan 52706/120 sayılı yazıda; Konya Anadolu Mıntıkası Evkâf Memurluğu'na yazı yazıldığı ve Mösyö *Hebrard'a* engel olunmamasının istendiği belirtilmekte, yazının bir nüshasının da kendisine verilmesi hususu talep edilmektedir.

Alâeddin Tepesi, Konya

İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, 1336-1339 (1920-1923) Yıllarına Ait Muhtelif Mevad Dosyasında bulunan Begeler⁴⁸:

Hôtel de Gare

Konia le 19 Mai 1910

Du chemin de fer Ottoman

D'Anatolie

P.Souliè-Directeur

Excellence,

La Municipalit de la Konia a fait des fouilles dans la colline d'Ala-ed-din en cherchant des pierres pour bâtir des maisons. Il en a résultè que le Musée a ètè enrichi de beaucoup d'incirptions. Mais la municipalitè ne voulant pas faire un cadeau au Musèei a intrompu les travaux au milieu d'un trèstor d'incirptions intèressantes. Le musèe n'a pas moyensde contiunuer les travaux. C'est porquoi j eme done la libertè de nvous adresser cette lettre je suis prêt, avec votre permission, de pour suivre á mes frais cette recherche très importtante jusqu'à c ele trèstor entier de pièrres ont ètè d'èblayè. Je me suis rendu ches M. Housousi Bey et aussi chez le Vali, et ils ont promis de faire tout leur possible pour facilliter mon entreprise. Il ne faut que votre permission, et j'ose vous prier de me le donner par télègraphie. Bien entendu, toues les pièrres que je puisse trouver resront la propriètè de Musè de Konia.

Agrèer, Excellence, l'expression de mes sentiments les plus distinguès.

Ramsey

Konya Vilâyet-i

Maarif Müdiriyeti

684/326

Müze-i Hümayun Müdiriyet-i Umumiyesi'ne,⁴⁹

Ûtûfetlü efendim hazretleri,

Merkez Belediyesi tarafından Alâeddin civarında taş çıkarıldığı esnada bir takım taşlar zuhur etmesi üzerine bi'l-muayene bunlardan otuz beş adedinin teşhire Salih Âsâr-ı Atıkadan olduğu ve içlerinden birinin firizi yazılı gayet mühim olup Konya'da ilk defa zuhur ettiği burada bulunan profesör Ramsey tarafından beyan edilmiş ve mezkûr taşların Konya Müze Şubesi'ne nakledilmesi bi't-tensip Belediye'den bin kuruşla ihraç edildiği anlaşılmıştır.

⁴⁸ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 39.

⁴⁹ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 39, Dosya No. 2643.

Bundan başka Konya'da vaki Protestan Kabristanı'nda mühim bazı taşlar zuhur ettiğinden taraf-ı sâmillerinden görülmüş olan ve Müze Şubesi'ne nakli tensip buyrulan mezkûr taşların ücret-i ihraciyesi için üç yüz kuruş i'tâsı lâzımgelıyor. Bazıları pek büyük olduğu cihetle cümlesinin Mekteb-i İdâdî'ye nakli için altı yüz kuruşun sarfı zarurî olduğu icra edilen pazarlık neticesinde tebeyyün eylediğinden ücret-i ihraciye ve nakliye bedeli olan min hays'el mecmu bin dokuz yüz kuruşun posta ile irsâline inayet buyurulması istirham olunur ol babda emr-ü ferman hazret-i menleh'ül emrindir.

10 Mayıs 326 (1326 R./ 23.05.1910 M.)

Maarif Müdürü

Mahmud Hulûsi

Tel: 15 Mayıs 326 (1326 R./ 28.05.1910 M.), No. 24

Konya Maarif Müdüriyet-i'ne,

C. 10 Mayıs 326 tahrirat : Oradaki Mösyö Ramsey mesarifini tesviye etmek üzere Alâeddin'de hafriyat edeceğinden birlikte bulunup teshilât icra buyurunuz. Nakliyat parası gönderilecektir.

(Müze-i Hümayun Md.)

(Müze-i Hümayun Umumî Müdüriyeti)

Evkâf-ı Hümayun Nezaret-i'ne⁵⁰

8 Mayıs 329 (1329 R./ 21.05.1913 M.), No. 129

Fransa Hükûmet'i mimarlarından olup bir müddetten beri fenn-i mimari-i İslâmîyeye dair tettebbuatta bulunmakta olan *Mösyö Hebrard'a* tettebbuat-ı mezkûreyi önümüzdeki Temmuz Rumî iptidasından⁵¹ itibaren Konya'da vaki âsâr-ı nefise-î Selçukiyye'den bilcümle cevâmî-i şerife ve türbe ve medreselere dahi teşmil ile bunların plân ve makta'larını mesaha ve müzeyyinât-ı mîmariyesini ve çini kaplamalarını tersim ve fotoğraflarını ahz etmek arzusunda bulunduğundan bu babda zat-ı sâmi-i Nezaretpenâhîlerinden mezuniyet istihsâline delâlet etmekliğim için âcizlerine müracaat etmişler. Mumaileyh Mösyö Hebrard bundan birkaç sene evvel Müze-i Hümayun'da çalıştığı gibi Suriye ve Mısır'da dahi bir çok tettebbuatta bulunmuş mâruf ve muktedir bir mimardır. Mamafih bir hayli sene evvel yine Konya'da mebâni-i Selçukiyye'nin tersimi için *Mösyö Sarre'*ye Nezaret-i Celîlelerinden müsaade i'tâ buyrulmuş ve binaenalyh bir emsal sebkemiş olduğu gibi günden güne haraba yüztutukta olduğu malûm olan mebani-i mezkûrenin böyle muktedir bir mimar tarafından mufassalen mesaha ve tersimleriyle makta'larının tayini ve fotoğraflarının ahzı ileride mebani-i mezkûrenin tamiri için dahi vesalik-i mühime ve sahihe elde bulunmuş olacağından ve binaenaleyh pek büyük fevâid-i mucip olacağı derkâr bulunduğundan mumaileyhin ricası vechile müsaade-i sâmilelerini mutazammin tahrirat-ı Nezaretpenâhîlerinin tasdiriyle mumaileyhe li-ecl-it-tevdi sû-i âcizeye irsâline inayet buyurulması müsterhamdır ol babda.

(Müze-i Hümayun Md.)

⁵⁰ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Karton 78.

⁵¹ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, 14.07.1913 M. Dosya No. 56.05.

Nezaret-i Evkâf-ı Hümayun

İnşaat ve Tamirat Kalemi

52706/120

Müze-i Hümayun Müdiriyet-i Âliyyesi'ne,

8 Mayıs 329 (1329 R./ 21.05.1913 M.) tarihli ve 5605 numarolu tezkere-i vâlâları cevabıdır: Fransa Hükûmeti mimarlarından olup bir müddetten beri fenn-i mimari-i İslâmîyeye dair tetebbuatta bulunmakta olan Mösyö Hebrard'ın Konya'daki âsâr-ı nefise-i Selçukiyye hakkında dahi tetebbuatta bulunmasına mümanaat olunması hakkında Konya'da Anadolu Mıntıkası Evkâf Memurluğu'na yazılan tahrirat mimar-ı mumaileyhe tevdî olunmak üzere leffen irsâl kılınmış olmakla ol babda emr-ü ferman hazret-i menleh'ül emrindir.

20 Cemaziyelâhire 331 ve 14 Mayıs 329 (1329 R./ 27.05.1913 M.)

Evkâf Nazırı Namına

Evkâf Reisi

KAYNAKÇA

- Bayram, Sadi. "Osmanlı'da İlk Resmî Müze Adı Ne Zaman Ortaya Atıldı". *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 343(Temmuz 2015), 49-51.
- Bayram, Sadi. "Bir Başarı Öyküsü; Sakızlı Bir Rum'un Osmanlı'da Sadrazamlığa Kadar Yükselişi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 379(Temmuz 2018), 30-33.
- Cezar, Mustafa. *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1971.
- Ergün, Mustafa. "Emrullah Efendi'nin Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1-2 (1979-82), 7-36.
- Koşay, Hâmit Zübeyir - Orgun, M. E. Zarf - Bayram, Sadi - Tan, Erdoğan. *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Su, Kâmil. *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*. İstanbul: 1965.
- Uluçay, Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Konya, Ulu Camii-Alâeddin Camii

Fotoğraf 2: Konya Alâeddin Camii kitâbe

Fotoğraf 3: Konya, Alâeddin Camii, kitâbe

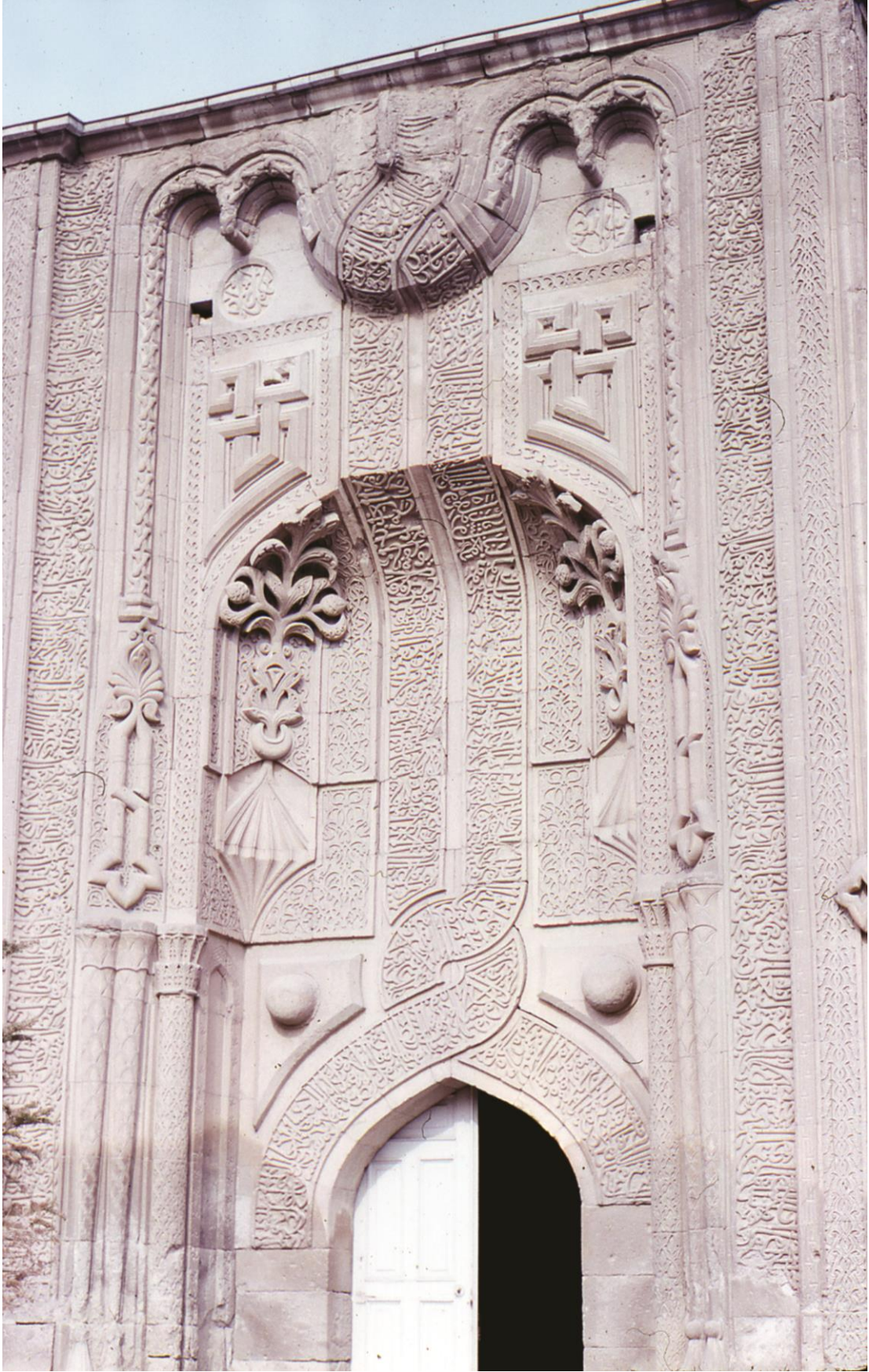
Fotoğraf 4: Konya, Alâeddin Camii giriş kapısı

Fotoğraf 5: Konya, Alâeddin Camii çinili mihrabı

Fotoğraf 6: Konya, İnceminareli Medrese

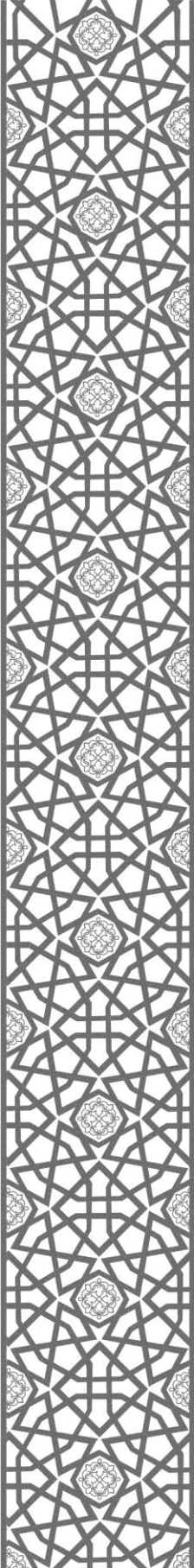

Fotoğraf 7: Konya Mevlâna Külliyesi

Fotoğraf 8: Konya Alâeddin Camii yanındaki Selçuklu Sarayı harabesi 1987

**ETKİNLİKLER /
KONFERANSLAR
ACTIVITIES/
CONFERENCES**

**25. Uluslararası Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları
ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu
(14/16 Ekim 2021/Konya)
25th International Symposium on Medieval
and Turkish Period Excavations and Research in Art History
(14/16 October 2021/Konya)**

Hasan Hüseyin ÖZDENİZ

Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sanat Tarihi Bölümü, Konya, Türkiye, hasanhuseyinozdeniz@gmail.com

14/16 Ekim 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen 25. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Konya’da Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü’nün ev sahipliğinde yapılmıştır.

Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumunun birincisi 1997 yılında İzmir Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından Prof. Dr. Rahmi Hüseyin ÜNAL ve Prof. Dr. Gönül ÖNEY’in öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Devam eden yıllarda her yıl farklı bir üniversitenin sanat tarihi bölümü tarafından devamlı hale getirilmiştir. Şüphesiz bu sempozyuma en fazla ev sahipliği yapan şehir Konya’dır. Konya’da Selçuk Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından 30 Nisan - 02 Mayıs 1998 tarihinde ikincisi, 20 - 22 Ekim 2010 tarihinde on dördüncüsü yapılmıştır. Bu sempozyumların yirmi beşincisi ise 14/16 Ekim 2021 tarihinde Necmettin Erbakan Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından düzenlenmiştir.

25. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesinde; Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü organizasyonunda, Selçuklu Belediyesi ve Konya Mimarlar Odası destekleri ile gerçekleştirilmiştir.

Sempozyumda ortaçağın taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları ağırlıkta olmak üzere; kazı, yüzey araştırması, müze araştırması, mitoloji, ikonografi, arkeometri ve koruma çalışmaları gibi çok çeşitli konular yer almıştır. Yurt içi ve yurt dışından 45 farklı üniversiteden 120 katılımcı tarafından 100 adet bildiri sunulmuştur.

Sempozyum Onur Kurulu, Konya Valisi Vahdettin ÖZKAN, Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Cem ZORLU ve Selçuklu Belediye Başkanı Ahmet PEKYATIRMACI idi.

14 Ekim 2021 tarihinde saat 9.30 da Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Prof. Dr. Fuat Sezgin Konferans Salonunda Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI, Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Cem ZORLU, Konya Mimarlar Odası Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Armağan GÜLEÇ KORUMAZ’ın protokol konuşmalarıyla sempozyumun açılışı yapılmıştır.

10.30-11.00 saatleri arasında Prof. Dr. Mustafa KÜÇÜKÖNER ile Uzman Hava KÜÇÜKÖNER’in hazırlamış oldukları “Selçuklunun İzinde: Ahlat Mezar Taşları Gravür Resimleri” sergisinin açılışı yapılarak sergide yer alan eserler izlenmiştir.

11.30 - 12.00 saatleri arasında Prof. Dr. Rahmi Hüseyin ÜNAL'ın oturum başkanlığında sağlık sorunlarından dolayı sempozyuma online olarak katılan Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM ve Prof. Dr. Ömür BAKIRER'in sunumlarıyla sempozyum oturumları başlamıştır.

14 Ekim 2021 Cuma günü saat 14.00'da sempozyumun birinci günü A (Prof Dr. Fuat Sezgin), B (Prof. Dr. Doğan Kuban), C (Prof. Dr. Yıldız Ötüken) Salonlarında bildiri oturumlarına geçilmiştir.

1. Oturum A (Prof Dr. Fuat Sezgin) Salonu: Prof. Dr. Haşim KARPUZ başkanlığında; Kadir PEKTAŞ “*Beçin Kalesi 2019 - 2020 Yılı Çalışmaları*” başlıklı, Ali BAŞ - Remzi DURAN - Şükrü DURSUN - Necla DURSUN “*Keykubadiye Sarayı'nın Kuşları*” başlıklı, Osman ERAVŞAR “*Alanya İç Kalesinde Selçuklu Dönemi İmar Çalışması Hakkında Bir Değerlendirme*” başlıklı, Evindir YEŞİLDAĞ “*Mardin Kalesi 2020 Yılı Arkeolojik Kazı Çalışmaları*” bildirimlerini sunmuşlardır.

1. Oturum B (Prof. Dr. Doğan Kuban) Salonu: Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN başkanlığında; İsmail AYTAÇ “*Harput İç Kale Kazılarında Bulunan Pişmiş Toprak Kandil Ve Şamdanlar*” başlıklı, Gülgün KÖROĞLU - Ozan HETTO - Sevinç GÖK “*Ayşe Mina Esen Koleksiyonu İslami Dönem Pişmiş Toprak Kandilleri*” başlıklı, Turgay POLAT “*İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan İslami Dönem Kabartma-Ajur Teknikli Sürahi ve Süzgeç Örnekleri*” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

1. Oturum C (Prof. Dr. Yıldız Ötüken) Salonu: Doç. Dr. Elif KÖK başkanlığında; Yakup ÜNLÜLER - İlker Mete MİMİROĞLU “*Kapadokya Bölgesi Müzelerinde Bulunan Bizans Buhurdanları*” başlıklı, Meltem ERDUL MERGEN “*Tire Müzesi Ortaçağ Dönemi Bronz Yüzükleri Üzerine Tarihlendirme Önerileri*” başlıklı, J. Özlem OKTAY ÇEREZCİ “*Malaya Pereşepina'dan Bir Grup Takı Üzerine*” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

15.00'da tamamlanan birinci oturumun ardından 15.15'de ikinci oturuma geçilmiştir.

2. Oturum A (Prof Dr. Fuat Sezgin) Salonu: Prof. Dr. Osman ERAVŞAR başkanlığında; İrfan YILDIZ “*Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı 2020 Yılı Kazısı*” başlıklı, Muharrem ÇEKEN - Alptekin YAVAŞ - Gökhan MERİÇ “*Kubadabad Şehri Banliyösündeki Yapılar*” başlıklı, Muhammet ARSLAN “*Ani Örenyeri Kazısı 2020 - 2021 Yılı Çalışmaları*” başlıklı, Gülay APA KİRTİŞOĞLU - Yavuz GÜNER “*Arkeolojik Kazı Alanlarında Sürekliliğin/Süreksizliğin Koruma Üzerindeki Etkileri: Edirne Yeni Saray Kazısı Örneği*” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

2. Oturum B (Prof. Dr. Doğan Kuban) Salonu: Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ERDEMİR başkanlığında; Süreyya EROĞLU BİLGİN “*Teledo Bab-el- Mardum Cami Üzerine Bir Değerlendirme*” başlıklı, Hasan Hüseyin ÖZDENİZ - Zekeriya ŞİMŞİR “*Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Sırsız Kalıp Kabartma Seramikler*” başlıklı, Mehmet Ali ÇELEBİ - Ali Şahin ESEN “*Konya'da Yeni Tespit Edilen Selçuklu Dönemine Ait Bir Seramik Fırını*” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

2. Oturum C (Prof. Dr. Yıldız Ötüken) Salonu: Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR başkanlığında; Muzaffer YILMAZ “*Gökyüzü Yeryüzü İlişkisi Bağlamında, Çift Başlı Baltaya Yönelik Bir Yorum Denemesi*” başlıklı, Gülten GÖKTEPE - Yunus BERKLİ “*Türk Tasavvuf Düşünce Siteminde Eski Türk İnançlarının İzleri: Antropomorfik, Zoomorfik ve Kozmolojik Ruh Düşünürler*” başlıklı, Elik KÖK “*Rusya'da Timur Kültü'nün Yeniden Yaratılışı ve M. M. Gerasimov*” başlıklı, Umud MOVLYANOV “*Seyid Cemaleddin Cami Süslemelerinde Ejderha Motifleri Üzerine Bir İnceleme*” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

Sempozyumda sunumlarından örnekler

16.15'te tamamlanan ikinci oturumun ardından 16.30'da üçüncü oturuma geçilmiştir.

3. Oturum A (Prof. Dr. Fuat Sezgin) Salonu: Prof. Dr. Ali BAŞ başkanlığında; Ahmet Ali BAYHAN - Gülferi AKIN ERTEK - Özgül YILDIRIM GÜNEŞ “Osmanlı batılılaşmasının Giresun-Piraziz’e Yansımaları: Tiralizade Konaklarının Cephe Tasarımı” başlıklı, Ali Osman UYSAL “Gelibolu Yarımadasında Metruk Osmanlı Yerleşimleri” başlıklı, Emre KOLAY “Osmanlı Kentinde Kamu Sitesinin Oluşumu: Sakız Adası Örneği” başlıklı, Rukiye ÖZDEMİR ŞİMŞEK “Haydar Paşa Mektebi Tıbbiye-i Şahane’nin Tarihsel Süreçte Kullanımı Ve Binada Yapılan Son Dönem Restorasyon Çalışmaları” başlıklı bildirilerini sunmuşlardır.

3. Oturum B (Prof. Dr. Doğan Kuban) Salonu: Doç. Dr. Emine TOK başkanlığında; Mustafa ÇETİASLAN - Ali Can ÖZÇELİK “Bizans Dönemi Marjinal Psalterion El Yazmalarında Davut Peygamberin İsa Peygamber Hakkındaki Kehanetleri” başlıklı, Necla KAPLAN “Geç Antikçağ Kanon Tablolu Süryani Resimli El Yazmalarında Teolojik Arka Plan” başlıklı, Fatma YAŞAR “Grec 74 El Yazmasındaki Anastasis Sahneleri” başlıklı bildirilerini sunmuşlardır.

3. Oturum C (Prof. Dr. Yıldız Ötüken) Salonu: Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI başkanlığında; Muhammet GÖRÜR - Nermin ŞAMAN DOĞAN “Ortaçağ Türk Mimarisinde Vergi Kitabeleri” başlıklı, Ayşenur DAĞ GÜRCAN - C. NAKIŞ KARAMAĞARALI “Orta Çağ Anadolu Medreselerinde Eyvanın Mekan Tasarımındaki Rolü” başlıklı, Alper ALTIN “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Günümüze Gelemeyen Bazı Geometrik Süslemeler” başlıklı, Zekeriya ŞİMŞİR “Bilinmeyen Bir Selçuklu Mihrabı: Müftü Abdullah Efendi Mescidi’ndeki Mihrap” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

15 Ekim 2021 Cuma günü saat 09.00’da Sempozyumun ikinci gün oturumları başlamıştır.

Saat 09.00’da A (Prof. Dr. Fuat Sezgin), B (Prof. Dr. Doğan Kuban), C (Prof. Dr. Yıldız Ötüken) Salonlarında bildiri oturumlarına geçilmiştir.

1. Oturum A (Prof. Dr. Fuat Sezgin) Salonu: Prof. Dr. Remzi DURAN başkanlığında; Ahmet ÇAYCI - Ahmet YAVUZYILMAZ “Gevale Kalesinde Sarnıç Mimarisi” başlıklı, Doğan DEMİRCİ “Batı Anadolu’daki Sarnıç Yapıları İçerisinde Yer Alan Isparta Sarnıçlarının Mimarisi Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı, Serap ERÇİN KOÇER “Manisa Selendi’de Su Mimarisi: Çeşmeler” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

1. Oturum B (Prof. Dr. Doğan Kuban) Salonu: Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU başkanlığında; Serkan SUNAY “I. Ulusal Mimarlık Akımının Taşrada İzleri: Kayseri Demiryolu İstasyonu Lojman Binalarında Mekânsal Tasarım ve Tipoloji” başlıklı, Anıl GÖKTAŞ “Kütahya’da Geç Osmanlı Dönemi Tren İstasyonları” başlıklı, Berrin AKIN AKBÜBER “19. yüzyıl Ayvalık Mimarisinin Karakteristik Bir Ögesi Kapılar: Mimari Kimliğe Kapıdan Bakmak” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

1. Oturum C (Prof. Dr. Yıldız Ötüken) Salonu: Prof. Dr. İsmail AYTAÇ başkanlığında; Hamza GÜNDOĞDU - Deniz DEMİR “İstanbul’da Figürlü Çeşmelerden Birkaç Örnek” başlıklı, Yaşar ÇORUHLU “Türk Taş Heykel Dikme Geleneğine Bağlanan Kıpçak - Kuman Heykelleri” başlıklı, Şerife TALİ “Osmanlı Tılsım Mühürleri ve İçerikleri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı, Csilla BALOGH “Arkeolojik Buluntulara Göre (6./8. yüzyıl) Avarlarda ve Eski Türklerde Tarak” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

09:45’de tamamlanan birinci oturumun ardından 10:00’da ikinci oturuma geçilmiştir.

2. Oturum A (Prof. Dr. Fuat Sezgin) Salonu: Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ başkanlığında; Serra KAYNAK - Gülgün KÖROĞLU “Sinop - Balatlar Kilisesi Kazısı Geç Osmanlı Dönemi Mezar Buluntusu Cam Bilezikler” başlıklı, Sanem SOYLU YILMAZ “Sinop Balatlar Kilisesi 18./20. yüzyıl Hristiyan Mezar Buluntuları” başlıklı, Gül GEYİK “Ani Kazısı Cam Buluntuları (2020 - 2021)” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

2. Oturum B (Prof. Dr. Doğan Kuban) Salonu: Doç. Dr. Muharrem ÇEKEN başkanlığında; Fethi Ahmet YÜKSEL “Konya Alaaddin Tepesi II. Kılıçarslan Sarayı Sur Duvarlarının Restorasyon Çalışmalarında Jeofizik Yöntemlerin Kullanılması” başlıklı, M. Nilüfer KİRAZ “Müze Nesnelere Sergileme ve Depolanmasında Doğru Malzeme Seçimi: Güvenli Plastikler, Kumaşlar, Kağıtlar ve yapıştırıcılar” başlıklı, Cem ÖRNEK “Korozyon Biliminin Arkeolojik Eserlerin Anlaşılmasına Katkısı” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

2. Oturum C (Prof. Dr. Yıldız Ötüken) Salonu: Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÖRÜR başkanlığında; Rüstem BOZER “Anadolu Selçuklu Ahşap Sanatının Kaynakları Hakkında İleri Sürülen Bazı Görüşler” başlıklı, Yaşar ERDEMİR - Ahmet YAVUZYILMAZ “Konya Cami ve Mescitlerinde Yeni Bulunan Alçı Mihraplar ve Bayındır Örneği” başlıklı, Naci BAKIRCI “Kubbe-i Hadra’nın 2020 - 2021 Yılı Restorasyon Çalışmaları ve Yeni İmal Edilen Çiniler” başlıklı, Demet OKUYUCU YILMAZ - Emrah YÜCEL “Trabzon’daki Kilise ve Şapellerdeki Görülen Pantokrator İsa ve Meryem-Çocuk İsa Tasvirler” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

10.45'de tamamlanan ikinci oturumun ardından 11.00'da üçüncü oturuma geçilmiştir.

3. Oturum A (Prof. Dr. Fuat Sezgin) Salonu: Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ başkanlığında; Mustafa Kemal ŞAHİN “2020 Yılı Kalehisar Yüzer Araştırmasında Elde Edilen Yeni Bulgular” başlıklı, Selçuk SEÇKİN “2018 - 2020 Yılları Arasında Yürütülen Yalova/Altınova Yüzey Araştırılmasının Değerlendirilmesi” başlıklı, Şükrü DURSUN - Gürcan SENEM - Özlem ELBUSTAN - Banu KÜÇÜK “2020 Yılı Kayseri Kızıl Köşk Kazısı” başlıklı bildirimleri sunmuşlardır.

3. Oturum B (Prof. Dr. Doğan Kuban) Salonu: Prof. Dr. Alptekin YAVAŞ başkanlığında, Fazilet KOÇYİĞİT - Burçin ŞENOL ŞEKER “Amasya Burmalı Minare Cami'nin Yapısal ve Mimari Değerlendirilmesi” başlıklı, Ayşe DENKNALBANT ÇOBANOĞLU “Muş Esenlik Köyü'nde Bulunan Kulleteyn (Havuzlu Mescit)” başlıklı, Esra DURMUŞ “Yeni Bulgular Işığında Bursa Güngörmez Mescidi” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

3. Oturum C (Prof. Dr. Yıldız Ötüken) Salonu: Prof. Dr. Osman KUNDURACI başkanlığında; J. AYDIN - Emine TOK “İkonografik Tasvirlerin En Gizemli Öyküsü- Hristiyan Sanatında Münecimler” başlıklı, İlker Mete MİMİROĞLU - Cahit KARAKÖK - Durmuş GÜR “Konya İzzet Koyunoğlu Müze'sindeki 19. ve 20. yüzyıla Tarihendirilen İkonalar” başlıklı, İlkgül KAYA - Paschalis ANDROUDİS “Amasya'nın Gümüş Kasabasında 19. yüzyıldan Kalma Bir Kilise (Maden Cami)” başlıklı bildirimlerini sundular.

11.45'de tamamlanan üçüncü oturumun ardından Öğle yemeği arasından sonra 14.30'da dördüncü oturuma geçilmiştir.

4. Oturum A (Prof. Dr. Fuat Sezgin) Salonu: Doç. Dr. Ayşe BUDAK başkanlığında; Funda NALDAN “Taşrada Geç Dönem Osmanlı Hükümet Konaklarına Yeni Bir Örnek: Kuruçay (Ilıç) Hükümet Konağı” başlıklı, Uğur DEMİRDAĞ “Tokat'ta Restorasyonu Yapılan Bir Sivil Yapı Örneği: Pazar Hükümet Konağı” başlıklı, Rüçhan BUBUR - Buket İLTER ALPER “Balkanlarda Bir Osmanlı Kışlasının Günümüze Ulaşan Cephanelik Binası: Manastır Cephaneliği” başlıklı, Tuğba BAĞBAŞI - Aslı SARIOĞLU ARSLAN “Yozgat Çayıralan İlçesi Yukarıyahyasaray Köyü Köy Odaları” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

4. Oturum B (Prof. Dr. Doğan Kuban) Salonu: Doç. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN başkanlığında; Hasan BUYRUK “Çukurova'yı Orta Anadolu'ya Bağlayan Kuzey Kervan Yolu Üzerindeki Kervansaray ve Köprüler” başlıklı, Ayşe BUDAK “Kayseri Koramaz Vadisinde Bulunan Ticari ve Zirai Mekânlar” başlıklı, Savaş MARAŞLI “Güzelyurt ve Gülağaç Çevresindeki Bezirhaneler” başlıklı, N. Çiçek AKÇİL HARMANKAYA “Edirne Üç Şerefeli Cami Hünkar Mahfili Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

4. Oturum C (Prof. Dr. Yıldız Ötüken) Salonu: Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ARSLAN başkanlığında; Sinan MİMAROĞLU “Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısında Yeni Gözlemler” başlıklı, Korkmaz ŞEN - Yunus Emre KARASU “Bitlis Kalesi Kazısı 2020 Yılı Çalışmaları” başlıklı, Erkan AYGÖR - Mustafa KOÇABAŞ - Aleyna BAYATLI “Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Temrenlerin Deney ve Analizleri” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

15.45'de tamamlanan dördüncü oturumun ardından 16.00'da beşinci oturuma geçilmiştir.

5. Oturum A (Prof. Dr. Fuat Sezgin) Salonu: Prof. Dr. Yaşar ÇORUHLU başkanlığında; Nadire Tuğba YİĞİTPAŞA “İngiliz Ruhu Neogotik Mimari: Liverpool St. Luke Kilisesi Üzerinden Bir Değerlendirme” başlıklı, Göksu ÖZDEN ÖNER “Hıdiv İsmail Paşa Döneminde Kahire'de Sanat ve Mimarlık Ortamı” başlıklı, Gül ERBAY ASLITÜRK “18. yüzyıldan günümüze Danimarka Seramik ve Porselenleri” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

5. Oturum B (Prof. Dr. Doğan Kuban) Salonu: Prof. Dr. İrfan YILDIZ başkanlığında; Gökben AYHAN “*Tokat’taki Türk Dönemine Ait Dini Yapılarda Renkli Taş İşçiliği*” başlıklı, Ercan VERİM - Ersin ÇELİKBAŞ “*Hadrianoupolis Antik Kenti Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları*” başlıklı, Emel YILDIZ “*Ktouts/Ktuc Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi’nin İç Mekan Plastik Süslemeleri Üzerine Bir Değerlendirme*” başlıklı, Mustafa Tahir OCAK “*Bir Anadolu Selçuklu Savunma Yapısı Alanya Kızıl Kule: Devşirme Malzemeleri ve Geçirdiği Onarımlar*” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

5. Oturum C (Prof. Dr. Yıldız Ötügen) Salonu: Doç. Dr. Savaş MARAŞLI başkanlığında; Dilek TUNÇEZ “*İngiliz Sanatçı William Henry Bartlett’in Gözünden 19. yüzyıl İstanbul’unun Mimari ve Toplumsal Düzen İlişkisi Bağlamında Çözümlemesi*” başlıklı, Zülfiye BAYTAR “*Fransız Basını “Le Petit Journal’in” Gözüyle Osmanlı İmgesi İllüstrasyonları*” başlıklı, Ayşegül AĞAN - Işıl POLAT PEKMEZCİ “*Balıkesir’de Bir Ortaçağ Savunma Yapısı: Poimananon Kalesi*” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

16.45’de tamamlanan beşinci oturumun ardından 17.00’da altıncı oturuma geçilmiştir.

6. Oturum A (Prof. Dr. Fuat Sezgin) Salonu: Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER başkanlığında; Aslı SARIOĞLAN ARSLAN “*Develi Çataloluk Köyü Mezarlığı ve Mezar Taşları*” başlıklı, Mehmet TOP - Zehra BÜRDE ÖZÇELİK “*Osman Hamdi Bey’in Mezarı ve Üzerindeki Mezar Taşları*” başlıklı, Muhlisahon RUSTAMOVA “*Özbekistan ve Kırgızistan’da Keşfedilen Karahanlı Dönemi Yapıları*” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

6. Oturum B (Prof. Dr. Doğan Kuban) Salonu: Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU başkanlığında; Zeynep MERCANGÖZ - Ersin SERCEK “*Bir Orta Çağ Kazısında Mimari Koruma Deneyimleri*” başlıklı, Tümay HAZİNEDAR ÇOŞKUN “*Orta Çağ’da Anaia/Kadikalesi’ndeki Sırlı Seramik - Cam Üretimi İlişkisi Üzerine Bir Yorum*” başlıklı, Emine Merve KUNT “*İnce Kazıma - Halka Bezemeli Bizans Seramiklerine Kadikalesi -Anaia’dan Örnekler*” başlıklı, Umut KARDAŞLAR “*Kadikalesi Buluntuları Üzerinden Bizans Dokuma Üretimi Hakkında Bir Ön Görüş*” başlıklı, Volkan YILDIZ “*Soli Pompeiopolis Kazılarında Bulunan Geç Roma D Seramikleri*” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

6. Oturum C (Prof. Dr. Yıldız Ötügen) Salonu: Prof. Dr. Ali Osman UYSAL başkanlığında; Ferhan ERİM - Tayfun CAYMAZ - Mehmet EMEÇ “*Urla Yarımadasında Yeni Bulunmuş İki Hamam ve Bir Çeşme Yapısı Hakkında Değerlendirmeler*” başlıklı, Hülya KALYONCU “*İstanbul Bizans Hamam Bulguları Üzerine*” başlıklı, Haşim KARPUZ “*Aksaray II. Kılıçarslan Hamamı Kazısı (2013)*” başlıklı, Osman Nuri DÜLGERLER “*“Aksaray II. Kılıçarslan Hamamı 2. Kısım Kazısı ve Restorasyonu”* başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

17.45’de tamamlanan altıncı oturumun ardından 18.00’da yedinci oturuma geçilmiştir.

7. Oturum A (Prof. Dr. Fuat Sezgin) Salonu: Prof. Dr. Nakış KARAMAĞARALI başkanlığında; Fatma Şeyma BOYDAK “*14. yüzyılın Gizli Kalmış Mücellidi Şeref’in İmzalı Cildi ve Desen Analizi*” başlıklı, Esra POLAT KARS “*El-Cezûlî ve Delâil’ül-Hayrât (Dublin Chester Beatty Library–Dalatlı Al-Khayrat–T. 459, T.460, T.462 Nolu Yazmalar Ve Tasvirleri)*” başlıklı, Suzan BAYRAKTAROĞLU “*Sivas Seccadeleri*” başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır.

15 Ekim 2021 tarihi saat 19.00’da başlayan kapanış ve değerlendirme oturumu Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI başkanlığında yapılmıştır. Prof. Dr. Rahmi Hüseyin ÜNAL, Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ, Prof. Dr. Ali BAŞ ve Prof. Dr. Ali Osman UYSAL’ın yer aldığı oturumda sempozyumun değerlendirilmesi yapılarak genç araştırmacıları ve öğrencilere tavsiyelerde bulunulmuştur. 26. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumunun Mersin Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde yapılmasına karar verilmiştir.

Kapanış oturumu

Sempozyum Kapanışı

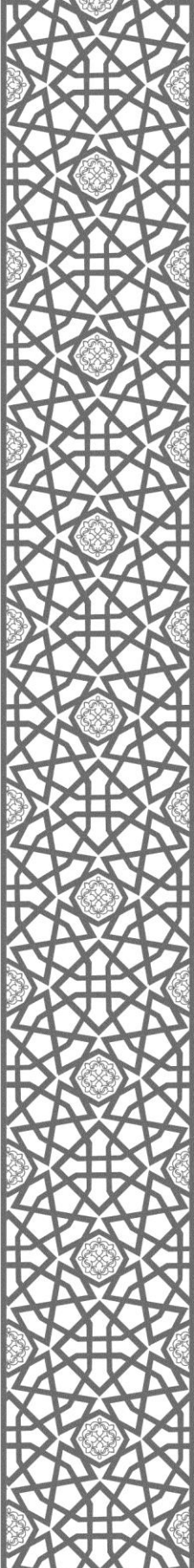
Sempozyumun son gününde ise katılımcılara Necmettin Erbakan Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından kazısı yapılan Gevale Kalesi, Sille'deki tarihi mekânlar ile Şükran Mahallesi Kazı alanı gezdirilerek sempozyum programı sonlandırılmıştır.

Gevale Kalesi gezisi

Gevale Kalesi gezisi

VEFEYÂT/OBITORY

Prof. Dr. Doğan KUBAN (8 Nisan 1926 Paris - 22 Eylül 2021)

Selçuk MÜLAYİM

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
(Emekli Öğretim Üyesi), İstanbul, Türkiye, selcuk-mulayim@hotmail.com

Çok yakında kaybettiğimiz meslek büyüğümüz Prof. Dr. Doğan Kuban, 20. yüzyılın sonlarına doğru aydınlar sosyolojisinin İstanbul'da ileri sürdüğü en seçkin modellerden biri olarak da hatırlanacak.

Benzerleri hatta taklitlerine bile zor rastlanan bir historiograf ve düşünce okulunun öncüsü aramızdan ayrılıp bizlerden uzaklaşırken, ondan kalan birikimleri dile getirerek, bunların bir kısmını paylaşabilirsek ona olan borcumuzun birazını ödemekle kalmayacağız, bu duyurumuz belki rasyonel düşüncenin de bir kazancı olacak. Onun gidişiyle, önümüzdeki yıllarda dipnotlarımızı fazlasıyla aşacak Kuban referansları daha uzun süre devam edecek, sanat tarihi edebiyatında yeni yollar açılacak.

Aydın, zeki ve entelektüeldi, buna şüphe yok. Bunun da ötesinde, sezgilerini dışa vururken rasyonel çözümlene denemeleri, onun, bize ne tür bir miras bıraktığına da açıklık getirecek gibi gözükyor. Öyle ki, hem sanat tarihçileri hem de mimarlık tarihçilerinin düşünce omurgasını aynı anda silkeleyen güçlü bir düşünce rüzgârı gibi esmekteydi. Açıkçası, mekân felsefesinden kimlik irdelemesine gidip-gelen bir kuramcının, irkiltici ve insanı diri tutan zekâ ürünlerini kahve içerken göz ucuyla okuyamazdık. Çünkü Kuban aklının eşya ve fiziki çevre üzerindeki pırıltılarıyla kurduğu bağlantıları kaçırsanız her şey sıradanlaşır. Özetle, yer-yer keyfimizi kaçırsa da, güncel açmazları da deşeleyerek bizi sorumluluk alanlarına çeken bu yazar, davranışlarıyla bir tatlısı monşeri olmaktan çok uzaktı.

İstanbul Teknik Üniversitesi ortamında, sanat tarihinin sorunlarına fazlasıyla ilgi duyan bir mimarlık tarihçisine özellikle değinmek durumundayız. Mimari malzemenin tesbitindeki titizliği ve kaynak zenginliğini fark ettiren bir literatür sunması yanında, karşılaştırmalara dayanarak üslup dönüşümlerini bir görüş derinliği ile dile getiren Kuban'ı, mimar kökenli bir sanat tarihçisi olarak kabul etmek için pek çok neden vardır. Açıkça söylemek gerekirse, onu, A. S. Ülgen, S. Çetintaş, E. H. Ayverdi, O. Aslanapa ve S. Eyice'den ayıran en önemli çizgi budur.

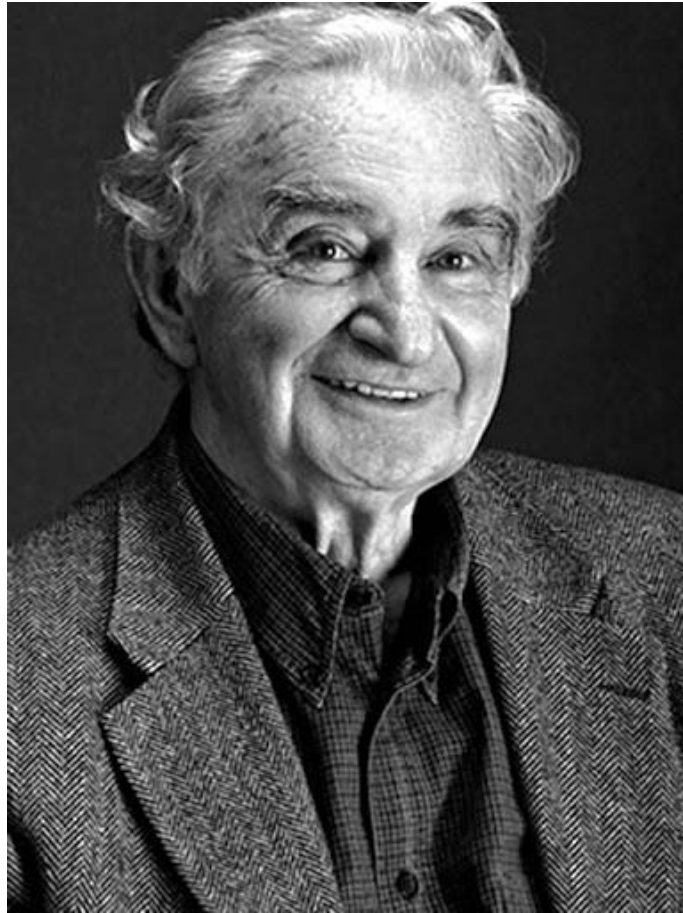
Mimariyi, bir inşa ve yapı bilgisinin ötesinde, şehir ve kültür çevresi bağlamında irdeleyen, mimari plastikle yeterince ilgiler kurabilen araştırmacı, en geniş anlamda ve her şeyden çok mekân felsefecisi ünvanını hak ediyor.

1956 yılında Doçentlik çalışması olarak sunduğu **(Osmanlı Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü)** metinde Osmanlı anıtsal dini mimarisini, bir yandan Rönesans örnekleriyle öte yandan İstanbul Ayasofya'sı ile karşılaştırarak, Osmanlı mimarisinin özgün boyutlarını tartışmaktaydı. Araştırmacının on yıl sonra yayımlanan kitabı, Anadolu Türk mimarisinin daha eski katmanlarına yönelmekteydi. **“Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları”** başlığını taşıyan kitap, o güne kadar, tarihi, epigrafi ve planlarıyla belirlenmiş yapıları, 12. ve 13. yüzyılın toplum hayatı ve fiziki

çevrenin sorunlarıyla birlikte tartışmaktadır. Bu sebeple, kitap başlığının altına şu not düşülmüştü: **“Bazı 12. Yüzyıl Yapılarının Ortaya Çıkardığı Sorunların Kritiği ile Beraber”**

İlk baskısı 1993’te yapılan ve yıllar içinde kaynak ve sorunları da kapsamına alan **“Batı’ya Göçün Sanatsal Evreleri”**, Asya kökenli verilerin, Anadolu erken devir mimarisindeki dönüşümlerini ele almaktadır. Kuban’ın bu eserine ve diğerlerine bakarak, onun genel tutumu, biriken ve zamanı geldikçe su yüzüne çıkan içten tepkiler olarak değerlendirilebilir. Nitekim irili-ufaklı bildiriler ve kitaplarında yer almış bölümlerden sonra, **“Osmanlı Mimarisi”** nin ortaya çıkışı böyle olmuştur. Osmanlı tarihini kronolojik bir sıraya göre işlemekle birlikte, bu kitapta mimariyi yaratan ‘’istek ve arzu’’ irdelenmektedir ki, daha önce başka yazarların açıklıkla dile getirmedikleri bu kavram çifti, yazarın bu alanda da gerçekten nüfuz-ı nazar sahibi bir usta olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Kimi zaman yaman bir Strzygowski yorumcusu, bazen bir pozitivist olarak sahneye çıkan Kuban’ın, inandığı doğruları dile getirmesi tatsız karşılanmış, bu yüzden de pervasız ve atak sayılmıştır. Ne var ki, onun gölgesi yazılarımızın satır aralarında hep dolaşmıştır.

Prof. Dr. Doğan KUBAN (1926-2021)

Prof. Dr. Bekir DENİZ (1953-2021)

Hafize Melek HİDAYETOĞLU

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü,
Konya, Türkiye, hmhidayetoglu@gmail.com

Sanat tarihçi, Türk ve Anadolu dokumaları araştırmalarında uzman, Türk sanatı tarihi, kültürü çalışmalarına gönül vermiş çalışkan, azimli, idealist, üretken, vefakar, yapıcı, gayretli, yetenekli, mütevazı ve özverili bir bilim insanı...

Kıymetli bilim insanı Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Bekir Deniz, 29 Ekim 2021 tarihinde tutkuyla bağlı olduğu mesleği başındayken vefat etmiştir.

Çok değerli hocamız Bekir Deniz, 01.01.1953 tarihinde Çardak-Aksaray'da doğmuştur. Öğrenim hayatına Aksaray'da başlamıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nden 1976 yılında mezun olmuştur. Aynı anabilim dalında 1978'de Prof. Dr. M. Oluş Arık yönetiminde "Malatya, Darende ve Balaban'da Türk Ev Mimarisi" başlıklı tezi ile yüksek lisans derecesi almıştır. 1982'de Prof. Dr. Rüçhan Arık başkanlığında hazırladığı, "Taşpınar Halıları Örnek Alınarak Kayseri ve Çevresinde Çağdaş Türk Halı Sanatı" konulu doktora tezi ile doktor ünvanını almıştır.

Bekir Deniz; 1976-1978 yılları arasında Akçadağ-Malatya Öğretmen Lisesi'nde, 1978-1980 yılları arasında Akkuş-Ordu Lisesi'nde ve 1980-1981 yılları arasında Gazi Eğitim Enstitüsü, Resim Bölümü'nde Sanat Tarihi Öğretmeni görevini yürütmüştür.

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümüne 1981 yılında asistan olarak girmiş, aynı fakültede 1982 yılında Yardımcı Doçent, 1991 yılında Doçent, 1997 yılında da Profesör ünvanı almıştır.

1992 yılında Macaristan Hükümetinin verdiği burstan yararlanarak dört ay süreyle burslu, iki ay burssuz, "Macaristan'daki Türk Dönemi Eserleri, halı, kilim ve diğer dokumalar" üzerinde araştırmalar yapmıştır.

1987 yılında Kahire, 1995 yılında Cenevre, 1999 yılında Hollanda'da yapılan Türk Sanatları Kongresi'nde, 2000 yılında Kırgızistan'ın Oş kentinde düzenlenen kongre'de araştırmalarını sunmuştur.

2003-2004 eğitim ve öğretim yılında Uluslararası Türk-Kazak Ahmet Yesevi Üniversitesinde Türk Sanatı ve Türk Folklorü (etnografik eser) dersleri vermiş ve "Kazakistan'da Bulunan Türk Dönemi Eserleri" konusunda araştırmalar yapmak üzere görevlendirilmiştir. Ayrıca 2003-2009 yılları arasında birer ay süreyle Kazakistan'da araştırma ve incelemelerde bulunan Bekir Deniz; Kazakistan'daki çalışmalarının sonunda Oğuzların başkenti olan ve içinde Selçuklu Devletinin kurucusu Selçuk Bey'in Mezarının yer aldığı Cend şehrini bulmuştur. 2005 yılında Manas Üniversitesi'nce Düzenlenen (Bekir DENİZ, "Kayıp Şehir: Cend", Uluslararası Globalleşme ve Türk Kültürü Sempozyumu, 9-11 Kasım 2005 Bişkek, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Türk Uygarlığı

Enstitüsü Yayını, Bişkek 2006, s. 251-274) bir sempozyumda bildiri olarak yayınlanmıştır. 2011 yılına kadar her yıl birer aylık sürelerle Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da bulunan Türk eserleri konusunda araştırmalar yürütmüştür. En son 2011-2013 yıllarında Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde görev almış ve Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Geleneksel El Sanatları Bölümü'nde Sanat Tarihi dersleri vermiştir.

Aksaray'da bulunan, Selçuklular dönemine ait, Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane) isimli yapının kazı başkanlığını ve aynı zamanda Alayhan'ın kazı ve sağlamlaştırma çalışmalarını yürütmüştür. Bu yapıların restorasyonlarında bilimsel danışmanlık yapmıştır. Aksaray Baba Yusuf Hakiki Türbesi'nin kazı ve restorasyon çalışmalarının bilimsel danışmanlığını yürütmüştür.

1997 yılından bu yana, Türk Tarih Kurumu'nun yürüttüğü, Türkiye ve Türkiye dışında bulunan, Türk Eserlerinin Envanter Çalışması isimli projelerde görev almıştır.

Bekir Deniz, 1981 yılında asistan olarak göreve başladığı Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'nden 2007 yılında ayrılarak Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel El Sanatları Bölümü kurucu bölüm başkanlığını sonrasında 2011 yılında aynı üniversitenin Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü kurucu bölüm başkanlığı görevini üstlenmiştir.

Çeşitli dönemlerde çalıştığı kurumlarda dekanlık, bölüm başkanlığı ve Anabilim Dalı Başkanlıkları yürütmüştür. Ayrıca Fakülte ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyeliği, Kültür Bakanlığı İzmir 1. No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Üyeliği, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı ve Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu başkanlığı, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Haberleşme Kurulu Üyeliği, AIESEE (Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi) Türkiye Milli Komitesi Danışma Kurulu üyeliği gibi idari görevleri ve kurul üyeliklerini başarı ile yürütmüştür.

Yurt içi ve yurt dışında Anadolu-Türk Sanatı, Orta Asya Türk Sanatı, Türk-İslam Sanatı, Anadolu-Türk Mimarisi konularında çok sayıda araştırma yazısı, makale ve bildirimleri bulunmaktadır. Yayınlanmış Türk sanatı tarihi araştırmaları ve Anadolu dokuma kültürü, dokuma geleneği, dokumacılık tarihi konularını içeren çok sayıda makalesi ve bildirisi bulunmaktadır. Hocamızın Türk ve Anadolu dokumaları konusunda yapılmış özgün ve ender çalışmalardan olan ve bütün araştırmacıların kaynak edindiği "Ayvacık (Çanak kale) Yöresi Düz Dokuma Yaygıları-1998" ve "Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları-2000" isimli iki kitabı vardır.

Bekir Deniz, pek çok sempozyum düzenleme kurulu başkanlığı, bilimsel dergi editörlüğü, araştırma projesi, yüksek lisans ve doktora tezi yürütücülüğünü üstlenmiştir.

Hocamızın Aksaray Türk Devri Yapıları ve Anadolu Türk dokumalarının tarihi, geleneği, kültürü ve yaşatılması konularında titiz çalışmaları bulunmaktaydı. Bu konularda yayınlanmayı bekleyen onlarca araştırması, makalesi ve kitabı bulunmaktadır.

Saha çalışmalarına önem vermiş, her fırsatta yaşadığı bölgenin halı ve kilim envanterini belgelemek üzere çalışmalar yürütmüştür. Bu araştırmaları yaşamının son günlerine kadar sürdürmüştür. Türk halı sanatı tarihi çalışmalarının yerinde tespit edilmesi konusunda çok titiz davranan ve öğrencilerine bu konuda rehberlik ve teşvik eden bir akademisyendi. Saha araştırmaları hocamız için vazgeçilmez bir tutkuydu. Yaşamının son günlerine kadar araştırmalarına devam etmiştir. Bu konuda maalesef tamamlanamayan çalışmaları bulunmaktadır.

Bekir Deniz, Fransızca, Macarca ve Rusça bilmektedir. Evli ve dört çocuk babasıdır.

Prof. Dr. Bekir DENİZ (1953-2021)

Yayın ve Yazım İlkeleri

Genel İlkeler

- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi bilimsel, akademik ve hakemli bir dergi olup Necmettin Erbakan Üniversitesi, Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Uygulama ve Araştırma Merkezi yayınıdır.
- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'nde Ortaçağ'a ait tarih, edebiyat, kültür, sanat, medeniyet vb. konular ile ilgili bilimsel çalışmalar yayınlanır. Bu alanlar dışındaki çalışmalara yayın kurulu karar verir.
- Selçuklu Medeniyeti Dergisi yılda bir kez e-dergi (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema>) ve aynı zamanda basılı şekilde yayınlanır.
- Yayınlanan yazıların bilim, hukuk ve dil sorumluluğu yazarına aittir.
- Derginin yayın dili Türkçedir. Yabancı dillerdeki çalışmaların yayınlanması, Yayın Kurulu'nun kararına bağlıdır.
- Yazarlar yazıların takibini <https://mc04.manuscriptcentral.com/sema> adresinden yapabilirler.
- Yazıları yayınlanan araştırmacılara derginin ilgili sayısı takdim edilir.

Yayın İlkeleri

- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanması istenen araştırmalar bilimsel, orijinal ve alana katkı yapma özelliklerine sahip olmalıdır.
- Daha önce herhangi bir şekilde yayınlandığı tespit edilen (ya da yayınlanan araştırmaya büyük oranda benzerlik gösteren) yazılar değerlendirmeye alınmaz.
- Yayınlanmak üzere dergimize gönderilen araştırmacının teknik ve bilimsel kriterlere uygunluğu editör tarafından incelenir.
- Teknik ve bilimsel kriterlere uygun araştırmalar Yayın Kurulunun değerlendirmesiyle konunun uzmanı 2 (iki) hakemin görüşlerine sunulur.
- Hakemler bilimsel ve teknik açıdan yaptıkları değerlendirmeyi "Hakem Değerlendirme Raporu"yla teslim eder.
- Bir araştırmacının yayınlanıp yayınlanmaması "Yayımlanabilir", "Düzeltilmelerden sonra yayımlanabilir", "Düzeltilmelerden sonra yeniden görmek istiyorum" ve "Yayımlanamaz" seçenekleri ile karara bağlanır.
- Bir araştırmacının yayınlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu olması gerekir.
- "Düzeltilmelerden sonra yayınlanabilir" seçeneği durumlarda araştırma müellifin tashihine sunulur, tashih edilmiş nüshanın yayınlanmasına Yayın Kurulu karar verir.
- Yayın Kurulu gerekli gördüğü takdirde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurabilir.
- Düzeltilmelerden sonra tekrar görmek isteyen hakemlere araştırma tekrar sunulur.

Yazım ve Referans İlkeleri

- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'ne gönderilecek yazılar, Microsoft Word'de yazılmış olarak, <https://mc04.manuscriptcentral.com/sema> sitesi üzerinden [ana dosya](#), [başlık sayfası](#), [telif hakkı devir formu](#), [etik beyan formu](#) ve [benzerlik raporu](#) beraberinde yüklenmelidir. Yazının yer aldığı ana dosyada çift kör hakemle etiği gereği yazar isim/isimlerine yer verilmemelidir. Yazar/yazarlara ait tüm bilgiler başlık sayfasında yer almalıdır. Makale yükleme sürecine ilişkin yazar kılavuzuna ulaşmak için [tıklayınız](#).
- Gövde metinleri, 2500-9000 kelime aralığında (kaynakça, resim, şekil, harita, vb. ekler dâhil) en fazla otuz (30) sayfa, Microsoft Office Word programında Times New Roman fontu ile 11 punto büyüklüğünde, 1,15 satır aralıklı, iki yana yaslı yazılmalıdır. Sayfa düzeni yapılırken kenar boşlukları 2,5 cm olarak düzenlenmelidir. Paragraf girintisi 1,25 cm olmalıdır.
- İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır. İmlâda, şapkalı ve transkriptli kelimelerin yazılışında tutarlı olunmalıdır. Metin içinde vefat tarihi verilecekse (ö. 425/1033) şeklinde olmalıdır.
- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, İsnad Atf Sistemi (<https://www.isnadsistemi.org/>)'ni kullanmaktadır. Makalelerde yapılacak tüm atıflarda ve kaynakçada İsnad Atf Sistemi'nin (İSNAD Dipnotlu) güncel versiyonu rehber alınmalıdır. Bu atf sisteminin kullanılmadığı makaleler inceleme dışı bırakılacaktır. Dipnotlar, 10 punto Times New Roman, 1 satır aralıklı, iki yana yaslı olmalıdır.

Publishing and Writing Principles

General Principles

- Journal of Seljuk Civilisational Studies is a scientific, academic and peerreviewed journal as a publication of Necmettin Erbakan University, Seljuk Culture and Civilisation Application and Research Center.
- Journal of Seljuk Civilisational Studies publishes historical, literature, cultural, art, and civilisation etc. in Medieval Period. Articles in other areas can be also published with the decision of editorial board.
- It is published once a year both as an e-journal (<https://dergipark.org.tr/en/pub/sema>) and a printed.
- All responsibilities of published manuscripts belong to the authors.
- Publication Language of journal is Turkish, but studies in other languages as English, Arabic, French, etc. may also be published.
- Authors can follow the publication procedure through <https://mc04.manuscriptcentral.com/sema>.
- Contributors will be given published issue of their articles.

Publishing Principles

- Articles submitted for consideration of publication in Journal of Seljuk Civilisational Studies must be academic, original, and make contributions to the concerning area.
- Articles published anywhere in any form or greatly extracted from any published materials are not taken into consideration.
- Articles submitted for consideration of publication are subject to review of editor in terms of technical and academic criteria.
- Following the decision of editorial board, the appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas.
- The referees send their scientific and technical evaluation reports to the editorial board by Article Evaluation Form.
- The publication of the article is decided upon the choices "Issuable", "Issuable after Correction", "I want to see it again after corrections" and "Nonissuable".
- In order an article to be published, two referees must deliver positive reports.
- If one of them delivers a negative report, the article is sent to a third referee and his/her report, whether positive or negative, will determine the result.
- In the situations of "Issuable after the correction", the study is introduced to the revision of the author and the editorial board decides whether the article will be published or not.
- If the referee wants to see the final revision of the article, it is sent to him/her once more.

Writing and Reference Principles

- The articles to be sent to Journal of Seljuk Civilisational Studies must be written in Microsoft Word and uploaded on the website <https://mc04.manuscriptcentral.com/sema> along with [main document](#), [the title page](#), [copyright transfer form](#), [ethical declaration form](#) and [originality report](#). The name/names of the author should not be included in the main document, due to the double blind referee ethics. All information about the author/authors should be included in the title page. [Click to](#) access the author's guide for the article upload process.
- Main text, including bibliography, pictures, figures, maps and appendices, it should be written between 2500-9000 words and at most thirty (30) pages In the Microsoft Office Word program. 11-point Times New Roman font should be used for the main text with 1,15 nk space. Paragraphs should be justified. Margins of 2,5 cm should be left on top, bottom and sides.
- Spelling book of the Turkish Language Council should be the main reference for spelling and punctuation unless there are special situations of the article. Author should be consistent in using diacritical letters and words with transcripts. If the dates of death are to be included, they should be as follows: (d. 425/1033).
- Journal of Seljuk Civilisational Studies use The Isnad Citation Style (<https://www.isnadsistemi.org/en/>). The current version of the Isnad Citation System (ISNAD with Footnotes) should be taken as a guide for all citations and references in the articles. Articles that do not use this citation system will be excluded from the review. Footnotes should be written with 10-point Times New Roman font with 1 nk space and justified.

İÇİNDEKİLER / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/Research Articles

- **İbrahim BALIK**
II. Haçlı Seferinin Gerçekleştiği Dönemde Denizli ve Çevresinin Siyasi Yapısı
- **Mustafa ÇETİNASLAN-Ali Can ÖZÇELİK**
Câmiu't-Tevârîh Yazmalarındaki Hz. Muhammed Konulu Minyatürlerin Bizans Resim Sanatındaki Kökenleri
- **Tunay KARAKÖK**
The Political and Religious Status in Seljukian Anatolia in 1200s
- **Kerim Köksal KAYA-Sinan TARİFCİ**
I. Haçlı Seferinde Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Uyguladığı Savaş Taktikleri ve Türk Ordusunun Savaşçılık Özellikleri Hakkında Bir Değerlendirme
- **Murat KEÇİŞ-Canan ÖZTÜRK**
XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu İslam'ına Dair Gözlemler: İbn Battûta Örneği
- **Ömer Faruk AKPINAR**
Şems-i Tebrîzî'nin Makâlat'ında Hadis Kullanımı
- **Ahmed ALDAHROUJ-Halil İbrahim GÖKBÖRÜ**
Orta Çağ İslam Dünyasında Buz Ticareti
- **Mustafa DAŞ**
Selçuklularda Kullanılan Batılı Bir Unvan: Kondistabl

BİLİMSEL RAPOR/Scientific Report

- **Sadi BAYRAM**
Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Konya Eski Eserleri ve Konya'da Müze Kurulması Çalışmaları

ETKİNLİKLER/KONFERANSLAR / Activities/Conferences

- **Hasan Hüseyin ÖZDENİZ**
25. Uluslararası Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları

VEFEYÂT/Obituary

- **Selçuk MÜLAYİM**
Prof. Dr. Doğan Kuban (1926-2021)
- **Hafize Melek HİDAYETOĞLU**
Prof. Dr. Bekir Deniz (1953-2021)